ANTUN BARAC

MAŽURANIĆ

H

IX/1761
A87

KULTURNO-PROSVETNO DRUŠTVO
ZAGREB
Saveza brijačko-vlasuljarskih radnika

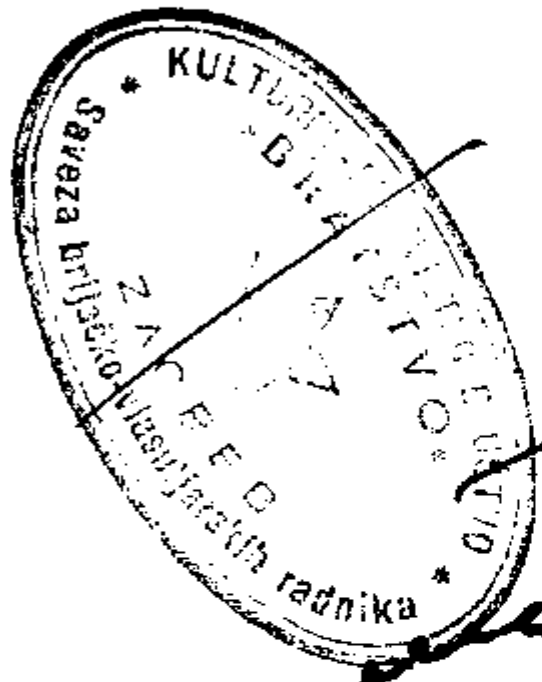

1945

MATICA HRVATSKA
REDOVITO IZDANJE
GODINA 1945.

Dr ANTUN BARAC

MAŽURANIĆ

ŠTAMPARIJA „VJESNIK“ U ZAGREBU

ANTUN BARAC

MAŽURANIĆ

ZAGREB, 1945.

MATICA HRVATSKA

28702

I.

ZNAČAJKE LIČNOSTI

1.

Prvi životopis Ivana Mažuranića izišao je u Karlovcu g. 1861. u »Zbirci životopisah slavnih jugoslovenskih muževah«. Mažuranić je upravo bio postao hrvatskim dvorskim kancelarom, pa je taj opis njegova života nastao djelomično zbog visoka položaja, što ga je zadobio. Vrijednost spisa nije ni u kakvu razmjeru s njegovom opširnošću.

Jedini dosad ozbiljan prikaz Mažuranićeva života i rada napisao je Tadija Smičiklas za »Spomen-knjigu Matice hrvatske« (1892.). Svi kasniji pjesnikovi biografi samo su preuzimali njegove podatke. Prenosili su ih ili doslovno, ili s kakvim sitnijim nadopunama, ali bitnih novosti nisu pružali. Vladimir Mažuranić, pjesnikov sin, pisao je g. 1895. za svoje izdanje očevih pjesama predgovor o životu i pjesničkom radu svoga oca. U njemu je ustvrdio, kako je Smičiklasov životopis takve vrste, da se on poslije njega i ne može dati na sličan posao:

»Kad bih se pogotovo dao ja zavesti na težak taj zadatak, značilo bi to baš toliko, kano da se nakon pravorijeka nepristrana suca donaša ista stvar pred suca pristrana, ili da tko nevještom, drščućom rukom uzme precrtavati vještački izvedenu sliku. P j e s n i k Mažuranić ima svoj životopis, a za sada samo o pjesniku može biti razgovora.«

Ovo stajalište — da pisci, koji pišu o Mažuranićevu pjesničkom radu, prikazuju uglavnom samo ono razdoblje njegova života, dok je radio književno

— može se načelno činiti opravdanim, i razumljivim samo po sebi. Mažuranićeva se javna djelatnost naoko dijeli u dva sasvim različita odsjeka. U prvome, koji je trajao po prilici do njegove 35. godine, do godine 1848., bio je Mažuranić poznat kao književnik, koji je došao na glas poglavito svojim stihovima. U godinama pak iza toga, sve do svoje smrti (1890.), kroz više od četrdeset godina, bio je visok činovnik, priznat državnik, penjući se u Hrvatskoj do najodličnijih mjesta, te se uopće nije javno bavio književnošću. U to doba su pojedinci spominjali njegove pjesme u prvom redu zato, da mogu javno pohvaliti kancelara ili bana, ili da ga, zbog političkih razloga, mogu napasti i kao književnika.

Iako nema naoko nikakvih veza između njegova književnoga rada i njegove političke djelatnosti, Mažuranić kao čovjek, a prema tome i kao pjesnik i političar, jedna je jedinstvena ličnost. Najbitnije njegove crte očituju se podjednako i u njegovu književnom i u njegovu državničkom poslu. Često neka njegova značajka, koja izbija u njegovu kasnijem životu, može vrlo dobro objasniti koji njegov čin ili kret iz prvog razdoblja njegova javnoga rada, ili obrnuto.

U odnosu prema Mažuraniću ima u našoj književnoj i političkoj povijesti duboko osnovno protivurječje. Ljudi tobože dijele njegovo književničko djelovanje od državničkoga — kao što su to učinili i Smičiklas i Vladimir Mažuranić. No govoreći o pjesniku, misle često na bana, a spominjući bana, imaju pred očima pisca. Pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića« bio je mlad čovjek od 32 godine, pa ipak ga i na slikama, gdje je prikazan među prepo-roditeljima, gledamo u banskoj odori, kao čovjeka u starijim godinama. I Krleža u svojim »Baladama Petrice Kerempuha« spominje ga u kasnijem razdoblju njegova života:

I biskupa Štrocu sem videl v megli,
Kak babu na loncu, gde sedi na cegli,
I bana Mažurana s bakenbarti sivi,
Nigdar ne zgine kak ban gdo jenput živi.

Jasno je međutim, da je Mažuranić poznatiji kao mlad pjesnik, negoli kao zrio političar.

Iako su pisci Mažuranićevih životopisa više manje tvrdili, da pišu o njemu kao književniku, a ne kao o političaru, ipak im se kasniji njegov položaj kao kancelara i bana toliko utisnuo u pamćenje, da su ponajviše gubili s vida ono prvo, a bavili se onim drugim. Premda je i sam Vladimir Mažuranić rekao, kako je Smičiklasov portret Mažuranića pjesnika savršen, upravo o umjetniku Mažuraniću, iz prvog doba njegova života i rada, nedostaju u štampanim vrelima mnogi podaci, koji su za proučavanje književnosti i književnika vrlo važni. Zanimalo bi nas, kako se on vladao u privatnom i javnom životu, kakvo je bilo njegovo školovanje, kakve je dojmove na nj vršila okolica, u kojoj se kretao; zanimao bi nas način njegova književnog rada, književne simpatije, itd. Sve su to pitanja, na kakva bi mogli opširno i pouzdano odgovoriti samo ljudi, koji su poznavali i njega i prilike, u kojima je živio i radio. Nikakva naknadna ispitivanja ne mogu ispuniti praznine, koje su ostale u starijim životopisima s obzirom na spomenute crte.

Prema prikazivanju Milutina Mažuranića (u knjižici o Matiji Mažuraniću), u njihovoj su obitelji pomno vodili rodoslovlje od davnih vremena. Mažuranići potječu iz starog plemena Mažuranića Jankovića. Ono je iz Dalmacije prebjeglo u Hrvatsko primorje — najprije u Senj, kasnije u Novi, gdje se nalazi počevši od XVI. vijeka. Svi su ti Mažuranići — prebjezi — živjeli kao vojnici, stječući sredstva za život mačem i ginući u ratovima s Turcima. U Novome se isprva nastaniše izvan gradskih zidina, a

negdje u 17. vijeku uđoše u mjesto i stadoše stjecati zemlju, te povećaše svoj imutak toliko, da su se mogli ubrajati među najimućnije tamošnje zemljoposjednike.

U svojoj prošlosti moralo je Novi podnositi različite i mnogobrojne nevolje. Nije se dogodilo samo jedanput, da su u nj provalili Turci, poplijenili i popalili sve, što su mogli, poubijali ljude ili ih odvodili u ropstvo. Ali su Novljane plijenili i Mlečani, u borbi s Uskocima. Prema prikazivanju Emilija Laszowskog, u knjizi »Gorski Kotar i Vinodol«, provalio je g. 1615. u Novi zapovjednik mletačkog brodovlja Markantun Venier. Njegovi vojnici razoriše sve, što im je došlo pod ruku. Opljačkaše i same crkve, a malu su djecu bacali u oganj. Posljedica tih različitih navala bila je, da se u Novome postepeno izmjenjivalo pučanstvo. Veći dio starih žitelja ili je bježao u sjevernije krajeve, ili je pogibao, a došljaci, u prvome redu Uskoci, dobivali su sve više brojčanu premoć nad prvotnim stanovništvom. Zabilježeno je, da je u vrijeme turskih i mletačkih napadaja ostala u mjestu samo četvrtina dotadašnjih stanovnika, a mjesto njih došli su bjegunci iz južnijih krajeva[1].

Sve se to više manje odrazilo u naravi i običajima novljanskih žitelja, a i u načinu njihova života.

Zbog svojih ratničkih predaja i zbog ratničkih poslova, što su ih morali vršiti u različitim razdobljima, Novljani se već davno prije g. 1848. nisu osjećali kmetovima. Laszowski bilježi, da je već 1757. bio određen otkup od rabote i podavanja za sva mjesta Hrvatskoga primorja[2]. Pisci, koji opisuju žitelje Novoga, prikazuju ih kao ljude čvrste, ponosne, s ne-

---

[1] Milutin Mažuranić, Novljansko kolo (Vinodolska knežija, Zagreb 1938. (str. 76)

[2] Vinodolska knežija, 250

kom crtom oholosti, koja gotovo odbija[3]. — Potječući od ratnika i Uskoka, Novljani su do najnovijega doba podržavali uspomene na vremena, u kojima su živjeli njihovi pređi u južnim krajevima. Njihovi običaji, nošnje i pjesme pokazuju, kako su duhovne veze sa starom postojbinom bile uvijek vrlo žive. Stihovi o Kraljeviću Marku, Iliji Smiljaniću, Milošu Obiliću nisu u Novome slučajan unos pojedinaca, nego se čuvaju iz davne prošlosti, iz dana, kad su pređi današnjih Novljana živjeli patrijarhalnim, herojskim životom u negdašnjem zavičaju. U svome članku o novljanskome kolu priča Milutin Mažuranić: »Poznavali smo starce, koji su još svoje očeve u takvoj (t. j. starinskoj) nošnji gledali, i koji pričahu, kako bi otac pjesnika Čengić-age na Božić u takovoj pod oružjem na konju do crkve dojašio — makar mu nije bila ni trista koraka daleko«.[4]

Moglo bi se reći, da i u značaju Novljana postoji neko dvojstvo. S jedne su strane živjeli kao i ostali seljaci, a s druge su strane u svojoj krvi nosili baštinu ratničke prošlosti. To se dvojstvo može naslutiti već iz samoga pogleda na mjesto. Njegove su se kuće ponosno poredale po brežuljku, uz crkvu i stari grad, pokazujući u svojoj cjelini nešto prkosno i odvažno. A dolje, u nizini, u dolini, prostrlo se novljansko polje — najplodniji i najpitomiji dio cijeloga Vinodola, koji je u prošlome stoljeću mogao lako prehraniti tamošnje žitelje.

U vrijeme, kad se rodio kasniji pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića«, bili su Mažuranići imućnija porodica, kojoj su članovi živjeli poput ostalih Vinodolaca: bavili se ratarskim poslovima i vinogradarstvom, a usto su znali vršiti i ostale radove, potrebne za život, kao što su zidarstvo, stolarstvo.

---

[3] Iz dnevnika Augusta Šenoe (Savremenik 1913. Sabrana djela Augusta Šenoe, izd. Binoza, knj. 20). — Bude Budisavljević: Nekoliko uspomena na Augusta Šenou (Hrv. kolo 1906.)

[4] Vinodolska knežija, 73

U obitelji Mažuranića izbijaju i u 19. vijeku naizmjence ove dvije crte novljanskih stanovnika: uskočka, nemirna i buntovna krv gonila je jedan dio njezinih članova po svijetu (Matija, Vladimir Fran), dok je drugi dio nasljeđivao više seljačke značajke, ostajući privezaniji uz zemlju, povučen, s manje ratničkih i pustolovnih obilježja (Antun i Ivan). Bez obzira na svojstva, koja su svi Mažuranići više manje nosili u sebi kao baštinu — svi su se oni odlikovali velikom bistrinom, po kojoj su u svome kraju redovno bili vrlo ugledni. Iako pretežno seljaci, Mažuranići su u muškoj lozi svi bili pismeni ljudi. Kroz vjekove su čuvali svoje pisane dokumente, i pratili događaje, koji su se zbivali oko njih i u njihovoj zemlji. A javljali su se među njima i prije 19. v. neki pokušaji književnoga rada. Gotovo sve njih prožimala je svijest o izuzetnoj vrijednosti.

Otac pjesnikov, Ivan Mažuranić Petrov, mogao je uzdržavati u školama samo jednoga sina (Antuna, nakon preminulog Petra), ali nije imao toliko sredstava, da školuje i druge, možda još bistrije sinove, Ivana i Matiju. Želeći da ide u više škole, Ivan Mažuranić je pošao u riječku gimnaziju okasno, pošto je bio izgubio dvije godine kod kuće. Da ih naknadi, polagao je privatni ispit za dva razreda gimnazije, ali ga je uspio položiti samo za jedan razred. Svoje srednjoškolske dane — kao i dane na filozofiji i u pravoslovnoj akademiji u Zagrebu — proveo je uglavnom kao siromašan đak. Uzdržavao se ili potporama starijega brata Antuna — koji se bavio instrukcijama, — stipendijom, ili je i sam morao poučavati u bogatijim kućama. U Rijeci je na pr. za cijelu opskrbu plaćao 65 forinti godišnje. Njegov mladenački život bio je pun odricanja, udešen ne toliko na to, kako bi se što bolje razvili njegovi duševni darovi, nego kako bi što brže svladao potrebno školsko gradivo i došao do kruha. Na njegov dalji duhovni razvitak i životni put odlučivale su političke i društvene prilike u

Austriji uopće i u Hrvatskoj napose, i školski sustav, kroz koji je prošao.

Anonimni pisac Mažuranićeva nekrologa u »Narodnim novinama« — vjerojatno Janko Ibler — zgodno je opazio, kako se pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića« rodio iste godine (1814.), kad se u Evropi rušio cijeli sustav, koji je bio zasnovan na idejama francuske revolucije, i kako je cijelo vrijeme svog razvitka i književnog stvaranja proveo u doba najoštrije reakcije. Ova je opaska to značajnija, što je Mažuranić god. 1848., kad se reakcija stala lomiti, na čelo svojoj knjižici »Hrvati Mađarom« stavio geslo francuske revolucije — o slobodi, jednakosti i bratstvu. Pod stare je pak dane (1885.) preveo Manzonijevu odu »Peti svibnja«. Tim je činjenicama označen okvir, u kome se razvijao njegov život, — njegovo dječaštvo i prva mladost: slom Napoleona i propast ideja francuske revolucije, Metternichov režim u Austriji, njegov slom i nova revolucija u Francuskoj i Evropi; — revolucija, koja je djelomično htjela da ostvari poglede francuskih revolucionaraca 18. vijeka. Za dalji njegov život bilo je odlučno ono, što se događalo kasnije u Evropi i Austriji: reakcija na revolucionarnu godinu 1848., apsolutizam, njegov kraj, borbe za uređenje Austrije, odnošaj Hrvata prema Beču i prema Pešti, socijalna previranja 19. vijeka, jačanje građanstva, pojava proletarijata (komunistički manifest 1847.)

Društveni proces, što ga je proživljavala Hrvatska u prvoj polovici 19. vijeka, nije bio sasvim jednak onome, koji se zbivao u zapadnoevropskim zemljama. Dok je tamo buržoazija postajala sve moćnijom, te se protiv nje već stalo dizati radništvo, u nas je malobrojno građanstvo većinom pripadalo stranim narodnostima, a radništva kao staleža nije ni bilo. Glavni su slojevi bili plemstvo s aristokracijom i seljaštvo — prvi sa svim političkim pravima i ekonomskim povlasticama, a drugo bez prava. Držeći u svo-

me vlasništvu najbolju zemlju i obrađujući je pomoću besplatne radne snage svojih kmetova, aristokracija je, uz dio plemstva, živjela vrlo luksuzno i raskošno, a seljštvo u skrajnoj bijedi, zapuštenosti i neznanju. Razlika u životu jednih i drugih bila je toliko uočljiva, da su je na prvi pogled zapažali i strani i domaći pisci, slikari toga vremena (Francuz Desprez, Hrvat Imbro Ignjatijević Tkalac).

Mažuranić je djetinjstvo, godine uzrasta i prve godine javne djelatnosti proveo u doba Metternichove vladavine. Tada je u Austriji vladao poredak, koji se izvana pričinjao ustaljenim, no ispod njegove fasade ipak se osjećala ustalasanost. Ona se doduše mogla prikrivati, ali se dalo slutiti, da će prvom prilikom izbiti na javu. Radilo se u stvari o tome, da društveni razredi i sile, koje su bile na vlasti prije francuske revolucije, izvanjskim zaptom i disciplinom zadrže i dalje svoj položaj — ostavljajući doduše pripadnicima drugih staleža mogućnosti, da produžuju egzistenciju, ali ne dopuštajući im, da se ižive iz vlastitih sila. Taj je poredak — u kome je bilo glavno održanje dinastije i viših staleža, a sve ostalo samo uzgredno — imao svoje loše posljedice ne samo za položaj pojedinaca s obzirom na njihovo podrijetlo, nego i za same narode. Ivan Mažuranić je od prvih dana djetinjstva morao osjetiti posljedice takva shvaćanja. Njegov je otac bio među onim našim ljudima, koji su pomagali tjerati Francuze iz Hrvatskoga primorja — ali kad su Francuzi otišli, hrvatski krajevi dotadašnjih ilirskih provincija nisu bili spojeni s Hrvatskom, nego su njima stali upravljati iz Beča, kao da su ih tek tada osvojili, i kao da između njih i Hrvatske nije dotada bilo nikakvih veza. Tu je uvedeno i njemačko školstvo — pa je i Ivan Mažuranić, kao dječak, koji se inače opajao Kačićem, morao polaziti njemačku osnovnu školu. Kao da su htjeli u nj ucijepiti misao, da je pripadnik manje vrijednoga naroda. Kad je starijega brata, gimnazijalca Antuna, bojažljivo pitao:

može li se u hrvatskom jeziku reći nešto ljepše, — očito je u sebi osjećao pritisak, koji mu je imao dokazati, da njegov materinski jezik ne vrijedi ništa. U gimnaziji je doživljavao opet nešto slično. Tamo su mu metali pred oči latinski, njemački i mađarski jezik, samo ne materinski.

Zadatak je škole — za vrijeme Metternichove reakcije — bio, da se učenici uzgoje u ljubavi prema vladaru i državi. Trebalo je iz njih napraviti u prvom redu dobre austrijske državljane i spremne činovnike, a ne toliko ljude. Oštra disciplina, nauk vjere, različite zabrane kao i ograničen broj polaznika imali su odgovarati toj svrsi. Bilo je jasno određeno, da u gimnaziju smije ići samo određen broj seljačkih sinova, jer im nije i onako bio otvoren put u javne službe. S osnovicom u humanističkoj obrazovanosti, taj je školski sustav ipak htio ne htio u omladini morao buditi osjećaje, suprotne načelima, što su ih propovijedali nosioci državne vlasti. Pravo ličnosti, ljubav prema domovini, krepost, vrlina, požrtvovnost — sve to, što je mladi gimnazijalac mogao učiti u školama — moralo je drmati onim uzgojnim temeljima, što ih je omladini imalo dati školstvo. A k tome su dolazili drugi čimbenici: utjecaj lektire talijanskih, njemačkih i francuskih pisaca. Talijanska književnost 18. vijeka i početka 19. v. — Alfieri, Parini, Monti, Manzoni, Foscolo — koju je Mažuranić upoznao u Rijeci — bila je više manje ispunjena mržnjom protiv tirana. Ona je morala vršiti snažan utjecaj na mladića, koji je i sam — kao siromašan seljački potomak — jasno osjećao razliku između sebe i onih, koji su po društvenom položaju nad njim, iako ih on po svojim sposobnostima nadvisuje. A morao je isto tako osjećati razliku između položaja vlastitoga naroda i položaja naroda, koji su nad njim vladali. Sve ga je to nužno sililo na zaključak, da stanje, što je imalo važiti kao najbolje i vječno, nije nikako takvo. A nesumnjiv su čar na nj morale vršiti misli,

koje su se tada smatrale u Austriji zabranjenima. Da se u gimnaziji nije uvijek vladao tačno prema propisima, vidi se po tome, što je jednom prilikom bio kažnjen zbog prestupka, zbog kojega bi inače bio čak išiban, da je bio mlađi.[5]

Mažuranić je polazio u život s mišlju, da se kroza nj probije u skladu s načelima, koja su tada vrijedila u Austriji. Učio je u prvom redu jezike naroda, koji su vladali Hrvatskom. Nakon svršene gimnazije pošao je u Szombathelyi, da još bolje nauči madžarski, jer se početkom tridesetih godina prošloga vijeka činilo, da će Madžari doskora biti potpuni gospodari u hrvatskoj zemlji. Iznesene su čak i tvrdnje, da je u to doba pisao i pjesme madžarskim jezikom. Ali je polazak u Madžarsku bio ujedno posljednji čin, što ga je izvršio u skladu s težnjama onih, koji su vladali. Došao je međutim ilirski pokret, koji je u Hrvata probudio vjeru u njih same, i koji je imao i narodno i društveno obilježje. Mažuranić je uza nj pristao sa svom gorljivošću, jer je osjećao, da nova struja donosi zadovoljenje njegovih socijalnih, nacionalnih i kulturnih težnja. Ilirizam mu je pokazivao, kako njegov materinski jezik nije takav, da bi ga trebalo prezirati, nego da po veličini i značenju pripada među prve jezike u Evropi. Taj ga je pokret uvjeravao, da hrvatski narod nije malen narodić, osuđen na propast, nego da je dio velike narodne cjeline, prema kojoj maleni prekodravski susjed gotovo iščezava. Ilirizam mu je otkrio bogatstvo i starinu naše kulture, vrijednost i ljepotu narodne pjesme, narodnih običaja.

S ilirizmom su došli na površinu javnoga života u Hrvatskoj najvećim dijelom pripadnici slojeva, koji dotad nisu imali gotovo nikakvih političkih prava — djeca građana i seljaka. Mažuranić nije bio socijalan buntovnik, nego se nastojao uklopiti u društveni po-

---

[5] Rački, Iz prošlosti sušačke gimnazije (Sušak, 1927.), str. 36.

redak, kakav je vladao prije g. 1848. No znao je, gdje mu je mjesto, i osjećao je, što se zbiva ispod površine društvenoga organizma. Imbro Tkalac, koji među svojim uspomenama iz djetinjstva iznosi strašnih slika socijalne nepravde, bio je kasnije jedan od njegovih karlovačkih prijatelja. Koliko je u Mažuranića bila jaka staleška svijest, može se zaključiti iz toga, da se nikad nije poslužio pravom na barunat, koje je stekao time, što je bio dvorski kancelar.

Ubrzo poslije prvih uspjeha narodnoga buđenja Mažuranić je ostavio Szombathelyi i prešao u Zagreb, da bude u središtu narodnoga preporodnoga posla.

U radu hrvatskih preporoditelja nije se Mažuranić mogao isticati u prvim redovima već i zato, što je bio samo đak, kad se pokret stao razvijati. A kad je postao samostalan, morao se boriti za egzistenciju, te nije ostao u Zagrebu, već se preselio u Karlovac. Ali je svojom suradnjom u »Danici« pokazao, kako je svestrano upio u se misli narodnoga pokreta, nastojeći ih što određenije i što snažnije izreći u stihovima. Neke su njegove pjesme iz tridesetih godina takve vrste, da se nisu, zbog cenzure, bez znatnijih promjena mogle objaviti niti deklamirati (Doktoru Gaju, Vjekovi Ilirije).

Mažuranić je u to doba važio kao jedan od najodrešitijih Iliraca. Njegove su »Misli« i »Danici« — po Smičiklasovim riječima takve, da bi bile zaplijenjene, da ih je izrekao u stihovima. U pitanju narodnoga jezika Mažuranić već g. 1835. nije dopuštao nikakva kompromisa. On, koji je u djetinjstvu držao, da je hrvatski jezik ništavan prema njemačkom, piše te godine:

»Koji u pokojnih ili stranskih jezicih zato piše, jer očinski još dobro očišćen i izobražen nije, spodoban jest djetetu, prvo nego plavati znalo bude pod nikakov način u vodu iti nehotećemu, ali pak bedaku mislećemu, da jezik osoba jest, ter da sledstveno opravu

svoju lasno sam prez pomoći onih, koji se njim služe, očistiti i okefati može«.

Svršivši g. 1838. pravoslovnu akademiju u Zagrebu, Mažuranić je neko vrijeme bio jurat. Zatim je preuzeo mjesto namjesnog učitelja na zagrebačkoj gimnaziji (škol. god. 1839./40.), ali ga je nakon godine dana napustio, videći, da u profesorskom zvanju ne će moći napredovati, kako je želio. Stoga se preselio u Karlovac (1840.), gdje je živio kao odvjetnik i sirotinjski staratelj.

U deset prvih godina svoga književnoga rada Mažuranić je u pjesmama i nekim sastavcima u prozi dodirnuo mnoge strane hrvatskoga narodnoga života, primjenjujući preporodne poglede u svoj njihovoj oštrini, koja se katkad pričinja i revolucionarnom. Pisac nekrologa u »Narodnim novinama« drži na pr. »Smrt Smail-age Čengijića« ilustracijom načela o jednakosti, bratstvu i slobodi, a knjižicu »Hrvati Mađarom« komentarom spomenute pjesme. Ta knjižica nije samo prigodan spis, nego u njoj ima i mnogo misli, vrlo značajnih za samoga pisca, kao na pr.:

»Jer je pravično, da se poglavar ravna po narodu, a ne narod po poglavaru.

Čvrsta volja i ljubav pravde nadvlada teškoću ma još toliku, ali naravi nikada.

Gazit narav donekle moreš, ali pogaziti nikada.

A narav gazi i laž brani, koji tvrdi, da je narod poglavara radi, ne poglavar naroda radi.

A tko narav gazi i laž brani, tome će se narav poslije osvetiti, a laž iznevjeriti.«

U toj knjižici pisao je Mažuranić i protiv feudalizma, i protiv imperijalizma, i protiv vjerske netrpeljivosti i t. d. Očito je, kako je on g. 1848. dočekao ostvarenje svojih snova, i kako je istom tada mogao otvoreno reći, što je osjećao i mislio.

Sve do potkraj četrdesetih godina Mažuranić se nije isticao u javnome životu Hrvatske. Bio je priznat

i poznat pjesnik, drugovao je i u Zagrebu i u Karlovcu s najodličnijim našim tadašnjim narodnim ljudima, ali je njegova djelatnost ostajala ograničena na uži krug znanaca i na poslove zvanja. U četrdesetim godinama, kad je u nas bujao politički život u različitim oblicima, Ivan Mažuranić nije u njemu mogao sudjelovati, jer kao pučanin nije na to imao prava. Tek od g. 1848., nakon ukinuća feudalizma, počinje se sve više uplitati u javne poslove zemlje. Otad njegove sposobnosti dolaze sve više do izražaja. G. 1848. bio je izabran u hrvatski sabor, pisao je različite proglase, formulirao saborske zaključke. Kako se prije toga morao teško probijati, da bi zadobio kakvo takvo mjesto, od g. 1848. brzo i naglo postizava sve veće uspjehe, do kakvih nije dolazio niti jedan hrvatski pučanin prije njega. G. 1858. postaje generalnim prokuratorom, malo zatim državnim nadodvjetnikom u Zagrebu. Nakon propasti apsolutizma bio je jedan od najdjelatnijih članova banske konferencije i hrvatskog sabora, sastavljač najvažnijega njegova zaključka (zak. čl. 42. god. 1861.). God. 1860. postao je predsjednikom hrvatskoga dvorskoga dikasterija, a g. 1861. hrvatskim dvorskim kancelarom. Poslije odlaska s toga mjesta (1865.) živio je neko vrijeme u zatišju, ali je doskora opet postao članom hrvatskoga sabora i njegovim predsjednikom (1871. i 1872.), a g. 1873. hrvatskim banom, prvim »banom pučaninom«. G. 1880. dao je ostavku, ali je g. 1886. i opet bio biran zastupnikom za hrvatski sabor.

2.

Nizanje činjenica iz Mažuranićeva života još samo sobom ne kaže ništa. Pogotovu ono ne govori ništa o Mažuraniću kao stvaraocu. Ali neke crte iz njegovih mladih dana postaju prilično jasne, ako se osvijetle potezima, što ih možemo bolje uočiti tek u podacima o njegovu kasnijem životu.

O Mažuranićevim su sposobnostima i o njegovu znanju govorili poznavači s najvećim priznanjem. Već se u školama isticao neobičnom vrednoćom i bistrinom. U osnovnoj školi, njemačkoj, naučio je dobro njemački jezik. U riječkoj gimnaziji naučio je latinski, talijanski i madžarski, a povrh toga naučio je s vremenom francuski, engleski i sve slavenske jezike. Njegovo poznavanje glavnih evropskih jezika bilo je savršeno. Govorio je i pisao, osim hrvatskoga, njemački, madžarski, talijanski. Pored hrvatskih pisao je i latinske stihove. Bio je izvrstan pravnik i matematičar, a bavio se i astronomijom. Nije rijetkost, da ga suvremenici zovu genijalnim čovjekom, očekujući od njega, da će za hrvatski narod moći izvršiti mnoge korisne poslove na različitim područjima. Njegove su sposobnosti bile i društvene, i intelektualne, i moralne, i državničke.

Kad se kao novoimenovani ban 1873. vratio iz Beča u Zagreb, pisao je »Obzor«:

»Ovaj ban, onaj sin hrvatskoga primorja, u putnom građanskom odijelu, govoreći jezikom naroda svojega, komu je sve tajne proučio, motreći mirnim svojim pogledom i posmijehom ... stupajući neprisiljenim onim dostojanstvom i naravnom okretnošću, koja se razlikuje od nadutosti i obijesti, ovaj ban ... ne treba da bude i ugledan i slavan, da se njegova osoba pokaže u pravoj sjajnosti druge pratnje negoli one naroda, koga je vrli sin.«[6]

Šenoa je u svome dnevniku o Mažuraniću kao političaru iznio i nepovoljnih opazaka, ali je o njegovim duhovnim i moralnim svojstvima pisao s najvećom hvalom:

»Mažuranić mislio je bistro, progledao je jasno stvar, riješio je prijepor osobitom logikom i bacio bi kadšto klasične primjedbe na opaske ovoga ili onoga vladinoga savjetnika. Ja sam ga više puta motrio, bivši prisutan kod banskih konferencija, i svaki puta utvrdih se većma o genijalnosti — hladnoj dakako

[6] Obzor 1873., br. 223

— bana Mažuranića. Mažuranić je k tomu čovjek osobito naobražen i dakako temeljit poznavalac jezika i naroda. — Duhovi, koji su ga okruživali kao savjetnici, stajahu duboko pod njim, poštenje mu je neokaljano, a one kreature, koje se na njega nabacivale blatom . . . svi ti nijesu vrijedni da ljube prah njegove stope, jer mu je srce skroz i skroz patriotično bilo.«[7]

Izrečeno je o Mažuranićevim sposobnostima doduše i rečenica, koje se ne slažu s navedenim sudovima, ali one prilično iščezavaju u mnoštvu vrlo pohvalnih sudova. Tako ga je — prema Starčevićevu kazivanju — putopisac Kohl držao glupim. Starčević sam nije mnogo držao do njegova znanja u kasnijim godinama. Strossmayer, pišući Račkome g. 1881. o tome, da hrvatska opozicija poslije Mažuranićeva odstupa s banske stolice nema čovjeka, koji bi joj mogao biti vođom, kaže:

»Kolika je mizerija, da niti ne imamo čovjeka, koga bi na čelo opozicije postavili. Mato (t. j. Mrazović) je po mome uvjerenju skroz na skroz nesposoban. Mažuranić detto.«[8]

Inače, u svojoj pojavi i u svome vladanju prema drugima pokazivao je Mažuranić sve crte, što su ih promatrači nalazili u stanovnika Novoga: nešto hladno, ponosno, gotovo odbojno. Prigodom njegova izbora za predsjednika sabora pisao je »Obzor«:

»Drugi opet u mrkoj i šutljivoj osobi Mažuranićevoj naziru zagonetno neko čudo i neobičnu riznicu talenta, koji u dubljini svoje skromnosti krije raznovrsne opasnosti.«[9]

August Šenoa nazvao je u svome dnevniku Mažuranićev karakter z a g o n e t n i m: on je čovjek zatvoren u sebe, drži glavu visoko, i svi ga drže oholim.

---

[7] Šenoa, Sabrana djela 20, str. 235

[8] Korespondencija Rački-Strossmayer, II. (Zagreb 1929.), 405

[9] Obzor 1872., br. 144

Svima, koji su s Mažuranićem dolazili u doticaj, udarala je u oči njegova neobična šutljivost. Ona se očitovala već u njegovu djetinjstvu. Fran Mažuranić zabilježio je u svojoj crtici »Kod strica Ivana«:

»Ivan Mažuranić bio je tri godine stariji od brata Matije, ali je moj otac (Matija) — već u djetinjstvu — bio govorljiviji. Kad bi ih njihova mati— u ranoj mladosti — poslala da štogod kupuju, Ivan bi (kao stariji i pametniji) nosio novce, a mali Mate morao bi ići s njim, da s trgovcem govori.«[10]

A to je znak, kako je ta šutljivost bila Mažuranićeva prirodna crta. Ona se u njegovoj javnoj djelatnosti očitovala osobito god. 1848. O tome piše i Smičiklas:

»Za karakteristiku svega njegova potonjega političkoga života neka bude to, da cijele one burne godine 1848. nijednog govora govorio nije, kada se ore govori od dana do dana, kada se doista više govorilo nego radilo ne samo u Hrvatskoj, već i u cijeloj Evropi. Nije to zato, što on ne bi bio govornik. On, čovjek povelike, zdrave i jake postave, simpatična i krepka glasa, priznati umnik od svega naroda, umio je kratko, jasno i slikovito, upravo onako izricati svoje misli, kako ih je umio napisati. Nije zato ni on bio nijem. U saboru g. 1848. ustade dva puta. Prigovaralo se, da općine Cvetković i Draganić, koje su njega izabrale, nisu imale pravo birati zastupnika. On ustane i reče: »Ja tamo ni bio nisam, kad su me izabrali, ali ako je tako, ja ću drage volje odstupiti«. Umirio ga ban, da su bili kod njega, i on im dozvolio, da biraju... I pod konac sabora, u pretposljednjoj sjednici, ustade on kao sastavitelj ugovora mira izmed Hrvatske i Ugarske, da reče, da se moramo miriti, ne samo kao hrvatski narod, već da ištemo jamstvo mira i za Srbe i za srpsku vojvodinu. Ali kakova većega govora nije govorio.«

---

[10] Mladost 1928, str. 217

Ova Mažuranićeva neobična šutljivost mogla se tumačiti kojekako. Smičiklas sam priča:

»Jedan strani državnik reče o njem: »On je ženijalan čovjek, ali trom mislilac.«

Smičiklas je Mažuranića branio riječima:

»To je protuslovno, jer ženijalni ljudi brzo misle... Njemu je, čini se, bilo ma kako dugo, pa i slabo govorenje mnogih govornika kao neki žubor, kao krasna glazba, koja je osobito ugađala njegovom tvornom duhu. Imade stotinu svjedoka, koji svi jednodušno svjedoče iz onih konferencija, kojim je on kao ban kroz više dana svaki dan po njekoliko sati predsjedao, da su već svi umoreni uzdisali, neka bude kraj vijećanju, da se govore već suvišne stvari — on bi mirno odvraćao: Neka se misli krešu«.

U svome eseju »O Ivanu Mažuraniću, kancelaru i banu«, u Hrvatskoj reviji 1930., govori Milutin Nehajev također o značajnoj Mažuranićevoj šutljivosti, ali je tumači kao namjernu taktiku. Kao dokaz za svoje shvatanje iznosi događaj s jedne konferencije u proširenom carevinskom vijeću u Beču. Tu je Strossmayer govorio mnogo i iskreno, a Mažuranić je samo šutio. Nakon sjednice Strossmayer je to Mažuraniću u razgovoru napomenuo, na što će mu ovaj:

»Nije trebalo puno govoriti, morali smo pustiti, da oni govore. Ovako oni znaju sve, što mi hoćemo, a mi ne znamo ništa, što oni namjeravaju.«

Mažuranićevu šutljivost uočio je i Gaj. Pripovijedajući Đuri Deželiću o raspravi prigodom ustoličenja bana Šokčevića, spomenuo je:

»Valja mi primijetiti, da Ivan Mažuranić od onoga časa, kad sam ja u sobu unišao i sjeo, nije ni jednu riječcu progovorio, već da je prekrštenih nogu na naslonjaču sjedio nepomično kao statua i da nije za cijele dugotrajne debate ni jednim pokretom dao znaka života.«[11]

---

[11] Kalendar Dragoljub 1893, str. 56

Starčević je Mažuranićevu šutljivost odbijao na prirođenu lijenost.[12]

Očito je, da je Mažuranićeva šutljivost u doba njegove političke djelatnosti bila djelomično namjerna. Ali je isto tako činjenica, da joj je izvor bio u njegovu temperamentu, pa da se ona iz nehotičnih ličnih crta postepeno razvijala do određenog stajališta u društvenom saobraćaju.

Uz šutljivost, koja je njegovim suvremenicima toliko udarala u oči, bilježe Mažuranićevi prijatelji i protivnici još jednu osobitu crtu: nemar, nevoljkost da radi. Strossmayer i Rački dodirnuli su je u svojim dopisima jedan drugome više puta. Već g. 1863. spominje Rački u pismu Strossmayeru Mažuranićevu prirođenu sporost. G. 1873., kad je Mažuranić postao banom, našao se Rački ponukanim, da naročito pohvali njegovu marljivost na novom položaju:

»Inače Mažuranić se dosada sasma korektno vlada, bez upitivanja i savjetovanja ne radi ništa. A i marljiv je začudo.« Ali već iste godine spominje u jednom listu, da se kod bana opažaju simptomi stare neradnje. A g. 1874. piše: Mažuranić imade prekrasnu poziciju, ali čini se, da nije prema njoj djelatan i poduzetan.[13]

I u službenim izvještajima o Mažuraniću mogu se čitati slični sudovi. Prigodom njegovih nastupa na kakvu novu dužnost pišu o njemu redovno kao o veoma sposobnu i umnu čovjeku. On je lako rješavao veoma teška pitanja, i nalazio vrlo dobar izlaz i u zamršenim slučajevima. Ali su mišljenja o njemu, kad bi napuštao kakav važan položaj, bila vrlo nepovoljna. Tako barun Kušević piše caru, predlažući, da se Mažuranić kao kancelar umirovi:

»Geh. Rat Mažuranić sei ein Mann in guten Jahren, mit hinlänglichen Fähigkeiten ausgerüstet und wohl auch im Stande noch manches Erspriessliche zu lei-

---

[12] Starčević, Djela III. (Zagreb 1894), 352

[13] Korespondencija Rački-Strossmayer, I. (Zagreb 1928), 13, 247, 249, 274

sten, dabei aber so apathisch und arbeitsscheu, dass, wie aktenmässig konstatiert, er an keiner Stellung der gehegten Erwartung völlig entsprochen habe.« — »die Dienstleistung des geh. Rates Mažuranić (war) weder lang, noch besonders hervorragend«.[14]

Ovakve misli o Mažuraniću, na njegovu odlasku s kancelarskoga položaja, mogao je Kušević iznijeti i zato, što nije pristajao uz Mažuranićevu politiku. Ali njegovu komotnost bilježi i prijatelj mu Imbro Ignjatijević Tkalac, kao značajku iz mladih mu godina. Spominjući, kako je Demeter zamolio Mažuranića, da mu za »Iskru« nešto napiše, Tkalac nastavlja:

»Mitra ga bombarduje pismima, no moj Ivan-paša — kako sam ga ja u šali nazivao — voli navečer razgovarati s majkom Rozom, Pricom i sa mnom, i puši pet-šest cigara jednu za drugom. Mitra muči ga svaki dan svojim pismima, no Ivan-paša puši i — čini se — ne mari.«[15]

S ovom se karakteristikom Mažuranića — koja je nastajala u različitim godinama njegova života — slaže i ono, što je o njemu u svome dnevniku napisao Šenoa, imajući pred očima u prvom redu Mažuranića političara:

»Nitko... mu nije znao nit smio prigovoriti što nepoštena, ali njegova tromost, popustljivost prema Austriji i bahatost prema opoziciji učini ga nepopularnim.«

---

[14] »Tajni savjetnik Mažuranić je čovjek u najboljim godinama, s dovoljno sposobnosti i kadar da izvrši još mnogošta korisno, ali uz to tako apatičan i ne voli raditi, te nije, kako je u spisima utvrđeno, ni na jednome položaju potpuno ispunio, što se od njega očekivalo«. — »Službovanje tajnoga savjetnika Mažuranića nije bilo niti dugo, niti se isticalo nečim osobitim«. — (Ivić, Arhivska građa o jugoslovenskim književnim i kulturnim radnicima III, str. 155, 156 — Beograd 1932.) — Jagić, (Spomeni moga života, I. str. 177, 352, 395 — Beograd 1930.) pominje Mažuranićev dembelizam, njegovu tromost i nepokretnost, po kojima se u njemu dade teško naslutiti nekadašnji pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića«.

[15] De visu et auditu (Vienac 1893.)

Iste osnovne crte, koje su u Mažuraniću nalazili Smičiklas, Tkalac i Šenoa, nalazio je i Starčević, samo nije za njih tražio opravdanja. U Mažuranićevoj zatvorenosti i povučenosti gledao je samo račun. U doba preporoda, kad su i jedan i drugi bili vatreni Iliri, Mažuranića nije bilo ni kod kakvih demonstracija. U Mažuranića je Starčević vidio dvije značajke: rado bi se oholio, kad bi imao razloga zato, i ne voli raditi... »U njegovu državničkom značaju nema ništa neobično, ni dobro ni zlo«. »U županiji riječkoj, gdje smo zajedno radili, ne bijaše za Mažuranića ni ljubavi, ni štovanja, ni priklonosti... Kad je predložen za poklisara riječke županije, ne bijaše mumljanja, nego drveno podsmjehivanje... Mažuranića su radi političkoga rada prezirali u Hrvatskoj, a isto tako i u Austriji, kao beamtera, koji skače za korom kruha. Za hrvatskog kancelara proturali su ga hrvatski Švabe, tobože kao demokratu, liberalca, učenjaka, čovjeka iz puka.« »Sudeć g. Mažuranića po njegovih javnih činih morati je reći, da on nikada nije ni sanjao o čemu drugom nego o beamteriji austrijanskoj, u kojoj će samo izvršivati zapovijedi, ter daveć podložnike tražiti milost poglavara.« — »G. Ivan Mažuranić, beamterske ćudi, najviši beamter, mjeri vrednost ljudi prema potištenosti, po broju beamterskih zvjezdica, po opsegu svetla ovratnjaka i po dijetenklasah, te prezire g. biskupa Strossmayera. A g. biskup Strossmayer meri vrednost ljudi po novcu, što ga imaju, te prezire ljude à la g. Mažuranić. Ovaj je zadovoljan i srećan, da dobro žive, onaj uz to hoće, da bude znamenita glava.«[16]

U Starčevićevoj karakteristici Ivana Mažuranića nalazi se međutim već i sud o njemu kao političaru. A taj je nastao u vezi s hrvatskim prilikama, pa je naravno sud o njemu kao javnom radniku djelovao i na sud o njemu kao čovjeku. U sudu o njemu kao političaru treba međutim razlikovati troje: za čim je

[16] Starčević, Djela III, 351.

težio, u čemu je uspio, i kako su suvremenici tumačili taj rad.

Mažuranić je s ilirizmom živio, i u doba toga pokreta dao je najviše izraza onome, što je mislio i osjećao. G. 1848. potpun je revolucionarac. Poslije toga zbivaju se pak s njime promjene, koje se imaju shvatiti ili kao oportunizam, ili kompromisnost, ili kao beznačelnost. Za vrijeme mrskog apsolutizma postao je državni nadodvjetnik, za vrijeme protivuaustrijskog raspoloženja među Hrvatima bio je dvorski kancelar, a nekoliko godina kasnije postaje — poznat inače kao pristalica Austrije, a ne Madžarske — nagodbenim banom. U tim godinama doživljuje i visoke uspone i nagle padove. Njegov politički razvitak poslije g. 1848. označio je Starčević riječima:

»Poslije 1848. ušao je M. u službu neprijatelja, i to u službu despociji najomraženijoj.«

U Mažuranićevoj činovničkoj i državničkoj karijeri ima zanimljivih crta, koje se ponavljaju svaki put, kad bi dolazio na neki položaj ili s njega silazio.

Priznat četrdesetih godina gotovo jednodušno kao prvi hrvatski pjesnik, a u godini 1848. kao jedan od najjačih hrvatskih političkih ljudi, Mažuranić je pedesetih godina bio državni nadodvjetnik, koji je optužio Bogovića i Filipovića. Drugi bi čovjek zbog takove funkcije — makar lično i ne bio kriv — bio pokopan; Mažuranić je već g. 1858. postao predsjednikom Matice ilirske, a početkom šezdesetih godina opet jednim od najutjecajnijih hrvatskih državnika. Od njega su kao dvorskog kancelara Hrvati očekivali mnogo. Ali kad je pao, nitko u Hrvatskoj nije za njim žalio. Pa ipak, poslije banovanja Levina Raucha, Mažuranić je opet postao ugledan političar, biran dvaput za predsjednika sabora, a doskora je imenovan i banom. I opet je to pozdravljeno kao velik narodni dobitak, uz slavlje u gotovo čitavoj zemlji. I opet su o njemu pisali hvalospjeve. Njegov dolazak na vlast odrazio se u Šenoinoj pjesmi »Prokleta klijet« (1874.):

Da, poslije kina, poslije muka
Osvanuo nam bolji dan,
Osvanuo nam sin iz puka,
I bude našoj zemlji ban.

No taj isti Šenoa pisao je u svome dnevniku:

»Nitko osim nekoliko najbližih skutonoša nije za njim žalio... Taj pojav ponovi se začudo, kad je silazio s banske stolice.«[17]

Kovačićeva parodija »Smrt babe Čengićkinje« nastala je zbog Mažuranićeva postupka prema opoziciji — a i prema vlastitoj stranci. Može se uopće reći, da je Mažuranić, kao rijetko koji od naših ljudi, doživljavao slavlje, kad bi dolazio na kakav nov položaj, s kojega je mogao koristiti narodu — ali je ispraćen s hladnoćom, kad je taj položaj napustio. Njegov odlazak s banske stolice komentirale su prilično neprijazno za nj više manje sve novine: i službene »Narodne Novine«, i pravaška »Sloboda«, pa čak i novine njegove stranke, »Obzor«.

Općeno su Mažuraniću prigovarali, kad je bio kancelar i ban, da nije učinio sve, što je na tim položajima za Hrvatsku mogao učiniti. Predbacivali su mu mekoću, popustljivost prema Pešti i prema Beču. Nije postao među ostalim ni članom Jugoslavenske akademije, jer nije — kao kancelar — nastojao, da pravila budu što prije potvrđena. Zamjerali su mu, što su za njegova banovanja Madžari sve više presizali u hrvatska prava, kršeći nagodbu. Tvrdili su, da je stvorio reakcionaran zakon o štampi, i da se njime služi reakcionarno. Govorili su, da se odviše slijepo drži položaja, i da ne će da odstupi, kad ne može izvršiti onoga, što bi htio.

U svojim uspomenama bilježi Starčević, kako se Hrvata dojmilo, kad je g. 1861. Međimurje, koje je 1848. bilo pripojeno Hrvatskoj, bez pitanja hrvatskih vlasti od nje odvojeno i administrativnim putem opet

[17] Šenoa, Sabrana djela 20, str. 238

sjedinjeno s Madžarskom. Kad Mažuranić nije tada odstupio s položaja predsjednika dvorskog dikasterija — kaže Starčević — pokazao je, da je lutka Beča.[18]

U toku Mažuranićeva kancelarovanja postajao je jaz između njega i naroda sve dubljim. Mažuranić je šezdesetih godina htio Hrvatsku povezati jače s Austrijom, i prema tome je radio u Hrvatskoj, podupirući svoje pristalice, a udarajući protivnike. U zemlji je pak otpor prema Beču bio gotovo opći, i on je na koncu morao otići sa svog položaja, izgubivši svaku popularnost. Šenoa to tumači ovim razlozima: Mažuranić je, boraveći daleko od domovine, bio postao austrijski birokrat, koji nije razumijevao težnja naših ljudi; nije bio samo Hrvat, nego i Austrijanac. Ta je nepopularnost Mažuranićeva bila to veća, što je on kao kancelar i otvoreno postupao protiv opozicije. S najvišeg položaja otišao je u penziju, u zabit, i rješavao matematičke zadatke.

Dolazak Mažuranićev na položaj bana nakon Raucha, Vakanovića, i t. d. — bio je pozdravljen kao narodni dobitak, jer se u 8 godina bilo zaboravilo na njegovo kancelarstvo, a u očima naroda on je bio samo pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića«. Za njegova banovanja uređene su u Hrvatskoj škole, otvoreno sveučilište — ukratko, stvoreni su svi temelji samostalnom kulturnom životu zemlje. Ali su političke prilike postajale sve težima: kolebljivost i zakopčanost Beča prema hrvatskim zahtjevima, nastojanje Madžara, da nagodbu iskorišćuju samo sebi na korist. Val pravaštva bio je sve jači. Njegovi pristalice u svojim napadajima nisu štedjeli nikog. Mažuranić, držeći u svojim rukama punih sedam godina državnu vlast, bio je, u očima ljudi, koji nisu mogli vidjeti pozadinu političkih događaja, glavni uzročnik hrvatskih nedaća. I kad je opet pao — nitko nije za njim požalio. I on je opet pošao u mir, da u osamljenosti rješava matematičke probleme, i da se bavi astrono-

[18] Starčević, Djela III, 344.

mijom. Pa dok su poslije njegova odlaska s kancelarskog položaja uvažavali bar njegov pjesnički rad, u osamdesetim godinama razvile su se polemike i o autorstvu »Čengić-age« — da mu otmu i ono malo priznanja, što mu je ostalo iza banovanja.

Kao oko svih ljudi na vlasti, i oko Mažuranića se uvijek našlo mnogo laskavaca. Oni su o njemu govorili vrlo pohvalno, kad je bio moćan, a šutjeli su, kad nije značio ništa. S druge su strane njegovi politički protivnici upotrebljavali sva sredstva, da ga ocrne, da crte njegova značaja karikiraju, podvuku, čineći iz njih nešto nelijepo i odbojno.

Za oznaku naših prilika može poslužiti činjenica, da su samo rijetki pojedinci spoznali pravu vrijednost njegove pjesme »Smrt Smail-age Čengijića« u vrijeme dok još nije bio moćan (Vraz, Macun, Šulek, Veber, Tkalac). No čim je došao do časti, stali su o njoj pisati opširne rasprave. Prva studija o njegovoj pjesmi (Seebergerova) izišla je g. 1864. u Senju, njemačkim jezikom, kad je on bio hrvatski kancelar u Beču, a u referatu o toj raspravi, u Književniku god. I., spominje se Mažuranić kao preuzvišeni kancelar. Studija Seebergerova napisana je s uvjeravanjem, da je Mažuranić velik i Bogom nadahnuti pjesnik, i da njegovoj pjesmi nema prigovora. Ali, koliko je sitnih prigovora Seeberger i našao, referent »Književnika« (Kořinek) nastojao ih je oboriti. — Prvi hrvatski prikaz Mažuranićeve pjesme napisan je pak za vrijeme Mažuranićeva banstva (pisao ga je Franjo Marković), i u njemu se također »Smrt Smail-age Čengijića« proglašuje savršenim djelom. Ali je ujedno Mažuraniću sa strane protivnika porečeno gotovo sve. Pa dok su i Seeberger, i Kořinek, i Marković u djelu pjesnika, kancelara i bana nalazili samo lijepe strane, Starčević — pravaš i smrtni protivnik austrofilske Mažuranićeve politike — nije nalazio u njegovim pjesmama ništa, što bi ga privlačilo, a o »Čengić-agi« govorio je najnepovoljnije:

»Čengićkinja bijaše i ostade mi sablazan. Hrđa, koja sama mogaše si dati zadovoljštinu, da bude imala što čovečnosti, ta se hrđa krade i mami Crnogorce, neka idu iz potaje ubiti jednoga čoveka. Na to gnjusno delo diže se po izbor na stotine Crnogoraca, i ojačaju se svetotajstvi vere, pričešćuju, šuljaju se, ter iz zasede srećno ubiju tog čoveka. Moguće da bi i Cigani što takova učinili, nu nije moguće, da se oni ne bi stideli to ikome kazati.«

Zanimljivi su sudovi Armina Pavića. Dok je Mažuranić bio banom, Pavić je pisao o njegovim pjevanjima »Osmana« kao o nečem, što veoma nadvisuje Gundulićev dio pjesme. Ali kad je Mažuranić god. 1886. postao običnim saborskim zastupnikom, i to u opoziciji, Pavić je hrvatsku dvorsku kancelariju, kojoj je Mažuranić bio na čelu, nazvao u saboru zlom, što ga je Hrvatska imala pretrpjeti.

Sudovi, što su ih i protivnici — i prijatelji — izricali o Mažuraniću, s obzirom na njegov značaj i na njegov javni rad, mogu se pričinjati opravdanima, ako čovjek na njegove čine i na događaje onoga vremena gleda izvana, a ne iz unutrašnjosti Mažuranićeva doživljavanja. No za ocjenu čovječanske vrijednosti javnoga radnika potrebno je, da se znadu i razlozi, koji su ga u djelovanju vodili. I kad gledamo na Mažuranića u čvoru takvih razloga, i u vezi s događajima njegova doba, mnoge njegove zagonetne i protivurječne crte postaju jasnima i razumljivima, a njegova ličnost izlazi cjelovita, a ne izlomljena.

Da se može ispravno prosuditi Mažuranićevo javno djelovanje, treba uzeti u obzir nekoliko činjenica: njegovo podrijetlo, njegove materijalne prilike, njegov temperamenat.

Što je Mažuranić po svome podrijetlu bio pučanin, to nije važno samo za rasuđivanje njegova životnoga

puta, nego i za ocjenu njegovih političkih shvaćanja. Cijela se hrvatska politika s kraja 18. i cijeloga 19. vijeka dade razumjeti samo onda, ako se uzme u obzir, da su staleži, koji su u Hrvatskoj držali vlast i značili političku moć, nastojali uvijek sačuvati svoje staleške povlastice, i zato su se kolebali u svojim pogledima na državno-pravni položaj Hrvatske. Najveći dio zaokreta u hrvatskoj politici 19. vijeka dade se razumjeti samo tako, ako se uoči, da su u pojedinim časovima političkim predstavnicima Hrvatske — plemstvu — bili važniji staleški probici od narodnih. Pojam državnoga prava, pojam tradicije, bili su u Hrvatskoj vezani uz staleške interese i pojmove. Mažuranić, kao pučanin, nije bio vezan staleškim osjećajima i interesima povlaštenih pa je radio prema vlastitim shvaćanjima, dolazeći tako nužno u sukob s onima, koji su tvrdili, da nastavljaju hrvatske političke tradicije.

On je, dalje, kroz cio život bio siromah. Bio je siromah, kad je učio škole, siromah, kad se oženio, a ostao je siromah i onda, kad je dolazio na više položaje. Za njegov životni put značajno je, da je u školama pripadao među stare đake. — U gimnaziju je pošao s četrnaestom godinom, a dovršio ju je s dvadesetom. Sve je to bilo zbog oskudice. — Zavoljevši djevojku iz bogate i odlične građanske porodice, Mažuranić je morao svladati mnoge socijalne predrasude njezine okolice, dok ju je mogao dobiti za ženu. Kao predsjednik hrvatsko-slavonskog dvorskog dikasterija imao je plaću od 6300 forinti godišnje, s 1050 forinti stanarine, jer mu, zbog štednje, nisu htjeli da plate više. Postavši kancelarom, primao je ministarsku plaću (8400 i 2100) — ali su mu morali dati posebnu dotaciju od 2000 for., da si može prema svome položaju urediti stan. Poslije silaska s tog mjesta dodijelili su mu, »višom milošću«, mirovinu od 4200 for. i to zato, što je bilo određeno, da ministri

ne smiju imati manje penzije; stvarno je morao dobivati samo 2.800 forinti, jer je imao malo godina državne službe. Kao umirovljenik živio je u Zagrebu, u svome stanu u Jurjevskoj ulici, prema Šenoinu prikazivanju veoma skromno. Kad je postao banom, popravilo se njegovo materijalno stanje. No jer je i dalje bio upućen da živi samo od plaće, a visok položaj iziskuje i veće izdatke, nije nikad znao, što je to lagodan i bogat život.

Mažuranića su proglašivali »Austrijancem,« vladinim čovjekom, ljudi, koji su ga inače uvažavali (Šenoa). Ali — treba zabilježiti, da on g. 1848. u svojoj knjižici »Hrvati Mađarom« nije govorio o Austriji s ljubavlju, nego kao o državi staroj, koja bi mogla propasti zato, jer su njezini upravljači tako slijepi, da ne vide ono, što vide svi: kako njenim narodima treba dati njihovo pravo. Pa dok su Starčević i pravaši držali, da će on za volju službe učiniti sve, i da Austrija u njega ima potpuno povjerenje — dotle se u arhivskim spisima govori o njem kao o fanatičnom ultrailircu, kao o čovjeku nepouzdanu. U zapisniku ministarskog vijeća u Beču od 2. siječnja 1851. zabilježen je razgovor o Mažuraniću, tada generalnom prokuratoru:

»... Mažuranić, einstens ein Hauptmitarbeiter des berüchtigten Slovenski jug, gelte als ein Vorkämpfer der ultraillyrischen Partei, und man muss besorgen, dass er bestrebt sein werde, die neukreierten Stellen, vor allem den Freunden des Separatismus zuzuwenden...« — »Was seine politische Haltung anbelangt, so wurde er im Jahre 1851. von dem Agramer Obergespann Bunjevatz auf das heftigste angegriffen als gefährlicher Demokrat und als Haupt der Umsturzpartei in Kroatien bezeichnet, der in öffentlichen Blättern (Slavenski jug, später Jugoslavenske novine) revolucionäre Tendenzen verfol-

ge«[19]. Tek u pokojem spisu iz istog vremenskog razdoblja nalazimo tvrdnju, da je Mažuranić znao spojiti ljubav prema domovini s ljubavlju prema državnoj cjelini. Tako je na pr. nadvojvoda Rainer pisao caru 19. studenoga 1861., kad se hrvatsko-slavonski dvorski dikasterij pretvarao u kr. hrvatsko-slavonsku dvorsku kancelariju:

»Mažuranić, welcher in dieser schwieriger Stellung es verstanden hat nach Möglichkeit den Ansprüchen der Gesammtheit des Reiches und den begründeten Wünschen seines engeren Vaterlandes gerecht zu werden . . .«[20]

Dok su na Mažuranića tako s jedne strane napadali domaći ljudi, predbacujući mu popustljivost i nemar na štetu hrvatskih probitaka, dotle i sam Starčević u svojim uspomenama navodi, da su ga nakon kancelarstva htjeli strpati u ludnicu. Za vrijeme njegovih službа niti su mu pravo vjerovali u Austriji, niti su u njega, kao odviše velika Hrvata, imali povjerenja Madžari.

Mažuranić je u više navrata gubio svoju popularnost, jer je učinio nešto, što se pričinjalo nepatriotskim (slučaj Bogovićev i Filipovićev), ili jer nije uradio nešto, što je kao Hrvat mogao izvršiti. No

---

[19] »Mažuranić, nekoć glavni suradnik zloglasnoga Slavenskoga juga, važi kao prvoborac ultrailirske stranke i treba se bojati, da će novostvorena mjesta nastojati dodijeliti u prvom redu prijateljima separatizma«.

»Što se tiče njegova političkoga držanja, to ga je g. 1851. zagrebački veliki župan Bunjevac najžešće napao kao opasnog demokratu i označio kao glavara prevratničke stranke u Hrvatskoj, koji u listovima (Slavenski jug, kasnije Jugoslavenske novine) slijedi revolucionarne tendencije« (Arhivska građa III, 143, 144).

[20] »Mažuranić, koji je na ovom teškom položaju razumio da bude pravedan i prema zahtjevima cijeloga carstva i prema opravdanim željama svoje uže domovine«. (Arhivska građa III, 152)

u slučaju Bogovića i Filipovića on je, i prema prikazivanju Rudolfa Horvata, kao činovnik radio, što je po dužnosti morao — nastojeći kao domoljub, da se to ne izvrši onako, kako bi se formalno moralo izvršiti. — U slučaju Međimurja predao je pak — protivno od Starčevićeva prikazivanja — ostavku na položaju predsjednika dvorskog dikasterija, čim je doznao, što se dogodilo. Značajne su riječi, kojima ju je opravdavao:

»Nachdem nun mit der Allerhöchsten Entschliessung vom 24. d. Monats, ganz gewiss aus höheren politischen Rüksichten ... die Frage über die Murinsel ohne Anhörung des kroatischen Landtages zugunsten Ungarns entschieden worden ist, steht es nach der mir bankannten Stimmung des von mir vertretenen Landes mit Bestimmheit zu erwarten, dass diese Allerhöchste Massregel von dem ganzen Lande mit einem umso tieferen Schmerze vernommen werden wird, je grösser die allgemeine Zuversicht zu den Allerhöchsten Entschliessungen vom 20. Oktober war, und je inniger die Liebe des ganzen Volkes an dem nun wieder verlorenen Stücke Landes haftete, welches es mit einem gehobenen Bewusstsein als eine Belohnung für seine zur Besiegung der Revulution im Jahre 1848-9. gemachten Anstrengungen zu sehen gewohnt war ... Würde ich nun durch mein ferneres Verbleiben in dem mir allergnädigst anvertrauten Amte eines Präsidenten des kroatisch-slavonischen Hofdikasteriums meine Stammesgenossen in ihrer nun ganz gewiss auftauchenden Meinung wenn auch nur scheinbar, bestärken, dass ich die Interessen des Landes, wo nicht garadezu vergessen, so doch lässig oder wenigstens nicht mit dem gehörigen Eifer wahrgenommen habe, so wäre mein Wirken, weil von keiner Partei im Lande getragen und jedes Vertrauens entblösst, ohnehin vom keinem

Nutzen für den Allerhöchsten Dienst Euerer Majestät.«[21]

Iz ostavke se jasno vidi sva tragika njegova političkog položaja. Mažuranić je očito učinio sve, što je mogao, da Međimurje spase Hrvatskoj — ali nije uspio. Osjećao je, kakav će bol izazvati u Hrvatskoj vijest o gubitku ovoga našega kraja. Znao je, da će mnogi okrivljivati njega, a da on za sobom nema nikoga, na kog bi se mogao osloniti.

Mažuranić je primio visoko činovničko mjesto za vrijeme apsolutizma, jer je držao, da će pod Jelačićem, i u takvu vladavinskom sustavu, moći za svoj narod učiniti nešto korisno. Kao pučanin nije imao razloga da žali za starim ustavom, koji je bio zasnovan na staleškom uređenju. Prednost novoga načina vladanja mogao je vidjeti u tome, što je pod njim Hrvatska ostala stvarno nezavisnom od Madžarske. Usto je, bar ispočetka, mogao držati, da će Hrvati nešto dobiti i u narodnom pogledu. Pod apsolutizmom uvedene su u naše srednje škole prvi put hrvatske knjige, uradilo se nešto za školstvo i za

[21] »Pošto je sad Previšnjom odlukom od 24. o. mj., sasvim sigurno zbog viših političkih obzira... pitanje Međimurja riješeno bez saslušanja hrvatskoga sabora u prilog Ugarske, može se zacijelo očekivati, prema poznatome mi raspoloženju cijele zemlje, koju zastupam, da će ovu Previšnju mjeru cijela zemlja primiti to s većim bolom, što je veće bilo povjerenje u Previšnje odluke od 20. listopada, i što je usrdnija bila ljubav cijeloga naroda prema komadu zemlje, koji je sad opet izgubljen, a na koji se s podignutom sviješću bio naučio gledati kao na neku nagradu za svoje napore, što ih je učinio g. 1848./9. za svladavanje revolucije... Kad bih ostao i dalje u službi kao predsjednik hrvatsko-slavonskoga dvorskog dikasterija, koja mi je Previšnjom milošću podijeljena, pojačao bih u svojih sunarodnjaka mišljenje, koje se sad sigurno pojavilo, da sam ja, iako samo prividno, na interese zemlje ako ne baš zaboravio, a to bar nemarno ili s premalo žara na njih pazio; zato bi moje djelovanje — jer za mnom u zemlji ne stoji nikakva stranka, i jer sam lišen svakoga povjerenja, — i onako bilo bez ikakve koristi za Previšnju službu Vašem Veličanstvu«. (Arhivska građa III, 149.)

sudstvo. Bilo je osim njega i drugih Hrvata intelektualaca, koji su otvoreno hvalili neke dobre čine tadašnjih vlasti (Kukuljević, Jurković).

Slični uzroci, koji su imali korijen u njegovu pučkom podrijetlu, vodili su ga i u daljem političkom radu. Šezdesetih godina, kad su neki hrvatski javni radnici, nakon pada apsolutizma, tražili povratak staroga ustava, izjavio je on: Nema povratka na staro, jer je stari ustav u svezi s propalim feudalizmom.

Za Mažuranića kao bana naslov »ban-pučanin« nije značio samo naziv bez sadržaja. S njime su bila vezana i drugačija shvatanja i drugačiji pogledi, nego što su dotad važili u Hrvatskoj. Govoreći g. 1874. u hrvatskom saboru o banskoj odgovornosti, nadovezao je:

»Od sada... ne će biti ban ovih kraljevinah feudni dostojanstvenik, nego po slovu zakona izvršitelj složne volje Nj. Veličanstva i naroda.«

»Od sada... u hrvatskoj zemlji ne će nigda biti moguća vlada, koja se ne bude držala zakona. Vi ćete, gospodo, nasuprot svakoj vladi, koja se ne bude zakona držala, kako proti meni, tako i proti mojim nasljednikom imati oružje u ruci, koje će onemogućiti svaku nezakonitost, svaku samovolju.«[22]

Iz toga shvaćanja izbijaju mnoge posljedice, važne za njegovo držanje u odnosu prema Austriji i Ugarskoj.

Cio politički život Hrvatske u 19. vijeku bio je velik niz kolebanja iz jedne krajnosti u drugu, kad su iza najvećih zanosa slijedila najveća razočaranja — što se vidi na pr. po Gaju i Bogoviću. Mažuranić je dosljedno vodio jednu politiku, koja je proizašla iz njegova shvatanja pravih interesa Hrvatske.

U vrijeme ilirizma bio je radikalan pristalica najširih nacionalnih koncepcija ilirizma. G. 1848. vje-

---

[22] Dnevnik saborski 1872-1875, I., 1076.

rovao je još, da se Austrija može spasiti — ali samo uz uvjet, ako svojim narodima dade slobodan narodni život. Iskustva s Madžarima pokazala su mu, da se Hrvati mogu više osloniti na Austriju negoli na Madžarsku, i zato se u događajima poslije g. 1848. uvijek postavljao na stranu Austrije.

Za njegov položaj u hrvatskom političkom životu i njegov odnošaj prema Starčeviću i unionistima važno je, da je Mažuranić već zbog podrijetla bio protivnik pisanog, a prema tome i državnoga prava, a pristalica naravnoga prava. Po njegovu shvatanju, narod i pojedinac imaju pravo na slobodu, bez obzira, da li ga mogu izvesti iz nekih ugovora i zakona, ili ne. U svojoj knjižici »Hrvati Mađarom« i u manifestu g. 1848. uzveličavao je prirodno pravo, a osuđivao na propast sve, što se tome pravu protivi. U manifestu je pisao:

»... narodima nikakvi traktati slobodu oduzeti ne mogu, jer ona nije izvanjsko što, izvan njih postojeće, nego je unutrašnjost njihova i duša od njenog bića nerazlučna.«

Tek onda, kad je poslije g. 1848. vidio, kako je Hrvatska bila preslaba, da svoje prirodno pravo dovede do pobjede, prihvaćao je u obrani narodnih interesa i državno pravo — ali samo uvjetno.

Vidjevši položaj Hrvata u Austriji, i njihov malen broj prema ukupnosti pučanstva, Mažuranić je kao političar došao do zaključka, da se Hrvati mogu očuvati samo vještom politikom. Cijelo njegovo dalje javno djelovanje imalo je dva cilja: da se Hrvati održe u položaju, u kome će moći donekle odlučivati o cjelokupnoj državi i o sebi, i da očuvaju, što imadu. Zato je poslije 1860., sve do sklapanja austro-ugarske nagodbe i uvođenja dualizma, bio pristalica uže veze Hrvatske s Austrijom. Držao je, da će Hrvati u bečkom parlamentu — uz Čehe, Poljake, Slovence — biti jači negoli sami s Madžarima. S druge je strane vidio, da je Austrija — u isporedbi s Madžarskom —

naprednija i demokratskija zemlja, a on kao pučanin nije imao onih staleških, feudalnih osjetljivosti, koje su jedan dio hrvatskih političara, poslije g. 1860., gurnule u naručje Madžara. Koliko je god Mažuranićeva austrofilska politika od g. 1860. do 1865. bila u Hrvatskoj prilično nepopularna, ipak su dalji događaji u nekadašnjoj Austriji pokazali, da je on imao u svojim predviđanjima pravo.

Boraveći u Beču, i imajući prilike da vidi i pozadinu političkih događaja, Mažuranić je shvaćao, da se politika i njezini uspjesi ne upravljaju prema željama naroda, nego prema stvarnim odnosima snaga. I zato je često radio stvari, kojih naši ljudi, živeći u Hrvatskoj, i ne videći svega, što je vidio on, nisu nikako razumjeli.

U svojim nastojanjima nije uspio. Madžari su bolje znali iskoristiti položaj u državi, te je g. 1867. došlo do austro-ugarske nagodbe, u kojoj se o Hrvatskoj odlučilo bez njezina pristanka, i po kojoj je ona bačena u mnogo nepovoljniji položaj, nego što su Hrvati očekivali. Hrvatska je, umjesto da bude samostalna u okviru Habsburške monarhije, postala dijelom Ugarske. Mažuranić je tako pao u pozadinu, jer je ovaj razvitak značio sasvim nešto drugo, nego što je očekivao on.

Ali je upravo zbog toga, što je bio realist, poslije revizije nagodbe primio g. 1873. mjesto bana — držeći, da je bolje, da se takav položaj iskoristi u interesu Hrvatske, nego da se, na osnovu nagodbe, odnošaj između Hrvatske i Ugarske razvija sve više u onom smjeru, kako se razvijao nakon g. 1883., kad se nagodba tumačila i provodila tako, da se može provesti madžarizacija Hrvatske. Prema shvatanju M. Nehajeva, Mažuranićeva je težnja u politici bila: učiniti sve, da nam ne bude još gore.

Ovo je uglavnom tačno, ali nije potpuno. Mažuranić nije bio neke vrste rezignirani političar, koji bi sumnjao o budućnosti vlastitoga naroda, te radio

samo na tome, da što više odgodi njegovu propast. On je na osnovi svojih iskustava došao do zaključka, da hrvatski državnik mora na stvari oko sebe gledati jasno; poznavajući prilike, mora u svakom slučaju — bez obzira na vlastite želje — raditi ono, što je za narod najkorisnije.

Iako je sedam godina bio nagodbeni ban, Mažuranić prema Madžarskoj nije nikad osjećao neke topline. Vršio je zakonito svoju dužnost, ali dalje od toga nije išao. Za njega, pučanina, veza Hrvatske s Madžarima bila je samo posljedica nemoći i pogrešaka, a nikako nešto, što je izviralo iz dubljih izvora i hrvatskih potreba. Dok su naši načelni unionisti bili gotovo od reda plemići i feudalci, koji su se doista srcem i predajom osjećali povezani s Madžarima, zbog istog staleškog naziranja, osjećajući nevoljkost prema naprednijim političkim i socijalnim pojavima u Austriji, Mažuranić nije po svome podrijetlu mogao imati takvog osjećaja. I zato je na odnos s Madžarima gledao u prvom redu sa stajališta, koliko Hrvatskoj donosi koristi.

Po svome temperamentu Mažuranić nije bio čovjek borbe, nego refleksivna narav. Zato nije bio političar u pravom smislu, da bi sa zanosom i dosljedno vodio za sobom ljude prema određenom cilju, nego je bio vrlo bistar radnik, u kojega je više djelovao razum negoli mašta. Bio je oprezan i polagan. Zato su ga uvažavali i tražili njegov rad, ali ga nisu voljeli. — Bio je mislilac, nastojeći, da stvari prozre do dna. Ondje, gdje su se drugi oduševljali, ne znajući, kakva će razočaranja kasnije doživjeti, on je znao proniknuti suštinu događaja, te je često zauzimao stajalište protivno stajalištu većine. Bio je realist, a ne politički fantast, kao što je u njegovo doba bila većina Hrvata. I zato je morao doživljavati i sukobe, i ogovaranja, i zavist, jer je imao snage da radi prema svome uvjerenju i onda, kad se s tim uvjerenjem nije slagalo mnoštvo. Držao se načela, što ga je iznio u stihovima:

Višnjih je duša mrziti predsude,
Mrzit potmastog puka ogovore
I k cilju stalnom smjerajuće
Pute tihom sljedovati sviješću.

(Danici Ilirskoj, 1836.)

Za neobičan položaj, što ga je Mažuranić zauzimao u hrvatskome javnome životu, možda je najznačajnije, što je o njem iznio Nehajev: da je kao član hrvatskoga sabora stilizirao konačne odluke toga sabora — i da je kao predsjednik dvorskoga dikasterija sastavljao reskripte na te odluke, nastojeći da pomiri stajalište sabora i gledište krune.

Za takav položaj bilo je potrebno, da Mažuranić sam ima ono, što je istaknuo u svojoj izjavi o pedesetgodišnjici hrvatskoga preporoda — nestašicu svakog fanatizma:

»Fanatizam bio on naravi koje mu drago — političke, crkvene, narodne, socijalne — ne samo ne promiče niti diže svetinje stvari, kojoj se tobože klanja, nego je dapače ponizuje i mrazi, ter time obara i ruši. On je poguban i pun prokletstva već svojim poreklom, jer ne potiče iz čista izvora savjesti, srca, uma i razloga, nego iz crna kala dugačke povorke strasti i nečovještva: sujete, gluposti, bezobraznosti, laži, zavisti, i inih furija bez broja. Nakazna je svaka despocija, ali nakaznije nakaze od despocije fanatizma ovo naše sunce ne vidje nikada.«

Mažuranić je u politički svoj rad unosio i znanje i ljubav prema domovini, ali nije unosio fanatizam. Sve, što je radio, vršio je kao čovjek, koji je ispravno shvatio položaj Hrvatske, a ne kao oportunist ili čak kao čovjek, željan položaja i novaca. Zato je nakon svih uspona i padova, i nakon svih velikih promjena u državnopravnom položaju Hrvatske, — iako jedan od nekadašnjih nosilaca vlasti — završio svoju političku djelatnost kao opozicionalni zastupnik hr-

vatskoga sabora, morajući gledati, kako nasilan Madžar sve više lomi hrvatsko narodno tijelo.

Gledaocu, koji hrvatski politički život onoga vremena i Mažuranićevu ulogu u tadašnjim događajima motri s površine, činit će se sve to čudnim. Njegova pak ličnost — ličnost čovjeka, koji od ideologa revolucionarne godine 1848. postaje kasnije nagodbenim banom, pa opet opozicionalcem, i koji se od pjesnika slobode razvija do gonioca protivničkoga novinstva — pričinit će se moralno neznatnom.

Tajnu svoga držanja u različitim razdobljima našega političkoga života kušao je Mažuranić rastumačiti u svome posljednjem govoru u hrvatskom saboru, g. 1886. To je prvi i posljednji slučaj, kad je od sebe odbio različite napadaje. Jedno je od najvažnijih mjesta u njemu ono, koje se i inače često navodi:

»Gospodo, da mi je tko rekao: Kaži tvoj simbol političke vjere, koji je? Ja bih rekao: Suvišno baš pitati, ali, kad me ne poznaš, reći ću ti, — i ja bih rekao: Ja sam Hrvat; ja bih rekao: Vjerujem u kraljevinu Hrvatsku, u njezinu prošlost, u njezinu sadašnjost, i — ako Bog da — i u njenu budućnost«.[23]

Svoje hrvatstvo istaknuo je dakle Mažuranić u času, kad mu već nije moglo biti mnogo ni stalo do toga, što će o njemu misliti pojedinci, i kad je već i na prošlost i na sadašnjost mogao gledati s mirom filozofa.

U odnošaju između Mažuranića i njegovih protivnika, osobito Starčevića i njegovih sljedbenika, ne treba tražiti toliko idejne protivštine, koliko razlike u naravima. Starčević je pripadao među ljude, koji hoće sve ili ništa, koji ne poznaju mrvica ni kompromisa. Njihov je udes, da ih protivnici omalovažavaju, proglašuju ludama i napadaju na njih, dok su u manjini. Pođe li im za rukom, da postignu ono, što su htjeli, suvremenici od njih prave polubogove. Njihov životni put nije zamršen. Oni poznaju samo jednu

[23] Dnevnik saborski 1884-1887, I. 1678.

istinu i jedan smjer, te idu njime bez zaokreta. Jednostavnošću svoje istine oni i osvajaju pristalice u širem mnoštvu, jer se zamršeni pojmovi mogu dokazati samo pojedincima. To su ljudi, koji rade na dug rok, te žele ili velike promjene, ili ništa. No život se sam ne da urediti uvijek prema konačnim i velikim ciljevima. Za konačne i velike svrhe mogu živjeti i raditi, pa i žrtvovati se, samo pojedinci. Narod pak kao cjelina mora živjeti i u vremenima, kad su velike misli daleko od ostvarenja. Sa svojim mnogobrojnim dijelovima ne može se on sav bacati u opasnosti, da ga nestane, već mora prolaziti kroz mnogobrojne zaokrete, tjesnace, pa i poniženja, da bi se mogao sačuvati za bolje dane. Ljudi, koji su spremni raditi za narod i u takvim vremenima, nisu manje zaslužni od onih prvih — samo je razlika u tome, što nikad ne mogu za sobom povući većih masa, jer sve svoje snage moraju često trošiti na rješavanje sitnica, od kojih se ipak sastoji život. Mažuranić je bio jedan od takvih ljudi, i odatle osnovni nesporazumak sa Starčevićem. Čovjek se može osjećati bližim jednome ili drugome tipu državnika — no načelno se ne može reći, kome od njih pripada prvenstvo.

Da se može ispravno prosuditi Mažuranićevo državničko djelovanje, s obzirom na to, koliko je ono u vezi s njegovim moralnim značajkama, potrebno je istaći nekoliko činjenica: u kakvu je on odnošaju bio prema različitim državnim sustavima u Austriji, za čim je išao, kad je bio na važnijim političkim položajima, kakvo je bilo njegovo držanje, kad nije bio na vlasti, kako se odnosio prema političkim protivnicima i prijateljima, a kako oni prema njemu.

Za poznavanje Mažuranićeve moralne ličnosti jedna je od osnovnih činjenica, da on nije nikad bio uvjeren pristalica nagodbe s Madžarima. Strossmayer se o njemu doduše potkraj njegova banstva češće vrlo nepovoljno izrazio. No kad je mjesto njega postao banom Pejačević, pisao je Račkome:

»... ako je Mažuranić Madžarom popuštao iz slabosti i mlitavosti, Pejačević će iz uvjerenja.«[24]

To je najdublja istina o Mažuraniću. Strossmayer je uostalom nije morao izreći tek u ovom slučaju. Mažuranić je i sam, kao ban, češće izricao nešto slično. Katkad je doduše izjavljivao, da je upravo on svojim čl. 42. od g. 1861. dao prvi poticaj za sklapanje nagodbe. Ali je očito, da je to tvrdio samo iz taktičkih razloga. Smisao pomenutog zakonskog članka sasvim je različit od smisla i duha nagodbe. U zakonskom članku 42./1861. utvrđuje se, da je Hrvatska potpuno ravnopravna s Ugarskom i nezavisna od nje, ali da je spremna stupiti s njome u bliže odnošaje, ako joj se ponajprije ta ravnopravnost prizna. Nagodba je pak stvarno utvrdila prevlast Madžara.

Mažuranić je, polazeći od takvoga shvaćanja nagodbe, i kao ban u hrvatskom saboru u nekoliko navrata sasvim jasno rekao, kako bi kao Hrvat želio jedno, no nagodba traži drugo. Govoreći g. 1877. o prijedlogu, da se u saborskoj adresi naziv »ugarsko državljanstvo« zamijeni riječima »hrvatsko-slavonsko državljanstvo«, primijetio je:

»To se protivi nagodbi, po kojoj je Ugarska jedna država. Ne može dakle biti Hrvatska posebna država — koliko bih i ja želio, da bi bila ... nu mi te države do sada nemamo.«[25]

G. 1879. odgovorio je na interpelaciju o kompetenciji ugarskoga ministra financija prigodom postavljanja financijalnih činovnika — s obzirom na činjenicu, da je taj ministar stao u Hrvatsku slati Madžare, ne pazeći na hrvatske osjećaje. U svom je odgovoru rekao, da nagodbeni zakon Hrvatskoj ne daje prava, da ustane protiv toga:

»Zakon se tumači po tekstu; ovdje, gospodo, ne koristi stavljati unutar onoga, što bi čovjek želio; ako

---

[24] Korespondencija Rački-Strossmayer II. 359
[25] Dnevnik saborski 1875-1878, 851

koji jurista čita ono, mora priznati ono, što unutra stoji.«[26])

To unurašnje cijepanje s obzirom na položaj Hrvatske i s obzirom na vlastite želje osjetio je Mažuranić i u odnošaju prema dvoru. Odgovarajući na interpelaciju, ne bi li se od prihoda krajiških šuma nešto dalo Bjelovaru, kazao je:

»Moram samo kazati štovanom gospodinu predgovorniku, da svoju stvar jako dobro brani, moram kazati iskreno, da su ovi isti argumenti, koje je danas naveo, naveli i ovaj sabor, da se je bio zauzeo za to, da bi bilo, mogu kazati još i više, da sam i sam bio toga mnijenja, da bi bilo na pravednosti utemeljeno, da i onaj dio krajine, koji je odcijepljen i utjelovljen materi zemlji, bude dionikom u ovom investicionalnom fondu. Ali, gospodo, svi razlozi padaju pred onim faktumom, da investicionalni fond uistinu nije ništa drugo, negoli previšnja milost Njegova Veličanstva... Njegovo je Veličanstvo izvoljevalo sasvim jasno kazati, u koje se svrhe ima taj novac upotrebiti... Ja opet moram reći, da sam i ja bio toga mnijenja, da bi pripadalo, da i bjelovarska županija dobije nekakovu svoju tangentu, ali, gospodo, kada je došlo do odlučna mjesta, Njegovo Veličanstvo je izjavilo, da to nije bila njegova namjera.«[27]

G. 1879. upravio je Starčević u saboru na bana upit, kako to, da je prigodom odreknuća nadvojvotkinje Marije Kristine zastupao Hrvatsku samo ugarski ministar za Hrvatsku. Mažuranić je odgovorio:

»Ja držim, da danas stoji ova teorija državna, da hrvatsko-slavonski ministar većinom kod svih velikih političkih promjena učestvuje, te je i ovdje učestvovao. To držim po današnjih teorijah. Možebit se to g. upitniku ne dopada, a možebit da se ni meni ne dopada, ja ne znam, ali to je po današnjoj teoriji.«[28]

---

[26] Dnevnik saborski 1878-1881, 864
[27] Dnevnik saborski 1878-1881, 471
[28] Dnevnik saborski 1878-1881, 642

Očito je, kako je na položaju bana ostajao dotle, dok je držao, da može Hrvatskoj koristiti. Nije bio nagodbeni ban zato, da učvršćuje nagodbu, nego stoga, što ju je držao zlom, koje će se morati zamijeniti nečim za Hrvatsku korisnijim, čim se promijene odnošaji snaga.

Cijelo Mažuranićevo nastojanje, kad je bio kancelar, predsjednik sabora i ban, išlo je za tim, da za Hrvatsku, bez obzira na njezin državnopravni položaj, uradi sve, što se u tim prilikama moglo uraditi, da se ona ojača duhovno i materijalno. Htio je u prvom redu stvarati, bez obzira na zapreke. U svome predsjedničkom govoru u hrvatskom saboru g. 1872. ustao je protiv mišljenja, da su Hrvati sposobni samo za rušenje. Spominjući zadatke, koji zemlju čekaju na području školstva, uprave, sudstva, i t. d., da bi mogla postati jednaka naprednijim zemljama, nadovezao je: »Gospodo moja, nije naš narod nikada rušio, već ako nije mogao graditi, bilo je to znamenje, da nije stoga mogao graditi, što mu nisu dale okolnosti.«[29]

U svojoj »Političkoj povijesti Hrvatske« nazvao je Josip Horvat Mažuranića s pravom banom graditeljem. Za njegova banovanja stvoren je vrlo velik broj novih zakona, kojima je bio zadatak, da se podigne duhovna i materijalna kultura Hrvatske. Tolik broj zakona slične vrste nije u istom vremenskom razdoblju stvoren u Hrvatskoj nikad ni prije ni poslije Mažuranića.

Kroz cijelo vrijeme svoga banovanja pazio je Mažuranić vrlo oštro na zakonitost. Zakona se držao i u slučajevima, kad je bilo očito, da radi i protiv vlastitoga uvjerenja, kao i protiv osjećanja velike većine hrvatskoga stanovništva. Kad je godine 1875., prigodom nemira u Bosni i Hercegovini, odbio, da iz zemaljskih sredstava pruži pomoć izbjeglicama, mogao mu je dr. Milan Makanec s pravom navesti stihove »Smrti Smail-age Čengijića«. No Mažuranić se i u

[29] Dnevnik saborski 1872-1875, L 7

ovom, kao i u mnogobrojnim drugim slučajevima, zakrilio za zakon, koji nije dopuštao, da Hrvatska troši za svrhe, koje ne pripadaju u njezinu kompetenciju. Nije to učinio zato, što bi vjerovao, da doista mora biti tako, nego što je znao, da će, braneći formalnu zakonitost u ovakvim slučajevima, moći istim pravom ustati protiv kršenja nagodbenog zakona sa strane Madžara, a na štetu Hrvatske.

»Vam je bilo slobodno pokušati srce ove kuće, ali ja govorim umu ove visoke kuće i nadam se u njezinu mudrost, neka ne ide onim tragom, kojim ide g. dr. Makanec, jer najveća pogibelj opstanka i života ove kuće stoji u tom, ako se miješa u poslove, koji ne spadaju u djelokrug naš«.[30]

Da se može ispravno ocijeniti Mažuranića, treba istaći i to, da je on gotovo uvijek, kad nije bio na vlasti, bio član opozicije. To njegovo opozicionalno mišljenje poznavali su uostalom vrlo dobro u Beču i u Pešti. Nigdje on nije imao pravih prijatelja, nego su ga i ovdje i tamo htjeli upotrebiti, kad im se činilo, da im treba pametan i pronicav čovjek. O njegovu odlasku s mjesta kancelara bilježi Jovan Subotić u svojoj autobiografiji:

»On je na kratko vreme pre sabora bio postavljen u stanje mira, ili pravije reći, zbačen ... ne znam, što je učinilo, da ga Cesar najedared otpusti bez priznanja djelovanja mu, bez izraženja najveće milosti, bez ordena i drugog kakvog znaka carskog zadovoljstva.«[31]

G. 1867., uoči sklapanja nagodbe, njemu je, kao umirovljenom višem činovniku, bilo naloženo, da položi zastupnički mandat. Strossmayer je morao otići u inozemstvo, Mažuranić iz sabora, i tako je na ovaj način hrvatski sabor ostao bez dvojice najjačih državnika, koji bi mogli utjecati na njegovo držanje u borbi Hrvata s Madžarima.

---

[30] Dnevnik saborski 1875-1873, 20

[31] Život Jovana Subotića, III. (Novi Sad 1905), 195

Njegov pad s banske stolice spremao se dugo. Po mnogim je znakovima Mažuranić mogao osjetiti, da ga ne vole ni u Beču ni u Pešti, i da žele, da se što prije makne. Zato je nastojao, da ode što časnije. Odilazio je sa spoznajom, da se žele riješiti njega, — ali da će dati drugome, što njemu nisu htjeli dati. A znao je ujedno, da je pripojenje Krajine Hrvatskoj, o kome se tobože radilo, samo izlika, i da on mora otići zato, što kao Hrvat ne bi nikad pristao na ono, što su smjerali učiniti od Hrvatske: da je postepeno pretvore u pravu pokrajinu Ugarske.

Mažuranić je svojim javnim radom bio stekao vrlo velik broj neprijatelja. A ipak je u hrvatskom saboru mogao o sebi otvoreno reći:

»Ja ne poznam mržnje nikakove. Na svijetu ne ćete naći čovjeka, koji bi mi kazati mogao: ovaj je moj neprijatelj, ovaj me mrzi. Nije to zasluga moja; takva mi je narav. Budući da ne poznam privatne, još manje poznam političku mržnju. Ja štujem mnijenje svakog — ja ne ću ovdje učiniti koraka, koji bi pokazao strast.«[32]

Njegova ispravnost, njegovo poštenje i njegove dobre namjere priznavali su uostalom i njegovi trezniji protivnici, kad god nije bio na kakvu važnijem položaju. Strossmayer je doduše već g. 1878. tvrdio, kako bi narodna stranka morala na položaj bana mjesto Mažuranića postaviti Metela Ožegovića. No g. 1886., kad je Mažuranić bio u Novome izabran zastupnikom, primjećuje on u listu Račkome: »Dobro je, što će Mažuranić u sabor.«[33]

Za Mažuranićev položaj u javnome životu Hrvatske značajno je, da su mu prigovarali, da nije kao kancelar i ban učinio ono, što su od njega očekivali. No doskora su vidjeli, da Mažuranić nije maknut s nekoga mjesta zato, što je za Hrvatsku radio premalo, nego stoga, što je za nju htio više. Poslije njega do-

---

[32] Obzor 1873, br. 224

[33] Korespondencija Rački-Strossmayer, II, 175, III, 202

lazi na mjesto kancelara Kušević — a na mjesto bana Pejačević. I jedan i drugi značili su za Hrvatsku samo put na gore. I jedan i drugi radili su stvari, kojih Mažuranić ne bi nikad učinio. Sve su to znakovi, kako su i pristalice i protivnici nalazili u njemu velike vrijednosti, pa da su bili čvrsto uvjereni, kako se njegova moralna i intelektualna snaga nametala svakome — bez obzira, kako bi se mogli tumačiti njegovi pojedini čini.

4.

O Mažuraniću su pisali i govorili kao o birokratu — čovjeku, komu su se od birokratskih poslova osušila čuvstva (Šenoa).

Međutim, za sud o njemu kao čovjeku trebalo bi u prvom redu uzeti u obzir onakve njegove crte, koje su izbile već u vrijeme, kad još nije bio političar i kad na mišljenja o njemu još nisu mogle utjecati zavist i mržnja. Jedna takova njegova značajka izbija na pr. iz lista, što ga je kao trinaestgodišnji dječak g. 1827. pisao bratu Antunu, gimnazijalcu u Rijeku.

»Liebster und gütigster Bruder!

Ich bitte dich weinend der brüderlichen Zärtlichkeit wegen, dass du meiner in Gedächtniss nehmen wolltest und bei dem Vater auch für mich ein Paar Wörter sagen möchtest; denn der Vater wird dir diesen Brief übergeben... Unser Lehrer sagt uns, dass wir die Prüfungs-probeschriften kroatisch schreiben wollen. Ich bitte Dich daher, zeige mir, gebührt es sich in den deutschen Schulen kroatischen Text schreiben. Daher, liebster Bruder, nehme in dieser meinen kleinen Schrift nichts übel...«

Iz toga lista izbija silna nježnost, bratska privrženost i povjerljivost: mlađi brat očekuje od starijega razjašnjenje i o stvarima, o kojima ovaj zapravo i ne može reći odlučnu riječ, i ujedno mu piše tonom, kao da će na svaki njegov stroži pogled zadrhtati.

Druga njegova značajna crta izbija iz njegovih pisama bratu Antunu iz Madžarske:

»Veseo skoro nikad nisam, jer ti se ovdje s nikim niti pogovoriti niti nasmijati volje neimam, jednom ričjom od poznanika i ljubimaca mojih daleko jesam zatočen. Još nikom ništa pisal nisam, jer ti se meni sada baš tako pera u ruke prijeti ne da, kano ni slabomu kopaču motike. Tako mi jest dobro, da bi i ja skoro libros tristium ex Hungaria kakono i Naso pisati začel.«[34]

Ako se — u vezi s takvim rečenicama — uzme u obzir i prva Mažuranićeva poznata pjesma, napisana u Rijeci (Vinodolski dolče, da si zdravo), u kojoj je govor o tuzi, koja ga hvata u tuđemu gradu, onda iz svega izbija prilično jasan lik mladoga Mažuranića. To je bio osjetljiv dječak i mladić, koji čezne za bliskošću rodnoga kraja i milih mu ljudi. Gdje se god nalazio, osjećao se osamljenim, ne nalazeći ničega od onoga, što je ispunjavalo njegov život kod kuće. Ali svojih čuvstava nije pokazivao svojoj okolici, nego se zatvarao u sebe, idući, makar i uz pregaranja, započetim putem.

Ta zatvorenost u sebe nije mogla značiti ujedno suhoću, namjerno odalečivanje od ljudi — zbog oholosti ili čega drugoga. Upravo ljudi veoma čuvstveni često su naoko nepristupačni, — ne za to, što bi to namjerno htjeli biti, nego im jaka osjetljivost ne dopušta, da se odmah razgale pred stranima, da iznesu na vidik svoja čuvstva, kao što to često čine površni ljudi. Da je Mažuranić bio u kasnijem životu čovjek mekan, zabilježio je i Tkalac, pišući sinu mu Vladimiru o blagoj i pjesničkoj ćudi njegova oca. A sin mu Vladimir — vjerojatno na osnovu njegova pričanja — zabilježio je, u predgovoru »Pjesmama«, nekoliko živih poteza iz njegova djetinjstva:

»Ivana našega mazili su i otac i mati i starija braća. Krepak momčić, od kojega je kašnje postao

[34] Spomen-knjiga Matice hrvatske, str. 203

visok, plećat mladić, silna tjelesna ustroja i neobične snage mišića, zdrav kao kremen, naužio se Ivan svoga djetinjstva tako, da je do kasne starosti razblažena srca spominjao zlatni taj svoj vijek. Nije on bio divlji dječarac. Pripovijedalo se dapače, da je bilo časova, kad bi se zamislio, kad bi slušajući pjesme, čitajući »Razgovor« Kačića, zaboravio i na igru i na nestašne drugove svoje. Ali on nije ipak sanjar. Veseo je to djetić, koji bistrim očima zagleda u ljepote okolice, koji uživa u naravi, u pjevanju slavuja, u pljusku valova, blijesku munja i tutnju gromova.«

U vezi je s tom Mažuranićevom osjećajnošću činjenica, da se on u životu nije volio gurati, nego su ga redovno morali izvući iz zakutaka i postaviti na mjesto, koje su mu bili namijenili. Ta se crta opaža već u prvim godinama njegove javne djelatnosti. Unatoč tome, što je zarana opažena njegova darovitost, on se poslije svršenih nauka prihvatao različitih skromnih položaja. Tek godina 1848. izvukla ga je iz Karlovca i dovela u Zagreb. Otad je više silom događaja negoli po vlastitim nastojanjima, samo po vlastitoj vrijednosti, relativno vrlo mlad, i bez veza, dobivao različite položaje, o koje su se borili mnogi utjecajni ljudi. — Kad se na pr. vijećalo u ministarskom savjetu u Beču o tome, tko da postane predsjednikom hrv.-slav. dvorskog dikasterija, grof Sečen govorio je, da to mjesto treba dati grofu Pejačeviću, jer je on po rodu važniji od Mažuranića i nije politički obilježen. Ali je prevladalo shvaćanje, da je Mažuranić mnogo sposobniji od grofa Pejačevića, i on je doista bio postavljen.«[35]

U kasnijoj Mažuranićevoj karijeri ima nešto čudno. Potrebno je bilo s jedne strane, da ga prijatelji dovlače u Zagreb, ili da ga odlučni čimbenici iz mirovine dovode u javni život. No njegovi su brzi uspjesi toliko udarali u oči, da se odmah našao velik broj spletkara, koji su radili protiv njega. I sami ministri u svojoj

[35] Arhivska građa III, 146

sjednici godine 1861. moraju raspravljati o tim spletkama, ali dolaze do zaključka, koji je za Mažuranića bio povoljan:

»Es stellte sich jedoch heraus, dass diese Anklagen grundlos aus Neid und Missgunst entstanden waren, da sich viele durch sein eines Emporkömmlings schnelles Vorrücken zur einflussreichen Stelle eines Generalprokurators, die er provisorisch versah und für die er schon vorgeschlagen war, in ihren Rechten und Ehrgefühl verletzt hielten.«[36]

Obrnuto od tvrdnja, da je Mažuraniću bilo samo do novaca i službe, činjenica je, da on sam nije nikad išao za tim, da dobije kakvo važno mjesto, niti je ostajao na njem, kad je vidio, da to nije pravo onima, od kojih je bilo kako zavisio. Vidi se to već iz navedene njegove izjave g. 1848., kad je u saboru bilo primijećeno, da općine Cvetković i Draganić, koje su ga bile izabrale svojim zastupnikom, nisu imale prava birati. Dok je god kao ban vjerovao, da je narodna stranka uz njega, ostajao je na svome položaju — ali ga je metao na raspoloženje svaki put, kad bi osjetio, da nema pune potpore onih, koji su ga dotad podržavali. Kad god bi vidio, da su se prilike sasvim promijenile, diskretno bi se povlačio — ne pokazujući pri tome ni najmanje gorčine. Značajna je njegova izjava u hrvatskom saboru na sjednici od 21. XII. 1879., prije nego što je odstupio s banske stolice:

»Ja moram izjaviti samo želju, da hrvatskoj zemlji pođe za rukom, da ju zapadne ta sreća, da dobijemo energičnijeg bana, da dobijemo bana, koji će interese hrvatske zemlje štititi i poštenijim srcem i srcem gorljivijim nego je u mojih grudih.«

Ta Mažuranićeva diskretnost i nenametljivost bile

---

[36] Ipak se utvrdilo, da su te optužbe nastale bez razloga, iz zavisti i neraspoloženja, jer su se mnogi držali povrijeđenima u svojim pravima i časti, što je on kao nov čovjek brzo napredovao do utjecajnog položaja generalnoga prokuratora, što ga je bio provizorno zauzimao i za koji je već bio predložen. (Arhivska građa III, 144)

su djelomično posljedica njegove jake čuvstvenosti i osjetljivosti. No u isto doba Mažuranić je bio i intelektualno vrlo jak. A to je možda najrjeđa — i ujedno najtragičnija — kombinacija, što se može u čovjeka naći. Ljudi s jakom osjećajnošću doživljuju teških bolova u vremenima neuspjeha, ali poznaju i velikih radosti, kad se život razvija u skladu s njihovim nagnućima. Ljudi sa snažnim intelektom, a bez naročite osjećajnosti, mogu se narinuti svojoj okolici, mogu je snagom svoga uma i volje voditi ili iskoristiti, prezirući je pomalo kao cinici. — Drugačije je s intelektualcima, koji su ujedno čuvstveni. Njihova je nevolja, što ne gledaju stvari samo s jedne strane, kao što to čine odviše osjetljivi ljudi, nego sa svih strana, te znadu proračunati sve moguće plodove nekih čina. Posljedica je toga, da često ostaju osamljeni, pače se većina diže protiv njih. Ona ne vidi svih budućih rezultanta neke akcije, nego gleda samo u jednom pravcu. Takav intelektualac, za razliku od svoje okolice, sluti često vrlo dobro, do čega će neko stanje dovesti, i doživljuje ponajviše žalosno zadovoljstvo, da se njegova proročanstva ispunjaju. Činjenica, što mu to kasnije priznaju i oni, koji su nekad ustajali protiv njega, ne može ga razveseliti. Kao osjećajan čovjek pati on isto toliko, koliko i sredina, u kojoj živi — a pati zato, što nije mogla ili htjela vidjeti tako daleko, kao on.

Mažuranić je u svome političkome životu isticao, da državne poslove treba voditi razumski. On je sam tako i radio, ali se vidi, da kod toga nije bio hladan. U časovima, kad su mnogi ljudi u Hrvatskoj zbog nekog događaja kliktali od veselja, znao je upozoriti, kako nije sve sjajno, što se takvim čini. Kad je na pr. na predstavku banske konferencije g. 1860. stigao povoljan kraljev odgovor, predložio je Strossmayer, da se kralju pošalje zahvalnica. Njezin sastav povjeren je Mažuraniću. Za razliku od Strossmayera Mažuranić je mislio, da bi u zahvalnici trebalo upozoriti na praznine u tome odgovoru:

»Kao jurista mnije, da valja razmotriti stvar hladno, i oprezan biti na sve moguće posljedice.«[37]

Njegovo je mišljenje otklonjeno, jer je Strossmayer patetički izjavio, kako bi to značilo od zahvalnice stvarati novu predstavku. Ipak su događaji pokazali, da je Mažuranić imao pravo.

Čitav razvitak prilika u Austriji poslije g. 1861. pokazao je, da je Mažuranić dobro predviđao događaje, i da je Hrvatska u mnogome trpjela zbog kratkovidnih svojih političara, koji nisu položaj zemlje znali zagledati sa svih strana.

U svome javnome radu morao je Mažuranić kao intelektualac često dolaziti u sukob s mislima i čuvstvima većine. Osobito su značajna njegova razmimolaženja s vlastitom strankom. Bilo je slučajeva, kad se nije složio s njezinim zaključcima, jer je znao, što će od njih biti, ali ipak nije ustao protiv njih. Značajno je na pr., što je g. 1877. odgovorio na interpelaciju o spoju Krajine s Hrvatskom:

»Ja sam kazao — ako se ja išto razumijevam u političko vrijeme — da mi se čini, da nije hora baš sada, da se ova adresa piše; kad sam ja to kazao, radio sam onako po prilici, kako radi čovjek, kad izađe iz kuće na polje pa kaže: Sutra će biti kiše — to onda dotični čovjek nije kriv, ako je zbilja tako. Ja, gospodo, ne činim političko vrijeme, nego sam samo svoje mnijenje kazao o tom političkom vremenu. A g. predgovornik govori, kao da ja činim vrijeme takovo, da se protivi spojenju Krajine, i t. d. Gospodine, nemojte tako suditi, ja vas mogu uvjeriti, da moje srce isto tako sve dobro želi narodu hrvatskome, kao što vaše.«[38]

Kad se zbilja dogodilo onako, kako je proricao, rekao je u saboru:

»Ja sam odmah onda, kad se je radilo o tom, da se takva adresa na Nj. Veličanstvo podnese, bio tako

---

[37] Obzor 1860, br. 70

[38] Dnevnik saborski 1875-1878, 842

slobodan, pogledavši malo po nebu političkom, biti prorokom vremena i kazao sam: »Gospodo, ako me ne varaju svi znaci, vi ćete adresu sada u nezgodno vrijeme podnijeti.« Ja, gospodo, nisam vam nikad savjetovao, da tu adresu podnesete, jer sam se bojao, da u onih zgodah, u kojih je bila podnesena, ne će uspjeti. Međutim štujuć zaključke ove štovane kuće i sam osjećajući odlučna prava naše zemlje u tom pogledu, ja sam branio na odlučnom mjestu želje vaše, ne samo radi toga, jer je to pisano u adresi, nego kao čovjek koji, otkada živim, osjećam, da sam Hrvat. Ja osjećam ne samo instinktivno, da narod krajiški spada k nama, nego kao čovjek od zakona znam, da je to naše p r a v o. — Ja sam dakle branio pravo neko ne samo instinktivno, nego iz osjećanja, jerbo stoji tako pisano u zakonu.«

Jedan od mnogih dokaza za tu Mažuranićevu duhovnu premoćnost vidi se na pr. u njegovu postupku u pitanjima našega građanskog zakonika. Taj je zakon oktroiran za Hrvatsku g. 1852. za vrijeme Bachova apsolutizma. U njemu je uglavnom prihvaćen austrijski zakon iz godine 1811., u koji su uneseni pogledi tadašnjih naprednih intelektualaca, koji su držali, da treba stvarati zakone za budućnost. Kad je pao apsolutizam, velik je broj ljudi kod nas želio, da se taj zakon odstrani, kao i sve, što je stvoreno u to doba. Mažuranić je bio na čelu onih, koji su tvrdili, da je zakon odličan. Zakon tada nije bio odstranjen samo zbog toga, jer je sabor bio ubrzo raspušten. Poslije toga su se naši pravnici stali njime baviti 1870., te je preteglo mišljenje, da u njemu treba izvršiti samo neke izmjene. A g. 1880. napisao je Derenčin, da je taj zakon prava blagodat.[39]

Posljedica je Mažuranićeve intelektualne premoćnosti bila, da se on često osjećao nemoćnim i raski-

[39] Ljetopis Jugoslavenske akademije 52 (Zagreb 1940, Maurović: Nastojanja i pokušaji, da se reformira opći građanski zakonik)

danim, znajući, kako mora raditi na korist zemlje često i protiv raspoloženja i mimo raspoloženja vlastite okolice. U tome osjećanju držao je prije svega potrebnim, da postupa onako, kako mu je nalagala savjest — bez obzira, što će o njemu govoriti drugi. Držeći, da je uvijek radio na korist domovine, kako je prema znanju i uvjerenju znao i mogao, osjećao je unutarnji mir. Taj njegov unutarnji mir, kao izraz harmonički izrađene ličnosti, očitovao se i u njegovim riječima, i u njegovim kretnjama, i u njegovim djelima. Pojačavala ga je činjenica, što je kroz cio svoj život bio duboko religiozan. Njegova se religioznost nije očitovala toliko u nekom mehaničkom vršenju vjerskih obreda, nego u toplom i vedrom pouzdanju, da nad svim pojavama u svemiru bdi oko tvorca, i da u poretku ljudskih stvari,makar koliko se poremetio, ipak konačno pobjeđuje viša pravda. Može se doduše utvrditi, da je u gimnaziji bio kažnjen zbog toga, što u jednom slučaju nije došao na misu. Može se pripomenuti, da se u njegovoj poeziji osjeća neka nevoljkost prema vjeri, shvaćenoj kao vršenje određenih obreda (Vjekovi Ilirije, Smrt Smail-age Čengijića). Sve se te pojedinosti ipak gube pred činjenicom, da je on upravo u kršćanstvu našao rješenje svojih vjerskih i moralnih potreba, i da je cijela njegova umjetnost prožeta izrazito kršćanskom etikom. Vjerskim čuvstvima prožete su njegove pjesme, a svoju religioznost sačuvao je on do u najstarije dane, prenoseći je i na svoju unučad. Ivana Brlić Mažuranić u svome životopisu priča, kako se razvila upravo pod utjecajem jake, etički izgrađene ličnosti svoga djeda.

Uvjerenje, da je radio uvijek prema vlastitoj savjesti i najboljem znanju, činilo je, da Mažuranić nije uopće odgovarao na napadaje ni u vrlo teškim slučajevima. Njegovo vladanje u nekim časovima, kad su bijesno udarali na nj, upravo zadivljuje. U svome životopisu bilježi o tome Jovan Subotić:

»Mažuraniću su najveći neprijatelji bili liberalci. Kroz neko poduže vreme bio je on u žurnalistici nji-

hovoj pak i u samome saboru neprestano napadajima izložen. Krivili su ga, sumnjičili, i osuđivali žestoko.. i taj je čovek sedeo na svom mestu u centrumu... kao da je od kamena. Nije se maknuo na svom mestu, nije se namrštio, nije pokazao znakove, da ga to dira, ljuti ili jedi; nije glavom drmno ni okom nadesno ili nalevo pogledao, nije usta otvorio, nije glasa od sebe dao. Čovek živ, ali od pravog kamena. Tako je to trajalo iz dana u dan kroz više nedelja. I nijedanput se nije taj čovek dignuo, da napadaje odbije, da protivnika pobije... Govorili su i bolji i gori, i mladi i stariji, i veća gospoda i manja. Mažuranić nije mesta na svom sedištu promenio, nije glasa od sebe dao. A da je mogao u mnogo prilika protivnike svoje poraziti, da je mogao njihovim trikovima sasvim drugo lice dati, o tome nije niko sumnjao, jer je Mažuranić bio dobar patriot hrvatski i jedan od najpametniiih njihovih državnika. — U klupskim sednicama sedeo je taj gospodin ponajviše nem kao riba, i tek kadikad u nesetno vreme ako je dao koju čuti.«[40]

Neke zgode pokazuju, da se Mažuranić mogao lako obraniti od napadaja — pa ipak nije htio. Na Starčevićevo pisanje, kako je svoju beamtersku ćud pokazao najbolje onda, kad zbog Međimurja nije odstupio, mogao je odgovoriti objavljujući tekst predane ostavke. On to nije učinio, i tek poslije njegove smrti možemo iz te ostavke razabrati, koliko je u svome hrvatskome srcu patio zbog izvršena čina. S Vulovićevom tezom o Njegoševu autorstvu »Smrti Smail-age Čengijića« doživio je uvredu krvaviju, nego što ju je doživio ikoji književnik. On ju je s lakoćom mogao pobiti, pa ipak nije nikad rekao niti riječi — znajući, da nije važno, što o čovjeku misle gomile i rđavi pojedinci, nego da li je radio onako, kako je po narodnoj i čovječnoj dužnosti morao.

---

[40] Život Jovana Subotića III, 190.

Prigovor Mažuraniću, da je bio trom, da nije volio raditi, ima relativno značenje. T. zv. lijenost imade dvojake uzroke. Iz slučaja sa »Smrću Smail-age Čengijića«, što ga je iznio Tkalac, očito se vidi, da Mažuranić nije bio lijen u običnom smislu. Za svaki važniji stvaralački rad potrebno je neko vrijeme duševnoga mira pred navalom novih predočaba, da se dojmovi u čovjeku srede i da ono, što pisac u sebi izgrađuje, dobije određen oblik. U časovima, kad se stvaralac inače izvana pričinja potpuno neaktivan, u njemu se možda zbivaju završni procesi stvaranja. Mažuranić je bio takav tip radnika, koji je stvari morao dugo nositi u sebi i naoko ljenčariti, ali je onda izilazio sa savršenim proizvodima. To dokazuje slučaj s njegovim spjevom, a dokazuju to i njegovi sastavci u političkom životu, kako se to vidi iz Smičiklasovih navoda. Mažuranić povrh toga nije bio čovjek, koji bi voljko radio na svim stvarima, koje bi mu došle pod ruku. Kao da je nerado vršio ono, što je kao činovnik morao raditi, ali se iz pune duše davao na poslove, u kojima je mogao da se iživljuje, i koji nisu bili čisto službeni.

Za poznavanje Mažuranićeva temperamenta važno je utvrditi, kako se ovaj čovjek upravo vratolomno bacao na posao, kad se nečega prihvatio, da kasnije brzo klone. Značajna je već njegova velika književna produktivnost u prvih deset godina javnoga rada. U prvim godištima »Danice«, on je bio najplodniji njezin pjesnik, usto autor »Misli«, pisac rječnika, rukopisa knjige o mjembenom pravu, prevodilac, prigodničar itd. Dolazi onda »Smrt Smail-age Čengijića» — i zatim gotovo prestaje njegov književni rad. Ali je 1848. Mažuranić opet jedan od naših najmarljivijih radnika — doduše tihih, kojih se ne čuje i ne vidi, ali oko kojih se kreće sve. Na položaju kancelara Mažuranić je isprva radio također veoma mnogo, da nakon nekoliko godina padne u apatiju. Sasvim je isti slučaj s njegovim položajem na banskoj stolici.

U prvim godinama svoga banovanja radio je neumorno. Htio je da vidi sve, što se radi pod njegovom vlašću, za sve je davao poticaj, sve je ispravljao, dotjerivao, itd. G. 1873. i dalje radio je toliko, da se upravo gušio u poslu. Rački piše g. 1874. o tome Strossmayeru: »Istina je, imade mnogo posla, ali on si je naprtio posla, koji ne spada na bana, kao na pr. revizija svih rješidaba kr. vlade, itd. Kod vlade nema sposobnih savjetnika.«[41] I Subotić navodi, kako je Mažuranić u poslovanju ili vrlo težak ili velik cjepidlaka.

5.

Poslije »Smrti Smail-age Čengijića« Mažuranić je napisao vrlo malo književnih sastavaka, a poslije godine 1848. bio je s književnošću povezan samo toliko, koliko je više godina bio predsjednik Matice ilirske. Može se dakle postaviti pitanje: kakve veze ima njegov književni rad, proizvod njegovih dvadesetih i prve polovice tridesetih godina, s njegovom državničkom djelatnošću njegovih četrdesetih i kasnijih godina?

Utvrđena je činjenica, da čovjek osnovne crte svoga značaja razvije u mladosti. Da je Mažuranić i u svojim starijim godinama ostajao istom ličnošću, kakav je bio i prije, pokazuju neka podudaranja između njegove poezije i njegova kasnijega života. On se na pr. u starosti bavio astronomijom i višom matematikom. To nisu bili predmeti, što ih je učio u školama, nego je njima prilazio zbog vlastitih duševnih potreba. A naklonost k zvijezdama opaža se već u njegovim prvim pjesmama. Njegov javor, u pjesmi »Javor«, penjući se iz svoje doline uvis, odgovara hrastovima i brestovima:

---

[41] Korespondencija Rački-Strossmayer, I., str. 287

Nije meni do visina vaših,
Do brdašca suncu na prisoju,
Već pomaljam glavu na vidjelo,
Da ogledam nebo sa zvijezdami,
Mjesec sjajni i sunašce žarko,
I pod njima što u svijetu biva.

U toj pjesmi dvadesetipet — ili dvadesetišestgodišnjega mladića očituje se sva duboka čežnja za spoznajom svemira, za dodirom s njime. Nije bez značenja, da je svoju popunu »Osmana«, koju je objavio s navršenih trideset godina, počeo s karakterističnim stihovima:

Nebesa su knjige od vijeka,
U kojih višnji prstom piše.

Već prije toga, u »Proslovu« (iz g. 1840.) pisao je:

..... niti tražit valja
Da nejak mladić znade put od zvijezda,
Il' narav divnu, il' čine starih vijeka,
Ko učen starac, koj' svoj život strati
Gledajuć nebo.

Očito je ipak, da se on i kao mladić rado zagledavao u nebo, kao što je to kasnije radio i kao starac, jer inače ne bi, s dvadeset i šest godina života, došao na ovakve pomisli.

Niz opažanja, što su ih na Mažuraniću i njegovu vladanju vršili različiti ljudi u njegovim zrelim i odmaklim godinama, kao da dovodi do zaključka, kako je cijeli njegov kasniji život samo ostvarivanje načela, koja je izricao u svojim mladenačkim pjesmama. Kad u stihovima uzdiže čistu savjest kao najveće dobro, kad tvrdi, da se čovjek u životu ima osloniti samo na vlastitu snagu, kad govori, da zadovoljstvo treba tražiti u vlastitoj unutarnjosti — onda time nije

ponavljao samo općene književne teme, nego nešto, što je nosio duboko u sebi. Ima na pr. golema sličnost između Subotićevih riječi o njegovu držanju u hrvatskom saboru, kad su ga oštro napadali, i njegova opisa Crnogoraca u »Agovanju«:

. . . . . .
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al' ne pisnu Crnogorčad mlada,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Kroz poljanu mrka krvca teknu:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Poljana se napuni tjelesa:
Niti pisnu, niti zubi škrinu.

Jasno je, da Mažuranić u svome državničkom radu nije kao ugled uzimao vlastite pjesničke likove. Ali je očito, kako je ovaj prizor s Crnogorcima niknuo iz istoga osnovnoga osjećanja, koje ga je vodilo kroz život, i koje se s jedne strane izrazilo u stihovima, a s druge strane u njegovu vladanju u teškoćama vlastitoga zvanja.

Takvih jakih podudaranja između njegovih stihova i života ima u njega više. U »Javoru« je riječ o zavidnicima, koji ogovaraju svakoga, tko se vlastitom snagom podigao iz nizina — a slične riječi nalazimo u službenim spisima, kad je govor o onima, kojima nije bila počudna njegova brza karijera. Stihovima, napisanima g. 1840., u kojima je rekao, da čovjek mora ići naprijed, ne obazirajući se na zapreke, kao da je obilježio svoje držanje prema političkim protivnicima već u vrijeme, kad još nije ni slutio, kamo će ga dovesti udes.

U cijelom svom javnom radu Mažuranić se vladao kao osamljenik, koji mnogošta vidi i znade bolje negoli oni, koji su oko njega, ali koji baš zato mora podnijeti i napadaje, i rug, i zavist, jer je, po naravi filozof — mudrac, kako kaže Nehajev — morao dušom ostajati sam i neshvaćen i onda, kad ga je

okruživalo mnoštvo. Dok je u njega bilo snage i uvjerenja, da će i na ovaj način, kao neshvaćeni osamljenik, moći koristiti svojoj zemlji, vršio je svoje pozive, koliko je bolje mogao. Kad je gubio tu vjeru, on bi klonuo, padajući u apatiju i nevoljkost da radi.

Ono, što su u njega neki zvali tromošću, bilo je neke vrste umor, razočaranje. Čini se uopće, da se Mažuranić rado prihvatao poslova, u kojima je mogao dati punu mjeru onoga, što je mogao stvoriti. Tako je radio u privatnom životu, a tako i u književnosti i politici. Dolazeći na više položaje, očekivao je, da će za Hrvatsku moći nešto postići. Ali je postepeno vidio, kako mu viši faktori premalo izilaze ususret, osjetio je mržnju političkih protivnika, zamke, klevete — i sve je više puštao, da stvari teku svojim tokom. Ostavljao je dojam potpuno apatična čovjeka, povlačeći se k svojoj matematici i zvijezdama.

Svoj kancelarski poziv vršio je Mažuranić potkraj svoga službovanja nemarno, jer je vidio, kako se prilike u Austriji razvijaju sve više putem dualizma, mimo interesa Hrvatske i protiv njegovih očekivanja i težnja. Došao je na položaj s uvjerenjem, da će se njegovoj zemlji u sklopu Austrije moći utvrditi povoljan položaj, a pod konac svoga djelovanja našao se gotovo sasvim sam, usred jačih sila, koje su Hrvatsku gurnule u stranu, i kojima se sam nije mogao oduprijeti. Postao je banom u namjeri, da bi položaj domovine prema Madžarima bar učvrstio — a vidio je s vremenom, da ne će moći zaustaviti sve dublje njezino padanje, u okviru dualizma, na običnu madžarsku pokrajinu.

U svojoj interpelaciji potkraj g. 1879. rekao je u hrvatskom saboru jedan zastupnik, da se vlada nalazi u letargiji. Mažuranić je kao ban ustao protiv takve tvrdnje — ali je očito, kako je u duši osjetio, da govornik ima pravo. Vršio je svoju bansku dužnost još neko vrijeme samo zato, što se već našao na tome mjestu. Tražio je samo zgodu, da se na častan način povuče.

U Mažuranićevu se životu može utvrditi nekoliko razdoblja s istim obilježjima. Svaki put je on isprva radio vrlo marljivo, ispunjujući djelomično narodne nade — da onda postepeno klone. Prvo takvo razdoblje trajalo je kod njega od g. 1835., kad je stao pisati u »Danicu«, do izlaska »Smrti Smail-age Čengijića«. U tom je vremenu objavio mnogo pjesama, prevodio, pisao različita djela druge vrste, ali je onda gotovo sasvim prestao književno raditi. G. 1848. dao se na politiku, postavši ubrzo jednim od najodličnijih mladih političkih ljudi u Hrvatskoj. Ako se ovdje obuhvati i vrijeme apsolutizma, kad je bio visok državni činovnik, onda bi to razdoblje, s kancelarstvom, trajalo do g. 1865., kad je pošao u mirovinu i ostao neko vrijeme sasvim u pozadini. Poslije sklapanja nagodbe opet se diže, da radi najprije kao član i predsjednik sabora, pa kao ban, razvijajući najviše svoje sile g. 1874. i 1875., da pomalo opet zapinje i na kraju sasvim klone, ostavljajući zauvijek svaki javni rad (1886.).

II.

MAŽURANIĆEVI POGLEDI NA KNJIŽEVNOST. PREGLED NJEGOVA KNJIŽEVNOGA RADA

1.

O jakosti Mažuranićeve književne obrazovanosti iznesena su različita svjedočanstva. Smičiklas je kušao rastumačiti neke praznine u njegovu stvaranju riječima:

»Što poslije nije kušao poput drugih velikih pjesnika evropskih — kojima je on genijem svojim premac — da pjeva razne vrsti lirike, što nije kušao dramatizovati, što nije napisao niti jedne pripovijesti, to nam evo tumači njegova u teškoj brizi sprovedena mladost. Nije se duh njegov tako svestrano u mladosti oplodio, da se poslije i svestrano uzmogne razvijati; nije on niti mislio, nije mogao u tadanjim prilikama pomišljati, da bi mogao ostati samo književnik«.

Prema takvu shvatanju, Mažuranićeva književna obrazovanost ne bi bila ni duboka ni široka. Pjesnikov sin Vladimir piše o tome ipak drugačije. Spomenuvši, kako je njegov otac uza sve slavenske jezike poznavao latinski, talijanski, francuski, engleski, njemački i madžarski, dodaje: »Njemu su bili pristupni svi veliki pjesnici tih naroda. On ih je i proučavao«.

Tvrdnja Vladimira Mažuranića dala bi se potkrijepiti i činjenicom, što je njegov otac imao veliku knjižnicu. U njoj su bila skupljena sva važnija djela hrvatske književnosti i stranih literatura. Ipak, između Smičiklasovih riječi i tvrdnje Vladimira Ma-

žuranića ne mora biti stvarnoga protivurječja. Veliku književnu obrazovanost, o kojoj piše njegov sin, mogao je Ivan Mažuranić stjecati postepeno, i u kasnijim razdobljima života, kad već nije stvarao. Isto je tako svoju knjižnicu mogao skupiti i u zrelijim godinama, kad je imao i više novaca i više vremena za čitanje.

Za razumijevanje Mažuranićeva književnoga rada važne su upravo godine, kad je pjesnik duhovno dozrijevao, i kad je napisao najveći dio onoga, što je u hrvatskoj književnosti vezano uz njegovo ime.

Mažuranić je prošao kroz škole — srednju školu, filozofiju i pravnu akademiju — između godine 1827. i godine 1838., dakle između svoje četrnaeste i dvadesetipete godine, a gotovo sav svoj književni rad objavio je između godine 1835. i godine 1848., između svoje dvadesetiprve i tridesetičetvrte godine.

Na stvaranje Mažuranićevih književnih pojmova djelovalo je nekoliko odlučnih čimbenika: sredina, u kojoj je niknuo, škola, prilike u tadašnjoj hrvatskoj književnosti i dodiri s evropskim književnostima.

Novljanska sredina ostavila je u Mažuraniću neizbrisive tragove svojom narodnom pjesmom, narodnim običajima i Kačićem. U doba svoga djetinjstva i dječaštva živio je Mažuranić u patrijarhalnoj atmosferi svoga rodnoga mjesta, kad je junačka narodna pjesma još sačinjavala jedan od najvažnijih sastavnih dijelova tamošnjega duhovnoga života. Ona je, uz Kačića, značila gotovo i neko vjerovanje cijeloga Hrvatskoga primorja, a napose Novoga. U to doba živjela je u tome kraju punom snagom, ne ostajući samo svojinom pojedinaca, nego je bila općim dobrom. Njezini zvuci i slike, što ih je pobuđivala, i koje su se primorskom čovjeku u djetinjstvu upile u pamćenje, nisu se iz njega nikad više mogle odstraniti. Ritam narodnoga i Kačićeva deseterca, heroizam junačkih kršćanskih boraca protiv Turaka, smisao za žrtve u borbi za više ideale naroda i čovječanstva — sve to pripada u

neuništivo duhovno nasljeđe, što ga je Mažuranić primio od svoga kraja.

Sredina, u kojoj se Mažuranić našao kao dječak u riječkoj gimnaziji, unijela je u njegov duševni život nove elemente: staroklasičnu kulturu i talijansku književnost.

Rijeka, u kojoj je Mažuranić polazio gimnaziju, bila je u drugom i trećem desetljeću 19. vijeka malen grad, s jedva desetak tisuća stanovnika[1]. Još nije bila dobila ono značenje, što ga je imala kasnije, kad su Madžari, izgradivši željeznički spoj sa zaleđem, u nju navrnuli sav promet iz luka Hrvatskoga primorja. Pored nje bila su u to doba na hrvatskoj obali još znatnija pristaništa Senj i Kraljevica. Ali je Rijeka — kao corpus separatum ugarske krune — već tada imala neka osobita obilježja. Veliku većinu stanovništva sačinjavali su u njoj Hrvati, ali joj je talijanska manjina sve više davala talijanski kulturni značaj. U riječkoj je gimnaziji, s latinskim jezikom kao nastavnim, Mažuranić stekao poznavanje klasičnih jezika i književnosti kao osnove svoga cjelokupnoga pogleda na svijet i književnost. U dodiru pak s kulturnim životom Rijeke upoznao je talijanski jezik i književnost bolje negoli bi to bio uspio učenjem iz knjiga. Staroklasična književnost postala je osnovom njegove književne obrazovanosti, a talijanski pisci — naročito klasici — predočivali su mu, kroz cijeli kasniji život, zbog njihove lakoće i slikovitosti — uzor pjesničkog izražavanja. Mažuranić je naučio latinski jezik toliko, da je mogao njime pisati stihove, a talijanskom je kulturom bio prožet u takvoj mjeri, da ga je Ignjat A. Brlić, kao i brata mu Antuna, držao polutalijanom.

Od grčkih i rimskih klasika nije Mažuranić naučio samo jezik i pjesničke oblike, prihvatio shvaćanje

---

[1] Narodna starina I. (1922.), str. 299

ritma, kitice, itd. Proučavanje staroklasičnih pisaca — makar i samo školsko — ostavilo je u njemu kao trajnu posljedicu: težnju za što objektivnijim izrazom, za prigušivanjem vlastitih čuvstava. Ono je djelovalo i na njegovo poimanje književne građe. Kao i staroklasični pisci, i on je volio pisati o općenitim i najdubljim pitanjima ljudskoga života, ne zadržavajući se toliko na kratkotrajnim pojavama i čisto ličnim dojmovima.

Staroklasičnu obrazovanost kao osnovu svoje opće obrazovanosti nije međutim Mažuranić primio kao nešto, što je bilo vezano samo uz njegovo školovanje u Rijeci. Cijelo austrijsko školstvo prve polovice 19. v. bilo je uglavnom udešeno prema istim načelima, humanističkim, pa su iste književne uzorke, stare klasike, kakve je on imao pred očima u gimnaziji u Rijeci, imali i njegovi drugovi Madžari u Szombthelyiju. Klasicizam i pseudoklasicizam bili su tada u Evropi još moćni, a poimence u Hrvatskoj. Mažuranić je čak u zrelije doba mogao čitati latinske pjesme hrvatskih prigodničara (kao što su na pr. Nagy, Štoos), a u dodiru s hrvatskom i srpskom književnošću onog vremena morao se susretati s više ili manje poznatim piscima oda. Za svoju latinsku pjesmu Antunu Kukuljeviću (g. 1837.) uzeo je motto iz Katančića, a tragovi su Mušickoga u nekim njegovim pjesmama vidljivi. Još tridesetih godina pišu u hrvatskoj književnosti pjesme prema staroklasičnim uzorima Jure Tordinac i Ognjeslav Utješenović Ostrožinski — s kojim je Mažuranić drugovao u Karlovcu.

Književnu obrazovanost s osnovom u staroklasičnim piscima kao uzorom stekao je Mažuranić u školama. Međutim, u živoj književnosti tadašnje Evrope bili su klasicizam i pseudoklasicizam već oboreni. U pojedinim književnostima bio je u doba Mažuranićeva dozrijevanja više ili manje pobijedio romantizam, sa svojim lirizmom, subjektivizmom, čuvstvenošću,

kultom narodne poezije. Čitanje svježih književnih djela otvorilo je Mažuraniću vidike, koji su bili sasvim oprečni onome, što je kao ideal književnog stvaranja ponio iz srednje škole. Činjenica je svakako, da je već u gimnaziji čitao starije i mlađe talijanske pisce, koji su po duhu srodniji romantičarima nego klasicima (Tasso, Ariosto, Monti, Alfieri, Foscolo, Manzoni), a kasnije, u doba sveučilišnih nauka, svakako je upoznao najznatnije pisce evropske romantike. Mažuranić je prevodio Ovidija i Horaca, Manzonija i Tassa, kao motto uzimao je stihove Rousseaua i Katančića, a iz analize njegovih pjesama vidi se, da je čitao Camoënsa, Byrona, Montija, Dantea.

Čitava pak njemačka romantika — sa svojim kultom narodne prošlosti, sa svojim oslobodilačkim geslima, sa svojim prijanjanjem uz narodne pjesme i vlastitu zemlju — bila je Mažuraniću, kao i ostalim hrvatskim književnicima njegova vremena, ne samo svagdašnja lektira, nego je ispunjavala i atmosferu, u kojoj se kretao. Zagreb je imao njemačko kazalište, njemačke knjižare i njemačke časopise. U njima su se svaki čas spominjala imena tadašnjih živih njemačkih pisaca. Pod utjecajem njemačkih romantičara pisali su svoje stihove mladi ljudi, s kojima je Mažuranić najviše dolazio u doticaj.

Za Mažuranićev je književni razvitak bio odlučan dolazak u Zagreb (1836.) i njegova suradnja u ilirskom pokretu. S hrvatskim je preporoditeljima Mažuranić došao u doticaj najprije preko brata Antuna, komu je slao svoje prve pjesme, da ih progura u »Danicu«. Došavši naskoro i sam u Zagreb, postao je drugom i prijateljem većeg broja mladih preporoditelja, ali i znancem onih, koji su od njega bili stariji. Njegovo su društvo u Zagrebu sačinjavali Demeter, Rakovac, Vraz, itd.[2] Tako se postepeno upoznavao s njihovim

[2] Šrepel: Improvizacija Ivana Mažuranića, (Vienac 1892.)

općenitim težnjama i s njihovim pogledima na umjetnost.

Hrvatski je preporod značio za Mažuranića najjači doživljaj u životu i s obzirom na njegova književna shvatanja. Previranja u doba ilirizma dovela su do proširivanja i njegovih pogleda na književnost.

Kao književni pokret, ilirizam nije bio jedinstven, niti je imao određenih vidika na zadaću i način umjetničkog stvaranja. Sve je tada kod nas bilo u počecima, i sve je trebalo iznova rješavati — i pitanje jezika, i pitanje književne građe, i pitanje smjera, i pitanje književnih uzora. Mladi svijet hrvatskih preporoditelja bio je od početka svijestan teškoća, pred kojima stoji hrvatska književnost. I Rakovac, i Vukotinović, i Demeter, i Vraz, i Nemčić, i Štoos itd. raspravljali su i pisali o različitim književnim pitanjima, ali bez određenog pravca. Oni su, u želji za stvaranjem, primali podjednako sve, što je moglo doprijeti u našu sredinu. Čitali su i voljeli stare klasike, i Goethea, i Uhlanda, i Novalisa, i Španjolce, i Ruse, i Talijane i Francuze. Oduševljavali su se i Puškinom, i Gundulićem, i Đurom Ferićem i Dositejem, i Vitezovićem i Petrom Zrinjskim. Tek u toku godina osjetila se potreba, da se književni pojmovi razbistre, i da hrvatska književnost pođe određenim putem, pa i da dobije izrazito narodno obilježje.

Za manje otporne glave razdoblje je preporoda moglo zbog svega toga, s obzirom na tadašnja naša književna shvatanja, važiti kao razdoblje kaosa, pometenosti. Ipak, za Mažuranića, koji je u Zagreb došao kao poklonik starih klasika, hrvatski je preporod značio u književnosti otkrivanje novih vidika po tome, što je stvorio kult stare dubrovačke i dalmatinske književnosti i kult narodne pjesme. Za njega to nije značilo samo zaokret u pogledima na umjetnost, nego ujedno i nešto dublje, što zahvata u dno njegova ličnog i narodnog života.

Sve do početka preporoda Mažuranić se književno razvijao u shvaćanjima, da svaki naš pravi stvaralac ima težiti za idealima, kakvih mi kod kuće uopće nemamo. Vraćanje naših preporoditelja k narodnoj pjesmi značilo je za nj vraćanje u djetinjstvo, vraćanje k sebi, vraćanje k onom, što je kao dio svoga bića nosio od prvih dana života, i što ga je neraskidljivim sponama vezalo s njegovima i s rodnim krajem. Zbog utjecaja škole on se toga morao neko vrijeme odricati, zalazeći u sferu zapadnoevropske kulture. Pogledi hrvatskih preporoditelja na književnost učinili su, da je odsad mogao slobodno zaviriti u sebe, da je bez smetnje mogao stvarati iz dubljine svoga bića, a ne prigušivati najjače zvukove svoje unutrašnjosti.

Sličan je preokret u Mažuraniću izveo i povratak hrvatske književnosti k dubrovačko-dalmatinskim književnicima. Hrvatskim su književnicima naši stari pisci pružali dvoje: budili su njihov narodni ponos, dokazujući starost i snagu naše kulture, i pokazivali, da smo pred više vjekova imali izgrađen književni jezik. Mažuranić je i u jednome i u drugome našao odgovor na pitanja, koja su ga davno mučila, s obzirom na položaj naše književnosti prema stranim književnostima. Našao je, prije svega, odgovor na pitanje, što ga je bio postavio bratu Antunu kao učenik osnovne škole u Novome: može li se na hrvatskom jeziku reći nešto ljepše? A našao je i odgovor na problem, kojim se očito bavio već u gimnaziji, čitajući talijanske klasike: može li se hrvatskim jezikom pisati onako zvučne stihove, kao što talijanskim?

2.

Po svojim pogledima na književnost bio je Mažuranić u mnogome samo dijete svoga doba, pa se u njegovoj izvornoj tvorbi opažaju najjasnije svi mnogo-

brojni utjecaji u literaturi ilirizma, kao i različiti pokušaji i zaleti, što ih je ta literatura činila, tražeći vlastit izraz. — Ipak, ne može se reći, da je bio samo nasljedovač onoga, što je vidio u svojih suvremenika. I k literaturi svoga vremena pristupao je kritički, nastojeći, da iz različitih ideja, koje su tada kružile po literaturi, stvori svoj, vlastit sud, i da u književnom stvaranju nađe svoj put. Neke njegove značajne izjave o književnosti bilježi Smičiklas. Već god. 1835., dakle u svojoj 21. godini, pisao je bratu Antunu: »Što se pako Danice dotiče, ono jest da skoro človek suditi bi morao da ilirički basniri zakone sloga (Reim) ne poznaju. Najmre iz njihovih versov izsija, da oni misle, da se slog samo u jednakosti zadnjih slova riječi sastoji, ništo i ne pazeći na nadslovke (accentus). Znam, i zato rado valujem, da teško jest više puta jednake slovke najti, ali sa svim tim — zakone basnirstva i ljepoglasja bez svake potrebe prekršiti grijeh jest i neumića«.

O klasičnoj metrici u našoj lirici pisao je u doba, kad su mu stari klasici važili kao najviši uzor umjetnosti:

»Ja sam vrlo ustanovljen u tomu, da naš jezik lako prikladan jest versifikaciji grčkoj i latinskoj, i zato se vrlo smijem Madžarom, koji misle, da između svih novih jezikov samo njihov starinske razmjere naslidovati može, ter njim višekrat prišapćem na uho, da to mi možemo još bolje od njih, pak da se zato ne hvalimo«.[3]

Još je više njegovih pogleda na književnost iznio sin mu Vladimir. Obrnuto od mišljenja, da je Stanko Vraz djelovao i na Ivana Mažuranića, da se, pišući pjesme, ugleda u narodnu poeziju, Mažuranić je do kraja života sačuvao poglede, što ih je stekao u mladosti:

---

[3] Spomen-knjiga Matice Hrvatske, (Zagreb 1892), str. 104, 108

»Mažuranićevo je bilo mnijenje, da je književni jezik hrvatski star, nepotpun za neke struke, ali gotovo savršen za pjesničke ciljeve i najuzvišenije. Njemu je ilirski pokret imao u tom pravcu biti p r e p o r o d stare knjige hrvatske.

Dubrovačkim je pjesnikom uspjelo svezati u neizrecivo dražesnu kitu cvijeće krepkoga starinskoga hrvatskoga govora i nove hrvatske štokavštine. Ima gdješta i u samom Gunduliću, što nije ispravno. Mažuranić je nastojao da tomu izbjegne. Njemu je svakako uz staru knjigu i p r a v i l n i pučki jezik dobro poslužio, ali on je scijenio, da valja uz blago č i s t o g a pučkoga govora pribirati i biserje iz stare hrvatske knjige. On je napose tvrdo vjerovao, da je prva zadaća književnosti paziti, da ne pogine prije dobe nijedan dragocjen oblik, dok god nije savkoliki narod na nj posvema zaboravio«.

» . . . on je tako opojen klasicizmom, njega prvi učenici klasika latinskih, pjesnici talijanski, tako opčiniše, da se ispred njih sve ostalo u njegovim očima ništi«.

»Zato neima traga u njegovih pjesmah znatnijemu uplivu inih književnosti. Zato mu je talijanska emfaza potrebna. Zato on traži simetriju i euritmiju, uživa u antitezah, u paralelnom prikazivanju, ali nada sve on hoće da govori p j e s n i č k i m jezikom. On scijeni, da mi Hrvati, star narod u književnosti, taj jezik imamo, da mu je on ušao u trag, da ga on zna«.

»Taj mu jezik služi i u »Čengiću«, gdje se još više primicao narodnim pjesmam. Zato se on opire prijateljem, koji mu nude pučki govor. On podaje, kako predmet zahtijeva, pjesni jak pučki kolorit, ali on ipak hoće da govori p j e s n i č k i m j e z i k o m«.

»On je uopće o versifikaciji imao posebne nazore. Njemu se je vazda činilo, da je količina slovaka u hrvatskom jeziku tako odlučna, da bi se moralo doći do sretna uspjeha slijedeći metriku latinsku. U kasnije

doba volio je ipak prijanjati uz jedine uzore talijanske, a ti su mu bili tako sveti, da jih se do starosti nije odrekao. On je harmoniju nalazio u sinicezah, on jih je stoga upravo tražio skladajuć stihove. On se je bojao, da je gotova poguba po hrvatsko pjesništvo, što se je ono oslonilo o versifikaciju njemačku... Ivan Mažuranić scijenio je, da se je u jezičnom pitanju i u pjesništvu krenulo putem, koj' ne vodi do visine, za kojom je on zaman čeznuo. On je sam znao, da neima snage vrnuti knjigu s te staze. On nije ni među svojimi drugovi, koje je visoko cijenio, opazio nikoga, koj' bi bio jak, da sveže ponovno epoke našega pjesništva sa starom hrvatskom knjigom. Jedanput samo kano da mu je sinula zraka nade. Bilo je to, kad je »Dubravka« u Zagrebu prikazana. Slušajući zvonke aleksandrince Dubrovčana, pričinilo mu se je, da to mora svačije uho osvojiti. Reče mi: Sad će jim ipak puknut među očima; ta što smo tomu slično napisali?«

»Pjesništvo naše pošlo je dalje svojim utrenikom. Tada sam slušao često gorke riječi: »Otimlju se za ubogoga Gundulića, dižu mu spomenike, a tko ga slijedi?«

Vladimir Mažuranić slušao je razlaganja svoga oca u godinama, kad je ovaj već davno bio prestao književno stvarati. U iznesenim rečenicama nema ni izdaleka odgovora na sva pitanja, koja muče sve prave stvaraoce, pa su vjerojatno mučila i Mažuranića. Osim toga, zabilježene izjave tiču se više književnoga jezika i metrike negoli dubljih problema umjetničkoga stvaranja. Ipak, neki osnovni pogledi pjesnikovi dadu se razabrati i odavde. Mažuranić je — u doba svoje pune zrelosti — držao, da se hrvatska književnost ne smije isključivo povoditi za ovim ili onim modernim pravcem, nego ima biti sinteza svega duhovnoga strujanja, značajnoga za neko razdoblje; ujedno se ima nastavljati na gotove tekovine, te ima biti spoj prošlosti sa sadašnjošću. Uzgojen u staroklа-

sičnoj književnosti, nije se mnogo oduševljavao romantičarskim shvatanjima svoga vremena, nego su mu kao trajni uzori lebdjeli pred očima stari klasici, Talijani i Dubrovčani. Tako se može reći, da je on — unatoč mnogobrojnim i međusobno često oprečnim utjecajima, kojima je bio izvrgnut, i koji su u njegovim pjesmama veoma vidljivi — ipak imao pred očima određen cilj: kako će stvoriti vlastit pogled na zadatke i način hrvatskoga književnoga stvaranja, koji će ujedno vrijediti kao pravac cjelokupnoj hrvatskoj književnosti na njezinu putu u budućnost.

3.

Mažuranić je prvi put izašao pred javnost pjesmom »Primorac Danici« u drugom broju »Danice« g. 1835. — »Čitajući oglasu« — pisao je tom prilikom starijem bratu Antunu — koju svrhu domorodnih novina meni poslao jesi, takov svrbež poetičeski od radosti jest me primio, da srcu nikako odoljeti ne mogoh, već da iliričkoj Danici odu jednu sočinim, koju (kakva jest da jest) ovdje k listu priklopio jesam. Čitaj i rasudi ju. Ako ti se čto vidi, i drugim dobrim domorodcem nju saopštiti možeš. Ako i njima tako vidilo se bude, ljubio bih vrlo, da bi g. učreditelj dobrotu imao nju prvim putom na čelo Daničino pritisnuti... Suprotivnim načinom... piši mi, tere onda poetičeski trk na vijeke ostaviti hoću, niti više svakom kolicnom basnirskom svrbežu zadovoljiti tražio budem«. »Ej, smiješ se i veliš, ta kako ćeš basnirski trk ostaviti, kad nisi u njemu nigda niti trčao. Jesam mislio trčati; a što ne znaš, da pomisliti jest, koliko i učiniti.«[4]

Prva Mažuranićeva štampana pjesma nastala je dakle g. 1835., u njegovoj 21. godini. Ali je on i prije

[4] Ibid., str. 103

toga ne samo mislio na pisanje stihova, nego ih je i stvarno pisao. Iz njegovih gimnazijskih dana, iz trećega razreda gimnazije, sačuvana je pjesma, kojoj prvi stih glasi »Vinodolski dolče, da si zdravo«. Od pjesme »Primorac Danici« dalje Mažuranić je kao filozof u Szombathelyiu i kao pravnik u Zagrebu objavio u »Danici«: g. 1835. deset pjesama, g. 1836. dvije, g. 1837. dvije, g. 1838. četiri (zapravo šest, jer je jedna od njih, Mojoj, sastavljena od 3 soneta), g. 1840. tri, g. 1841. tri, g. 1842. jednu, g. 1847. tri soneta (pod jednim natpisom), i g. 1848. jednu pjesmu. Pored toga, on je g. 1844. objavio dva pjevanja »Osmana« (uz rječnik i komentar cijelom epu), a g. 1846. u »Iskri« »Smrt Smail-age Čengijića«. Uz stihove u »Danici« objavio je još tri prigodne pjesme na zasebnim listićima, ispjevane i izdane u čast Ljudevita Gaja, Janka Draškovića i prilikom ustoličenja bana Halera. Nekih stihova, što ih je napisao u mlađim godinama, nije za života uopće objavljivao, nego ih je prvi put iznio pred javnost sin mu Vladimir u svojim izdanjima očevih djela. Takvih pjesama ima osam.

Iz ovoga hronološkoga nizanja Mažuranićevih pjesama vidi se, da je on relativno mnogo stihova štampao u svojim đačkim danima, između svoje dvadesetprve i dvadesetipete godine. Poslije toga postajao je njegov pjesnički rad sve mršaviji, iako je za nj doživio priznanje, pače i novčanu nagradu od Ljudevita Gaja (1835.), prvi književni honorar u novijoj hrvatskoj književnosti. — U vrijeme apsolutizma objavio je Mažuranić još tri pjesme (1854. i 1858.), i to je sve, što se pominje kao njegov pjesnički rad. Počevši štampati stihove g. 1835., s prevaljenom dvadesetom godinom, objavio je svoje najveće djelo u svojoj tridesetidrugoj godini, te se poslije toga u književnosti javljao vrlo rijetko. Posljednja štampana pjesma izašla mu je g. 1858., kad je imao četrdesetčetiri godine. Stvarno je pak prestao raditi na poeziji g. 1847., objavivši tri soneta. Riječ bratinska«

— jer je pjesma »Hrvat« iz g. 1858. samo prerađeni »Ilir« iz g. 1835., a »Cesarska prosidba« (1854.) obična je prigodnica, ispjevana prilikom zaruka cara Franje Josipa I., te nema s pjesništvom ništa zajedničko. Broj izvornih pjesama, što ih je Mažuranić objavio za života, iznosio bi, prema podacima sina mu Vladimira, s dopunom »Osmana« i »Smrću Smail-age Čengijića«, 39.

Sav taj malobrojni Mažuranićev književni rad ipak se u cjelini malo uzima u obzir, kad se govori o ovome piscu. S jedne je strane njegova »Smrt Smail-age Čengijića«, koja se ubraja među najveća djela hrvatske književnosti, a s druge strane sve ostalo. »Smrt Smail-age Čengijića« izišla je dosad u vrlo velikom broju izdanja, dok su ostale Mažuranićeve pjesme sabrane prvi put tek god. 1895., i poslije toga preštampane samo jednom (u Sušaku g. 1924.).

Ovakova oštra dioba Mažuranićeva književnoga rada ima svoje opravdanje djelomično sa stajališta estetike, s obzirom na njegovu umjetničku vrijednost. Sa stajališta književne povijesti može se taj rad samo tehnički dijeliti u grupe, jer je on međusobno sav povezan, i formalnim i stvarnim vezama.

Uz stihove pisao je Mažuranić i prozne sastavke. Smičiklas — i po njemu Vladimir Mažuranić — spominju njegove aforizme, objavljene u »Danici« g. 1835. i 1836. pod natpisom »Misli«. G. 1842. izišao je Njemačko-ilirski slovar, što ga je priredio s drom Jakovom Užarevićem. G. 1848. izišla je njegova brošura »Hrvati Mađarom«, koja doduše ima književnu vrijednost, ali nije napisana iz umjetničkih, nego iz političkih pobuda. — Uz radove, što ih spominju Smičiklas i Vladimir Mažuranić, objavio je Ivan Mažuranić u »Danici« još nekoliko sastavaka, koji su značajni za njegove narodne i književne vidike. G. 1840. štampan je u članku »Sabor čitaonice ilirske zagrebačke« njegov sastavak o kazalištu, koji je pročitan na pomenutom sastanku. G. 1841. objavljen je

u istome listu njegov dopis »Sabor karlovačke ilirske čitaonice« i članak »Literatura ilirska« (o pjesmama Ane Vidovićeve).

Svoje sastavke u stihu i prozi nije Mažuranić uvijek potpisivao punim imenom, nego različito: ili imenom i prezimenom, ili inicijalima, ili pseudonimno (Budimir M., Slavomir), ili anonimno. Zato je teško odrediti uvijek njegovo autorstvo. Očito je međutim, da je napisao crticu »Slavulj i kukavica« (u »Danici«, 1835.), jer je potpisana istim pseudonimom (Budimir M.), kojim su potpisane i njegove »Misli« u istim godištima lista. G. 1837. izišao je u »Danici« veći broj takvih crtica (Pobjeda, Zvijezda i iglica magnetna, Oganj, Malarija, Glupi i mudri gospodin, Pravi kršćanin), koje su potpisane početnim i završnim slovom Mažuranićeva prezimena (M . . .ć), i koje bi također mogle biti njegove. — U svome »Hrvatskome preporodu« tvrdio je Šurmin (u bilješci II. 039), pozivajući se pri tome na neki list Antuna Mažuranića, da je Mažuranić pod pseudonimom »Pravoljub« štampao u »Danici« g. 1841. članak o ilirskoj građanskoj azbuci. Članak o istom predmetu izišao je u istome listu i g. 1842., ali s izričitom napomenom uredništva, da njegov pisac nije ni Ivan ni Antun Mažuranić. Kako su oba članka u međusobnoj vezi, vrijedi ta izjava uredništva i za prvi članak.

U »Danici« 1840. (br. 37. i 41.) zabilježene su »izjašnjavajuće riječi«, što ih je Mažuranić pisao za glumačku družinu iz Novoga Sada, za sliku »Povratak Karađorđina sina u svoju domovinu«, ali to nije nigdje štampano, niti se našao rukopis. Smičiklas spominje kao Mažuranićev književni sastavak ocjenu drama, koje su bile stigle g. 1850-51. na raspisani natječaj, a koju su potpisali Žigrović, Kukuljević, Mažuranić, Demeter i Rakovac. Ocjena je izišla u Narodnim novinama 1851., u br. 247. — U »Danici« 1836. obavljen je pod inicijalima I. M. sastavak »Velikodušje u značenju svoje oštroumnosti.« To je niz

anegdota, u svezi s natpisom, a mogao bi također biti Mažuranićevo djelo.

Mažuranić je i prevodio, i to i stihove i prozu. Od prevedenih latinskih stihova objavio je u »Danici« 1835. kiticu »Mati i sin«. Inače je prevodio Horacija (1835.), Ovidija (1836.), Tassa (početak Jerusalema oslobođenoga, 1838.), bana Jelačića (1848. ili 1849.) i Manzonija (Peti svibnja, 1885.). S češkoga je za neku čitanku preveo nešto pjesama. Najveći dio toga ostao je u rukopisu sve do izdanja »Pjesama« (1895.). Za različite priredbe preveo je nekoliko odlomaka iz opereta. Neki su od njih objavljeni u »Danici« (Belizar i Alamiro, 1838.), ili su ostali u rukopisu (Figaro, Belizar). U »Danici« 1839. spominje se njegov prijevod dueta iz opere »Elise e Claudio« od Mercadanta, ali nije nigdje objavljen, niti se našao rukopis.

Poslije razdoblja preporoda objavio je Mažuranić svoj prijevod Vocelova »Posljednjeg Orebite« (Neven 1855.). U Kukuljevićevu »Arhivu za povjesnicu jugoslavensku« priopćio je »Statut grada Senja«, s vlastitim predgovorom i komentarom (1854.) i prijevod rasprave ruskoga profesora Sreznjevskoga »O pismenosti glagoljskoj« (1857.), uz neke svoje primjedbe. Za Kukuljevićevu knjigu »Književnici u Hrvatskih iz prve polovice XVII. vijeka s ove strane Velebita« napisao je prikaz madžarskih djela Nikole Zrinskoga.

Među »Daničinim« prijevodima ima također radova, koji bi mogli potjecati od Mažuranića. Prema mišljenju Vladimira Mažuranića, vjerojatno je njegov otac za »Danicu« preveo Bulgarinov prikaz Crnogoraca (1835.). U njemu ima nekoliko prizora, koje su komentatori »Smrti Smail-age Čengijića« navodili kao vrelo za neka mjesta u tome djelu. Đuro Grubor je u svome »Komentaru Smrti Smail-age Čengijića« naveo opravdanih razloga, po kojima se može sumnjati u mišljenje Vladimira Mažuranića. Ali se zato s više opravdanosti može držati, da je doista Ivan Mažu-

ranić za »Danicu« g. 1843. (br. 16., 17., 18.) sastavio članak »Nova zanimljiva knjiga o Crnoj Gori«. To je — uz par riječi uvoda — prikaz Stieglitzove knjige »Ein Besuch auf Montenegro«, koji je bio izišao u praškom časopisu »Ost und West«, a preveden je za »Danicu« gotovo doslovno i potpisan s Mr.

Prema pričanju starijih iliraca, na pr. Antuna Mažuranića, »Danicu« su velikim dijelom ispunjali rodoljubni Ilirci, često anonimnim sastavcima ili preradbama, a publika je mislila, da sve to piše Gaj. Vjerojatno će među takvim sastavcima biti nešto i od Ivana Mažuranića. Tako je Đuro Grubor u svome članku »Ferić, Ilir iz Dubrovnika u Gajevoj Danici ilirskoj 1836. i Ivan Mažuranić« (u Nastavnom vjesniku 1909.) iznio opravdano mišljenje, da je Mažuranić prepjevao dvije basne Đure Ferića (Sloga i nesloga, Lesica i gavran).

Mažuranić je živio u Karlovcu u vrijeme, kad je tamo izlazio njemački list »Der Pilger«. Izdavač mu je bio Prettner, a urednik Schall. Spomenuto je čak negdje, da ga je uređivao Mažuranić. U listu su donesene i neke hrvatske pjesme, iako je uglavnom bio ispunjen njemačkim prilozima. Hrvatske je sastavke među ostalim u tome listu štampao Ognjeslav Utješenović Ostrožinski, a njemački je u njemu pisao jedan od Mažuranićevih karlovačkih prijatelja, Makso Prica, kasniji političar. Da li je i sam Mažuranić u nj pisao što njemački, teško je reći, jer nigdje ne nalazimo ni njegova imena ni njegovih inicijala. Ali je sigurno, da od njega potječe pjesma »Suza zahvalnosti nad grobom Nikole Šebetića« (1844., br. 5.), ispjevana prigodom smrti toga poznatoga karlovačkoga dobrotvora. Ona doduše nije potpisana, ali se po stilu, mislima i brojnim sinicezama može zaključiti, tko ju je napisao.

Krajem četrdesetih godina, kad se postepeno prestajao baviti izrazito književnim poslovima, postajao je Mažuranić sve više političkim piscem. Pored spo-

menute knjižice »Hrvati Mađarom« potječe iz godine 1848. nekoliko njegovih proglasa (na hrvatsko-slavonsko-dalmatinski narod, na Evropu). Spominju se njegovi politički članci u »Narodnim novinama«, »Jugoslavenskim novinama«, »Slavenskom jugu« i u listu »Südslavische Zeitung«. U »Slavenskom jugu« navedeno je njegovo ime među stalnim suradnicima. Njegova suradnja u tome listu zabilježena je i u austrijskim službenim spisima o njemu (kako je napomenuto u poglavlju »Značajke ličnosti«), a spominje je i Kukuljević u svojoj Bibliografiji hrvatskoj. Ali kako nije nigdje zabilježeno, koji je od članaka napisao upravo Ivan Mažuranić, ne može se o tome reći ništa pouzdano. — U svome članku u »Kritici« g. 1922. iznio je Lunaček tvrdnju, kako je Mažuranić pod pseudonimom Plešivički štampao u Narodnim novinama članak o kazališnim prikazivanjima u Karlovcu. Pod tim pseudonimom ima u Narodnim novinama i Slavenskom jugu doista nešto sastavaka, ali se iz Slavenskog juga vidi, da ih je pisao Makso Prica.

Iako se dakle autorstvo svih Mažuranićevih spisa ne da točno utvrditi, očito je, da je njegov književno-publicistički rad ipak prilično obilniji, nego što se to obično uzima, samo je poslije »Smrti Smail-age Čengijića« promijenio donekle značaj. Ništa od toga rada, što je pisano s uvjerenjem i sa stilskim obilježjima svoga tvorca, ne možemo mimoići, ako želimo upoznati cijelo njegovo stvaranje.

Šezdesetih godina Mažuranić više nije pisao političkih sastavaka, ali se zato istaknuo na području, koje ipak ima nekih veza s književnošću. U hrvatskom saboru i na različitim sjednicama izrekao je nekoliko govora, koji očito nisu bili improvizirani, nego ih je unaprijed spremio. Najduži su od njih govor na saboru, održan 8. srpnja 1861. i govor od 13. prosinca 1886. Usto je Mažuranić držao kraće govore — očito unaprijed spremljene — kad je bio biran za predsjednika hrvatskog sabora (1871. i 1872.).

i kad je nastupio na svoj banski položaj. Ti su govori zanimljivi i stilski i sadržajno. A Mažuranićevim se književnim radovima, u najširem smislu, mogu pribrojiti i različiti zaključci i predstavke, što ih je u različitim slučajevima stilizirao u ime hrvatskoga sabora, a i inače. M. Nehajev u svome eseju u »Hrvatskoj reviji« spominje reskript, što ga je Mažuranić sastavio kao hrvatski dvorski kancelar prigodom raspuštanja hrvatskog sabora (g. 1861.), kao izvanredno djelo hrvatske diplomatike i kao izrazito književan spis.

Neki Mažuranićevi životopisci spominju njegove mađarske stihove iz đačkih godina. O njima nije ništa pobliže poznato. Latinskim jezikom napisao je Mažuranić g. 1837. pjesmu u slavu Antunu Kukuljeviću, kad je ovaj bio imenovan vrhovnim ravnateljem hrvatskih škola. Objavio ju je prema rukopisu Vladimir Mažuranić u prvom izdanju »Pjesama« svoga oca. — Ni Smičiklas ni Vladimir Mažuranić nisu zabilježili prigodnice, koju je Ivan Mažuranić napisao g. 1839., prigodom smrti Gajeve majke, a koja je naknadno objavljena u »Građi za povijest književnosti hrvatske«, knjiga VI., str. 306.

Posljednji Mažuranićev javni istup u književnosti njegove su refleksije u spomenspisu prigodom pedesetgodišnjice hrvatskoga preporoda, Slava preporoditeljima, izdanom god. 1885.

4.

Nijesu sasvim jednaki podaci o tome, kako je Mažuranić stvarao. Prema nekim bilješkama i anegdotama, on je i stihove mogao improvizirati. Tako je Šrepel g. 1892. u »Vijencu«, u članku »Improvizacija Ivana Mažuranića« iznio, kako je Mažuranić vrlo brzo napisao sonet:

Kud teče Drava, Sava, Kupa voda,
Lijep narod živi, blag i srodan meni,
Lijep i blag narod hrvatskoga roda,
A živi još u strašnih predsuda sjeni.

Što mu s početka Bog i narav poda,
Sad tuđin teži svojim da izmijeni;
I da nanese huda i kleta zgoda,
Na goloj bi nam bilo umrijet stijeni.

No domorodni još zanose glasi,
I domovine bolji dio stoji,
A ufat valja, doć će i bolji časi.

Dan Đurđev slave nad sve versi moji,
I stoga, Đuro, vazda zdravo da si,
(A s tobom, brate), prijatelji tvoji.

Prema Šrepelovu prikazivanju, Mažuranić je tu pjesmu napisao u prijateljskom društvu, uoči godovna grofa Đure Erdedija. Mirko Bogović je napisao srokove (voda, meni, roda sjeni, poda, izmijeni, zgoda, stijeni, glasi, stoji, časi, moji, da si, tvoji), a na te zadane srokove Mažuranić je u tili čas, tek što ih je očima preletio, napisao gotove stihove. — Prema Tkalčevu prikazivanju, i »Smrt Smail-age Čengijića« postala je na sličan način: na požurivanje Dimitrije Demetera Mažuranić ju je napisao u razmjerno kratko vrijeme. Još određenije tvrdi to isto Josip Pasarić u članku »Iz ostavine Ivana Mažuranića«, u »Vijencu« 1890.: prema pričanju nekoga staroga književnika, pjesma je nastala za nekoliko dana.

Ovakve vijesti, da je Mažuranić stvarao brzo i lako, mogle bi se donekle potvrditi i nadopunom »Osmana«, a i Mažuranićevim nekim sastavcima iz političkoga života. Matica ilirska stvorila je zaključak, da Mažuranić napiše 14. i 15. pjevanje »Osmana« g.

1842. »Osman« je pak s njegovom popunom, rječnikom i komentarom izišao g. 1844., dakle nakon dvije godine. Kad se uzme u obzir, kako je sastavljanje komentara mučan posao, i kako je još teže čovjeku ući u tuđ način mišljenja i govora, onda taj razmak od dvije godine nije mnogo — pogotovu, što više mjeseci treba odbiti i na radove oko štampanja cijele knjige. Činjenica, kako je Mažuranić kroz više godina sastavljao sve važnije hrvatske političke zaključke, proglase, zakone itd., pokazuje također, da je on u potrebi brzo i jasno pregledao stvar, te se na koncu izrazio tako, kako to ne bi bio znao učiniti ni jedan drugi Hrvat njegova vremena.

Među onima, koji su pisali o Mažuraniću, najviše je smisla za njegove lične i književničke značajke pokazao M. Nehajev. On je uz ostalo upozorio na sačuvani rukopis »Smrti Smail-age Čengijića«, istaknuvši, kako je u njemu vrlo malo mijenjano, te se po tome vidi, da je pjesnik imao već potpuno jasne predodžbe i izražaj za njih, kad je stao bilježiti stihove. Po svojoj naravi bio je Mažuranić čovjek stvarnosti, te je u mnoštvu i šarenilu pojava tražio samo bitnost. Nije se dao zavesti zvukom lijepih riječi. Zato je i sam uvijek tražio izraz, kojim će najbolje biti prikazano, što je htio reći. Zbog ove njegove lične crte trebalo bi kao potpuno netačnu odbiti misao o improvizatorskom značaju njegova stvaranja. Mogao je on doduše improvizirati sonet u čast Đure Erdedija, ali ono, što je u pjesmi glavno, nisu srokovi, nisu riječi, već osjećaj i misli. Iz cijelog se tog improviziranog soneta vidi, da pjesnik u kalup zadanih srokova — osim posljednje prigodne kitice — nije unosio neke slučajne misli, nego poglede, koji su bili njegova trajna svojina i dio njegova unutrašnjega života kroz cijelo vrijeme njegova književnoga rada. Iz pjesme se osjeća isto, što iz ostalih njegovih stihova: vjera u vlastiti narod, tuga zbog njegove nesloge i predrasuda, pohlepnost tuđinaca, nada u bolju sudbinu. — Tkalčevo pripovijeda-

nje o tome, kako je nastala »Smrt Smail-age Čengijića«, može biti sasvim istinito — ali to ne znači, da je Mažuranić svoje djelo doista i stvorio u ono kratko vrijeme, što mu je trebalo za pisanje. Misao o njoj nosio je u sebi možda nekoliko godina i pomalo je izgrađivao, a Demeter mu je vjerojatno svojim požurivanjem dao posljednji poticaj, da izgrađeno djelo metne na papir.

Mažuranić je, kao svaki pravi stvaralac, vodio borbu s izrazom — videći, kako se osjećaj, izrečen riječima, nekako gubi i rasplinjuje. U pjesmi »Njoj« iz godine 1840. kaže uz ostalo:

Jur više krati primih pero u ruku,
Da plam ognjeni, ki me izgara, opišem.
— — — — — — — — — —
Nu čijem se pero u crnoj masti utopi,
Ugasnu plami i žarka vatra utone,
Ter mjesto ognja mi liste led poklopi.

Pjesma je ljubavna, i njezin je smisao u tome, kako je pjesnikova ljubav mnogo toplija nego što to izbija iz riječi. Ali žarki ljubavnici, koji su usto rđavi stihotvorci, ne osjećaju razlike između svojih čuvstava i njihova izraza. Oni su uvjereni, da mogu iskazati sve. Samo umjetnik u Mažuraniću mogao je osjetiti golemu razliku između svijeta vlastite unutrašnjosti i bijednog njegova izraza u pjesmi.

Da je Mažuranić mogao i brzo stvarati, dokazuju neki njegovi kasniji govori u hrvatskom saboru. Događalo se doduše, da kao ban nije dugo vremena odgovarao na interpelacije, ili uopće nije odgovarao. Ali je često odgovorio odmah. I takvi njegovi govori — kratki, jezgroviti — pokazuju, kako je brzo shvatio bitnost stvari, o kojoj je bila riječ, i da je odmah smislio odgovor, koji je bio jasan, uvjerljiv i čvrst. Mjesto improvizatorskog značaja pokazuju Mažuranićevi sastavci nešto drugo: ozbiljnost, s kojom je njihov pisac pristupao k pitanjima, što ih je rješavao, i pronicavost,

kojom ih je zahvatio sa svih strana. Zato je katkad mogao pisati i brzo — ali je uvijek pisao zrelo.

Za poznavanje njegova književnoga rada nije bez značenja, da je on ruski jezik, prema pričanju brata mu Antuna, učio do u tančine. Nije bez važnosti ni za njegov umjetnički poziv mišljenje pravnika, da je u svojoj struci bio vrlo spreman. Njemačko-ilirski slovar, što ga je g. 1842. izdao s Užarevićem, po mišljenju je Vladoja Dukata uglavnom njegovo djelo; po najnovijim sudovima pripada on među naše najbolje starije rječnike. Na njemu se temelji sve, što su kasniji hrvatski leksikografi stvorili. Mažuranić je tim rječnikom pokazao, da zna vrlo dobro njemački, da zna iskoristiti bogatstvo starijega i novijega hrvatskoga jezika, i da ujedno zna stvarati dobre nove riječi.[5] Ali taj rječnik pokazuje i Mažuranićevu sposobnost, da pogodi bitno i u ovakvu poslu, koji je bio daleko od njegova pravničkog poziva i njegovih umjetničkih težnja. Od njega očito potječu uvodne riječi na njemačkom i hrvatskom jeziku (s njegovim i Užarevićevim potpisom):

»In den Fabriken bearbeitet man die Materie, hier hat man es mit dem Geiste zu tum. Geistige Arbeiten werden nicht so sehr durch das Mitwirken mehrerer auf einmal, als vielmehr durch das Nacheinanderwirken Mehrerer vervollkommnet und verfeinert. Nicht nebeneinander müssen die handelnden Personen dabei stehen, sondern vielmehr sich gegenseitig auf die Schultern steigen, wenn sie die goldenen Früchte vom hohen Baume des Geistes pflücken wollen«.[6]

---

[5] Dukat, Rječnik Mažuranića i Užarevića (Rad 257, g. 1937).

[6] U tvornicama obrađuje se materija; ovdje imamo posla s duhom. Duhovni radovi ne usavršavaju se toliko i ne profinjuju suradnjom većeg broja ljudi najednom, koliko više uzastopnim njihovim djelovanjem. Ljudi, koji na tome rade, ne smiju pri tom stajati jedan kraj drugoga, nego treba da se jedan drugome popne na ramena, ako hoće da uberu zlatne plodove s visokoga drveta duha.

»Duh njemačkoga jezika različit je jako od duha ilirskoga jezika. Što Nijemac katkad kaže jednom riječi, to mi ne moramo nego s više, a što mi često jednom riječi izgovaramo, tomu treba u njega katkad i tri i četiri. A to se još većma ukazuje u frazah i poslovicah. Stoga nastojasmo, da i u tom razliku između ova dva jezika pokažemo, ukoliko nam god bijaše moguće. Uopće nastojali smo predočiti ne samo gole riječi, nego i duh od jezika«.

A to je dokaz, kako je Mažuranić i k ovome poslu pristupio s punom spremom i savješću. Na sastavljanje rječnika primijenio je poglede, što ih može imati čovjek više inteligencije, koji znade značenje riječi u pojedinom jeziku i odnošaje između dva jezika. Savjesnost u shvatanju i radu pokazuju i Mažuranićev komentar i rječnik u Gundulićevu »Osmanu« s njegova dva pjevanja.

Taj rječnik je izgrađen vrlo pomnjivo, s udubljivanjem u sve pojedinosti Gundulićeve pjesme. Iz njega se vidi, koliko je Mažuranić usto ušao i u povijesnu pozadinu samoga događaja, i u pjesnikov izraz — nastojeći da shvati i rastumači svako i malo nejasno mjesto. Da li je za to trebalo mnogo ili malo vremena — uzgredna je stvar. Glavno je, da se posao valjano svrši. Sličnu savjesnost pokazao je i prijevodom članka o glagoljici i svojim izdanjem Senjskoga statuta. Sastavak Sreznjevskoga preveo je kao čovjek, koji vrlo dobro pozna stvar, o kojoj je govor, te je i polemizirao s piscem. A Senjskom statutu napisao je takav uvod i bilješke, po kojima se vidi, kako je vrlo dobro poznavao hrvatsku pravnu i socijalnu povijest.

Iste značajke vidimo i u njegovim izrazito književnim sastavcima. Tkalčeve riječi, kako je Demeter Mažuranića požurivao, da mu preda rukopis »Smrt Smail-age Čengijića«, pokazuju, da Mažuranić nije slao u štampu tvorevina, kojih nije držao zrelima. A kao što najveće njegovo djelo nosi značajke zrelosti,

tako ih možemo naći i u njegovim lirskim tvorevinama, pa i u početničkim. Čak i onda, kad je upotrebljavao neobičan red riječi, iz njegovih pjesama izbija dojam zaokruženosti, sređenosti, dovršenosti. Misli su jasne, ništa nije samo slučajno nabačeno i sve je rečeno tako, da je čitalac potpuno na čistu s onim, što mu je pjesnik htio reći.

5.

O tome, zašto je Mažuranić prestao pisati pjesme, izrečeni su različiti nazori. Smičiklas je tvrdio, da je tome razlog u činjenici, što nije dosta poznavao modernih evropskih književnosti, pa nije nalazio dosta nadahnuća. — Sin mu Vladimir iznio je misao, kako je prestao pisati možda i zato, što je rekao sve, što je kao književnik imao reći. Usto je ustvrdio, da njegov otac nije bio zadovoljan smjerom, kojim je krenula hrvatska književnost, pa ga je možda i to nagnalo na šutnju. Nabačena je i mogućnost, da je prestao književno raditi, kad je vidio, da se u hrvatskoj književnosti pojavio mlađi pjesnik, jači od njega, Preradović.

U svakom od tih tumačenja bit će možda ponešto tačno. No niti jedno od njih ne može sadržavati punu istinu. Vjerojatno se ta puna istina i ne može i ne će moći pronaći. Ne zavisi od volje pojedinca, od volje stvaraoca, da li će pisati ili ne će, nego od dubljih uzroka, kojih on ni sam ne može uvijek rastumačiti.

Svakako se može tvrditi, da se Mažuranić ni onda, kad više nije pisao pjesama, nije prestao zanimati za umjetnost. Dokazuju to njegovi razgovori sa sinom Vladimirom o vrlo važnim književnim pitanjima. Takva pitanja ne bi mogao postaviti čovjek, koji se njima ne bi bavio. A dokazuje to i njegov prijevod Manzonijeve ode.

Čitav Mažuranićev književni rad razvijao se po prilici onako, kao što se razvijala i njegova javna djelatnost u kasnijim godinama života. Izrečeno je koji put i mišljenje, da je on prestao književno raditi zato, što su ga od književnosti odvukli važni državni poslovi. Međutim se hronološki može utvrditi, da to ne će biti tako, jer je prestao objavljivati pjesme kratko vrijeme nakon izlaska »Smrti Smail-age Čengijića« — g. 1846., kad još nije imao nikakva udjela u političkom životu Hrvatske. Bit će dakle drugi, unutrašnji uzroci, koji su doveli do toga, da je prestao stvarati stihove i objavljivati ih.

Mažuranić je književnosti pristupio sa svim oduševljenjem mladića, koji osjeća snagu narodnoga pokreta i ujedno hoće da koristi narodnoj književnosti. U prvim godinama svoga stvaranja pripadao je među najplodnije suradnike »Danice«, a može se reći, i među najplodnije i najuglednije hrvatske književne radnike svoga vremena. Ali se to njegovo stvaranje već u počecima prilično razlikovalo od stvaranja većine hrvatskih pisaca njegova vremena. Nehajev je s pravom iznio, kako se već u prvim Mažuranićevim pjesmama osjeća prevaga razumskih elemenata nad čuvstvenima. Mažuranić je već u počecima svoga stvaranja bio čovjek, koji je posred mnogobrojnih površnih stihotvoraca ilirizma, koji su se rastapali od čuvstvenosti, osjećao potrebu i da m i s l i. Njegove izjave o književnosti, i formalne značajke njegovih lirskih proizvoda pokazuju, da je htio biti potpuno na čistu s osnovnim pitanjima književnog stvaranja. U nekim se pogledima nije očito slagao s većinom hrvatskih preporodnih književnika, i to je sve više dolazilo do izražaja. Malo pomalo, on se u književnosti morao nekako osjećati sve osamljenijim, unatoč tome, što je imao uspjeha i što su mu u mnogome priznavali prvenstvo. Vidio je, da on piše na jedan, a drugi na drugi način. Ali je usto vidio i nešto drugo: književnost ili-

rizma, koja je po namjeri svojih prvoboraca imala prednjačiti narodu u njegovoj borbi, postajala je i kao književnost prosječno plitkom. Kad su se poslije izlaska »Kola« počeli javljati lični i načelni sporovi među književnicima, književna vrijednost »Danice« — a kasnije i »Kola« — postajala je sve slabijom. Dok su se oko »Danice« isprva okupljali prvi hrvatski duhovi, nastojeći da narodu kažu nešto važno i pametno, postepeno je list postajao tako blijedim, da su njegovi urednici mučili muku, kako da ispune ono malo strana, što ih je trebalo dati čitateljima. A ton su mu stali davati sve više marljivi stihotvorci (na pr. Dragutin Galac), ali slabi stvaraoci. Mažuranić, koji je živio izvan Zagreba, koji je zalazio u zrele godine, koji je o svemu razmišljao, morao je vjerojatno češće pitati sam sebe: Što on ima posla s t a k v o m književnošću? Nije li to za ozbiljna čovjeka pomalo i smiješna rabota? Usto je nadošla autokritika. Jedna od njegovih prvih »Misli« glasi:

»Nijednom zaista glasovitijem mužu vlastiti umotvori, makar koliko od drugih pohvaljeni bili, posvema dopali se nisu«.

Očito je on vlastitim razmišljanjem došao do nje.

Čini se, da je Mažuranić već u prvim godinama svoga pisanja osjećao, zbog autokritike, nezadovoljstvo sa svojim proizvodima, i da je malo držao do pohvale neukih ljudi. Vidi se to iz nekih njegovih »Misli«, objavljenih u »Danici« g. 1835.:

»Pohvalu zadobiti, slast velika i ukrepa jest človeku, u dičnih poslovah izvršavanju postavnomu: ali od neumnikov pohvaljen biti, rana jest silna i bolest«.

Kao i na ostalim područjima svoga djelovanja, i u književnosti je vjerojatno — s različitih razloga — osjetio neke vrste umor, nevoljkost da i dalje radi. Pa kad su k tome pridošli i drugi čimbenici — obitelj, politika, zvanje — zbilo se samo od sebe, da je sve

rjeđe pisao književne sastavke, a onda i sasvim napustio pisanje.

Pri tome nije opravdano govoriti, da je Mažuranić prestao stvarati u godinama, kad je prestao štampati pjesme. On nije — kako je istaknuto — nikad bio književnik u uskom smislu, nego stvaralac, kome je književnost bila neko vrijeme područje, na kojemu su se izrazile njegove snage. Iste sile, koje su ga vodile u književnom radu, dobivale su postepeno drugačije oblike, te su se stale i očitovati na drugi način. Ali je osnovna značajka Mažuranićeve stvaralačke ličnosti ostala i dalje ista.

III.

LIRSKE PJESME

1.

Lirika zauzima po opsegu glavno mjesto u Mažuranićevu književnom radu. Prva njegova poznata pjesma »Vinodolski dolče, da si zdravo«, nastala je, prema Smičiklasovim riječima, u njegovoj šesnaestoj godini. Bilo je to 1830., u godini Štoosova »Kipa domovine«, kad su se bili tek počeli javljati znakovi skoroga hrvatskoga preporoda. Kajkavska je književnost bila zatvorena u uske granice vlastitoga narječja, a čakavac Mažuranić nije imao pred sobom nikakvih domaćih književnih uzora. Tada je već dobro znao njemački, a u Rijeci već je vjerojatno bio nešto upoznao talijansku književnost. No ti njegovi prvi poznati stihovi nisu nastali pod utjecajem škole i knjiga. Njih su izazvala čuvstva, koja su se u maloga gimnazijalca rađala u stranome gradu, kad je čeznuo za rodnim mjestom. Sjećanje na Novi diktiralo mu je i sadržaj i oblik. Pjesma je niknula iz tuge za zavičajem, a izraz se izvio iz zvukova narodnoga deseterca i Kačićeva »Razgovora«, koji su mu iz djetinjstva odjekivali u nutrinji. Početkom 19. vijeka osjećao se taj deseterac u Hrvatskome primorju kao nešto živo. Njime je bio, prema prikazivanju Milutina Mažuranića,[1] propjevao prije Ivana Mažuranića njegov najstariji brat Petar, koji je umro kao učenik 7. razreda gimnazije.

---

[1] Dr. M. M. (Milutin Mažuranić), Matija Mažuranić (Zagreb 1927), str. 4

Pjesma »Vinodolski dolče, da si zdravo« po svojim je sadržajnim i formalnim elementima naivan i iskren izražaj čuvstava, što su se rađala u mladome Novljaninu, kad je morao da boravi izvan svoga mjesta:

Vinodolski dolče, da si zdravo,
Novi grade, pozdravljan te lipo!
Otkada sam, da ti kažem pravo,
Pustil tebe, lipa moja diko,

Ne uživam tužan nikad mira,
Jer ne vidim ja tvoje zidine,
Još me tvoje vino jače tira,
Da t' nazovem ja dobre letine.

Ja ne vidim, u tujoj sam strani,
One ravne tvoje lipe polja,
Koje mene u majevih danih
Više puta jesu zazivala.

— — — — — — — — — —

Slušaj, grade! da ti se potužim
Od mojega erđavoga stanja,
V kom ne marim da dneve podužim,
Marim mnogo njegva pokraćenja.

Nije ovdi hrastih ni brestićih,
Koji bi me razveselit mogli,
Nij' jesenih ni koprivić mladih,
Koji bi me s hladom rashladili.

Itd.

Bez obzira na pitanje, kakva je njezina umjetnička vrijednost, pjesma je važna za proučavanje pjesnikove ličnosti i njegovih pjesničkih vidika iz doba, kad još na nj nisu djelovali različiti dojmovi iz knjiga. Tada je još naivnom nespretnošću izražavao neposredno ono, što je nosio u sebi.

Rijeka, u kojoj je nastala ova pjesma, udaljena je od Novoga oko 35 kilometara, i dobar pješak može taj razmak prevaliti za 7—8 sati. Nije to dakle nikakva daljina. Ali za maloga gimnazijalca taj je grad već bio tuđina — ne možda toliko zbog same udaljenosti, koliko zbog cijele gradske sredine, toliko različite od života u njegovu mjestu. U svojoj dječačkoj tuzi za rodnim selom osjećao se Mažuranić osamljenim, nemoćnim, istrgnutim. — U obitelji Mažuranića — u kojoj je bila pomiješana lutalačka, uskočka i seljačka krv — progovorila je u Ivana Mažuranića, u njegovim prvim stihovima, ratarska krv, koja čovjeka veže uz rodni kraj, i koja mu ne dopušta, da se igdje drugdje osjeti onako voljko, kao na svome. Mladi je novljanski dječak u tim stihovima progovorio kao s rođene grude otrgnuti seljak, koji se i u bliskom gradu osjeća kao stranac, jer je daleko od svih onih dragih sitnica, kojima je ispunjen njegov svagdanji život, vezan čvrsto uz najbližu okolinu.

Rijeka je u to doba već imala izvana talijansko obilježje. Po svome školstvu također nije mogla k sebi privući hrvatsko seljačko dijete, uzgojeno u shvatanjima posvema različitim od općenih životnih pojmova tadašnjih gradskih i školovanih ljudi. To bi donekle moglo razjasniti činjenicu, da se Mažuranić u njoj nije osjećao prijatno. Ali je zanimljivo, da on u svojim stihovima ne spominje nekakve nacionalne ili staleške razloge za svoj osjećaj osamljenosti. Unatoč svojim spoljašnjim značajkama, Rijeka je u donjemu sloju svoga stanovništva bila hrvatski grad. To je stanovništvo govorilo čakavskim narječjem, a uske veze između Rijeke i susjednih primorskih mjesta činile su, da je naš čovjek u njoj lako mogao naći krug, u kome će se dobro snalaziti. Sve to u pjesmi ne dolazi do izražaja. Iz nje više od svega izbija Mažuranićeva jaka čuvstvenost, koja prelazi gotovo u plačljivost. U toj čuvstvenosti pjesnik s ganutljivom podrobnošću nabraja sve, što ga je vezalo uz zavičaj. No u tome

nabrajanju zrcali se i neki realistički smisao. U pjesmi su navedene pojedinosti, koje su njezina pisca privlačile kod kuće, a koje su doista značajne za njegov primorski kraj. On spominje brestove u proljeće, ptičja gnijezda po šumama, golemi koprivić, košnju u novljanskome polju, Mikulinsku goru, domaće vino, itd. Ujedno se kroz sve stihove osjećaju elementi novljanskoga čakavskoga govora.

Slična čuvstvenost i pretjerana raznježenost izbijaju također iz listova, što ih je u tim godinama pisao bratu Antunu.

Trebalo je proći nekoliko godina školovanja u gimnaziji, da Mažuranić shvati svoje životne ciljeve i priguši u sebi nostalgiju, koja ga je vukla natrag u rodno mjesto. Kroz te godine mogao je svladati, ili bar prikriti, prirođenu sentimentalnost. Ujedno je uspio da se svojim sposobnostima narine svojoj okolici, svladavajući s lakoćom sve školske predmete i stječući o književnosti pojmove, koji su bili daleko i od Kačića i od narodne pjesme. Stihovi, što ih je napisao u svojoj 21. godini, i s kojima je izišao pred javnost u »Danici«, nešto su sasvim drugo nego njegova prva pjesma:

O, koja davnim vedroga djedovom
Kazati lica, niti maglovitih
Noći vremena razatepsti,
Zvijezdo, milum ne mogaše lučjum!

(Primorac Danici)

Mažuranić, koji je u svojim prvim stihovima govorio djetinjskom neposrednošću narodne pjesme i Kačića, u svojim je pjesmama, određenima za javnost, istupio kao vjeran i pokoran učenik starih klasika. Upotrebio je i metar i kiticu staroklasične poezije, neobičan poredak riječi, spominjao je grčke i rimske bogove i božice. U pjesmi jedva da i dodiruje vlastite osjećaje, nego iznosi misli. — Unatoč svome

kasnijem boljem uvjerenju, on se u tim pjesmama nije nikako obazirao na naglasak našega jezika:

Stožeri svijeta silom, niski ozvanjaše bûkom
Dolci, ter ognjeni zrakove gromi ruše;
Ljuti zemlju vihrom, a mutiše more neverom
Vjetrovi, ter drobne do neba prahe nose.

(Doktoru Gaju)

Kao vjeran sljedbenik Horacija, Mažuranić nije ostao samo pri dva ovakva pokusa, nego je neko vrijeme nastavio pisati u istome pravcu:

Koga mi tvrde nekada vijere
Lijepa za zalog Vukosava dade,
Sada u dvijuh prijeko jesi trgnjen,
Prstene, kusih.

(Mojemu prstenu, 1835.)

Ko sokol sivi, koga sužanjstvujuć
Krutim spletenog gvožđa rukotvorom
Kroz vijeke cijele od prirodne
Letnje nemil sustezuje zatvor,
Kad u uzi skučen krila navađenom
Revnošću u tanke zrake razastire,
Al', oh, željezna građa jača
Od plamena slobode ga veže!

(Danici ilirskoj, 1836.)

Razlozi su za ovakav Mažuranićev postupak jasni. On je iz gimnazije bio ponio staroklasički ideal književnosti kao vrhunac umjetnosti. Kako u to doba u nas o tom nije bilo jasnih pojmova, niti drugačijih uzora, u koje bi se mogao ugledati, pjevao je onako, kako je naučio u školama. Ali kad je malo kasnije i k nama unesena misao, da se hrvatski pjesnik ima povoditi za narodnom pjesmom, kao izrazom narodne duše, Mažuranić će doskora propjevati u narodnom

desetercu — ne više u desetercu svoga rodnoga kraja, nego u desetercu štokavskih narodnih pjesama, s njihovim sadržajnim i formalnim značajkama:

Strašna ti je gora Kunovica,
Kud se stere, ni kraja se ne zna;
Al' je lijepa Draginja djevojka,
Koju lani obljubio bješe
Mlad delija Nenadović Rade.
Prosi Rade Draginju djevojku,
Rade prosi, al' je ne da majka. Itd.

(Nenadović Rado, 1836.)

Kad su pak hrvatski preporodni književnici stali uzdizati dubrovačku književnost, i djelomično se ugledati u nju, stao je i Mažuranić pisati stihove na dubrovačku — sa svim sadržajnim i stilskim obilježjima, što ih je našao u naših starih pisaca:

Kao kad noćnih sred pokoja
Tama u kute svijet zavije,
I mrklinom gustih hvoja
Gora okrutne zvijeri krije.
Vuci viju, riču lavi,
Kroz zastore mrkle sjene
Zvižde zmaji, i u dubravi
Muklim zvukom glase stijene.

(Danica Ilirom, danku i vladatelju, 1837.)

Ali u isto doba javljala su se u njemu sjećanja na talijanski jedanaesterac:

Godište mahom plahim svojim krili,
I sred njedara naših opet draga
Radost se rađa ... Ah, radost, kû samo
Vjernoga od ognja plam uzbudit može
U duši onomu, koj' za slavu roda,
Za jasnost krune i dobro svoje gori.

(Proslov, 1838.)

Sve to Mažuranićevo kolebanje u načinu pisanja nije bilo značajno samo za nj, nego ujedno i za cjelokupnu hrvatsku književnost u doba njezina preporoda. Mažuranić je važan toliko, koliko je najviše od svih hrvatskih pjesnika svoga vremena polazio do kraja svim putovima, kojima je udarala mlada književnost, koja još nije imala određena smjera. Kako je znao duboko u se upiti izražajna sredstva pojedinih književnosti, vidi se na pr. već iz njegovih pisama bratu Antunu, što ih je pisao iz Rijeke u doba njegove bolesti:

»Ima li na svijetu koga, da ne požali čovjeka, koga je neprekidna bolest bacila u neopisivu slaboću? A ja, koji se sa svojim bratom osjećam vezan vječnim vezom prirode, zar da ga ne oplakujem najvećom tugom, cijelim potokom suza, ako mi je ikako moguće?«[2]

Ovako visoko i patetički rijetko će tko pisati bratu. No ovo nije afektacija, nego način pisanja, što ga je Mažuranić u srednjoj školi naučio od klasika i držao, da se tako mora pisati. — Nekako slično, samo na dubrovačku, pisat će pjesnik nekoliko godina poslije toga i vlastitoj zaručnici:

Dan ov lani donošaše
Nama vječne jade i tugu,
A danas nam nosi naše
Lijepe nade srećnu dugu.

(Zaručnici, 1841.)

Upotrebljavajući različita naučena izražajna sredstva, Mažuranić je mijenjao i sadržaj svojih pjesama. Rasplakani dječačić iz pjesme »Vinodolski dolče, da si zdravo«, postao je kao učenik starih klasika refleksivan pjesnik, koji nastoji prelaziti preko individualnih naklonosti, te iznosi misli, koje se tiču samo krupnijih pitanja života. Čitaoca se doima gotovo neugod-

[2] Spomen-knjiga Matice hrvatske, 100.

no, kad vidi, s koliko staračke ozbiljnosti piše starijem bratu mladić od 21 godine:

Blažen, kog je nebes' sudbina skliskijem,
Milutine, časom življet uputila;
Blažen, zorno komu dadoše bogovi
Žitka slape, ter i mutnoga Hadriju
Strastih, milotihim minuti vjetracem.

(Milutinu, 1835.)

Mažuranić je kroz nekih sedam do osam godina pripadao među najplodnije hrvatske preporodne pjesnike, okušavajući se u različitim izražajnim mogućnostima i dodirujući svojim stihovima različita područja života. Njegove su pjesme iz prve tri do četiri godine njegova stvaranja većim dijelom domoljubne, ali ima među njima i ljubavnih, i satiričkih, a i veći broj prigodnica.

U Mažuranićevim pjesmama nalazimo misli, koje su pokretale i ostale Ilirce. Godine 1835., kad je stala izlaziti »Danica«, bio je Mažuranić tek učenik filozofije, te je cijelom hrvatskom narodnom gibanju prišao iz sve duše. Osnovne poglede preporoda primio je u punom njihovu značenju, sa svim posljedicama, koje se iz njih dadu izvesti, i u čitavoj njihovoj širini. Riječi nešto starijih vođa cijeloga pokreta prihvatao je bez ikakva skepticizma, gledajući u Gaju i Draškoviću gotovo mitske ličnosti. Kriticizam je nadošao tek kasnije. Glavnom svojom zadaćom u lirici držao je širenje preporodnih ideja. Zato je u većem broju stihova tumačio smisao ilirizma, uznosio veličinu i slavu našega naroda u prošlosti, uzdizao misao slavenstva, divio se moralnim i tjelesnim svojstvima našega čovjeka. Kušao je stihovima izreći i filozofiju i taktiku ilirizma. Cio je taj pokret, po njegovim stihovima, značajna i odlučna raskrsnica u razvitku našega naroda, kad kulturnim radom treba da pokažemo istu veličinu, koju smo u predašnjim vjekovima pokazali mačem

(Primorac Danici, Vjekovi Ilirije). Ilirci su ljudi, koji su sposobni i za oružje i za duhovni rad (Ilir, Vjekovi Ilirije). Možda je najznačajnija od njegovih pjesama prvoga razdoblja »Ilir« (1835.), koju je kasnije (1858.) malo promijenio, davši joj natpis »Hrvat«. U svojoj prvoj, ilirskoj verziji glasi ona:

O, glej onoga ptića ljubeznoga,
Gdje milovničkom nježne ljubavi
Zapaljen iskrom ljubu svû slavi,
Gdje zvoni dol od pjeva vilenoga,
Kom v srcu ljubav, radost v oku sjedi
I kog pretiče blagi raj i slijedi!
O, kol'ka slasti rijeka tud protiče,
Kak trepte prsa, kak se rađaju
Ljubezni žari, kud dopiraju
Vilovni glasi, kuda oko miče!
Nije l' ti mil? o dajde, kaži, tko je?
»Ilir ljubavljom krijepi srce svoje«.

Al' glej onamo zmaja ognjenoga,
Gdje raziteljnom v bitvi žestokoj
Razjaren vatrom tare svijet, pokoj,
Gdje huče dol od huka silenoga;
Kom grom u ruci, munja v oku sjedi,
I kog pretiče grozna smrt i slijedi!
Joj, kol'ka krvi rijeka tud protiče,
Kak' bliska gvožđe, kak' se valjaju
Tjelesa bojna, kud ga tjeraju
Davorski gnjevi, kuda sablju miče!
Nije l' ti strašan? — dajde, kaži, tko je?
»Ilir junački brani pravo svoje!«

U Gaju, najdjelatnijem čovjeku ilirizma, Mažuranić je gledao Prometeja:

O, kim da te zovem imenom, kim, Gaje? Prometevs
Mi se vidiš isti, s zvijezdami kad se boriš.

(Doktoru Gaju, 1835.)

Janko pak Drašković bio je za nj jedan od najsvjetlijih uzora rodoljublja — čovjek, koji je u mlađem pokoljenju oličavao sve vrline naših pređa, boraca za jezik i domovinu, i koji je kao živ primjer pokazivao, kako treba raditi za narod (Grofu Janku Draškoviću, 1840.).

Kao i svi ideolozi hrvatskoga preporoda, i Mažuranić je u cijelom pokretu vidio u prvom redu etičku stranu, tražeći za svoj narod samo pravdu. Zato je i banu Haleru, rodom Madžaru, prigodom njegova ustoličenja uputio značajne riječi:

Slavni bane, hodi, hodi,
Vjerni Ilir gdje te čeka,
I žarko nam sunce vodi
Bolje sreće, ljepšeg vijeka.
— — — — — — — — —
I vidjet ćeš, kako puci
Kralju i svojijem vjerni odavna,
U veljoj se trude muci
Djela očuvat starijih slavna.

Pomozi jim, ah, pomozi
Kobne od stijene, ka jim prijeti
Za satrijeti, što jim bozi
Ne htjedoše nigda uzeti.

Znam, da druga tebe sazda
Krv, neg' u nas koja teče:
Al' je pravo, pravo vazda,
Makar kako da se reče.

(Banu hrvatskomu prigodom instalacije, 1842.)

Kao i ostali Iliri, i Mažuranić je u pjesmama bio pjesnik sloge u najširem smislu:

Tebe divna žudi sloga
Ilirskijeh od naroda,
Od Dunaja golemoga
Do Jadranskih sinjih voda,

I otale put zapada
Gorotanskih preko gora,
I što ilirski jezik vlada
Vrhu žala Crnog mora.

Srbin, Bugar, Hrvat bojni,
I banatsko polje ravno,
Bošnjak, Kranjac i dostojni
Grad Dubrovnik, mjesto slavno,

Slavonija, Gore Crne,
I dalmatski vitezovi,
Plodna Istra, sve ti srne
Željno ususret, da te ulovi.

(Danica Ilirom, Danku i vladatelju, 1837.)

U svemu ovome nema zapravo mnogošta izrazito Mažuranićevo, jer su to općene ideje Iliraca. Za njega je značajan samo način, kako je sve te ideje prihvatio, načinivši od njih i sadržaj svoje lirike i osnovku kasnijega političkoga djelovanja. A značajan je i žar uvjerenja, kojim su prožeti stihovi o ilirstvu, Gaju, Draškoviću. Za općene misli Iliraca nalazio je Mažuranić preciznije i jače izraze negoli mnogi od njegovih književnih vršnjaka. Njegova pjesma »Vjekovi Ilirije«, koju je napisao s navršene 24 godine, obuhvatila je sintetički sve poglede naših preporoditelja na našu prošlost, sadašnjost, na sve naše zadaće, teškoće, nade. U njoj su prikazani i naši prijatelji i naši neprijatelji, i naše vrline i naše mane, kao i cjelokupna filozofija ilirizma. U prvim godinama preporoda značila je ta pjesma, zasnovana naširoko, ono isto, što je potkraj četrdesetih godina i dalje ideološki značila Preradovićeva domoljubna i filozofska lirika.

Sposobnost, da iznese općene misli svojih hrvatskih suvremenika bolje i snažnije od svojih književnih drugova, učinila je Mažuranića neke vrste prigodničarom ilirizma. Nijesu bile rijetke zgode, da je u

određenoi prilici morao ispjevati pjesmu. Prigodnih pjesama ima od njega u »Danici« mnogo — tako nekoliko pjesama u čast caru, nekoliko pjesama prilikom različitih važnijih događaja (dolazak novosadskih glumaca u Zagreb, poplava u Ugarskoj, pojava gladi u nekim hrvatskim krajevima).

Prigodničarstvo na silu kao da je Mažuraniću katkad izvabilo riječi, kakvih ne bi nikad bio rekao, da je mogao pisati, kako je osjećao. Već spomenuta pjesma Madžaru Haleru pokazuje, da nije mogla niknuti sasvim spontano. Njegovi pak stihovi caru Ferdinandu, tjelesnom i duševnom slabiću, pokazuju to još bolje:

Lijepo je pjevat čine bojne
I junačku smrt u ratu,
Lijepo vijence vit dostojne
Za neumrlih djela platu.

— — — — — — — — —

Al' je ljepše glas u dike
Dizat dobra vladaoca,
Koji svoje podložnike
Ljubi plamom pravog oca.

(U slavu cesara i kralja Ferdinanda, 1841.)

Mažuranić je u prvim godinama svoga stvaranja napisao i nešto ljubavnih pjesama. Ni u njima, na prvi pogled, nema ništa, što čovjek ne bi našao i u stihovima kojega drugoga našega pjesnika onoga vremena. Mažuranić pjeva o tome, kako se naveče sve smiruje, združujući se u ljubavi, samo on ne nalazi mira, jer samo njemu njegova zvijezda ne sijeva (Večer). Uzdiže vjernost, a spopada ga sumnja, da li mu je vjerna ona, koju voli (Mojemu prstenu). Poput starih Dubrovčana šalje u ruke svoje gospođe list i moli ga, neka joj opiše sve, što sam nije smio reći (Peru). — U nešto zrelijim godinama, kad je pisao pjesme zaručnici — s kojom se kasnije i vjenčao — njegove su pjesme

dobile nešto svečaniji i mirniji značaj. Ali i u njima ima malošto njegovo lično — jedino se iz njih naslućuju povodi, koji su ih izazvali.

2.

U cijeloj toj lirici, u kojoj naučeno školsko shvaćanje književnosti ili pjesnikova rezerviranost nisu dopuštali, da jače dođu do izražaja individualna čuvstva, ipak od zgode do zgode izbija Mažuranićeva ličnost. Ima od njega ipak i stihova, u kojima izravno govori o vlastitim osjećajima. Kao da mu je u tim godinama tjelesne i duševne snage bilo dojadilo pisati samo starački ozbiljne pjesme. Kao da i protiv njegova svijesnoga htijenja pokatkad iz njih vlastitom silom probija čuvstvo. Već njegova pjesma »Milutinu«, iz g. 1835., iako naoko ozbiljno refleksivna, sadržava mladenačku pobunu protiv prevelikoga razmišljanja o budućnosti, s poklikom, da treba iskoristiti sadašnjost:

Današnjem se klanjaj, pusti sutrašnjega,
Milutine, dneva! Pusti prevarljivoj
Tamjan žrtvovati nadi: jer smrtnima
V nestalnoj kazuje dobra budućnosti.

Lični elementi izbijaju iz Mažuranićeve lirike prije svega u nekim dijelovima ljubavnih pjesama. Umjesto refleksija nalazimo tu slike prirode, prikaz vlastitoga duševnoga stanja, itd. Jedna je od takvih pjesama, u kojima se osjeća smisao za ljepotu prirode, »Večer« (iz g. 1835.):

Kad tamnim odjenuje planine noć
Zastorom, i kaže preveliku moć,
Ter vrhu dolin' svoje mrake proteže:
Tad ptica popijeva, gledeć', gdje je drug,
Već zadnju popijevku ter leti u lug,
I mehko se s ljubom u gnijezdo si leže.

U »Napasti« (1838.) kušao je od sebe dati gotovo prodirne izraze čuvstava, ne mareći, kako će se to dojmiti ljudi, koji su bili naučeni na njegov mirni staračko-refleksivni ton:

... nu, evo, jaoh, u krvi plovem! ...
Ah, u krvi plovem! Krv je od srdca! ... stinem! ...
Vaj ... Zgodi me, o strašna! ... gorim, ljubim, ginem!

Bilo je čak prigoda, kad se Mažuranić — inače vrlo ozbiljni i sređeni mladić — gotovo pokušao malo i narugati vlastitim pjesmama, osjećajući vjerojatno vrlo dobro razliku između njihova ozbiljnoga tona i vlastitih mladenačkih težnja. U poslanici »Slavomir Stojanu« (iz g. 1835.) upozorio je i sam brata Antuna, kako su i sadržaji te pjesme različiti od onoga, kako je prije pisao:

Stojanu lijepo zdravlje Slavomir,
Slijedeći ter po spješnih odgovor
  Pošilje jambih, koga — akoprem
U jednoj nozi jesu šepavi —
Koliko brže mu donesti će,
Nedavne premda naše pjesmice,
Koje su slavu starih djedova,
  Koje prejasnu zvijezdu ovjenčale,
  Na svaki način ti s' dopadaju:
  Budući pako, gdo će sviriti,
Promijenit glase katkad trebuje.

Za Mažuranićev odnošaj prema književnosti značajno je, da on svojih najboljih ljubavnih pjesama nije objavio. Da li je to bilo njegovom voljom, ili pod utjecajem brata mu Antuna, koji ga je u radu nadzirao, teško je reći. No u nekima od tih ljubavnih pjesama izrazio je ujedno i svoja najličnija čuvstva. U svome ljubavnom životu morao je najbolje osjetiti i svoj društveni položaj, kao i sve zlo, koje od njega dolazi. Mažuranić, koji je već iza svoje dvadesete godine svojim hrvatskim suvremenicima mogao iznositi

vlastite misli kao njima jednak član ili čak premoćan nad njima, morao je osjetiti svoju socijalnu podređenost i siromaštvo, čim se zagledao u djevojku odličnijega i bogatijega roda. Osjetio je i mržnju i zavist onih, koji su se poplašili, da bi ipak mogao kod te djevojke uspjeti on, pučanin. U pjesmama »Javor i tamjanika« i »Javor« — koje za njegova života nisu bile štampane — slutimo jasno njega samoga. U monologu javora izražena je sva tragika čovjeka pučkoga podrijetla, koji bez ičije pomoći mora svladavati sve zapreke na svome putu:

Avaj meni do Boga miloga!
Što sam tužan sreći sakrivio,
Ter me huda u dolinu vrže,
Usred drače i tvrda kamena,
Usred magle i debela hlada,
Ter se jadan ukrijepit ne mogu,
Ni pomolit glavu na vidjelo.
Kamen ne da, da u zemlju rastem,
Magla ne da, da se uvis dižem,
A drač ne da, da ukrijepim snagu,
Već mi pije krvcu iz njedara.

Cijela je pjesma »Javor«, kao i »Javor i tamjanika«, u svakome stihu ispovijest čovjeka, kome udes nije darovao ništa, ali koji u sebi osjeća toliko snage, te je uvjeren, kako će se probiti kroz sve teškoće:

Ne plaši se tvrdoga kamena,
Nit se plaši drača bodljivoga,
Niti magle, ni debela hlada,
Već pomeni Boga velikoga
I okupi po žilama krvcu,
Ter se ne daj, već na nebo gledaj.
Što nam kobne uskratiše zvijezde,
To nam, srce, osvojiti treba
Svojom snagom i kreposti svojom
I uprijeti put nebesa grane.

U alegoriji, u kojoj je naoko opisao ljubav javora i tamjanike, Mažuranić je jasno prikazao teškoće, što ih je sam imao podnijeti u svome društvenom usponu i u svojoj ljubavi — kao što je ujedno dodirnuo i sredinu, koja mu nije dopuštala uspinjanje:

Sloboda je, što čini javore,
A sramota, što nam loza radi,
Već mi hajde, da ih rastavimo!

— govore u toj pjesmi oni, koji Mažuraniću nisu mogli oprostiti njegova podrijetla.

Ali iz osjećanja socijalne podređenosti izvila se u Mažuranića svijest o vrijednosti čovjeka kao ličnosti, bez obzira na njegove rodbinske veze.

Kroz pjesmu »Javor« probija čuvstvo ponosa, što ga pozna čovjek, koji je sam, vlastitom snagom, postigao sve, što ima:

Nije moje, što stekao nisam
I što pusta podade mi sreća,
Već je moje, što sam dohvatio
Trateć svoju od njedarca krvcu.
Nije visok, tko na visu stoji,
Nit je velik, tko se velik rodi,
Već je visok, tko u nizu stoji,
I visinom nadmaši visine.
A velik je, tko se malen rodi,
Al' kad pane, golem grob mu treba.

U »Javoru i tamjaniki« izrazio je Mažuranić, kroz riječi zaljubljene tamjanike, osjećaj vlastite superiornosti nad četom zavidnika i zlobnika, koji su držali, da zbog svojeg odličnijeg društvenoga položaja vrijede više od njega:

Brijesti su se na suncu rodili,
I na suncu i na čistu zraku,
A jablani vodi na izvoru,

Ter im lasno bješe ustanuti.
A zelen se javor podigao
U dolini i u magli gustoj,
Usred drača i tvrda kamena
Te sam sobom nadmaša oblake
I dostiže brijeste i jablane.

Svijest o društvenoj podređenosti i ličnoj nadmoćnosti pobuđivala je u Mažuranića težnju, da se probije kroz sve zapreke i smetnje:

Jer što zborim, to i srce želi,
A što želim, to i ustim velim.
Ajde dakle, jadno srce moje,
Kupi sile, što najviše možeš,
Tere tvrdi u zemlji korijenje
I razgoni stanovno kamenje,
Ne bi li nam Bog i sreća dala,
Da u jasan zrak se podignemo
I vedrije nebo ugledamo!

Tako u pjesmi »Javor« govori javor — ali je očito, da je svaka riječ u ovom odlomku doživljena. — U ovakvim naokolo alegorijskim pjesmama izražen je stvarno udes velikog broja naših ljudi plebejskoga podrijetla, koji su se u doba pred godinu 1848. morali, kao i Mažuranić, probijati kroz mnoštvo prepreka društvenoga i materijalnoga značaja, da bi na suncu osvojili mjesto, kakvo im je po sposobnostima pripadalo. — »Javora« i »Javora i tamjanike« nije Mažuranić štampao vjerojatno i zato, što su te pjesme bile odviše jasan izazov sredini, s kojom je ipak trebalo napraviti nekakav kompromis. Ali je iste misli izrazio, na drugi način, na drugome mjestu:

O, kolike smetnje
Nadvladat ima, koji novom stazom
Pram cilju ide! — Sad kroz trnje i šume
Treba mu proći; sad pregazit vodu;
Sad preko stijene, koja put mu priječi
Skočit mu valja; pa najposlije kada
I nju prevali, nagazi na vuka,
Kom ako uteče, razbojnik ga stigne!

Stihovi se doduše nisu odnosili, bar formalno, na njega samoga, nego ih je upleo u pjesmu, kojom je g. 1840. pozdravio novosadske glumce u Zagrebu. Ali je očito, kako je sve to niknulo iz njegovih životnih iskustava.

3.

Uzeta u svojoj cjelini, sa svojom refleksivnošću i s proplamsajima čuvstava, i sa svojim prigodničarstom i s izrazitijim lično obojenim mjestima, Mažuranićeva lirika ipak nije tako bezlična, kako bi se moglo suditi u prvi čas, po svakoj pojedinoj pjesmi. Iako se čini, da je njezin tvorac u pojedinim strofama samo na bolji ili gori način izlagao općene misli svoga vremena, opet sve one zajedno pokazuju razvitak, koji se opaža u Mažuraniću kao čovjeku. Prvi su njegovi stihovi djetinjski neposredni, no poslije toga gledao je on što više prigušiti vlastitu čuvstvenost, da bude kao i drugi ljudi, koji se bave višim narodnim poslovima. To mu je donekle i pošlo za rukom, te je postao gotovo pjesničkim ideologom ilirizma. Ipak se osjećajno dno njegove ličnosti nije dalo sasvim suzbiti, te je pokatkad izravno i oštro izricao, što ga je tištilo kao čovjeka svoga vremena i pripadnika svoga društvenoga razreda. Ali je bio toliko diskretan, da to

nije iznosio otvoreno, već u alogorijama. A na koncu pisao je pjesme, u kojima doduše naoko nema jačih individualnih crta, no iz kojih ipak izbija ono, što je za njihova tvorca bilo značajno u cijelom životu.

Iako se Mažuranićeve pjesme čine većinom hladnima, trebalo bi u vezi s njima istaknuti nekoliko činjenica.

Mažuranićeve domoljubne pjesme mogu se čitaocu 20. vijeka činiti iskonstruiranima. Ali ih takvima nisu osjećali čitaoci u vrijeme njihova postanja. Nije ih takvima držalo općinstvo, a nisu ih takvima smatrale ni vlasti. Pjesma »Doktoru Gaju« nije mogla biti objavljena g. 1835. u cijelosti, nego samo u izvatku. Iz nje su bila ispuštena najsnažnija mjesta. Četrnaest stihova bilo je izostavljeno u cijelosti, a neki su bili nešto izmijenjeni. Sasvim su na pr. izostavljeni stihovi:

»Eole, viče, nu zrij, kak ljuti Hadriju muti
Sjever, kak slavsku vale na zemlju riva?
Kak crna mrkim ogrnuše Savu odijelom
Noć, tere hrvatskom granuti suncu ne da?
Što bogobojni tebi, Eole, skriviše narod
Ikada, jer strašnom vazda vihru ga rušiš?
Oh, ako još u tvojem što mogu, oče, molitve
Srcu, veži Sjever, ter ove mrake tjeraj«.

Državne vlasti zabranjivale su javno deklamirati njegove »Vjekove Ilirije«. Razlozi su za to jasni. Kao domoljuban pjesnik Mažuranić nije bio samo prosječan pomodni stihotvorac, nego je u svojim pjesmama znao jako i oštro upozoriti na smjer, odakle Hrvatima dolaze opasnosti. Alegorija u pjesmi »Doktoru Gaju«, isporedba sa Sjeverom, koju su vlasti zabranile objaviti, bila je jasna. U svojim pjesmama caru Ferdinandu Mažuranić je otvoreno isticao, da hrvatski narod očekuje od svoga vladara pomoć pred nasrtljivci-

ma. U pjesmi »Proslov prigodom prvoga narodnoga kazališnoga predstavljanja u Krapini« (1841.) prihvatio je priliku, da rastumači, zašto su naši pređi ostavili nekadašnju svoju postojbinu i pošli na sjever. Iznio je tu iskustva našeg naroda sa zapadnoevropskim narodima — misli, što ih je na drugi način rekao u »Vjekovima Ilirije«, a kojima će djelomično biti prožeta i »Smrt Smail-age Čengijića«:

Uzrok bi okrutni jaram Rima oholog,
Uzrok željezna tuđa ruka i kleti
Inostran krvnik, kom je radost bio
Bezufan jauk žene ilirske i djece
Pod njegovome sjekirom ginuće.

Pored domoljubnih osjećanja, koja su Mažuranića vezala s pokoljenjem Iliraca, i pored individualnih čuvstava, koja su izbijala u njegovu nastojanju, da se podigne na društvenoj ljestvici, iz njegovih pjesama izbija i religiozan osjećaj. On se očitovao u različitim prigodama. Prema Mažuranićevim riječima, Ilirci imadu svoje probuđenje i svoje jačanje zahvaliti Bogu:

Bog je ona, Bog potajna sila,
Kojom sunce žarko javlja trake,
Kojom naša Ilirija mila
Diže krila uz tanane zrake.

(Napredovanje)

Vjera u Boga bila je jedno od najjačih Mažuranićevih uporišta:

Haj, što će niska ponora ravnatelj
Pram nebu višnjem?

(Pređem slavjanskim)

Prema Mažuranićevu prikazivanju, i drevni Iliri bili su religiozni:

»Višnjeg tvorca hvaljahu u slici
Stvora: — u noći, zori i danici,
U vedrini, daždu, gromu i gradu,
U mjesecu i u zvijezda krugu,
Burnom moru i zelenom lugu, —
Svud božansku poznavahu vladu.

(Vjekovi Ilirije)

Mažuranićeva religioznost, njegovo pouzdanje u Boga, izbija u različitim oblicima, a katkad i kao izravna pouka:

Jer blaženosti nije na svijetu druge,
Neg' što ti izviše dobri Bog donaša,
Na oltar metnut Višnjem, nek je paša
Za braću tvoju, za njegove sluge.

(Riječ bratinska)

Za svijet njegovih misli značajne su i predodžbe, što ih svojim pjesmama izaziva. On često spominje zvijezde, nebo. U pjesmi »Doktoru Gaju« spominje riječ »nebo« 3 puta, u pjesmi »Predem slavjanskim« — obadvjema iz god. 1835. — 4 puta. Koliko ne spominje nebo i zvijezde, toliko često opisuje mračnu i maglenu noć, kad se zvijezde i nebo ne vide. A to je sve poteklo iz njegova ličnog doživljavanja života i svijeta, iz činjenice, da se često zagledavao u svemir.

Pored domoljubnoga čuvstva i čuvstva religioznosti u Mažuranićevim je pjesmama jako i čuvstvo čovječnosti. Sama pojava, što u nizu stihova (Ilir, Vjekovi Ilirije, Primorac Danici) uzdiže duhovno stvaranje nad ratnički posao, ne bi još mogla služiti dokazom zato, jer je uvjerenje o prevazi pera nad mačem bila jedna od osnovnih crta u ideologiji naših preporoditelja. Ali je on napisao i dvije prigodne pjesme prilikom ele-

mentarnih nesreća u Ugarskoj i Hrvatskoj, i usto je kao svoj pogled na svijet iznio misao:

Svaki dakle srce svoje
Rado otvaraj tuđem jadu,
I Bog bit ćeš, koji te znadu,
Bog, jer bit ćeš blagotvor.

(Blagotvornost)

Jasno je, da ovakve riječi nisu potekle iz mode i da nisu izrečene samo radi prilike, u kojoj ih je trebalo upotrebiti, nego je pjesnik u njima pokazao, što je nosio u duši. — Sličnu misao, s još više oštrine, iznio je i u pjesmi »Suza zahvalnosti«:

Jer tko nevoljnom bolest diže s puta,
Sličan je Bogu, i u raj dičan stupi,
Što je uboge oteo bijedi iz skuta.

Mažuranićeva filozofija, koliko izbija već u prvim njegovim pjesmama, pokazuje neke lične crte uza sve to, što se osjeća, odakle su preuzete pojedine misli. Mažuranić je znao biti oštar, kad je govorio o narodnim neprijateljima. Znao je jače kliknuti, kad je bio zahvaćen ljubavnim čuvstvom. No općenito iz njegovih st'hova izbija: težnja za sređenošću, nastojanje da se ukloni svemu bučnome i vašarskome. Njegova pjesma »Milutinu« iz godine 1835. pričinja se u svome nizanju refleksija gotovo u svim svojim dijelovima vrlo poznatom iz različitih staroklasičkih pisaca. A ipak je očito, kako je pisac u njoj, samo možda na nevješt način, izricao misli, što ih je god. 1847., podkraj svoje književne djelatnosti, iznio u »Riječi bratinskoj«. Prvu je pjesmu uz niz različitih refleksija prožeo mišlju, kako je sretan samo čovjek, koji mirno proživljuje svoje dane, ne uzrujavajući se radi sutrašnjice i ne baveći se nepotrebnim planovima. U posljednjoj pjesmi — naoko samo prigodnoj — iznio je osjećaj: prolazno je

sve, što ljudi obično slave, a ostaje trajnim samo dobro djelo:

Prolazi ruku tvojih djelo oholo
I, što ti visok um sagradi, mine
U mrak vremena i vječno duha krilo.

Samo ona suza nikad ne pogine,
Koju ti je bratsko zlo iz duše izbilo;
Samo ona vječnim tamo bljeskom sine.

A to je gotovo isto osjećanje života, što ga je g. 1840. izrekao i u pjesmi »U smrt Ivana Kozuliča«:

Predamo, Ivane, videć, gdje nam reže
Smrt tebe mlada, kad nam najveć treba
Dobrih, a dobri nemilo nas bježe.

Nastajući u različitim prilikama i pod različitim spoljašnjim utjecajima, Mažuranićeva lirika ipak zadržava više, unutrašnje jedinstvo. Pišući prvotno samo iz domoljubnih pobuda, njezin je tvorac svoj patriotizam već u početku prožeo etičkim načelima. U svojim pak kasnijim stihovima sve je više povezivao rodoljublje, religioznost i čovjekoljublje kao vrhovna načela i najplemenitija životna osjećanja.

4.

Mažuranićevim kraćim pjesmama bavili su se pojedini pisci (Smičiklas, Pasarić, Vulović, Šegvić) samo usput, i to zato, što je njihov autor ujedno tvorac »Smrti Smail-age Čengijića«. Ni oni nisu dirali u pitanje o njihovoj umjetničkoj vrijednosti i značenju, nego su im služile za književno-povijesna ispitivanja, za analize teksta i za uspoređivanje. Koliko je o tim pjesmama izrečeno sudova sa stajališta estetike, oni su

uglavnom vrlo nepovoljni. Smičiklas je napisao nekoliko pohvalnih rečenica o Mažuranićevim pjesmama iz posljednjih godina njegova stvaranja. Vulović je našao među njima tek nekoliko boljih, a sve je ostalo proglasio veoma slabim. Slabošću većine Mažuranićevih kraćih pjesama on je i potkrepljivao svoju tvrdnju, da bi Njegoš mogao biti autor »Smrti Smail-age Čengijića«. Nije mogao shvatiti, da bi pisac tolikih slabih stihova mogao najednom napisati onako savršeno djelo.

Mažuranićeve kraće pjesme imaju prije svega određeno literarno-historijsko značenje — kao dokumenti o razvitku pjesnika, koji će deset godina poslije izlaska svojih prvih stihova objaviti klasičnu umjetninu. Ali su one, gotovo u svima razdobljima pjesnikova rada, više slika njegovih kolebanja i lutanja negoli dokaz jače stvaralačke snage, koja zna svoj put.

Mažuranićeve su pjesme dokumenti za razvitak pisca, koji još nije našao sebe — niti što se tiče misli i čuvstava, niti što se tiče izražaja. Pjesme »Primorac Danici«, »Ilir«, »Vjekovi Ilirije«, »Doktoru Gaju«, i sl., pokazuju, kako je njihov autor znao izricati u stihovima misli i poglede svojih hrvatskih suvremenika, ali je njegov izražaj često više naučen negoli prirodan. — Nehajev je kao osobitu prednost Mažuranićevih pjesama spomenuo, kako se u njima, već u počecima, opaža prevaga intelekta nad čuvstvom. Ta njihova psihološka značajka ne znači međutim sama sobom nikakvu umjetničku vrijednost. U Mažuranićevim stihovima — počevši od njegove prve objavljene pjesme — ima i misli i čuvstava, ali se one, zbog teškog izraza, doimaju hladno. Starčević je o njima zabilježio:

»Pjesme g. Ivana Mažuranića hvaljaše ilirsko općinstvo, nego mene se one ne primaše. To je sve, što mogu reći za ono doba, kadno mladost i znanje ne davaju snagu za suditi, nego samo srce za ćutiti. Kasnije učiniše mi se njegove pjesme u »Danici« šuplje, okorne«.

Ilirsko općinstvo, o kome govori Starčević, moglo se zanositi Mažuranićevim pjesmama, jer je u školama i samo bilo uzgojeno u onim pogledima na književnost, kakve je u tim pjesama ostvarivao Mažuranić, ili je pak o tim pogledima kao o nečem suvremenom čitalo u spisima Iliraca (klasicizam, zanosi za narodnu pjesmu i Dubrovčane). Ali je Starčević, koji je sudio srcem, iskreno izrekao mišljenje ljudi, koji svoje doživljavanje umjetnosti nisu htjeli sputavati naučenim školskim vidicima ili pak shvaćanjima, koja se još nisu bila učvrstila.

Stilska analiza Mažuranićevih pjesama pokazuje, kako se u Mažuranićevim izražajnim naporima različite vrste ipak mogu opaziti neke njegove trajne lične značajke, koje su s vremenom sve jače dolazile na vidik. Psihološko pak njihovo dno dovodi do zaključka, da u osnovici tih pjesama, na prvi pogled često bezličnih, ima lično čuvstvo, i ujedno ličan pogled na svijet. Ipak, ni jedno ni drugo njihovo svojstvo nije moglo pomoći, da bi pjesnik u svima njima podjednako ostvario svoje umjetničke težnje.

Za položaj Ivana Mažuranića u hrvatskoj književnosti, s obzirom na razmjerno velik broj njegovih kraćih pjesama, značajno je, da se ni jedna od njih vlastitom snagom nije održala kao trajna tekovina svoga književnoga razdoblja.

Svojim različitim izražajnim pokušajima pokazao je Mažuranić, da može lako prihvatiti obilježja tuđega stila. Pišući stihove, pokazao je veliku tehničku spretnost — veću negoli ijedan hrvatski pjesnik njegova doba. No upravo zato u toj poeziji nije mogao dosta izbiti on sam, s onim svojim težnjama, koje će najbolje doći do izražaja u njegovom najvećem djelu. Sposobnost pak Mažuranićeva, da je stihovima mogao izreći različite potrebe svoga vremena, učinila je, da je iz njih odviše potisnut lični ton, koji je ipak glavna značajka lirike. — Dokazivati sve to na primjerima sasvim

je nepotrebno, jer se to dobro vidi iz stihova, koji su u ovom poglavlju navedeni za druge svrhe.

Ipak, kad čovjek Mažuranićeve pjesme čita u vezi s njegovom ličnošću i kad može donekle da se uživi u cjelokupnu atmosferu njegova vremena, ne će doći do zaključka, kako su sve one doista šuplje i okorne — kako je rekao Starčević. S njegovom pjesmom »Večer« bio je na pr. i Vulović zadovoljan. Prva njezina kitica glasi:

Kad sunca zaspava na zahodu trak
I luči njegove rumen stiže zrak,
Ter brda doline sa sjenami steru:
Tad svirku zadijeva čobanče za pas,
A ovce ga slijede, čujuće mu glas,
I veselo bečuć u tore se beru.

U tim stihovima ipak ćemo osjetiti nešto mladenačko.

Pjesma »Vjekovi Ilirije«, napisana tri godine iza »Večeri«, pokazuje već, da se Mažuranić sve više približavao izražaju, za kojim je nesvijesno žudio:

Rat ognjeni domovinu tare,
Dere, plijeni crkve i oltare,
U sužanjske verige okiva
Sve, što žive, ol' se Ilirom zove,
Staro, mlado, kmete i knezove:
Domovina sva u krvi pliva,
Pliva u krvi ljubljenih sinova,
Jao . . . sinova — . . . sad tuđih robova.

Tu se već osjeća težnja za jednostavnošću poteza, kratkoćom. Iz tih deseteraca naslućujemo jasne slike, što ih je pjesnik gledao u svojoj maštи, a možemo pogoditi i njegovo osjećanje svijeta — iako se ono gubi u nekoj filozofiji, koja nije još sasvim njegova.

Kao svaki pravi umjetnik, i Mažuranić je svoje najličnije osjećaje mogao iznijeti onda, kad je govorio

neposredno, nesputan bilo kakvim obzirima, i kad mu je izražaj bio već toliko srastao s njegovom ličnošću, da zbog njega više nije činio nasilja na jeziku. Vjerojatno se najbolja njegova lirska pjesma ne nalazi u »Danici«, nego u popuni »Osmana«:

O slovinska zemljo lijepa,
Što sagriješi nebu gori,
Da te taki udes cijepa
I jadom te vječnijem mori?

Potišteni tvi sinovi,
Gospodičnoj njegda u vlasti,
Izrodi su il' robovi,
Željni s ovcam travu pasti.

Ah, da je proklet, tko cijeć vire
Na svojega reži brata:
Jer nesreća tvoja izvire
Samo iz toga kalna blata:

Ti od njegda braću tvoju
Tuđu u jarmu hladno gleda,
Nit ih brani, kako svoju
Trebi je branit braću od bijeda.

Pače ni to ne dopusti,
Brat da bratom svojim te zove:
Ali od ognja svojih ne bljusti,
U své 'e oganj bacat krove.

Tijem istinu riječ čuj paka,
Ku me nebo rijet nadiše:
Ti si majka od junaka,
Nu robova vele više.

Robovi su tvi junaci,
Tvoji sebri, tva gospoda:
Robovi su tvi vještaci,
I svi tvoga ki su roda.

I ropstvo će tvoje iz tmina
Na gospodski dan izbiti,
Kad paklenijeh dno dubina
Bratinska se mrzos hiti.

Te su kitice, napisane g. 1843. ili 1844., zaokružena cjelina. U njima je progovorio pravi, iskreni Mažuranić — sa svojim osjećajem slavenstva, sa svojim pogledima na naše prilike onoga vremena, sa svojim žarkim rodoljubljem, sa svojim bolom nad svim, što smo kroz dugu svoju prošlost patili i što ćemo još patiti, a sve uglavnom zbog vlastitih pogrešaka. Pjesma je bila i aktualna, jer su u njoj bile izražene misli, kakve je Mažuranić i inače iznosio. A bila je potpuno lična i proosjećana, jer je u njoj pjesnik, sakriven iza Gundulića, mogao neposredno i otvoreno izreći sve, što inače zbog cenzure nije smio.

Četrnaesto i petnaesto pjevanje »Osmana« napisao je Mažuranić početkom četrdesetih godina, pa je značajno, da su u to vrijeme nastajale i druge njegove kraće pjesme, koje možemo, pored »Smrti Smail-age Čengijića«, ubrajati među njegove najbolje tvorevine. To su njegovi soneti: U smrt Ivana Kozulića, Grofu Janku Draškoviću, Riječ bratinska. Značajka je tih pjesama: uzdržljivost u riječima, prevaga misaonih elemenata nad čuvstvima, ali tako, da se uvijek osjeća čuvstveno dno, iz kojega je pojedina od njih nikla. Ljepota je tih pjesama upravo u činjenici, što je njihov ton otmjeno uzdržljiv, što čuvstvo u njima ne izbija svom svojom snagom, nego je blago potisnuto — pa ipak osjećamo mekoću i toplinu, iz koje su izrasle. Može se navesti bilo koja od njih — na pr. »Grofu Janku Draškoviću« — da se osjeti njezina plemenitost:

Kada su naši u vijeku prošastome
I dušom oci i tijelom jezik mili
I vjeru svetu i slatki dom branili,
O da mi je u vijeku bilo živjet tome!

Al' mignu obrvom Bog svemogom svome,
I eto gdje krepki oci naši i čili,
Jeziku okrilje i vjeri i domu u sili,
Zamiču u tmine — a mi smo krvi trome!

Zamiču u tmine, i sam još jedan viri
Ko luč iz tmina, koj' nam oce kaže,
A taj je Janko, o poštujte ga, Iliri!

Očinski štujte luč očinske snage
I na njem pal'te srca, jer što je draže
Neg motrit oce i slijediti im trage?

Tako Mažuranić u svojoj lirici — naoko hladnoj i bezličnoj — ipak nije mogao zatomiti vlastitih crta. Iznoseći u stihovima često samo misli svoga vremena, prikrivajući vlastita čuvstva općenim refleksijama, on u svojim stihovima — kao ni u životu — ipak nije mogao potpuno sakriti sebe. Njegova osjećajnost — često prigušena — znala je ipak od zgode do zgode izbiti.

Različite izražajne pokušaje, u kojima se gubilo gotovo sve lično u njegovoj lirici, pravio je Mažuranić kroz prve tri do četiri godine svoje književne djelatnosti. Početkom četrdesetih godina bio je već intelektualno i moralno potpuno izgrađen čovjek, pa tako i književno. Kao što je u svome ličnom životu uspio, zbog viših ciljeva, svladati jaku čuvstvenost i sentimentalnu privrženost rodnome kraju, tako je i u svojim umjetničkim nastojanjima gledao naći izraz, u kome će biti prevladan prejak subjektivizam.

Kao pjesnik lirskih pjesama bio je Mažuranić početkom četrdesetih godina već utvrdio svoj položaj u književnosti i svoju književnu fiziognomiju. U mnoštvu stihotvoraca, koji su se bili od g. 1835. dalje javili u »Danici«, važio je kao čovjek, koji je s lakoćom svladavao teškoće izraza, okušavajući se u različitim oblicima stiha. U to je vrijeme nadvisivao i Vraza, i Vu-

kotinovića, i Kukuljevića, a pogotovu neznatnije pisce ovoga razdoblja, i ozbiljnošću svojih misli, i mnogostrukošću svojih formalnih pokusa, i relativnom uspjelošću svojih stihova. To je bio i uzrok, da mu je »Matica ilirska« povjerila, da popuni »Osmana«. Tih godina njegova lirika postaje izrazitija. Pisao je doduše manje pjesama, ali zato one nose njegove stvaralačke značajke. Pored već napomenutih soneta, u to su vrijeme još nastale pjesme »Njoj« i »Blagotvornost«. U njima se — uz naoko hladnu koru — vidi njihov osjećajni izvor, a usto etička izrađenost, sređenost njihova tvorca, koji je postigao harmoničnost svoga čuvstvenoga i intelektualnoga života. Sve im to još ne zajamčuje samo sobom i punu umjetničku vrijednost, ali donekle objašnjava psihološko vrelo, iz koga su izišla dva pjevanja »Osmana« (1844.) i »Smrt Smail-age Čengijića« (1845.).

Razlog, što se ni najbolje Mažuranićeve lirske pjesme ne mogu kod prvog čitanja dojmiti čitaoca, bit će i u sadržaju i u izrazu. Pjesnikova su čuvstva u njima odviše potisnuta, pa se u prvi čas i ne mogu osjetiti. U izrazu je pak nagomilano toliko sredstava, kojima se pjesnik služio tražeći vlastit put, da ona smetaju neposrednosti uživljavanja (brojne siniceze i opkoračivanja). Sve su te pjesme — čak i onda, kad ih možemo smatrati uspjelijima — samo neke vrste priprava za »Smrt Smail-age Čengijića«. U njoj će se naći na okupu svi elementi, koji i u njima, ali tako, te se vidi, kako je pjesnik njima potpuno ovladao, upotrebljavajući ih suvereno, prema vlastitim potrebama, a ne zbog njih samih.

IV.

ČETRNAESTO I PETNAESTO PJEVANJE »OSMANA«

Preuzimajući na sebe posao, da za Maticu ilirsku popuni »Osmana«, Mažuranić je morao u prvom redu gledati na to, da ispuni prazninu između njegova 13. i 16. pjevanja, i da po mogućnosti što bolje pogodi Gundulićevu dikciju. Njegovu dopunu ispitivali su različiti pisci (Pavić, Jensen) sa stajališta, koliko je u tome uspio.

Vjekoslav Babukić je u svome predgovoru k izdanju »Osmana« od god. 1844., u kome je prvi put štampana ta dopuna, iznio samo svoje mišljenje o nedostiživoj Gundulićevoj pjesničkoj veličini, a nije rekao ništa o umjetničkoj vrijednosti Mažuranićevih pjevanja:

»U koliko se je u njima nedohitnoj, tako rekuć, visini Gundulićevoj približio, u koliko li učinio, da lakše pregorimo neprocijenjen gubitak, nije naše suditi, već posao razboritih čitalaca«.

Armin Pavić iznio je u svojoj raspravi »O kompoziciji Gundulićeva Osmana« sasvim protivno mišljenje: da su stvaralačke sposobnosti »Osmanova« pisca bile neznatne, a Mažuranićev pjesnički talenat velik:

»Kako je cultus Gundulićev postao, tomu se ne čudim toliko, ali većma se čudim, kako se kod nas uvriježilo mišljenje, da je Gundulić tolik pjesnik, da je jedva Mažuraniću pošlo za rukom sretno se dovinuti njegove nebeske visine, da s njime u oblacih us-

poredo leti. Ja barem, ako se s Aristofanom pomislim u podzemlju, neka se tamo pred nepristranim sucem ta dva pjesnika natječu, držim pouzdano sigurno, da će kod toga broj stihova 14. i 15. pjevanja, bačen na jednu tezulju zdjelice, pretegnuti sve ostale strofe »Osmana« u drugoj zdjelici: tolika je divna pjesnička invencija i toliko je silan pjesnički stil Mažuranićev naprama Gunduliću. Da se je taj pjesnik razmahnuo preko svih 20 pjevanja »Osmana«, tad bismo doista smjeli reći: Ako se drugi ponose Homerom, Miltonom, Virgilijem, Tassom, i mi se Hrvati ponosimo isto tako vrijednim Mažuranićem«.

Ante Starčević — inače najoštriji sudac Mažuranića kao čovjeka i pjesnika — izrekao je vrlo pohvalno mišljenje o Mažuranićevim pjevanjima »Osmana«:

»... dva pjevanja u Gunduliću dopadoše mi se za neiskazati. Ne mogoh se iščuditi, kako je pjesnik, vezan tuđom, Gundulićevom osnovom, tuđim njegovim duhom, i tako svladao sve teškoća, tako da je preteško razabrati njegova pjevanja od Gundulićevih«.

Ali je Starčević baš u činjenici, što se Mažuranić znao tako dobro uživjeti u Gundulićev način osjećanja i izražavanja, vidio i dokaz za nesamostalnost njegova stvaralačkoga talenta.

I na Pavićevo i na Starčevićevo mnijenje o Mažuraniću kao pjesniku djelovali su možda i politički razlozi. Pavić je svoju raspravu štampao god. 1875., kad je Mažuranić bio ban, a on gimnazijski profesor. Starčević je pak u Mažuraniću vidio političkog protivnika. — Ali su obojica, bez obzira na to, koliko su njihovi sudovi opravdani, nabacili nekoliko važnih pitanja za poznavanje Gundulića i Mažuranića.

Za čitaoce »Osmana« — kao uostalom i za sve, koji su ispitivali Mažuranićeva pjevanja »Osmana« s obzirom na to, koliko ispunjuju prazninu u Gundulićevu djelu — bilo je uvijek najglavnije: da li je Mažuranić

uspio da u samoj fabuli epa uspostavi vezu između 13. i 16. dijela, i da li se znao približiti Gundulićevu stilu toliko, da se pri čitanju ne osjeća znatna razlika između jednog i drugog pjesnika.

Mažuranić je svoj zadatak nastojao vrlo savjesno izvršiti. To se najbolje vidi iz njegova postupka. Prije nego se dao na pisanje 14. i 15. pjevanja, sastavio je i rječnik Gundulićevih riječi i uz rječnik neke vrste komentar. Učinio je to ne samo radi čitalaca, nego i zato, da na taj način bolje upozna i Gundulićevu frazeologiju, a i svaku pojedinost u njegovu epu. Tek onda je prešao na pisanje stihova.

Nastojeći, da što bolje poveže raskinutu fabulu »Osmana«, Mažuranić je gledao, da mu ne izmakne ni jedna sitnica, koja bi mu dala uporište, da može epsku okosnicu djela razviti u duhu Gundulićevih planova. — Stajao je pred vrlo teškim zadatkom, jer su u 14. i 15. pjevanju imale biti riješene tri važne uzgredne radnje, o kojima u pjevanjima 16.—20. nema ni najmanjeg pomena, prema kome bi čitalac epa mogao bar naslutiti, kako ih je Gundulić mislio završiti: epizode s Krunoslavom, Sunčanicom i Sokolicom. Završio ih je time, što je dao, da Krunoslavu — koja je preobučena u viteza bila doprla čak u tamnicu zaručniku Korevskome — ubiju zajedno s njime Turci, što ih je dovela Ljubica, kći tamničara Rizvan-paše, zaljubljena i sama u Korevskoga; Sokolicu je Osman uzeo za ženu, Sunčanicu je pak tajno oslobodio brat joj Vlatko, eunuh u pratnji Kizlar-age, kad je razabrao, tko je ona.

Pavić tvrdi, da Mažuranić svojom popunom nije ispunio praznine u fabuli »Osmana«, jer da nije prikazao djelatnost paklenih sila, kako se to iz 13. pjevanja može očekivati. Pored toga, Korevski je po toj popuni umro prije Osmana, dok je stvarno umro poslije njega — a Gundulić sam ne bi pravio takve pogreške protiv povijesti. — Ali se može pitati: da li bi Gundulić, kao kršćanin, i sam bio fabulu razvijao u

skladu s nakanama pakla, ili bi bio postupao kao na pr. Palmotić u »Pavlimiru« t. j. porazom mračnih sila? No ako Pavić u svojim prigovorima i može donekle imati pravo, Mažuranićeve »pogreške« nisu takve, da će ih prosječan čitalac lako opaziti.

Koliko je Mažuranić nastojao da popuni fabulu oslanjajući se na Gundulićeve pojedinosti, pokazuje na pr. način, kako je razvio i dovršio epizodu o Sunčanici. Uveo je u život njezina brata Vlatka, o kom se u 8. pjevanju kaže:

A dopade smrtna rana
Vlatka od guse u planini.

Može mu se prigovoriti, da je ovdje upotrebio doskočicu (kao što mu je prigovorio Jensen), jer je čitalac »Osmana« u 8. pjevanju stekao dojam, da je taj Vlatko od zadobivene rane umro. Takav prigovor može objektivno biti opravdan — no i u tom slučaju ova Mažuranićeva »doskočica« dokazuje njegovu savjesnost u radu: u cijelom 8. pjevanju Gundulić mu je za dalji razvitak epizode ostavio samo to slabo uporište — i on ga je upotrebio.

Ali je Mažuranić nastojao slijediti Gundulića i u stilu, i u načinu pripovijedanja, i u mislima. Da se što manje razlikuje od dubrovačkog pjesnika, svako je svoje pjevanje započeo refleksijama: 14. pjevanje o nebesima kao knjizi od vijeka, a 15. pjevanje o potrebi promjene u životu. A i inače je, na različitim mjestima, uplitao poglede o različitim pojavima života.

Pripovijedajući događaje, ili slikajući neke prizore, nastojao je također slijediti Gundulića. Ovaj je na pr. opisao, kako Ali-paša u varšavskom kraljevskom dvoru gleda kipove poljskih vladara, idući od jednoga do drugoga:

Primislav se zatim opazi
U kacigi dupskijeh kora:
oružje bo tijem porazi
Ugre, i izagna preko gora.

Leh se drugi vidi opeta:
stoji konj uza nj: on bo steče
oblas, što u sva mlada ljeta
brzijem konjem tijek priteče.
I. t. d.

Mažuranić je na sličan način prikazao zvjezdano nebo:

Malo dalje, gdje se uvija
Drugi krug, bi mjesec krni,
Kako roge pruža i svija,
Kad se utapa u mrak crni.

Bi za tijeme vidjet dano,
Kako Marte i Venere,
Sada docno sada rano
Oko zemlje put svoj mjere.
I. t. d.

Pače i za neke refleksije — za koje bi čovjek rekao, da su izrazito njegove — našao je vjerojatno poticaj u Gundulića. Tako poznati njegovi stihovi:

Ah, da je proklet, tko cijeć vire
na svojega reži brata:
jer nesreća tvoja izvire
samo iz toga kalna blata

imaju — s obzirom na stilizaciju — korijen vjerojatno u Gundulićevim rečenicama:

Ah, da je proklet, tko zameće
u rodnome nemir gradu,
i domaće vriježi smeće
u zavadi i neskladu.

Većina pitanja o Mažuranićevoj popuni »Osmana« — kako su dosad bila nabačena i kako su pojedinci na njih odgovarali — važna je međutim sa stajališta, koliko je Mažuranić izvršio svoj formalni zadatak. Ali je još važnije pitanje: koliko je, pišući ta dva pjevanja »Osmana«, bio umjetnik. Da li je bio samo vještak, koji se toliko znao uživjeti u mišljenje, osjećanje i izražavanje drugog pisca, da se između njih i ne osjeća razlika? Da li je, pristupajući k svome poslu, mogao u svojoj mašti potpuno konstruirati svijet Gundulićevih lica, doživljavajući ih na način dubrovačkog pjesnika, ili je, unatoč zadatku, pred kojim je stajao, ipak živio svojim životom, te u svojim pjevanjima izrazio u prvom redu sebe?

Već je Smičiklas istaknuo jednu od bitnih razlika između Gundulića i Mažuranića, koja se — unatoč protivnom mišljenju Starčevićevu — osjeća i u »Osmanu«: Mažuranić je koncizniji, zbitiji. — Ali, pored razlike u stilu, između Mažuranićevih i Gundulićevih pjevanja »Osmana« ima još nekoliko važnih razlika. One potječu od činjenice, što Mažuranić, unatoč svojim nastojanjima, da piše potpuno u duhu »Osmanova« pisca, nije mogao da zatomi sebe, kao čovjeka s vlastitim osjećanjima i s pogledima, koji su nikli u njegovu vremenu. I kroz skelet njegove fabule, koja je imala biti napisana potpuno u Gundulićevu duhu, kroz stilske imitacije, kroz rječnik i misli, ipak izbija više manje Mažuranićeva ličnost.

Već sama intonacija 14. pjevanja — prvi stihovi, kojima se počinje njegova popuna — izrazito je mažuranićevska:

Nebesa su knjige od vijeka,
Gdje svojim prstom Višnji piše,
Neka vidi, tko ga nijeka
Čijim duhom stvor taj diše.

Iako je pisac ovim stihovima formalno htio samo nasljedovati Gundulićevu maniru, da svako pjevanje

započne kakvom refleksijom, opet je tu izrazio u prvom redu vlastiti osjećaj — osjećaj čovjeka, koji se i u mladim i u starim godinama volio zagledati u zvijezde, shvatajući na taj način svu prolaznost ljudskih stvari, a svu veličinu božanstva. On, koji se i pod stare dane rado bavio astronomijom, udovoljio je samo jednoj svojoj unutarnjoj potrebi, kad je odmah u 14. pjevanju »Osmana« — napisanom prije dovršene tridesete godine — prikazao astrologa i njegov rad, te živo opisao noćno nebo:

Tu se ovan vitorogi
I bik ljuti u krug vrti,
i nestavnoj rak na nogi
spravan kliještim da usmrti.

Tu se vrli lav zamjera,
kako oholo skače i rika,
i štipavac, koga tjera
rasrčena strijelca slika.

Tu raspaljen jarac veči,
i bez vode riba izdiše,
i tisuću zvijeri ječi,
ke bi brojit bilo odviše.

U svojim poznatim stihovima o Slavenima Mažuranić nije iznosio Gundulićeve misli, nego misli svoje i misli Hrvata svoga pokoljenja. Kad kaže za slavensku zemlju:

Robovi su tvi junaci,
tvoji sebri, tva gospoda:
Robovi su tvi vještaci,
I svi tvoga ki su roda.

I ropstvo će tvoje iz tmina
Na gospodski dan iziti,
Kad paklenijeh dno dubina
Bratinska se mrzost hiti.

— onda to očito nije više Gundulić. To je Mažuranić iz vremena ilirizma — Mažuranić, koji je kao mladić sa zanosom pratio ovaj pokret, a koji je kasnije sa zebnjom motrio sve pojave među našim ljudima, koje su — uz ostalo — i dovele do njegova sloma. Zato je i kroz pjevanja, što ih je imao dodati Gundulićevoj pjesmi, htio svojim suvremenicima izreći i svoja ogorčenja i svoj očaj zbog onoga, što je vidio. Koliko je u ovim stihovima iznosio misli svojih hrvatskih suvremenika i svoje, može se shvatiti na pr. iz nekih rečenica u Kukuljevićevoj pripovijesti »Bugarin«:

»Otkako se u narodu našem nesloga porodi, koja jošte i danas sred nas toli stalno bdije, i toli krepko gospoduje — od onog vremena pada sve niže i niže blago i sreća naša... Ona je uzrok, što u duboko neznanstvo, u divljaštvo i ropstvo padosmo«.

Neki Mažuranićevi lični elementi u njegovoj popuni »Osmana« toliko odudaraju od fabule, da se pričinjaju gotovo nezavisnim dijelovima, kao zasebne refleksivne pjesme. Oni bi se mogli štampati kao samostalne zaokružene cjeline. Tako je na pr. dr. Slavko Ježić u svoju »Ilirsku antologiju« unio kitice o slavenstvu kao lirsku pjesmu. Takvi su i počeci 14. i 15. pjevanja (o nebesima, o značenju promjene u životu).

Jedna od Mažuranićevih karakterističnih crta — koja izbija u velikom dijelu njegova stvaranja — njegova je religioznost. Ta njegova religioznost udara u oči već u prvim kiticama 14. pjevanja. Pored navedene prve strofe, ona izbija i iz daljih stihova:

Vjekovitijem na njih slovi,
Kijeh ne izbrisa ikoje vrime,
Ki sagradi vas svijet ovi,
Štije se višnje stvorca ime.

S njih se vječna ori slava
Vječnom trubljom, svijet da sliša:

Božja je ovo sva država,
a kuća mu svijeh je viša.

Mažuranićeva religioznost izbija u obliku aforizama i na drugim mjestima njegovih pjevanja, na pr. u stihovima:

Ali je plahost, crv da trudi
Vidjet, Višnji što mu odluči,
Hteć iz tmina, u kojih bludi
Vječne sude da prouči.

A tko samo nebu ugodi,
Tog od pakla nebo štiti.

Mio je svecu taki umrli,
Koji ispuni, što obeća.

I Gundulić je bio religiozan čovjek, pa je njegova religioznost došla do izražaja i u »Osmanu«. Ali je Mažuranićeva religioznost bila druge vrste. To je bila religioznost čovjeka, koji je nastojao proniknuti u tajne svemira i koji je, zadivljen svime, što je vidio, osjetio u svemiru egzistenciju božanstva, od koga zavisi sve i koje svime suvereno upravlja. Ta je religioznost bila čvrsta, jer je bila zasnovana na uvjerenju, i jer je njome bio prožet cio Mažuranić — i njegov intelektualni i njegov čuvstveni život. Zato iz nje izbija osjećaj mira, sigurnosti, odlučnosti i optimizma, kao posljedica osjećanja, da u svijetu nije ništa slučajno, nego da se u svakom pojavu može naslutiti tvorac. Gundulićeva je pak religioznost proizašla iz razočaranja u životu. Ona nije bila toliko izraz intimnoga uvjerenja, koliko je izvirala iz spoznaje čovječje slabosti, te je bila samo neko utočište u lomu svih stvari.

Zato se Mažuranićeva pjevanja po svome ukupnome dojmu razlikuju od Gundulićevih stihova.

Umorni fatalizam dubrovačkog pjesnika, koji se očituje već u početku same pjesme, u Mažuranićevim je pjevanjima zamijenjen nekom aktivističkom notom svuda, gdje pjesnika nije vezala fabula. Mažuranićeva pjevanja proniknuta su apsolutnom vjerom u pravdu, vjerom u pobjedu onoga, koji je po svojim moralnim svojstvima zaslužuje. Iz njegovih aforizama u 14. i 15. pjevanju izbija stoga neustrašivost, vjera u više ideale života, junaštvo — što je i inače oznaka njegove umjetnosti:

Koga od smrti strah ne plaši,
Taj ni od zvijezda predat ne će;
A on, tko se uvijek ne straši
K svrsi uredno doći umjet će.

— — — — i slavna smrt je bolja
Neg' li život pun sramote.

Izbjegnuti smrt u ratu
Od junaka vijek ne visi;
Al' slobodu čuvat zlatu
Zna, junaštvom tko se uzvisi.

Ne ima zašto taj da preda,
Tko jur ne ima da se nada:
Padat sunce lasno gleda,
Komu mnokrat sunce pada.

Mažuranić nije po svoj prilici vratio zdravlje Vlatku, da ovaj slučajno oslobodi Sunčanicu, da se tako na neki način nastavi i riješi fabula, nego i zato, što se vjerojatno protivilo njegovoj unutrašnjosti, da zlo izvojuje pobjedu nad dobrim. U sličnom slučaju Gundulić je dopustio, da rđavi triumfiraju nad dobrima (na pr. Daut-paša nad Dilaverom).

Unatoč nastojanju, da u izrazu slijedi Gundulića, Mažuranić je i u svome stilu u 14. i 15. pjevanju »Osmana« pokazao neke vlastite crte, koje će jače

izbiti u »Smrti Smail-age Čengijića«. Težnja za zbitošću i refleksivni značaj njegove poezije dovodili su ga do toga, da je pisao djelomično aforistički. Kao i kasnije u »Smrti Smail-age Čengijića«, i ovdje je kušao iznijeti psihologiju čovjeka, rišući spoljašnje znakove njegovih unutrašnjih stanja:

Jer koli se kaže zdvora
Stavne misli, srca jaka:
Toli iznutra pak se otvora
Najprije sumnja, prepast jaka.

Na svoj je način osjetio značenje sroka:

I proz vrata od dvorova
Kad iščeze, sve zamuknu:
Razmi kobnijem hukom sova,
Što vrh dvora dvaš, triš huknu.

Po tim svojim elementima Mažuranićeva pjevanja »Osmana« nose jasna i jaka obilježja svoga tvorca — uza sve to, što je njihov pisac nastojao, da što bolje izvrši svoj zadatak, da se što manje osjeti razlika između njega i Gundulića. Zato su ona u stvari prilično samostalno djelo: kao čovjek, koji je svijet osjećao drugačije nego Gundulić, koji je i drugačije mislio, Mažuranić je i u toj popuni, kao pravi stvaralac, ipak u mnogome izrazio sebe.

V.

POSTANJE »SMRTI SMAIL-AGE ČENGIJIĆA«

1.

I Mažuranićeva lirika, i njegova pjevanja »Osmana« dobivaju, uza svu njihovu relativnu vrijednost u hrvatskoj književnosti, značenje ipak u prvom redu po tome, što ih je napisao isti čovjek, koji je stvorio »Smrt Smail-age Čengijića«. Sav Mažuranićev književni glas zasnovan je na ovoj pjesmi. Ostali njegovi spisi ulaze u obzir više manje toliko, koliko mogu osvijetliti njegovo glavno umjetničko djelo. A njegov je spjev o smrti Smail-age Čengijića ne samo najuspjelija i najbolja njegova umjetnička tvorevina, nego i najbolje djelo ilirizma, i jedno od najkarakterističnijih djela cjelokupne hrvatske književnosti.

Na osnovu stvarnoga događaja, koji je bio sam sobom uzbudio i njega i njegove suvremenike u Hrvatskoj, a i izvan Hrvatske, Mažuranić je stvorio umotvor, u kojemu je prikazao i stanje velikog dijela naših sunarodnjaka pod tuđom vlašću, i ujedno simbolizirao vjekovnu sudbinu cijeloga našega naroda. U licima svoje pjesme, i kršćanskima i muslimanskima (Smail-aga, starac svećenik, Novica, Durak, Bauk, crnogorski mučenici i osvetnici) iznio je značajeve, u kojima bi se moglo gledati oličenje naših vlastitih crta i crta naših vjekovnih neprijatelja. U patnjama kršćanske raje, u nasiljima Turaka, prikazao je sve, što je bio sastavni dio našega života kroz vjekove: prijezir nasilnika prema nama, njihova bahatost, osvetljivost, podlost — i beskrajnu požrtvovnost našega čovjeka,

ustrpljivost u tegobama, i njegovu vjeru u više poslanje čovjeka na zemlji.

U pet razmjerno vrlo kratkih dijelova svoje pjesme Mažuranić je živo iznio različite prizore, u kakve sudbina stavlja naše sunarodnjake u njihovoj težnji za slobodom i u borbi za čuvanjem vjerskih i narodnih svetinja: muke i junaštvo narodnih boraca, uz nasilje kukavnog tlačitelja (Agovanje), plašljivost i osvetoljubivost povrijeđenoga krvnika (Novica), divni idealizam i jednostavnost ljudi, koji žive za viši narodni i vjerski ideal (Četa), divlja surovost osvajača nad slabijim i konačna pobjeda požrtvovnih junaka nad tiraninom (Harač, Kob).

Mnogobrojna izdanja »Smrti Smail-age Čengijića«, mnogobrojni članci o njoj i njezini komentari dokazom su, koliko je ta pjesma kroz stotinu godina sačuvala svoju životnu snagu, unatoč promjenama vremena i ukusa. U njoj su mlada hrvatska pokoljenja gledala uzoran književni izraz, a u njezinoj etici uporište za vlastite napore u narodnom životu. U prizorima »Agovanja« i »Haračа« gledali smo sliku cijele narodne prošlosti, a u vjeri u konačnu pobjedu potlačenih, kojom je pjesma prožeta, zalog bolje budućnosti.

Mažuranić, koji je — u skladu s cjelokupnim duhom preporoda — u svojim kraćim pjesmama (Ilir, Vjekovi Ilirije) veličao našu prošlost, naše junaštvo i našu požrtvovnost u borbi za više ideale, prožeo je svoje glavno djelo mislima i osjećajima, koji su svi nikli iz istoga osjećanja života, a dadu se primijeniti na različite prilike. Svima im je zajedničko: vjera u viši smisao naroda i pojedinca, vjera u pobjedu dobra, vjera u povezanost zemaljskih stvari s nebeskima:

Boj se onoga, tko je viko
Bez golema mrijet jada.

Dobar pastijer, jer što kaže inom
I sam svojijem potvrđuje činom.

Vidi mu se, mrijet mu se ne će,
Al' jest nešto, što ga naprijed kreće.

Tko si junak, osvetit se nemôš
Na junaku dotle, dok ne preda?

Prizori, što ih je Mažuranić u svojoj pjesmi naslikao, jedinstveni su po svojoj živosti, plastičnosti, prodirnosti, kojom se upijaju u pamćenje čitaoca:

Krcnu kolac njekoliko puta,
Zviznu pala njekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al' ne pisnu crnogorčad mlada,
Niti pismu, niti zubi škrinu;
Kroz poljanu mrka krvca teknu,
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Poljana se napuni tjelesa:
Niti pisnu, niti zubi škrinu:
Već tko zovnu Boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno rastadoše s' suncem
Zatočnici, mrijet naviknuti.

U hrvatskom preporodu, koji je sav bio prožet osjećanjem vjere u naše konačno narodno spasenje i jakom religioznošću, značio je lik starca svećenika, s njegovim riječima o ljubavi prema domovini i potrebi žrtava za nju, najbolje oličenje domoljubnih i vjerskih čuvstava. Njegove riječi crnogorskoj četi izražavale su najdublji osjećaj, koji je naše preporodne radnike vodio u njihovim javnim poslovima:

Djeco moja, hrabri zatočnici,
Vas je ova zemlja porodila,
Kršovita, ali vama zlatna.
Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer,
Za vas ljepše u svijetu ne ima.

Djedi vaši za nj' lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj' lijevahu krvcu,
Za nj' vi isti krvcu prolijevate:
Za vas draže u svijetu ne ima.
Oro gnijezdo vrh timora vije,
Jer slobode u ravnici nije.

Lik Smail-age Čengijića — s njegovom okrutnošću, naduvenošću, preziranjem slabijih, a ujedno s unutrašnjom nemoći — mogao je, u doba neprestanih hrvatskih borba za održanjem, simbolizirati svakoga nenarodnoga vlastodršca. Nastavši u doba Halerova banovanja, taj lik nije prikazivao toliko određenoga Turčina, koliko sliku svih onih, koji su u prošlosti i sadašnjosti tlačili naš narod, ali su svršili isto tako jadno, kao i glavni junak pjesme.

Prizori iz života Crnogoraca — jednostavnih, ali snažnih i moralno izgrađenih ljudi — značili su u doba našega romantizma oličenje najboljih svojstava našega naroda. Živeći u prirodi, daleko od središta civiliziranih ljudi, taj je narod, za razliku od razmaženih zapadnjaka, u svojim običajima, potrebama i shvaćanjima sačuvao sve dobre značajke svoje vrste, ne primivši ništa od onoga, što je stvorio raskošni Istok ili degenerirani zapadni svijet.

Mažuranićeva pjesma dirnula je u mnogobrojne pojave narodnoga i individualnoga života, u pitanja prošlosti i sadašnjosti, zemaljskoga i nadzemaljskoga života. Kao književno djelo, izazivala je ona u nauci nekoliko važnih problema: kako se odnosi prema povijesnoj građi, što je u njoj iznesena, koji su uzori lebdjeli pjesniku pred očima kad ju je stvarao; kakva joj je zapravo kompozicija, kakav je pjesnikov stil, kakva je njezina metrika, kakva joj je umjetnička, narodna i etička vrijednost.

»Smrt Smail-age Čengijića« napisao je Mažuranić g. 1845. u svojoj 31. godini, godinu dana poslije izlaska »Osmana« s njegovom popunom. U to vrijeme on

je inače malo pisao. G. 1842. objavio je u »Danici« pjesmu »Blagotvornost«, g. 1844. u karlovačkom časopisu »Der Pilger« sonet »Suza zahvalnosti«. Prema navodima sina mu Vladimira nastali su između godine 1842. i 1848. i soneti »Nedužnost« i »Nepoznatoj pokojnici« (koji nije izvoran), ali za piščeva života nisu izišli pred javnost. Godine 1842. nastala je uz to prigodnica prilikom instalacije bana Halera, a u ostavštini pjesnikovoj nađena je i pjesma »Izgubitak imena ilirskoga«, koja je morala nastati g. 1843. ili 1844.

»Smrt Smail-age Čengijića« napisana je prema stvarnom događaju iz borba između Turaka i Crnogoraca. U vezi s njezinim postanjem mogu se postaviti tri važna pitanja: kakav je odnošaj pjesme prema istinskoj njezinoj pozadini, kako se ona dade razumjeti iz cjelokupnoga duha ilirizma, i kakvo je njezino značenje u Mažuranićevu stvaralačkom radu.

2.

Poticaj za pisanje našao je Mažuranić u smrti povijesnoga Smail-age Čengijića, kojega su kršćani, turski podanici, ubili g. 1840. Sam je taj događaj u nauci već obilno osvijetljen. Neki su se istraživači bavili njime, da bi bolje rastumačili Mažuranićevu pjesmu, a drugi zato, jer je bio važan u povijesti Crne Gore, a i u povijesti Hercegovine. Kršćanskim je piscima (Vuk Stef. Karadžić, Medaković, Šišić, Lazo Popović, Milutin Tomić, Alfred Makanec itd.) bilo do toga, da ili prikažu jedan junački čin iz kršćanskih borba s Turcima, ili da pomognu razumijevanju Mažuranićeva djela. Pisci pak Muslimani (Savfet-beg Bašagić, Kasim Gujić) išli su za tim, da bi prikazali pravi lik Smail-age Čengijića, junaka i plemenita čovjeka, koji je u stvarnosti bio drugačiji, nego što to izbija iz Mažuranićeve pjesme.

Smrt povijesnoga Smail-age Čengijića bila je samo karika u nizu neprestanih sukoba, što su ih Turci i Crnogorci imali za Grahovo, i u kojima su Crnogorci dva puta (1836. i 1840.) bili pobijeđeni. Sam je događaj u različitim vrelima različito iznesen, ali se njegovi glavni obrisi ipak nekako dadu rekonstruirati.

Smail-aga Čengić bio je u prvoj polovici 19. vijeka nadaleko poznat hercegovački junak. Prema Šišićevu prikazivanju, porodica je Čengića došla u Hercegovinu iz Male Azije, gdje je poznata već u 15. stoljeću. Sam Smail-aga bio je od kuće siromah, ali junak. Kula mu je bila u Lipniku. Istakao se s Ali-pašom Rizvanbegovićem u borbi protiv Husein-bega Gradaščevića, a osobito u bitki na Grahovu g. 1836., u kojoj je, uglavnom njegovom zaslugom, poginulo 9 članova iz crnogorske vladalačke kuće Petrovića Njegoša. Vladika Petar II. Njegoš nije mogao zaboraviti smrt najbližih si rođaka, i nastojao je osvetiti se samome Smail-agi. Zato se sporazumio s Novicom Cerovićem — kome su Turci već prije toga ubili na vjeru oca, popa Milutina — i ovaj mu dade riječ, da će ili smaknuti agu ili sam izgubiti glavu. Stupivši u vezu s većim brojem odličnijih ljudi (Đoko Malović, Šujo Karadžić, Mirko Aleksić, pop Golović), Novica napravi osnovu, kako da izvede svoj naum. Smail-aga bio je od bega Selmanovića kupio Drobnjake i uveo tamo svoju upravu. Pouzdanik bio mu je Đoko Malović. Bile su protekle četiri godine, što aga u Drobnjacima nije kupio harača. Urotnici zaključe, da ga domame u zasjedu, poručujući mu, kako se šapuće, da on ne dolazi kupiti harač zato, jer se boji. Đoko Malović napiše mu čak i pismo, kojim ga pozove, neka dođe u Drobnjake, da bi na taj način prekinuo zlobno govorkanje o sebi. Smail-aga, ponosan čovjek, doista odluči da krene na put. Najprije dođe u Duži, rodno mjesto Đoke Malovića. Došao je s većom četom, u kojoj je bilo i uglednih Turaka Nikšićana, među njima Ahmed Bauk. O pogi-

biji, koja se spremala, bilo se već pročulo u cijelom kraju, pa je i sam Smail-aga bio upozoren na to. On je to i otvoreno predbacio vođama pobune, kad su došli da mu se poklone, ali su ovi od sebe odbijali svaku sumnju, nastojeći, da ga uvuku što dublje u zemlju. Među najistaknutije pripadao je Šujo Karadžić, lukavi šaljivdžija. U tome i uspješe. Došavši na Mljetičak, postavi aga za stražare svojega logora upravo ljude, koji su mu radili o glavi. Ovi noću povežu turskim konjima noge, i u samu zoru, kad je sipila kiša, udare njihovi sumišljenici sa svih strana po Turcima. Smail-aga je isprva uspio umaknuti, ali se doskora vratio, ili što je vjerovao, da je broj urotnika malen, ili jer je držao, da nije časno ostaviti u pogibli svoje ljude. Hitac iz nečije puške pogodi ga u zatiljak, i on padne mrtav, a Mirko Aleksić odsiječe mu glavu i odnese je vladici na Cetinje. Tijelo mu, sve izbodeno, pokopaše urotnici na mjestu okršaja, ali ga neka popadija iskopa, sašije i odnese porodici u Lipnik.

U povijesnim spisima o smrti Smail-age Čengijića govor je o značenju i ulozi pojedinih urotnika u samome pothvatu, o pojedinostima samoga napada, o držanju Smail-age, itd. U prikazima se pojedini pisci, s obzirom na različita vrela, nikako ne slažu. Jedni pridaju važnije značenje Đoki Maloviću i Šuji Karadžiću, a drugi Novici Ceroviću. Neki tvrde, da je Mirko Aleksić Damjanović u vrijeme Smail-agine smrti bio dječak, te nije mrtvu protivniku mogao odrubiti glavu, a neki ga ubrajaju među prvake urote. Po jednima je Novica Cerović imao u cijelom pothvatu uzgredno značenje, a po drugima je bio stvaran vođ, te je i ubio agu. Neki tvrde, da je cijelu osnovu zamislio vladika Petar II., a drugi vele, da je on dao samo svoju pomoć urotnicima, koji su sve izveli prema vlastitom naumu. U nekim se spisima tvrdi, da je glavni uzrok uroti bila činjenica, što Drobnjaci

doista nisu mogli platiti harača, koji se kroz četiri godine bio nakupio, a po drugima je harač bio samo izlika, da urotnici Smail-agu mogu domamiti na Mljetičak.

Ovakve pojedinosti u samom povijesnom događaju mogu biti važne za historika, ili pak za onoga, koji želi biti točno obaviješten o tome, što je u »Smrti Smail-age Čengijića« istinito, a što nije. Za proučavanje Mažuranićeve pjesme važno je međutim drugo: Što je pjesnik mogao znati o samome događaju, i kako je to u svojoj pjesmi upotrebio (kako je to već Prohaska istaknuo).

U doba, kad je pisao svoju pjesmu, mogli su Mažuraniću od štampanih vrela biti poznati samo dopisi u »Narodnim novinama«. O smrti Smail-age Čengijića donijele su one g. 1840. 7 članaka (prema Ilustrovanim srpskim novinama), u brojevima 92, 93, 94, 95, 97, 98, 100 od 17. XI. do 15. XII.) U prvome od njih (»Sa granice hercegovačke«, koji je preštampao i Bogdanović u svome izdanju Mažuranićeve pjesme) izneseno je uz ostalo:

»Ismail-aga Čengić, onaj slavni i proglašeni junak turski, zapovjednik okružja gadskog, poginuo je 30. rujna (12. listopada)« . . . »On je od nekoliko godina, za ne reći uvijek, velik neprijatelj raje bio, i harač je bez teskera kupio«. U dopisu se dalje veli, kako je aga imao sa sobom 300 pratilaca, kako mu je neki pop javio, što mu se sprema, ali da ga je on dao udarati po tabanima. Četa od 300—400 Uskoka, pošto je pješačila cijelu noć, napala je na agin logor i ubila agu. Ne zna se pravo, kaže dopisnik, zašto su Crnogorci izvršili ovaj napadaj. »Jedni govore: zbog velikog jada, jer je isti Ismail-aga sirotnu raju već sasvim u crno zavio, i pepeo im na ognjištu zapretao; gdje je god ko što imao, to je on poplijenio. Tako je i ovoga ljeta, kad je žetva bila, poslao 80 žena, svojih kmetica, i po Drobnjacih sve žito tuđe požeo, i sebi kući

donio.« Drugi misle, kaže dopisnik, da je Ismail-aga zato poginuo, što su se Crnogorci htjeli osvetiti za pogibiju na Grahovu iz g. 1836., u kojoj je zaglavio veći broj Crnogoraca i više najbližih rođaka vladičinih.

U daljim se dopisima iznosi, kako je vladika na Cetinju veselo primio glas o smrti Ismail-age, i kako je nagradio saučesnike u ovome pothvatu. Veli se, dalje, kako Crnogorci nisu ustali toliko protiv samoga Ismail-age, koliko su bili ogorčeni protiv njegova sina Rustan-bega, koji je išao konačiti po kršćanskim kućama i na silu noćivao s mladim nevjestama. U jednom članku stoji, da je i Rustan-beg poginuo, jer se posvadio s nekim čovjekom iz kuće Asanbegovića, koji ga je ukorio, da je skrivio očevu smrt. Drugdje se opet kaže, da je aga poginuo, jer je nezakonito kupio danak. Itd.

Smrt Smail-age potakla je Turke na osvetu. Nastalo je više okršaja, u kojima je zaglavio velik broj Crnogoraca. Agin su grob Turci okružili samim kršćanskim glavama. Turski su napadaji bili toliki i tako česti, da je sam vladika Petar II. pisao veziru na Gacko: Zašto tolika vojska zbog jednog najhrđavijeg čovjeka? Zašto muči svoju raju, koja i tako nema ništa, osim gole duše? — U dopisu u stotom broju »Narodnih novina« izviješćeno je, kako je zbog smrti Smail-age vojska od 20.000 Turaka napala na Drobnjake, popalila kršćanske kuće i poubijala sve, što je u njima zatekla živo.

U svome članku »De visu et auditu« priča Imbro Tkalac, kako je Mažuranić svoju pjesmu napisao prema pričanju nekoga Crnogorca, koji je i sam sudjelovao u pohodu na Smail-agu, i koji je u Karlovcu godine 1843. ili 1844. svojim pričanjem ganuo sve slušače:[1]

---

[1] Vienac 1893, str. 304

»Ne sjećam mu se imena (t. j. pomenutom Crnogorcu), no jošte mi je pred očima, kako je jedne večeri u našoj staroj čitaonici pričao o zulumu i smrti Čengića i koliko nam je srce ganuo svojim živim govorom i opisom borbe... Naravno je, da je pričanje ovog čovjeka duboko dirnulo blagu i umjetničku ćud Tvoga oca; tako u čitaonici kao i u vašoj kući dugo i često se razgovaralo o ovom Crnogorcu i mukama jadne raje pod Turcima i ludoj politici evropskoj«.

Na žalost, Tkalac u svome sastavku — koji je zapravo bio napisan kao list Vladimiru Mažuraniću — nije ništa rekao o sadržaju Crnogorčeva pripovijedanja, nego je samo prikazao dojam njegov na slušače. Za Mažuranićevo shvatanje toga događaja dade se iz Tkalčeva kazivanja razabrati dvoje: značaj Smail-age i pogled na evropsku politiku.

Smrt Smail-age Čengića bila je za cijelu Hercegovinu i Crnu Goru toliko važan događaj, da je o njoj nastalo više narodnih pjesama. Prva je od njih izišla već g. 1845. u Ljubitelju prosvješćenija, srpsko-dalmatinskom magazinu, a jedna g. 1849. u almanahu »Dubrovnik«. Dvije pjesme štampao je Vuk Stefanović Karadžić u IV. knjizi Srpskih narodnih pjesama g. 1862. Poslije toga je o događaju zabilježen još velik broj pjesama, i kršćanskih i muslimanskih.[2] Nije poznato, kad su nastale pojedine od njih. Od svih tih pjesama mogao je Mažuranić u najboljem slučaju znati samo za onu u »Ljubitelju prosvješćenija«. Ali pjesnikov sin Vladimir izrijekom spominje, da njegov otac nije poznavao niti jedne narodne pjesme, u kojoj bi bio dodirnut predmet njegova djela. Stoga se u vezi s Mažuranićevim spjevom može o narodnim pjesmama o smrti Smail-age Čengijića govoriti samo u

---

[2] Felicitas Mokrenski, Pesme o smrti Smail-age-Čengijića (Prilozi za proučavanje narodne poezije, Beograd 1935. II) — Ljudevit Jonke, Mažuranićev ep i narodne pjesme, koje pjevaju o smrti Smail-age Čengijića (Rad 264, g. 1936).

svrhu, da se vidi, kako o istome događaju pjeva narodni pjevač, a kako umjetni pjesnik, a ne zato, da bi se vidjelo, kako je prvi utjecao na drugoga.

U vrijeme spora o autorstvo »Smrti Smail-age Čengijića« nabačena je i verzija, kako je tu pjesmu zapravo napisao neki kaluđer. Taj je bio u Karlovcu uapšen, te je u zatvoru i umro, a Mažuranić je kao istražni sudac dobio u ruke njegove spise, te njegove stihove izdao pod svoje. Ali je ta kombinacija — kojoj je začetnik Sava Davidovac — odviše neozbiljna, da bi o njoj trebalo govoriti.

Ima još jedno vrelo, kojim se Mažuranić mogao poslužiti za izgradnju svoje pjesme: usmeno kazivanje brata mu Antuna. Ovaj je g. 1841. bio s Ljudevitom Gajem na Cetinju, pa je vrlo vjerojatno, da je tu nešto čuo o Smail-aginoj smrti, a možda i upoznao glavne saučesnike u uroti, na pr. Novicu Cerovića. Ali kako se o tome ne zna ništa pouzdano, ne može se na osnovu toga ništa ni zaključivati.

3.

Isporedba Mažuranićeva djela s povijesnim događajem o smrti Smail-age Čengijića pokazuje dvije činjenice: da se pjesnik u nekim pojedinostima veoma udaljio od historijske istine, a s druge su strane u njegovoj pjesmi zabilježene i neke naoko nevažne pojedinosti upravo onako, kako su se zbile. Vidi se usto, kako je u svojim stihovima iznio kakvu sitnicu, koju nalazimo u vrelu, o kome se može sumnjati, da li mu je bilo pristupačno, a ogriješio se naprotiv o koješta, što je lako mogao pronaći u Narodnim novinama. Kao i u prikazivanju same Smail-agine smrti, tako se Mažuranić odmakao od povijesti i u karakterizaciji pojedinih lica.

Razlika je između Mažuranićeve pjesme i povijesnog čina očita. Pjesnik »Smrti Smail-age Čengijića« nije se uopće upuštao u to, da u uzročnoj povezanosti iznese događaj, koji prikazuje, niti je išao za tim, da upozna i prouči ulogu pojedinih ljudi u njemu. Neke pojedince, u samoj uroti vrlo važne (Đoko Malović, Šujo Karadžić) nije ni spomenuo, a drugima je posvema promijenio značenje (Novica Cerović, Mirko Aleksić). On je u svojoj pjesmi prikazao u nekoliko slika s jedne strane muke, kojima su izloženi kršćani pod Turcima, a s druge je strane ocrtao silovitost krvave turske vlasti, kojoj je u njegovu djelu predstavnik Smail-aga. Između ta dva svijeta, svijeta beskrajne patnje nemoćnih i divljeg zločinačkog bijesa jakih, prikazao je Crnogorce kao skromne i idealne borce, koji vrše pravdu nad krvnikom svojih sunarodnjaka, ubijajući zlotvora i oslobađajući raju.

Prema većini povijesnih vrela, zamislio je sam vladika Petar II. osnovu, kako da se pogubi Smail-aga, da bi osvetio Grahovo. Prema tome postoji čvrsta veza između bitke iz g. 1836. i agine smrti. Koliko je vladika bio upućen u pothvat, vidi se po tome, što je odmah nakon agine smrti neki kaluđer pohrlio na Cetinje s veselom viješću, kao i po tome, što je vlakida nagradio i ovoga kaluđera i glavne saučesnike u uroti. Vladičinu ulogu u pothvatu spominju i narodne pjesme. Mažuranić pak uopće ne napominje njegova udjela u cijeloj akciji — tek što pri kraju »Noćnika« spominje, kako je Novica, u težnji za osvetom nad Smail-agom, na Cetinju zatražio od stražara, da ga povede ka gospodaru. Starac svećenik, koji se u »Četi« pojavljuje na Morači i drži Crnogorcima prije njihova odlaska u boj govor, ne može ni u kome slučaju biti vladika Petar II. Seeberger se u svome komentaru pjesmi doduše trudio, da dokaže, kako je vladika ipak mogao poći

za četom — ali to su samo nagađanja, na koja nas pjesma nikako ne ovlaštuje.

Prema većini naknadnih istraživanja, glavni je čovjek u provedbi urote protiv Smail-age bio Novica Cerović. On je — po uputi vladičinoj — stvorio osnovu, povjerio je ljudima, s kojima ju je kanio provesti, skupio je četu, a prema nekim verzijama i ubio Smail-agu. Za nagradu za to dobio je od Petra II. dar i postao na Cetinju senatorom, te još dugo živio, poštovan od crnogorskih knezova i od naroda kao junak i vrlo ugodan i pametan čovjek. Mažuranić je svoga Novicu — koji je, kao i povijesni Novica, rodom iz Tušine (Tušimlje) — prikazao kao Turčina, koji bježi od age zato, što mu je ovaj dao usmrtiti oca; taj Novica hoće da se Smail-agi pošto poto osveti, ali ne uzmogne ni da mu mrtvu odsiječe glavu, jer ga u toj nakani spriječi agin sluga Hasan i ubije ga.

Mažuranić je od stvarnoga vođe cijele urote napravio Turčina, i ujedno toga Turčina prikazao kao nesimpatična čovjeka, koji je bio krvopija, dok je trebalo tlačiti kršćane, a prenuo se tek onda, kad je i sam bio pogođen turskim nasiljem. Pretvarajući Novicu u Turčina, Mažuranić je u Turčina pretvorio i njegova oca, načinivši od popa Milutina Duraka. Ulogu pak vođe dodijelio je Mirku Aleksiću ili Damjanoviću. Ovaj je doduše sudjelovao u pothvatu, a prema nekim izvješćima odsjekao agi glavu, ali je inače u cijeloj stvari bio manje znatna ličnost od Novice, Đoke Malovića i Šuje Karadžića.

Šujo Karadžić prikazan je u svima narodnim pjesmama o događaju kao šaljivac i lakrdijaš, a u stvari vrlo prepreden čovjek i junak, kome je uglavnom i trebalo zahvaliti sav uspjeh. Mažuranić ga nije ni zabilježio.

Veliku promjenu izvršio je Mažuranić s ličnošću samoga Smail-age. U gotovo svima izvorima, i kršćanskim i muslimanskim, prikazan je on kao junak i

dobar čovjek, iako odrešit prema Crnogorcima. Bio je vitez, koji je znao, što ga po prilici čeka na Mljetičku — pa je ipak pošao tamo. Kad je poginuo, imao je već 60 godina. Mažuranić je od njega načinio čovjeka u naponu snage, i ujedno utjelovljenje bešćutnosti. Prikazao ga je kao čovjeka, koji bi doduše htio biti junak, ali junaštvo pokazuje samo time, što je nemilosrdan i prema Turcima i prema raji. Kad sam treba da pokaže, što može, ništa mu ne polazi za rukom: umjesto Vlaha pogađa džilitom Turčina, a u času opasnosti, kad je trebalo udariti bar na dvadeset Crnogoraca, on pada mrtav, a da prije toga nije smaknuo niti jednoga protivnika.

Unatoč tome, što se Mažuranićeva pjesma ne slaže s poviješću u vrlo bitnim crtama, začudo je, kako su u njoj sačuvane pojedinosti, o kojima pišu gotovo svi historici događaja. Oni spominju Ahmeda Bauka kao odličnog Turčina u aginoj pratnji, bilježeći čak i njihov razgovor u noći, prije napadaja Crnogoraca. Taj je razgovor zabilježila i narodna pjesma (u Bosanskoj vili g. 1905.), gdje stoji, da je aga u tom razgovoru rekao:

Dokle mi je Amet od Nikšića!
Ne boji se Amet pet stotina,
A ja, Boga m', ni sam pet stotina.

Kao i Mažuranić, i povijesni izvori kažu, da je Ahmet Bauk u noći pred napadaj pjevao. Povjesnici iznose, da je crnogorska četa napala agin šator pred zoru, dok je sipila kiša. Kao i Mažuranićeva pjesma, i vrela o događaju bilježe, da se crnogorska četa razredila u tri reda, s tri strane, da se pričini većom, nego što je doista bila. Od povijesti se Mažuranić u ovome udaljio i opet toliko, što je spomenuo, da je crnogorska četa malena (jedva sto junaka), a u stvari je bila velika, po prilici jednaka Smail-aginoj pratnji, ili čak i veća.

Neke pojedinosti u »Smrti Smail-age Čengijića« ne podudaraju se doduše sasvim s poviješću, ali su i u njima neke sličnosti s njome ipak sačuvane. Kao i u njoj, i u povijesti je doista Novica išao samo za tim, da osveti smrt svoga oca. U Mažuranićevoj je pjesmi Durak obješen stoga, što se usudio, da Smail-agu upozori na oprez pred kršćanima. U samom povijesnom činu nije agu upozorio na opasnost doduše pop Milutin, Novičin otac — ali je to učinio neki drugi pop, a zato je dobio po tabanima, što se usudio posumnjati u aginu srćanost.

Nizanje ovakvih pojedinosti o tome, koliko se Mažuranićeva pjesma slaže s poviješću, a koliko se ne slaže, nema nikakva značenja za proučavanje njezina postanka i za sud o njezinoj vrijednosti. Ono bi imalo smisla, kad bismo tačno znali, koliko je Mažuranić poznavao povijesni čin, i kako je od građe stvarao umjetničko djelo. Tako bismo imali jasan pogled na proces, koji je potreban, da od gruboga gradiva postane umjetnina prve vrste. Imajući međutim o Mažuranićevu poznavanju samoga povijesnoga čina vrlo nepotpune podatke, možemo o tome samo nagađati.

4.

Uz događaj o smrti Smail-age Čengijića Mažuranić je u svojoj pjesmi prikazao i stanje kršćana pod Turcima i život Crnogoraca. I jedno i drugo mogao je upoznati iz članaka i knjiga, koje su mu bile do g. 1845. pristupačne. Za život kršćana pod Turcima mogao je, uz ostalo, upotrebiti i spis brata Matije, Pogled u Bosnu (1842.). U njemu je prikazan i značaj bosanskih Turaka (pohlepa za novcima, prijezir prema kršćanima), način, kako se vladaju kod jela, kako stanuju, kako gledaju na ženu, itd. Usto su u knjižici prikazana i osjećanja kršćana pod turskom vlašću. U njoj ima ovakvih mjesta:

»U Bosni nije nitko vlastan od svoga imanja; paša može svakomu uzeti sve, što ima, pak dati komu hoće.«

»Kada Turčin preko polja jaše, onda ga nikakav krstjanin ne smije susresti: nego kada krstjanin opazi Turčina, onda se mora daleko ukloniti s puta . . .«

». . . da Turčin gdjegod iznenada sretne krstjanina, odmah trgne nož od pojasa«.

»Svaki čovjek je vlastan ubiti svoju ženu, kad hoće, i svaki gospodar svoga slugu, za najmanju pogrešku, osobito, ako je krstjanin«.

»Turčin ne će nipošto ubiti uši, jerbo je jazuk; ono su bo sve duše umrvših, koji su za života zlo radili, pak jih je po smrti dragi Alah u uši pretvorio . . . Oni, kad vide, da uš izvana po halji plazi, samo ju prstima bace kraj sebe na ćilim, pak se siromaška životinja mora mučiti, dok opet gore na njih ne poplazi, nu zato dobi bolji apetit«.

Jedan od najvažnijih podataka, što ih je Mažuranić imao za opis života pod Turcima, i koji je obilno upotrebio u »Haraču«, spis je »An die Monarchen Europas«, koji se našao u njegovoj ostavštini, i u hrvatskom izvorniku, i u njemačkom prijevodu. Ne zna se, tko mu je pisac — da li Mažuranić, da li tko drugi. Iznio ga je Smičiklas u »Spomen-knjizi Matice hrvatske«. Značajna su podudaranja između njega i »Smrti Smail-age Čengijića«. U spisu se nalaze ovakva mjesta:

»Jednoč putujući priko jednoga polja dosta velikoga — koje se zove Polje Žepačko — opazim izdaleka njekoliko Turaka, gdje jašu poljem. Kad sam bio bliže, na veliko moje udivljenje vidim, gdi Turci vode sa sobom sedam svezanih kršćana, kojim su ruke bile svezane na plećima s konopcima i privezane konjima turskim za repove. Kad sam vidio nesretne kršćane konjma za repove privezane, odma sam znao, da su haračlije, t. j. oni, koji harač (t. j. štibru) za cara kupe.

Nato haračlija svomu slugi rekne: »Hej, Jašare«. On vikne »Lepe, gospodaru«. Veli haračlija: »De malo na konjma poletite poljem, da vidim, kako krstoseri igrati znaju.« Udilj, kako su sluge zapoved od haračlija dobili, odma su na konjma poljem poletili, a žalosni kršćani, koji su konjma za repove privezani bili, kada su Turci na konjima poljem poletili, i oni su za konjima morali trčati. Što mi se je jako čudno činilo, budući da su dosta daleko letili, da im konji nisu nikako mogli uteći, dok se žalosni nisu umorili. Kad su već bili sasvim iznemogli, počeli su padati kad koji, kad koji. Oni su nesretni počeli cviliti i plakati. Haračlija, namisto da bi se smilovao nesretnikom, njihov ga je plač najviše veselio i godio mu tako, da se je bio od velikoga smeha primemogao.«

»Ovako, dok su cvilili, haračlija je svoga hajgira istavio i odjaho, pak je potego trostruku kandžiju (korbač) i počeo ih napolak mrtve biti, vičući: »da se dignu gore«. Neki se nisu mogli dignuti, a nekoji, koji su bili kreposniji, dignuli su se, pak su pred njega klekli i počeli mu ljubiti skut i ruke, i na sledeći način zavapili su: »Aman, aman, gospodaru, nemoj nas na muke mećati, nego nam naše posicaj glave i tako najedanput skončaj«. On im odgovori: »Krstu, dotle vas budem na mukah držo, dok vas ne budem umorio, ako mi harač ne platite.« Nato je odgovorio jedan starac: »Vidiš, gospodaru, da nigdi ništa ne imamo, nego nas počekaj jednu evtu dana, dok ga gdigod isprosimo, ali ga zaslužimo«. Na ove starčeve riči dao mu je tri korbača po glavi, veleći: Ne ćeš, krstu, iz mojih ruku izmaknuti i dosti ćeš muka pretrpeti, dok mi harač ne platiš.«

Ovim mjestima u spomenutome spisu odgovaraju u »Smrti Smail-age Čengijića« stihovi:

Od istoka haračlije jašu,
Vode golu na repovijeh raju;

Od zapada haračlije jašu,
Vode golu na repovijeh raju.

Jašu zmaji s' sjevera i s juga,
Golu raju na repovijeh vode.
Jadna raja, ruku naopako,
Slijedi konjske na konopcu trage.
— — — — — — —

»Mujo, Haso, Omere, Jašare,
Dede, kučke, konje dobre
Zaigrajte poljem ravnijem,
Da vidimo, kako krsti trče«.
— — — — — — —

Brze sluge brže poslušaše,
Zaigraše dobre konje poljem.
Stoji klika slugu na konjijeh,
Stoji trka konja pod slugami,
Stoji piska raje za konjima.
Prvi časak, prestignut će, mniješ,
Konje vile raja lastavica;
Drugi časak razabrati nemoš,
Il' su konji, il' je raja brža;
Treći časak konji odmicati,
Jadna raja zaostajat stade;
A četvrti da pogledaš časak,
Jadna raja k zemlji popadala,
Ter je vuku konji krilonozi
I po prahu i po kalu.
— — — — — — —

Aga stoji, ini Turci stoje,
Ter prizorom žalosnijem
Gnjevno svoje pasu oko,
I svu groznu krvi žeđu
Vlaškom krvi, vlaškom mukom gase,
Pak kako im srce razigra se,
Grohotom se zasmijaše

Na lijep pogled, kada raja,
Kada pseta k crnoj zemlji paše.
— — — — — — —

»Ajde, rajo, na noge se,
Na noge se, krsti, pseta!«
S usta turskijeh poljem razlijega se.
Tko je jači, iznemogle
Pod udarci skuplja dahe
I na lomne upire se noge;
A tko slabij', ko proz vječni
San i klete sliša riječi,
I nemili ostan ćuteć
Poluizbjeglu vraća dušu.
— — — — — — —

Gdje domilje krvi oblita
Do čadorja raja tužna,
Bijesan aga, neman ružna,
»Harač, rajo, harač!« riče,
»Harač, harač, il' još gore biće!«
— — — — — — —

»Glad, golota, gospodaru!
Ah, pričekaj pet, šest dana
Dok ti žuđen harač isprosimo!«

»Harač, harač, rajo, treba!«
— — — — — — —

Život Crnogoraca mogao je Mažuranić djelomično upoznati iz mnogobrojnih sastavaka o Crnoj Gori, koji su tokom godina izlazili u »Danici«. To su: Opisanije Crne Gore (1835., Milakovićev članak iz Grlice), Crnogorci (prema Bulgarinu, 1835.), Crnogorci (1836., prema generalu Veldenu, iz bečkoga časopisa Die Modezeit, 1831.), Crnogorci (Danica 1845.). O junaštvu Crnogoraca donosio je sastavke i karlovački njemački list »Der Pilger« (Stanislav Sičivica, 1845.). Prije postanja »Smrti Smail-age Čengijića« bile su već o Crnoj

Gori izišle knjige Francuza Vialle de Sommiéresa (Voyage historique et politique de Montenegro, Paris 1820.), Vuka Stefanovića Karadžića (Montenegro und die Montenegriner, Stuttgart 1837.) i Heinricha Stieglitza (Ein Besuch auf Montenegro, Stuttgart 1841.).

Proučavanje navedenih spisa dovodi do zaključka, da je Mažuranić u svoju pjesmu mogao unijeti neke pojedinosti samo na osnovu njih, i prema tome je očito, da ih je poznavao. U svome »Komentaru« je Đuro Grubor vrlo pomnjivo ispitivao svaku pojedinost u Mažuranićevoj pjesmi, s obzirom na njezina eventualna vrela. Po njegovu je mišljenju Mažuranić iz Vukove knjige uzeo poklik:

Tko je junak, na ždrijelo

— iako o važnosti uskih prolaza u crnogorskim brdima, s obzirom na obranu zemlje, govori i Stieglitz. Prema Gruborovu je mišljenju Mažuranić i svoj opis Crne Gore i njezinih privrednih prilika sačinio prema Milakovićevim podacima (iz »Danice«), dok su mu za lik starca svećenika pružiti nadahnuće Vialla de Sommiéres i Stieglitz, svojim opisima vladike Petra I.

Da li u svakoj i najmanjoj sličnosti između podataka u spisima o Crnoj Gori i stihova Mažuranićeve pjesme moramo doista gledati i stvarnu vezu, može se s pravom sumnjati. Ali je očito, kako je pjesnik nastojao upoznati Crnu Goru i Crnogorce, njihova mjesta, običaje, način govora, temperamenat. Vidi se to po činjenici, što u svoj jezik upliće crnogorske oblike riječi, kako nastoji, da mu topografija bude vjerna, itd.

Podudaranja između Mažuranićeve pjesme i pojedinih mjesta u spisima o Crnoj Gori ima čak i više, nego što ih navodi Grubor. Moglo bi se zaključiti, da su svećenikove riječi o jednostavnosti crnogorskoga života i vjekovnoj borbi Crnogoraca za slobodu nadahnute izjavama, što ih je Petar II. rekao Stieglitzu:

»Es ist ein fröhlich Volk . . . mit wenigem zufrieden und stets aufgeweckten Mutes. Das macht das einfache Leben und die gesunde Luft in unseren Bergen«.

»Gewöhnt an selbsterrungene Freiheit und auf diese eifersüchtig, würden sie alle eher ihren letzen Tropfen Blut verspritzen, als die Gräber ihrer Väter wieder unter fremde Herrschaft kommen lassen«.

Na vladičine riječi dale bi se možda svesti i Mažuranićeve izjave o tobožnjem barbarstvu Crnogoraca:

»Aber so unlenksam, toll und wild, wie man sie verschreit, sind sie nicht«.[3]

Ujedno bi ta Mažuranićeva izjava mogla biti i obrana od rečenica Vialle de Sommiéresa, koji je pisao o barbarskom običaju Crnogoraca, da na kolac nabijaju glave ubijenih neprijatelja, pa i kršćana.

Da li se u svima ovakvim slučajevima može doista govoriti o tome, da je Mažuranić određene pojedinosti crpao iz vrela, ili su sličnosti slučajne, nije važno za njegovo djelo kao umjetninu. Ali se može sa sigurnošću tvrditi, da se on pokatkad na svojim izvorima nadahnjivao i za pokoji uzgredan opis ili karakteristiku. Grubor je vlastitim opažanjima utvrdio, kako je potpuno vjeran Mažuranićev atribut u svezi »glasan Durmitor«. Sličnu istinitost atributa vidimo na pr. i u stihu

Ter se maša kršnijeh Ćekłića.

Vialla de Sommiéres prikazuje Čekliće kao mjesto na teško pristupačnu brdu.

U svoj putopis unio je francuski pisac i nekoliko slika iz Crne Gore, pa i Crnogorca pod oružjem. Stihovi »Čete«

---

[3] »To je veseo narod . . . s malim zadovoljan i uvijek bodra duha. To potječe od jednostavna života i zraka u našim brdima«.

»Ali tako nepokretni, glupi i divlji, kako su ih razvikali, oni nijesu«. (Str. 47)

Vidiš zatijem pušku dugu,
Put nebesa gdje se koči.
A što struka o pojasu
Vjerna krije, tvoje oči
Tog ne vide.

nastali su očito na osnovu vjernoga proučavanja spisa o Crnoj gori. Na spomenutoj slici u francuskom putopisu vidimo Crnogorca s dugačkom puškom. U tekstu pak knjige opisao je njezin pisac struku, i upotrebio za nju i crnogorsku riječ.

Iz putopisa Vialle de Sommiéresa mogao je Mažuranić upoznati i međusobni život Turaka i Crnogoraca, te vječne borbe kršćana za održanjem. Sam je francuski putopisac za vrijeme svoga kratkoga boravka u Crnoj Gori doživio nekoliko turskih napadaja na crnogorska sela. Jednom je prilikom vidio, kako su Turci Crnogorcima odnijeli sve — no svi odrasli muškarci pošli su za napadačima u potjeru, pobijedili ih i vratili se natrag — i sa stvarima, koje su im bile otete, i s bogatim plijenom. Možda u tome Viallinu opisu treba gledati izvor stihu:

Gvožđa trebaš — Ture ti ga nosi.

Vialla de Sommiéres piše također o jednostavnosti crnogorskoga života, načinu ishrane, vjernosti žena.

Ispitivanje Mažuranićeve pjesme s obzirom na njezinu povijesnu i topografsku točnost dovelo je međutim i do drugačijih zaključaka. Nikifor Dučić je upozorio na grube topografske pogreške u njoj. Tako je pjesnik smjestio Smail-agu u Stolac, a ovaj je zapravo imao sijelo i kulu u Lipniku. Nije poginuo na Gackom polju — gdje se nalazi Lipnik, — nego u Mljetičku, koji Mažuranić uopće ne spominje. Put, što ga je Novica prevalio tobože u jednoj noći, ne da se tako lako prijeći. Četa je prema prikazivanju Mažuranićevu prevalila u tome razmaku vremena udaljenost od 80 kilometara. Ali topografske netačnosti i ne

moraju biti posljedica Mažuranićeve neupućenosti: neki pisci tumače, zašto je pjesnik mjesto Lipnika uzeo Stolac, mjesto Mljetička Gacko Polje.

S muslimanske je strane često oštro primijećeno, kako su Turci u Mažuranićevoj pjesmi krivo i tendenciozno prikazani. Sam je pisac »Osvetnika«, Grgo Martić, izjavio: »Nijesam nikada slušao, otkad sam živ, da su za repove vlačili raju, i to je pjesnička fantazija. Ali zato ima sva sila primjera, iz kojih se vidi, da su raju na svakom koraku zaštićivali«. (»Zapamćenje«.)

Podrobno proučavanje Mažuranićeve pjesme navelo je istraživače, da su joj izvor tražili i u umjetnim i u narodnim pjesmama. Grubor je na pr. pronašao izvor za pojedina mjesta »Smrti Sail-age Čengijića« u »Diki Crnogorskoj« Sime Milutinovića Sarajlije (1833.). Tako u »Bogovanju« stoji:

Pak dogovor taki učiniše
Da za život nitko ne pomišlja,
No da rade slavno poginuti
Radi vjere i slobode drage.

Nego Bošnjak glasovito viče:
Stani, mišja dušo, Crnogorče!
Na poljani da se ogledamo,
Kuda bježiš kao miš u duplju?

U pjesmi »Oslobod« nalazimo stihove:

Nego, jadna braćo Crnogorci!
Među sobom ufatite vjeru,
Za slobodu krvcu prolijevati,
Za slobodu i za vjeru našu.

Na sličan način dokazivali su pojedinci, da je pjesnik i pričest u »Četi« razradio na osnovu narodne pjesme o Smail-aginoj pogibiji (Bosanska vila, 1905.), gdje stoji:

Kad dođoše novom manastiru,
Tu nađoše mlada sveštenika,
Izniješe časno evanđelje,
I gotovo samrtno pričešće,
Pričesti se Mirko i Novica,
A i s njime nekoliko druga.

U Vuka (IV. knjiga) ima mjesto:

Ter se skupi druga tri stotine,
Dobaviše popa sveštenika,
Pa lijepo društvo narediše,
Pričestiše i ispovjediše.

Istraživači (Seeberger, Grubor) misle, da je Mažuranić lik starca svećenika izgradio po uzoru crnogorskoga vladike Petra I. »Svetoga«, prethodnika Petra II., a Seeberger čak tvrdi, da je pjesnik i sam događaj na taj način prenio u starije vrijeme. — Prema dokazivanju pisaca (Grubor) pjesnik je ličnost Safera uzeo iz Gundulićeva »Osmana«. Natpis posljednjega dijela pjesme, »Kob«, također bi po takvu dokazivanju bio uzet iz »Osmana«, gdje je, već prema Gundulićevu nazoru na svijet, odlučan fatalizam, i gdje se riječ »kob« češće spominje.

Vrlo velik broj sličnosti između Mažuranićevih pravih ili tobožnjih izvora doveo je Đuru Grubora do zaključka: »Pjesnik nije ništa izmislio, nije iz »ničega« stvarao, svuda je imao realnu podlogu. On je samo odabirao, primjenjivao, razvijao, usavršivao, skladao; on je samo ljepotu stvarao«.

5.

Marković je u svojoj ocjeni g. 1876. s divljenjem istaknuo, kako je savršeno djelo napravio Mažuranić na osnovi jadne istinitosti realne. Taj bi sud

mogao biti još sigurniji, kad bismo znali, koliko je pjesnik uopće radio prema istinitim podacima, a koliko iz vlastite mašte. Pri današnjem poznavanju stvari udara u oči, kako je Mažuranić izmijenio glavne crte ličnosti i događaja upravo u onome, što mu je moglo biti najpoznatije, a držao se izvora u naoko neznatnim i uzgrednim crtama. Cijela četiri pjevanja (Agovanje, Noćnik, Četa, Kob) stvorio je bez ikakve veze sa stvarnim događajima, a u petome, »Haraču«, zauzima prikaz Smail-agine smrti razmjerno samo neznatan dio. Pa iako se za pojedine dijelove pjesme bar donekle može utvrditi, gdje im je vrelo, opet im je svima pjesnik toliko dao obilježje vlastite stvaralačke ličnosti, da se realna pozadina u njima gotovo sasvim gubi. To vrijedi za prizore u »Agovanju«, za slike Crnogoraca na Morači, za različite dijelove »Harača«. Svuda je u njima kudikamo važniji način, kako je Mažuranić prikazao stvari i pojave, negoli kakve su one doista mogle biti.

Činjenica, da se »Smrt Smail-age Čengijića« podudara s povijesnim događajem upravo u nekim neznatnim pojedinostima, ili je samo slučajna, ili je znak, da je pjesnik dobro poznavao i zbilju, ali je kao umjetnik stvaralac prema vlastitom doživljavanju slobodno dodavao, oduzimao i mijenjao pojedine crte stvarnosti — već prema tome, kako se umjetnina u njemu razvijala.

Navedena paralela između pojedinih dijelova »Harača« i spomenutog spisa nepoznatoga putopisca pokazuje prilično jasno Mažuranićev postupak. Neke je crte uzimao gotovo doslovce, ali ih je umetao u svoju pjesmu slobodno, uplićući između njih različite refleksije ili opise, koji bolje označuju cijelu atmosferu i daju slikama više živosti. Iza prvoga navedenoga odlomka »Harača«, napisanog prema spisu nepoznatoga pisca, Mažuranić je unio lirski odlomak o raji i opis Smail-age:

Mili Bože, što je raja kriva?
Il' je kriva, gad što Turke mori?
Il' je kriva, što ih hrđa bije?
Što je kriva? — Kriva 'e, što je živa,
A ne ima, što Turčinu treba:
Žuta zlata i bijela hljeba.

Uto aga konja dobra
Pred čadorom amo tamo igra,
Ter džilitom oko bistro
I desnicu vježba hrabru.
Sad nadlijeće ine Turke skokom
Brza konja, sad nadmeće harbom.
Dobar junak, da je čovjek taki!

Kroz 28 daljih stihova nastavlja Mažuranić opisom Smail-age — kako hoće džilitom da pogodi krsćanina, a pogađa Safera. Tek poslije toga drži se opet svoga vrela, prikazujući, kako raja trči uporedo s konjima, da poslije toga opet opiše Turke, kako promatraju žalosni prizor.

Uostalom, već sam početak spomenutoga spisa, poređen s navedenim Mažuranićevim stihovima, pokazuje dobro Mužaranićev postupak. Nepoznati pisac spisa »An die Monarchen Europas« spomenuo je, kako je vidio, da nekoliko haračlija vodi sedam svezanih kršćana — a Mažuranić je taj prizor proširio u golemu sliku bijede, koja zahvata cijeli obzor, jer se u njegovoj pjesmi haračlije javljaju sa svih strana.

Niz podudaranja između vrela, odakle je Mažuranić crpao svoje znanje za slikanje crnogorskoga života i način, kako je nastojao upoznati zemlju i ljude, pokazuje najbolje, da se savjesno spremao za pisanje svoga djela — kao i za sve, čega se prihvatio. Ali se iz njegove pjesme ujedno vidi, kako je svuda ostajao umjetnik, koji je preuzetu građu i pojedinosti doživljavao na svoj način.

Njegov stvaralački postupak dobro osvjetljuju mjesta, za koja se nadahnuo knjigom svoga brata. Njegova slika turskoga blagovanja u »Haraču« potpuno odgovara opisu u »Pogledu u Bosnu«:

Za gotovu sofru posjedoše
Gladni Turci kao gladni vuci,
Ter plijen nokti razglabati staše.

(Harač)

»Ali najedanput nagrnu se puna soba Turakah, i počnu jesti; kako se tu jede, i kako se tuku i rivaju, to nije moguće dokazati. Najdivlji i najgladniji vuci ne bi se mogli š njimi ni izdaleka prispodobiti, a kamoli natjecati . . . Meso raznesoše sve na noktih«.

(Pogled u Bosnu)

Najprvi se Smail-aga maša,
Za njim Bauk, za njim Turci ini.

(Harač)

»Kad dođe meso, onda se rukama otkida; red ide od starijega do mlađega«.

(Pogled u Bosnu)

Iz »Pogleda u Bosnu« možda je Mažuranić uzeo i naziv »krst lipovi«, koji Smail-aga upotrebljava za kršćane. Iz iste knjige možda je uzeo i sliku u »Haraču«

A proz kosti hladan vjetar duje —

jer na sličan način opisuje i Matija Mažuranić sebe i vlastito tjelesno osjećanje iz vremena, kad je u Bosni bio bolestan:

»Meni se činilo, da sam vas šupalj i da mi kroz rebra i kroz prsi vjetar prolazi«.

Već se iz ovih primjera može prilično dobro razabrati, što je Mažuranić radio iz preuzete građe. On je relativno malo izmišljao i dodavao, ali je znao stvarati vrlo žive slike, ujednostavljujući ono, što je preuzimao, ističući pri tom važnije pojedinosti i prožimajući sve jakim ličnim osjećanjem.

Da se može proučiti nastanak cijele pjesme, nije prema tome dosta, da se provede poredba između nje i povijesne građe, na kojoj je zasnovana, i drugih potrebnih podataka, nego je prije svega potrebno zahvatiti u cjelokupnu duhovnu atmosferu Mažuranićeva vremena, kao i zaviriti u psihološke značajke njegove ličnosti.

O nastajanju umjetničkih djela mislio je jedan od Mažuranićevih književnih uzora, Manzoni:

»Pjesnik ne iznalazi, ne pronalazi zametke svoje poezije izvan sebe, nego ih otkriva u svome duhu«.

Talijanski je pisac ovu misao zabilježio doduše tek g. 1850., kad je Mažuranić već bio napisao svoje djelo. No to na stvari ne mijenja ništa, jer se ni hrvatski pjesnik u svome stvaranju nije povodio za nekim propisima, nego prema dubljim stvaralačkim naklonostima. Srodnost mu je tih njegovih naklonosti s naklonostima Manzonija i učinila simpatičnim autora najboljega talijanskoga romana. Zato i u slučaju »Smrti Smail-age Čengijića« nije važna sama građa pjesme, nego i cijela duševna struktura vremena i pisca.

Mažuranić je u sebi nosio krv uskoka, koji su kroz pokoljenja vodili brbe s Turcima. Njegovi su pređi morali zbog Turaka ostaviti staru postojbinu, pa su čak i u Novome doživljavali turske napadaje. Veze između uskočkoga mentaliteta i »Smrti Smail-age Čengijića« uočio je dobro i Milutin Mažuranić u svome članku o novljanskome kolu. — Ivan Mažuranić je u svome djetinjstvu živio pod dojmom Kačićevih stihova, koji najvećim dijelom veličaju kršćanske borbe protiv Turaka. On je u rodnome mjestu slušao narodne pjesme, ispunjene također mržnjom protiv ne-

krsta. U doba njegova dozrijevanja velik je dio evropske romantičarske književnosti bio ispunjen Istokom. Jedan od njegovih književnih uzora, Byron, umro je u borbi grčkoga naroda za slobodu. O takvim borbama pričao je i najveći dio narodnih pjesama, što su ih hrvatski preporoditelji čitali i smatrali vrhuncem umjetnosti. Cijela prva polovica 19. vijeka bila je među Južnim Slavenima ispunjena mislima o potrebi rada na oslobođenju ispod turske vlasti, pod kojom je još bio najveći dio naših krajeva. Čim su hrvatski preporoditelji stali stvarnije gledati na političke zadatke, što ih čekaju, narinulo im se kao jedno od glavnih pitanja pitanje Bosne i Hercegovine. Janko Drašković dodirnuo ga je u svojoj »Disertaciji« (1832.). Ivan i Antun Mažuranić poslali su već 1839. brata Matiju u Bosnu, da prouči tamošnje prilike. U svome »Pogledu u Bosnu« iznio je on o životu tamošnjih kršćana jezovitih slika. Narodna pjesma, pričanja putnika, ustanci Srbijanaca, Crnogoraca i Grka stvarali su od Turaka u očima naših ljudi sinonim svega zla. U to doba bio je cijeli hrvatski duhovni život prožet mišlju o našoj nekadašnjoj veličini, a bijednoj sadašnjosti. Književnici su prikazivali kao jednu od svojih glavnih tema taj odnos između prošlosti i sadašnjosti (Demeter, Kukuljević). Mihanovićeva pjesma »Negda — a sada« (u Danici 1835.) izražavala je vrlo dobro duševno stanje naših tadašnjih ljudi, koje se kretalo od uvjerenja o vlastitoj vrijednosti do čuvstva malodušnosti zbog slaboće:

— — — — — — —

»Braćo, oj sinovi vrlog ploda,
Jasno sjaše Slave dan jednoč!
Vjerna, časna bjaše krv naroda,
Živa, stalna ljubav svoga roda, —
Gdjeno naši, — tamo bjaše moć!«

To, al' davno, — vile spominjaše:
Tiho srce, tiho pjesma sad!

— — — — — — —

Borba s Madžarima, koju je upravo tada hrvatski narod vodio već nekoliko desetljeća, pričinjala se pokatkad gotovo besmislenom — toliko smo bili slabi, a protivnik tako jak. Bila je to vrlo nejednaka borba na život i smrt. U njoj je Hrvate mogla održati samo vjera u moć providnosti, u pobjedu više pravde, koja dovodi do poraza silnike, a donosi potlačenima slobodu.

U toj atmosferi, punoj očekivanja i straha, svaki i najmanji naš uspjeh morao je silno odjeknuti među našim ljudima — bez obzira na to, da li se radilo o protivniku s istoka ili o protivniku sa sjevera. Svaki i najmanji okršaj s Turcima pričinjao se važnim događajem, a svaka i najmanja pobjeda predznakom sveopće buduće pobjede. Bilo je shvatljivo samo po sebi, da se stao stvarati i gajiti kult Crne Gore — i zbog narodnih, i zbog vjerskih, a i zbog književnih, romantičarskih razloga. Ta legendarna zemlja, sa svojim junacima i s njihovim jednostavnim životom, sa svojim brdima i sa svojom slobodom, uzdizala se u očima hrvatskih preporodnih radnika kao boravište nepobjedivih heroja, u koje se treba ugledati. U duševnoj napetosti, koja je tada vladala, za većinu kršćana uopće nije bilo sumnje o tome, na čijoj je strani u tadašnjim sukobima pravo. Bez obzira, tko je okršaje izazivao, naši su ljudi bili uvijek na strani kršćana, gledajući u njima junake i patnike, borce za narodnost i vjeru, a u Turcima samo tlačitelje. U naučnoj literaturi o Mažuraniću zabilježeno je mnogo toga, što se kod nas u to doba pisalo u vezi s Turcima i Crnogorcima (isp. Bogdanović, Grubor).

Iz te atmosfere niknule su različite budnice ilirizma, pripovijesti i drame Ivana Kukuljevića, »Grobničko polje« Dimitrije Demetera, niz pripovijesti Ljudevita Vukotinovića, itd. Svuda je u središtu pobjedonosna borba naših pređa za slobodu.

S obzirom na pitanje, koliko je općena duhovna atmosfera ilirizma djelovala i u tom pogledu na Ma-

žuranića, važno je vidjeti: kakve su idejne veze između »Smrti Smail-age Čengijića« i starijih Mažuranićevih stihova? Koliko Mažuranić kao čovjek izbija iz svoga glavnoga djela, a koliko iz ostalih pjesama? Kakve su formalne veze između »Smrti Smail-age Čengijića« i ostalih njegovih tvorevina?

Neki su pisci (na pr. Šegvić) istakli misao, da je Mažuranićevo glavno djelo samo ilustracija misli, što ih je njegov pjesnik izrekao već u svojoj popuni »Osmana«: ropstvo Južnih Slavena posljedica je njihove nesloge, i ono će trajati dotle, dok se ne slože. »Smrću Smail-age Čengijića« htio je Mažuranić, po tome mišljenju, pokazati, kako se slogom, požrtvovnošću i junaštvom slobcda može sačuvati, i kako složan narod, pa i malen, može svladati silnika. Pasarić i Šegvić iznijeli su mnogo sadržajnih veza između »Smrti Smail-age Čengijića« i Mažuranićevih lirskih pjesama. Za osvjetljenje ovih veza može služiti najpoznatiji primjer: starac svećenik u »Četi« i jedan odlomak iz pjesme »Vjekovi Ilirije«:

Crkva mu je divno podnebesje,
Oltar časni brdo i dolina.

(Četa)

Narav divna, divna crkva bjaše,
U koj sunce mjesto svijeće staše.

(Vjekovi Ilirije)

U pjesmi »Ilir« prikazao je Mažuranić junaštvo Ilira i njihovu nježnost na sličan način, kako je u »Smrti Smail-age Čengijića« prikazao junaštvo i jednostavni život Crnogoraca. Njegov opis toga života, njegova moralna karakteristika izraženi su na drugi način već u »Vjekovima Ilirije«, primijenjeni na sve Južne Slavene. Iliri su, po njegovu prikazivanju u toj pjesmi, živjeli mirnim životom — najprije kao pastiri, a zatim kao ratari — dok nisu došli neprijatelji

sa svih strana: Rimljani, Franci, Tatari, Turci, itd. I tek onda, kad se Ilir morao braniti od napadača, zamijenio je srp oružjem, miran život ratom:

Trči seljak iza pluga svoga,
Trči preko polja širokoga,
Ter se poljsko za oruđe hvata;
Što bi lemeš, kaciga je sada,
A ostalog od težačkog nada
Stvara oružje krvavoga rata:
Handžar, šare, stijege, buzdovane,
Sablje, kose, tope i đeverdane.
— — — — — — — — — —
Boj se bije na ilirskom polju,
Boj krvavi, i grozno se kolju
S ljutim zmajem naši vitezovi:
Sijeku, taru, gaze, lome, biju,
I viteški naši stijezi viju
Ispod neba kano sokolovi! . . .
Pazi, kako vrag u krvi pliva,
A ilirska nad njim sablja siva!

Istu misao, koju je Mihanović izrekao u navedenim stihovima pjesme »Negda, — a sada« iznio je Mažuranić, na drugi način, u svome »Haraču«:

Grobovi su, mniš, otaca
Slovinskijeh, nadaleče,
Kijeh slovjaše ime slavno.

Lični elementi Mažuranićevi — koliko izbijaju iz njegovih starijih pjesama — jesu, kako je već navedeno: osjećaj priraslosti k rođenoj grudi, nevoljkost prema onima, koji s visoka položaja preziru i tlače slabije od sebe, topla religioznost. A sve to izbija u pojačanoj mjeri iz »Smrti Smail-age Čengijića«. U njoj je s jedne strane prikazana beskrajna ljubav Crnogoraca prema njihovoj siromašnoj, ali dragoj zemlji, nji-

hova mržnja prema tlačitelju, i njihov jaki religiozni osjećaj, koji ne prodire samo iz riječi starca sveće-nika, nego iz cijele pjesme.

Formalnih veza između »Smrti Smail-age Čengijića« i ostalih Mažuranićevih, pogotovu domoljubnih pjesama, ima različitih vrsta. O tome je potanje pisao Pasarić. Ima sličnih cijelih stihova, sličnih poredaba, itd.

6.

Uzimajući dakle za predmet svoje pjesme građu iz crnogorskoga života, Mažuranić time nije zašao na neko novo područje, nego je stvarno ostao u krugu onih pogleda, interesa, simpatija i osjećaja, u kojima je živio u toku svoje cjelokupne pjesničke djelatnosti, sve do g. 1845. Opisujući Crnogorce i njihove protivnike, nije išao toliko za tim, da prikaže stvarne stanovnike Crne Gore, nego je u svojim pjesničkim likovima prikazao borce za slobodu, narodnost i vjeru onako, kako ih je zamišljao kao Hrvat svoga vremena.

Iz literature o Mažuraniću nije sasvim jasno, kada je upravo nastala »Smrt Smail-age Čengijića«. Smičiklas govori o tome: »Godine 1845. znali su već prijatelji pjesnikovi, da radi o epu iz novije povijesti crnogorske«. — Ovu su misao prihvatili i neki drugi pisci o Mažuraniću, i ona bi značila, da je pjesnik došao spontano na misao o tome, da napiše to djelo. Imbro Ignjatijević Tkalac tvrdi pak, da je Mažuranić pjesmu stvorio na ponuku svaka si Demetera, kad je ovaj trebao za »Iskru« rukopisa. Ima čak i pričanja o tome, kako je Demeter, da dobije potrebni rukopis, dao zatvoriti Mažuranića u sobu, i tek ga onda pustio, kad je dobio početak pjesme.

Sve su ovo međutim samo nagađanja, iz kojih se ne da razabrati ništa određeno. Svakako treba utvrditi činjenicu, da je psihološko tlo, iz kojega je proizišlo

najvažnije Mažuranićevo djelo, bilo pripravljeno mnogo prije, nego je ono napisano — pa vjerojatno i prije samoga događaja na Mljetičku.

Idejno je »Smrt Smail-age Čengijića« bila u svoga tvorca pripremljena više godina prije svoga nastanka. Vijesti o pogibiji Smail-age Čengijića, što ih je pjesnik čitao u »Narodnim novinama«, podaci iz kakva usmenog pripovijedanja, nisu mu dakle došli u dobar čas kao zgodan materijal za pjevanje, nego su na stvaralačku djelatnost razbudili u njemu one snage, koje su bile latentne i čvrste od njegovih dana djetinjstva i iz godina njegova duhovnoga razvića. One su bile dio njegova bića, i tražile su samo najprikladniji izraz. Postanak »Smrti Smail-age Čengijića« kao pjesničkog djela ne treba dakle tražiti u nekom vještačkom sabiranju zgodnih pojedinosti iz života Crne Gore, u namjernom i razumskom ispuštanju, dodavanju ili iskrivljivanju nekih crta u pojedinih događaja i ljudi. Taj postanak može se razumjeti samo unutrašnjom izgradnjom umjetničkoga djela, u kojoj se na razmjerno neznatne spoljašnje dojmove na osnovu mašte, čuvstva i misli javljaju novi likovi, novi događaji. Oni mogu imati i neke veze sa stvarnom pozadinom, ali žive svojim zasebnim životom, bez obzira na ono, što ih je pobudilo.

U Mažuranića — koji je od mladih godina živio u snažnom osjećanju narodnosti i vjere, koji je spoznao kobnost nesloge u vlastitom narodu, koji je čitao o mukama, što ih pred očima evropske javnosti podnose kršćani naše krvi — morale su vijesti o smrti Smail-age Čengijića g. 1840. proizvesti silan dojam, s obzirom na povezanost njezinu s idejnim svijetom, u kome je živio kao Ilirac. Bez obzira na to, koliko je prva karakteristika Smail-age u »Narodnim novinama« bila istinita — cijeli članak o samome agi, o njegovu sinu, o veličini harača i o načinu, kako su ga skupljali, morao je u Mažuranićevu duhu izazvati lik čovjeka, koji je

upravo oličenje svih turskih zvjerstava nad kršćanima. Pa iako su kasnije vijesti u samim Narodnim novinama u koječemu bile povoljnije za prosuđivanje samoga hercegovačkoga junaka, u Mažuranićevoj je mašti živio onaj prvi lik Smail-age — dobivajući pomalo sve izrazitije i jasnije crte, i kao pjesnički lik i kao simbol.

Iako je u svojoj pjesmi prikazao čin, koji se zbio tako reći pred očima njegovih suvremenika, te se o njemu mogao lako informirati, čini se, da Mažuranić uopće nije mario da ispituje njegovu pozadinu. Za nj kao pjesnika nije bio važan sam čin po svojim pojedinostima i uzročnim vezama, nego njegova umjetnička izgradnja. Zato se g. 1846., prije nego je izišla »Iskra«, nije ni pobrinuo, da iz »Narodnih novina«, ili iz kojega drugoga vrela, dozna, kako se Čengić zvao svojim ličnim imenom. Isporede li se vijesti u »Narodnim novinama« sa »Smrću Smail-age Čengijića«, čovjek lako uvidi, kako Mažuraniću i nije bilo do toga, da proučava stvarnost. Iz samih tih vijesti mogao je upoznati mnogo zanimljivih činjenica, prema kojima je mogao ispraviti svoj sud o Smail-agi i prilikama, u kojima je poginuo. A ipak to nije učinio. Obrnuto — može se utvrditi, da je pojedinosti u prvoj vijesti dobro upamtio. Tu se govori o teškom i nepravednom haraču, o agi kao silniku, o popu, koji je vođu Turaka upozorio na ono, što mu se sprema, ali ga ovaj dao izbatinati.

Ne idući za tim, da u svome djelu kopira stvarnost, Mažuranić je lako mogao izmijeniti i mjesta događaja — ne zato, što ne bi mogao doznati, gdje se što desilo, nego zato, što za pjesničko djelo, u kome nije važna sama stvarna pozadina, nije odlučno, kakva se mjesta u njemu spominju.

Pisci o Mažuraniću gotovo redovno ispituju, odakle je pjesnik crpao podatke i s koliko je vjernosti iznio sam čin, koji opisuje. S obzirom na to treba is-

taknuti, da Mažuranić g. 1845. ne bi ni mogao napisati »Smrti Smail-age Čengijića«, da se držao golih podataka. Te godine ne bi on nikako mogao prikazati pobjedu Crnogoraca kao neku izvanrednu kršćansku pobjedu — kad je mogao znati, da su uzročnici agine smrti, osim glavnih kolovođa, i te kako skupo platili svoj čin, pa da su Turci zbog njega uništili mnogo više kršćanskih života, nego što je palo turskih glava na Mljetičku. Poslije vijesti u »Narodnim novinama«, kako je grob Smail-age bio sav okružen kršćanskim glavama, nije za Mažuranića uopće moglo biti pitanja o tome, da istražuje, kako je aga stvarno poginuo — jer je kršćanska stvarnost, i poslije agine smrti, bila bijedna.

Nezavisno od stvarnosti, u Mažuraniću je živio Smail-aga kao plod njegove mašte, koji ima važiti kao oličenje silništva, i koji mora prije ili kasnije biti pobijeđen. To je drugi, simbolički Smail-aga Čengić — kome grob ne će biti okružen glavama raje, kome glava ne će biti odnesena vladici, kome tijelo ne će biti predano obitelji, nego koji će poslije smrti kao lutka u »Kobi« na svaki udarac noge smjerno spuštati glavu.

Zbog istih razloga mogao je Mažuranić izmijeniti tok događaja u samome činu oko agine smrti, a isto tako i njihovu unutrašnju vezu i značajke ličnosti. Novica je na pr. u pjesmi mogao postati otpadnikom od vjere i čovjekom, koji hoće da se pošto po to osveti agi — jer je od realnih crta, u kojima ima tragova izdajstva, ali i veličine, u Mažuranićevoj fantaziji rastao sve više drugi Novica, u kome će stvarne pozadine sve više nestajati, a od prvotnih neznatnih zametaka razvijat će se sve više drugačije značajke. Novica je bio stvarno podanik Smail-age, ali mu je zbog očeve smrti radio o glavi i polazio na Cetinje. U Mažuranićevu su se liku ovi realni potezi gotovo sasvim izgubili, a na njihovu se osnovu razvila nova, samostalna pjesnička ličnost. Slično je s Ahmetom Baukom, Mirkom, svećenikom itd. Sve

su to ljudi, o kojima je Mažuranić nešto čitao ili čuo, ali su u njegovoj maští na temelju nekih stvarnih podataka rasla nova, samosvojna lica.

Pisci o Mažuraniću mnogo su se bavili pitanjem, odakle je pjesnik uzeo model za lik svoga starca svećenika. Očito je, da je na njegovo postanje moglo djelovati sve, što je njegov tvorac čitao o vladici Petru I. i vladici Petru II., kao i to, da je možda imao pred očima sliku starca vladike, kakva se nalazi u djelu Vialle de Sommiéresa. Ali je isto tako jasno, da u svojoj pjesmi nije iznio portret određenog čovjeka, nego se u njegovoj maští izvijao na osnovu svega toga nov lik svećenika. Taj lik — kao i svaki pravi umjetnički lik — živi po vlastitim unutrašnjim zakonima. To nije ovaj ili onaj svećenik, nego nova i puna ličnost, u kojoj je prikazan uzoran tip Božjega sluge, koji spaja u sebi i religioznost i rodoljublje, a kako ga je sebi zamišljao pjesnik.

Sva Mažuranićeva lica imadu vlastitu psihologiju, a nisu kopije živih modela. Ličnost Smail-age prikazao je na pr. pjesnik u više prizora, u različitim prilikama — i kada ovaj daje mučiti zarobljene kršćane, i kad hoće da se malo poigra, i kad se bavi vlastitom unutrašnjošću, i kad razgovara s ljudima iz svoje okolice. Ali su njegovi čini i riječi u svakome času izraz njegove psihologije, i on ostaje uvijek jedinstvena i puna ličnost. Takvu je mogao sačiniti samo umjetnik stvaralac, iz vlastite unutrašnjosti, a ne prema nekim novinskim vijestima. On ga je prikazao kao silnika u nemoćnu bijesu:

Ljutit aga mrko gleda,
Gdje se silom divit mora
Silan arslan gorskom mišu.
Tko si junak, osvetit se nemôš
Na junaku dotle, dok ne preda?
Smaknu Ture toliko junaka,
Posmica ih, srca ne iskali,
Što bez straha svi su pred njim pali.

Naslikao ga je zatim u času, kad proživljava unutrašnju oluju, jer je osjetio uvredu, a ne smije to priznati:

Na obrve crn mu oblak sjeda,
Plamte oči poput ognja živa,
Crljen plamen uz obraz mu liže,
Strašnijem bijesom nozdrve se šire,
A na usti, ispod pjene bijele,
Grozan, paklen izraz stade.

A zapazio je i njegov posljednji, neuspjeli pokušaj, da se spase od smrti i sramote:

»Konja, konja, Haso, konja!«

U svim je tim prizorima Smail-aga isti, jer svuda njegovi postupci izviru iz istih duševnih vrela.

Za spoznaju o tome, kako se u Mažuranićevoj unutrašnjosti vjerojatno izgrađivala »Smrt Smail-age Čengijića«, može dobro poslužiti i površnija poredba između načina, kako su u njoj potpuno nehistorijski prikazana važnija lica i događaji, o kojima je pjesnik lako mogao doznati nešto pouzdano, a kako su tačno zabilježene uzgredne pojedinosti. Nije moguće, da je pjesnik znao sitnice, a nije znao glavnih stvari. Ali njemu i nije bilo do toga, da opisuje stvarnoga agu, stvarnoga Novicu, stvarne kolovođe pobune, nego su u njemu — možda već od g. 1840., kad je u Narodnim novinama pročitao vijest o aginoj smrti — živjeli događaji i ličnosti svojim životom, i rasli nezavisno od bilo kakve povijesne pozadine. U Mažuranićevoj mašti otpadalo je od stvarnih likova i zbivanja sve svagdašnje, slučajno, individualno, a sve se više uzdizalo općenoljudsko, simbolično, što nadživljuje i vrijeme i pojedinca, postajući slikom najdubljih čovječjih težnja, strasti, slabosti i veličine.

Ispitivanje o tome, kako se Mažuranićeva pjesma odnosi prema povijesnim događajima, koji su u njoj prikazani, dovelo je Seebergera do ovakvih zaključaka o Novici:

»Der arme Mann wurde zum Türken gemacht, erhielt eine Memme zum Vater, sah diesen am Galgen baumeln, wurde wieder in den Schoss der Kirche zurückgeführt, von Hassan mit einem Schlage hingestreckt, ruht neben seinem alten Todfeinde und fällt nun gar zu guter Letzt der deutschen Kritik in die Hände«.[4]

Ovakvo je raspravljanje sasvim pogrešno. Mažuranić u svome djelu uopće nije prikazivao pravoga Novicu, nego su mu događaji u vezi s njime samo pružili poticaj, da stvori nov, vlastit lik Turčina i pokrštenika, koji sa stvarnim Novicom ima zajedničko ime i mjesto rođenja. To vrijedi i za ostala pjesnikova lica. Za prosuđivanje »Smrti Smail-age Čengijića« kao pjesničkoga djela isto je tako uzgredno pitanje, da li su u njezinim Crnogorcima doista prikazani pravi stanovnici Crne Gore. Mažuranić je u svojim borcima za vjeru i slobodu prikazao ljude onako, kako ih je zamišljao kao Hrvat iz razdoblja preporoda, a nije tražio neke prave modele. Ne može stoga u njegovu stvaranju biti ni riječi o nekom svijesnom oduzimanju i dodavanju pojedinih crta, o namjernom prenošenju mjesta i događaja u druge krajeve i u druga vremena. Ovakvi se poslovi uopće ne vrše namjerno, razumski, nego su razlike između povijesti i pjesme nastale naprosto zbog toga, što je Mažuranić kao stvaralac puštao, da se u njemu do kraja ižive i da sazore oni elementi, koji su nastali spojem stvarnih događaja i čitave njegove duševnosti.

---

[4] Siromašni je čovjek napravljen Turčinom, dobio je za oca kukavicu, vidio ga je, kako se ljulja na vješalima, opet je doveden u krilo crkve, Hasan ga je ubio jednim udarcem, počiva kraj svog starog smrtnog neprijatelja i pada na kraju u ruke njemačkoj kritici.

Jedan naoko nevažan, ali dragocjen podatak o nastajanju »Smrti Smail-age Čengijića« ostavio je Tkalac, zabilježivši, kako je Demeter svoga svaka bombardirao listovima, neka mu pošalje rukopis, a ovaj je naveče mirno pušio i razgovarao, ne mareći za požurivanja. — Tkalac je svoj podatak iznio na šaljiv način, ali se iz toga vrlo dobro vidi, kako je Mažuranić stvarao. Zatvoren u sebe, ne saopćujući nikome ništa, i ne radeći naoko ništa, on je u sebi izgrađivao djelo, i najednom izišao s gotovom, savršenom pjesmom.

Iz ove bi se bilješke možda moglo zaključiti i više. Vrlo je vjerojatno, da Mažuranić svoga djela nije stvorio u kratko vrijeme, pred izlazak »Iskre« i upravo za nju. On ga je možda u to vrijeme napisao, ali njegov postanak, u klici, pada možda više godina unatrag. Cijela kompozicija »Smrti Smail-age Čengijića« — s njezinom harmoničnošću, s apsolutnom dovršenošću i najmanjih njezinih dijelova i njihovom organskom povezanošću s cjelinom — očito nije mogla nastati u kratko vrijeme, u kome bi pjesnik namjerno i razumski slagao jedan do drugoga pojedine elemente. Ona je proizvod duga dozrijevanja, u kome svaki dio od neznatnih zametaka postepeno dobiva značenje, što ga pojedini razviti organi dobivaju u dovršenu organizmu. Od nečega, što se u razvitku isprva gotovo i ne opaža, postaje s vremenom dio, koji može i dalje po veličini ostati neznatan, ali u cjelokupnoj funkciji vrši zadatak, bez kojega organizam kao cjelina ne može djelovati.

Mažuranićevo je djelo takav dovršeni organizam. Ono nije posljedica piščeva nastojanja, da opiše neki stvarni događaj, da ovjekovječi ili da prikaže u ružnu svijetlu neke ljude, da iznese kakvu određenu misao. Kao i svako pravo umjetničko djelo, ono je proizvod cijeloga pjesnikova bića. U pjesniku se stvaralo duže vremena, dozrijevajući u njem, dok nije pred izlazak »Iskre« sasvim dozorilo.

VI.

KOMENTARI »SMRTI SMAIL-AGE ČENGIJIĆA«

1.

»Smrt Smail-age Čengijića« sama je po sebi jedna od najjasnijih pjesničkih tvorevina, što uopće postoje. Ako čovjek ima pred očima ostali Mažuranićev rad, unutrašnju povezanost cijeloga djela, pjesnikov izraz, njegove uzore, njegovo primorsko podrijetlo, ne će u njoj naći stiha, koji bi zadavao veće teškoće za razumijevanje. Pri tom treba naravno uzeti u obzir Mažuranićev rječnik. Taj nije ni izrazito štokavski niti zagrebački, niti je udešen prema jeziku dubrovačkih pisaca, već se u njem zrcali sav put, što ga je pjesnik prevalio, da bi stvorio svoj izraz. Jedan dio naoko nerazumljivih mjesta dade se shvatiti, ako čovjek ima pred očima, da je Mažuranić više manje upotrebljavao čakavske riječi i onda, kad je štokavština bila prihvaćena kao opće hrvatsko književno narječje. Činio je isto, što i ostali hrvatski književnici sa svojim narječjem, na pr. kajkavci, i poslije preporoda (Šenoa, Marković, Kovačić), kad je kajkavština kao književni jezik već bila davno mrtva. Drugi pak dio naoko nejasnijih stihova može se lako razumjeti, kad se uzme u pomoć pjesnikova tehnika: paralelizam radnje, kontrasti, ponavljanja, i sl.

Unatoč tome, Mažuranićevo se djelo redovno izdaje s vrlo opsežnim komentarima. Šegvićevo je izdanje te pjesme (iz g. 1894.) takvo, da na pojedinim njegovim stranama uz nekoliko stihova dolazi po deset i više redaka tumača. Gruborov je pak komen-

tar štampan u zasebnoj knjizi od 144 strane — iako u samoj pjesmi nema više od 1134 stiha. Jedino se kod toga može uzeti kao objašnjenje činjenica, što su i Šegvić i Grubor u obliku tumača htjeli zapravo riješiti ili prikazati mnoga važna književna ili povijesna pitanja, koja mogu uskrsnuti u vezi s djelom. Gruborov je »Komentar« zapravo vrlo savjesno izrađen spis, u kome je dodirnuto sve, što bi čitaoca moglo zanimati ili u »Smrti Smail-age Čengijića«, ili u pjesnikovim vrelima i uzorima.

Komentari su »Smrti Smail-age Čengijića« različite vrste. Neki su komentatori više objašnjavali pojedina mjesta i riječi. Drugi su uz pojedine stihove navodili sličnosti sa stranim piscima ili s narodnom pjesmom. Treći su nastojali pogoditi Mažuranićeve misli, a četvrti su htjeli postići pomalo sve to.

Koliko je komentiranje »Smrti Smail-age Čengijića« bilo prešlo u nekakvu bolest, vidi se po tom, da su se vodile polemike o mjestima u njoj, koja su potpuno jasna. Stih u »Četi«

Već ga prati sa zapada sunce

tumačio je Šegvić riječima: »Ovdje s a z a p a d a ne znači na zapadu, jer je dan stoprv počeo rudjeti, nego s t r a g a.«

To je dalo povod opširnu raspravljanju, u kome su sudjelovali Bosnić, Milas i Aranza. Jedni su tvrdili, da Mažuranić u tome prizoru opisuje večer (Bosnić, Aranza), a drugi (Milas) odobravali su Šegvićevoj tvrdnji, da se prizor sa svećenikom doista zbiva ujutro.

Iz rukopisa »Smrti Smail-age Čengijića« vidi se jasno, da je njezin pjesnik u spomenutom prizoru mislio večer. To je napomenuto u odlomku o rukopisu pjesme. Ali se već iz cijele situacije, što ju je pjesnik prikazao u tome dijelu, vidi potpuno očito, u čemu je stvar. Četa je putovala po noći, da je nitko

ne ugleda. Stignuvši na Moraču, stala je — i da ne putuje po danu, i da se odmori, i da se spremi za napadaj. Poslovi, što su ih Crnogorci izvršili na Morači, nisu se mogli svršiti za jedan čas, jer su neki od njih iziskivali više vremena:

Tko ljut oganj puški ogleda
I fišeke smrtne broji,
Il' oštricu pouzdanu
Vjernu nožu gladilicom gladi;
Tko izvabiv iskru iz kremena
Tvrdijem nadom, ter u šušanj laki
Zapretav je, pak navaliv granja,
Za čas malen dahom junačkijem
Plamen piri; a tko darak
Stada krotka, četvrticu ovna
Na ljeskovu veseo vrti ražnju.

Dok su se odmorili snom, nahranili se i uredili oružje, prošao je veći dio dana, i sunce se već spustilo k zapadu. Uto je došao svećenik, pa Novica, i onda su krenuli naprijed, i ni u jednom stihu nema ničega, što bi čovjeka moglo pobuditi na misao, da se u spomenutom stihu misli jutro.

Grubor je i bez pomoći Mažuranićeva rukopisa dokazao neodrživost Šegvićeva tumačenja. Da je Mažuranić u navedenom prizoru mislio na jutro, izgubili bi svaki smisao stihovi svećenikova govora, koji dolaze malo kasnije:

Kajite se, jerbo zora rana
Nać će mnogog, kud za vazda gre se.

Šegvić je držao, da je Mažuranić nazivom »gojni voli« mislio Turke, kao razbludne utovljene krvnike. Samo prezime »Čengić« tumačio je riječju »čengel«: dvorište Čengićevo bilo je puno čengela, o koje su vješali jadnu raju. — Već je Vladimir Mažuranić potpuno jasno rastumačio prvo od pomenutih mjesta:

gojni su volovi Turcima trebali pri nabijanju uhvaćenih kršćana na kolac. Smail-aga Čengić nosio je svoje ime od starih vremena, i nije ga mogao dobiti tek u doba, kad je vršio svoju vlast u Hercegovini.

Najzanimljiviji je od svih komentara Gruborov. Neobičnom marljivošću i poznavanjem stvaii Grubor je u pojedinostima raščinio svaki Mažuranićev stih, nastojeći shvatiti njegovo jasno i skriveno značenje. Da objasni epitet glasan uz ime Durmitor, putovao je u Crnu Goru, da čuje snagu jeke u toj planini. Ali u želji, da rastumači sve, objašnjavao je katkad i više, nego što je trebalo, ili je pomnjivim ispitivanjem pojedinih riječi i stihova dolazio do teških i zakučastih rješenja tamo, gdje se smisao može pogoditi bez napora.

Riječ prokol shvatio je Grubor kao cjepanicu, i uz to izveo ovakve zaključke: »nijesu (t. j. Turci) od lakomosti imali vremena da nađu i načine ražanj, nego ugurali u ovna cjepanicu, i to golemu... Turčin je na golem prokol nabio cijeloga ovna, i to tovna ovna, obilježje turske neumjerenosti«.

Teško je uopće zamisliti, da se ovan može nabiti na cjepanicu. Svi Gruborovi izvodi o turskoj lakomosti, u vezi s tom riječju, gube na vrijednosti, što prokol ne označuje cjepanicu. »Prokol« je naziv, koji je u Mažuranićevo doba, kad još nije bilo štednjaka, nego se vatra ložila na ognjištima, označivao kuhinjski predmet od željeza. Stajao je nad vatrom, a imao je sa svake strane šipku ili polugu, zaobljenu na vrhu kao rašljast kolac. Između tih »rašalja« mogla se umetnuti željezna motka, na kojoj će nad vatrom visjeti različite posude. Analogno tome, Mažuranić je prokolom nazvao rašljast kolac, na kojem se vrti ražanj, da ne ispadne. Uostalom, kad bi riječ »prokol« doista označivala cjepanicu, još se uvijek odatle ne bi moglo zaključiti, kako su

Turci na nju nabijali ovna od lakomosti, da što prije mogu jesti. Takvo bi nabijanje iziskivalo više truda i vremena, nego nabijanje na kolac.

Mažuranićev stih

Skupo drži svoju rusu glavu

objašnjava Grubor Vukovim podacima: kako je u Crnoj Gori obična cijena za glavu 133 dukata i 3 groša, te dodaje: »Sve kad bi Crnogorci htjeli platiti njegovu glavu zlatom ili glavom, on je ne bi za to dao, skupo je drži, skuplje od te obične cijene crnogorske glave«. Po tome shvatanju Novica bi možda za 134 dukata dao svoju glavu!

I u stihovima, u kojima je pjesnik pružao samo opise, na pr.

Plačuć pjeva, pjevajući plače

ili:

Teško onome, koga sade
Stiže u putu noćca crna,
A noćišta jadan ne imade —

nalazio je Grubor skriven smisao. U prvom slučaju, granje po njegovu mišljenju plače zbog rajinih muka, a pjeva, jer dolazi četa osloboditeljа. Iz drugog pak slučaja izvodio je, kako pjesnik žali četu, ali ujedno ironizira Turke, jer je već četi pripravio noćište — pod turskim čadorovima. U stvari, u prvome od spomenutih stihova Mažuranić je samo iznio vrlo lijepu sliku, uspomenu iz djetinjstva: svježe odsječeno granje, goreći na ognjištu, daje od sebe glasove, koji podsjećaju sad na pjevanje, sad na plač. To je spomenuo već Vladimir Mažuranić. U navedena pak zadnja tri stiha Mažuranić je iznio pomisli, do kojih bi došao svaki čovjek, koji bi motrio olujnu noć, s vjetrom i munjama.

Nakon Gruborova opširnoga Komentara sva su tumačenja Mažuranićeve pjesme bolja. Ali su i najno-

viji njezini komentatori pogdjegdje zastranjivali. Tako na pr. Mladen Leskovac riječ p r e d a (u stihu: Na junaku, dotle, dok ne preda) tumači: predati — pokoriti se, predati se. I on p r o k o l objašnjava riječju c j e p a n i c a. S t a b a r mu je: stablo, deblo. Stih

Raja sama nema oči i usta

objašnjava rečenicom: Raja niti ume da vidi, niti da kaže ono, što je videla.

Sva su ta kriva tumačenja nastala zbog toga, što Leskovac ili nije znao pravo značenje riječi, koje tumači, ili nije ispravno shvatio situacije, što je pjesnik opisuje. S t a b a r je čakavska riječ. Ne znači stablo, nego drven stup, na kome je u Primorju počivao t. zv. baras za lozu. U »Smrti Smail-age Čengijića« znači dakle stup, koji drži šatorsko platno. — Riječ p r e d a t i nalazi se i u Mažuranićevoj pjesmi »U smrt Ivana Kozulića« (Uplašen putnik blijedi vas i stine — I pred božanstvom svemogućim preda). Upotrebio ju je pjesnik i u svome sastavku o kazalištu (Danica 1840.), u rečenici: »Slavni su naši domorodci ... bojali se i u srcu predali«. Na svim ovim mjestima znači ona jedno isto: bojati se. — Stih »Raja sama nema oči i usta« znači, prema čitavoj situaciji, što je pjesnik opisuje (»Tuci raju, tuci Turke k jednu«): nije samo raja bila svjedokom agine sramote, nego i Turci.

U Bogdanovićevu izdanju rastumačena je riječ g a m z i t i (iz stihova: Studen kamen prima život — dršće, gamzi, diže glavu) riječima g a m i z a t i, g m i z a t i. To je tumačenje samo po sebi čudno, jer u pjesmu unosi sliku, koje čovjek ne bi očekivao. Pjesnik opisuje, kako se u noći, kad Crnogorci putuju, sve nekako diže — a po Bogdanovićevu tumačenju kamenje kao da gmiže, kao da se vuče po zemlji. No riječ g a m z i t i znači u Mažuranića nešto drugo. Nalazimo je i u »Haraču«:

A najveće ćor-Safere gamzi,
Da zavikne aga Čengijiću.

Vidimo je u knjizi »Hrvati Mađarom«, u rečenici o raskomadanoj Poljskoj: »Kako se tri ona plačna ulomka, tri krvava uda gorostasnog njezina tijela neprestano među se navlače, neprestano jedan k drugomu gamze, kao iz tri jadne tamnice tri ljubežljive sestre, nadenom (ocilnom) međusobne ljubavi verigom u prkos zidinam, u prkos krvoločnom nasilju nerastavno sjedinjene«. Očito je, da g a m z i t i ne znači p u z a t i, nego: čeznuti, hlepiti, pokretati se od uzbuđenosti. — Grubor je toj istoj riječi davao bez potrebe dva značenja. U »Četi« (Drhće, gamzi, diže glavu) znači mu ona: gamiže, gmiže, miče se, a u »Haraču« (A najveće ćor-Safere gamzi): gramzi, čezne za čim. Ispravno je samo drugo tumačenje.

2.

Na sličan način, kao što su komentatori u »Smrti Smail-age Čengijića« objašnjavali pojedine riječi, tumačili su i pojedine njezine dijelove, pa i njezin smisao. Najviše su komentirali »Kob«, koja se na prvi pogled doista i čini najmanje shvatljivom, u realističkom smislu. O tome su opširno pisali i pojedini komentatori, a izišli su o tom i zasebni članci.

Prvi se s Mažuranićevom »Kobi« opširno pozabavio Šegvić u svome izdanju od g. 1894., nalazeći u natpisu toga pjevanja vezu između Mažuranića i Gundulića, koji tu riječ mnogo upotrebljava. Posljednji je o završnom dijelu »Smrti Smail-age Čengijića« napisao zaseban članak Dr. Eduard Radošević, u Hrvatskoj reviji 1933. On je u toj česti Mažuranićeve pjesme vidio neke vrste zagonetku, koja se lako dade riješiti, ako čovjek ima pred očima dječje zagonetke.

Za razumijevanje »Kobi« potrebno je razlučiti troje: kako je pjesnik došao na to, da Smail-agu prikaže kao neke vrste lutku, koja se prigiba na svaki pokret nogom; odakle je uzeo samu tu riječ; što to

pjevanje znači u sklopu cijele pjesme. I za jedno, i za drugo, i za treće pronalazili su komentatori različita rješenja.

Kako je Mažuranić došao na misao, da Smail-agu prikaže kao lutku, nagađao je sin mu Vladimir. On pripovijeda, kako je u zagrebačkoj okolici, nad dolinom sv. Žavera, sve do šezdesetih godina 19. vijeka bila izbica, s kipom pustinjaka u naravnoj veličini, koji bi sagnuo glavu i sklopio ruke svaki put, kad bi se otvorila vrata ili netko lupnuo nogom. A možda je Mažuranić negdje čuo i podatak, koji iznosi Kasim Gujić, da je glavu Smail-age, kao i neke druge glave, vladika na Cetinju dao prirediti tako, da se na svaki pokret pera klanjala.[1]

Važnije je pitanje: kakvo značenje ima »Kob« u pjesmi kao cjelini. A za ovo ne treba tražiti upute u Mažuranićevim vrelima, nego u njegovu djelu samome. Slika Smail-age, koji se sagiba kao lutka:

Ter ti smjerno obje skršta ruke,
Ruke skršta, a prigiba glavu

samo je pendant slici iz »Agovanja«

Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže —

— kako je već spomenuo Ivšić. Ali za razumijevanje »Smrti Smail-age Čengijića« i ovoga mjesta nije dosta samo to. Slika bi sama unatoč tome bila nerazumljiva — jer tko bi mogao povjerovati, da su mrtvo tijelo Smail-agino mogli prirediti tako, da će se ono sačuvati i klanjati svakom pridošlici? »Kob« bi se tako u cijeloj pjesmi doimala kao nešto čudno, nakalamljeno, bez prave unutrašnje veze s ostalim njezinim dijelovima. A Mažuranić je pisao djelo čvrsto povezano, i realistički koncipirano. Objašnjenje »Kobi« nalazimo u djelu samome, u stihu:

[1] Smrt Smail-age Čengijića, Hrv. kolo 1936, str. 104

U toj izbi čudno čudo kažu.

Pjesnik nije nigdje rekao, da se mrtvi Smail-aga doista smjerno sagibao na svaki pokret noge. On samo pripovijeda, da tako k a z u j u, p r i č a j u. A to je i opet samo odgovor na one dijelove pjesme, u kojima se prikazuje Smail-agina težnja za slavom, njegovo nastojanje, da o njem narod pjeva kao o junaku. Prema »Kobi« narod o njem doista priča — ali ne onako, kako je sam želio, nego kao o lutki. A to je najteži udes, što je mogao stići tako slavična čovjeka.

U vezi je sa shvatanjem »Kobi« i filozofija pjesme. Očito je, da je samu riječ Mažuranić preuzeo od Gundulića. Ali u njega ima ona drugačije značenje. Dok je pisac »Osmana« bio pesimist, gledajući svuda oko sebe samo propadanje, taštinu, isprazност, vječnu izmjenu stvari i pojava, Mažuranić je bio čvrsto uvjeren, da u svemiru vlada dublji poredak, i da zlo prije ili kasnije mora biti kažnjeno. »Kob« je na svoj način izraz te Mažuranićeve vjere. Zato u »Smrti Smail-age Čengijića« nema Gundulićeve sumornosti, nego iz nje izbija nešto aktivistički vedro, mažuranićevsko. »Kob« znači: ovako svršavaju silnici.

Time se već zadire u najvažnije pitanje u vezi s tumačenjem »Smrti Smail-age Čengijića«: što ta pjesma zapravo znači, i što je pjesnik htio njome reći svome narodu?

3.

Marković je gledao veličinu Mažuranićeva djela u tome, što su u njemu sintetički prikazana četiri vijeka hrvatske povijesti. Po Šegvićevu je mišljenju cijela »Smrt Smail-age Čengijića« samo uzvišena ilustracija stihova iz popune »Osmana«

Ah, da je proklet, tko cijeć vire
Na svojega reži brata.

Lunaček — koji je ovo pitanje u svome članku u »Kritici« g. 1922. postavio kao glavno — tvrdio je, kako je Mažuranić svojim spjevom htio pokazati, do čega dovodi, kad jedan dio naroda tlači drugi dio istoga naroda. Pišući usred tadašnjih političkih prilika u Jugoslaviji, Lunaček je htio da na taj način istakne Mažuranićevu aktualnost.

Što je Mažuranić htio reći svojom »Smrću Smail-age Čengijića«, može se razabrati — kako je već Šegvić opazio — iz pjesnikovih starijih pjesama, te iz samoga toga djela. Mažuranić očito nije kanio samo opjevati jedan razmjerno neznatan događaj s periferije našega naroda, niti je namjerno išao za tim, da u stihove — makar kako snažne — zbije našu tešku prošlost od četiri stoljeća. Kao pjesnik, koji je u svim svojim pjesmama dodirivao žive potrebe svoga doba i općene poglede na život, htio je očito i u svome glavnome djelu reći nešto suvremeno, jako.

Prva je i najglavnija misao »Smrti Smail-age Čengijića« potpuno jasna i očita na prvi pogled. Prikazujući smrt jednoga od istaknutih turskih junaka svoga vremena, Mažuranić je time ujedno i pokazao, za čim ide. Htio je prikazati jedan isječak iz stoljetne borbe između kršćanskog i muslimanskog elementa, između nasilničkoga turstva i našega naroda, i ujedno istaknuti potrebu, da se turstvo bez samilosti smrvi. Elementi, koji su ispunjavali hrvatsku povijest kroz nekoliko vjekova, bili su u prvoj polovici 19. stoljeća još živi, i Mažuranić je u vezi s njima napisao pjesmu, koja ne dopušta nikakva drugačijeg tumačenja. Borbe naših ljudi protiv Turaka prikazivali su mnogi hrvatski pisci Mažuranićeva vremena (Martić, Ostrožinski, Kukuljević, Vukotinović, nešto kasnije Tombor). Marković je još g. 1873., u ocjeni Kukuljevićeva »Poturice«, tvrdio, kako je problem turstva u našoj knjizi još uvijek aktualan, kad još uvijek jedan dio našega naroda živi pod turskom vlašću.

Mažuranić je, prema tome, činio samo ono, što su činili i ostali hrvatski pisci njegova vremena. Upozoravao je narod na teškoće i patnje, što ih naši sunarodnjaci i kršćani uopće snose pod Turcima, i veselio se uspjehu, što su ga postigli naši borci. Kasnije se, zbog obzira prema muslimanima naše krvi, nastojalo njegovoj pjesmi dati drugo značenje. Uporište su za to i neka mjesta u njoj, tako na pr. opis agina šatora:

Al' što ono uz topuz se sloni,
Divno čudo dosle neviđeno,
Krotko janje pokraj mrka vuka,
Tanka vila pored zmaja ljuta?
Gusle vidiš: al' se ne boj, pobre,
Ne bi li ih razlupao topuz,
Prometnuo žice verigami,
Nevin lučac tetivom i lukom,
A konjica mačem od mejdana.
Ne boje se Slovinkinje vile,
Uz šestoper da će poginuti,
Pače znadi, da gdje njega nije,
Tu ni pjesan slovinska ne zrije.

Pogled na gusle djeluje na agu kao melem:

Al' gdje glasne o stožeru gusle
Med oružjem junak spazi,
Stuknu malo bijes krvni,
A usladi krv se gorka
Ko nebeskijem skladom struna,
I, što krvi žeđ bje prije,
Sad postade pjesme žeđa:
Tolika se slast iz pjesme lije!

Iz ovih se stihova dade zaključiti, da je Mažuranić htio Smail-agu prikazati kao čovjeka naše krvi, i prema tome u cijeloj svojoj pjesmi upozoriti na strahovito i uzaludno prolijevanje krvi među rođenom braćom. To je i navelo Lunačeka na njegovo tumačenje djela.

Ali je ovakvo tumačenje očito nategnuto. Mogao je Smail-aga i biti čovjek naše krvi i našega jezika. Mogao je voljeti pjesmu i gusle, kako ih vole naši ljudi. No on je u Mažuranićevu djelu prikazan kao Turčin. Svuda nastupa kao Turčin, prezirući kršćane i mučeći ih:

Turčin reče, ali mrijeti
Za krstovu vjeru svetu
Teško nije, tko se za nju bije.

Smaknu Ture toliko junaka.

Turčin tuge za krstove neima.

Aga stoji, ini Turci stoje.

Prema ovako jasnim nazivima za agu svako drugačije komentiranje pjesme znači svijesno ili nesvijesno iskrivljivanje Mažuranićeva djela. Osnovna njegova misao nije prema tome, da se pokaže na fatalnost borbe među jednokrvnom braćom, nego da se dokaže, kako između turskoga i kršćanskoga elementa nema pomirenja. Stihovi »Harača« u tome su potpuno jasni:

Često put se krst i Turčin nađu
Na dohvatu noža ljuta,
Gdje mišljahu, puškomet je puta;
Ter se grle rukam gvozdenijem,
Ter se ljube kljunom gvozdenijem
Krst i prorok, dok jednoga reče:
Tolika im mržnja srce peče!

Kad se to uostalom ne bi vidjelo iz ovoga odlomka, jasnija bi za Mažuranićevo shvatanje ovoga pitanja bila »Kob« — koja ima i simboličko značenje.

Prihvatajući se dakle zadatka, da u pjesmi prikaže smrt Smail-age Čengijića, Mažuranić je htio

zahvatiti u čin, kojim je ta vjekovna beskompromisna borba između kršćanstva i islama svršena porazom jednoga od nosilaca protivukršćanskoga načela. Da li je imao pravo da tako prikazuje događaj, da li je to bilo oportuno s obzirom na naš muslimanski svijet, da li je to bilo u skladu s njegovim kasnijim mišljenjem o fanatizmu, drugo je pitanje. Zanimljivo je, da je Marković u svome predgovoru god. 1876. isto tako tumačio ovu pjesmu, a tek u izdanju od g. 1905. prihvatio je iz političkih razloga misao, kako Mažuranić u svome spjevu nije dirao ni u turstvo ni u islam.

Misao o potrebi nepoštedne borbe protiv turske prevlasti izrasla je iz hrvatskih narodnih i vjerskih prilika Mažuranićeva vremena, i činila je njegovo djelo potpuno suvremenim. Ona mu daje izrazito narodno obilježje, vežući ga, kako je Marković izvodio, uz stoljetne krvave borbe našega naroda za održanje i uz zadatke, što ih je u 19. stoljeću još uvijek trebalo rješavati.

Ali Mažuranić nije ostao pri tome. Glavna misao njegove pjesme ne iscrpljuje se u težnji, da se kršćani moraju osvećivati Turcima, gdje stignu, nego je cijelo djelo proniknuto uvjerenjem o neumitnosti pravde, koja prije ili kasnije stizava sve zločince i nasilnike. Time je pjesnik cijeli čin, što ga prikazuje, podigao u više sfere, dajući svome spjevu pored nacionalnoga izrazito etičko značenje. Misao o neumitnosti Božje pravde postala je na taj način osnovnom njegovom mišlju. Mažuranić ju je iznio krepko i jasno, da tome nisu potrebni nikakvi komentari:

Iđe četa, ali kamo?
Man ćeš pitat četu istu,
Man ćeš pitat brze munje
I gromove gromke mani,
Kud se ore iznad gore,

Kad ti vazda odgovore:
»Ne mi, ne mi, no gromovnik,
Kom valjade svi da dvore!«

Iđe četa. Kuda? Kamo,
Sam on znade, koj je gori.
Valja da je grešnik težak,
Na kog hoće da obori
Taku silu svrh nebesa,
Sud njegove pravde vječne.

Time je pjesnik stvaran događaj, koji se može ubrojiti među bezbrojna sitnija čarkanja na granici kršćanstva i islama, najprije uzdignuo do simbola, u kome se ogleda protivština između dva duhovna elementa, kršćanstva i islama. A zatim je i samo to shvatanje uzvisio, gledajući u činu, što ga je opjevao, ne samo borbu između dvije vjere, dva pogleda na svijet, nego i sukob između dva najvažnija načela u poretku svijeta: između pravde i nasilja.

Misao o neumitnosti pravde, koja prije ili kasnije stiže svakoga nasilnika, provlači se kroz cijelu »Smrt Smail-age Čengijića« kao osnovni motiv. Crnogorci su u njoj prikazani kao oružje u Božjoj ruci. Patnje kršćana opisane su zato tako potresno, da bi se kasnije mogla opravdati Smail-agina pogibija. Ta je misao izrazito mažuranićevska. U njoj ne treba gledati središnju ideju samo ovoga djela, nego je ona pronicala cjelokupni Mažuranićev književni rad i pokretala pjesnika u životu, zahvatajući i njegov osjećajni i njegov intelektualni svijet.

Po svojim nazorima bio je Mažuranić neke vrste stoik. S pronicavošću, kojom je motrio ljude, nije mogao imati mnogo iluzija o njihovoj pameti i dobroti. Ali ga to nije navodilo na pesimizam. On nije, kao Gundulić, gledao svijet tužnim okom čovjeka, koji je uvjeren, da sve dobro mora propasti, i da je vrhunac spoznaje u shvaćanju, kako je na zemlji

sve ništavo. Promatrajući pojave života, došao je do zaključka, da u poretku zemaljskih i ljudskih stvari ima neki dublji smisao, i da na kraju ipak uvijek pobjeđuje načelo dobra. Čitavo njegovo sudjelovanje u hrvatskom narodnom životu — koje mu je donijelo toliko razočaranja — ne bi se uostalom ni dalo shvatiti bez takva njegova pogleda na svijet. Čovjek, koji je nakon sloma ilirizma, nakon sklapanja nagodbe i nakon svoga pada, mogao za vrijeme Khuena reći, da vjeruje i u budućnost Hrvatske, morao je u dnu duše, uza svu svoju spoljašnju hladnoću, biti pozitivan stvaralački duh, koji je uvijek znao sačuvati unutrašnju čvrstoću. Sva zla, što ih je vidio, sva nasilja i nepravde, što ih rđavi nanose dobrima, nisu ga pokolebala u poimanju, da će dobro na koncu ipak pobijediti. Pače, kad je vidio najgore carevanje zla, bio je to jače uvjeren u njegovu konačnu propast — držeći, da će dobro upravo zbog toga jače i vidljivije triumfirati:

Jer što kašnje, sve to jače tuče.

Ova misao Mažuranićeve pjesme nije proistekla samo iz pjesnikova osjećajnoga svijeta. Vjera u pobjedu pravde proniče velik dio njegovih stihova i proznih sastavaka. Nalazimo je u pojedinim njegovim pjesmama, u »Mislima« i u knjizi »Hrvati Mađarom«.

Mažuranić je bio po zvanju pravnik — što je sam češće isticao. U svojoj struci bio je odličan — što su isticali drugi. Ali je za njegovo pravničko shvatanje značajno, da se u pravnim sporovima doduše držao slova zakona, vjerujući u isto doba, da ono ipak ne sadržava uvijek onu višu pravdu, koju čovjek nosi u svom srcu. Unutrašnje sukobe između ta dva shvatanja pravde imao je prilike osjetiti kao hrvatski ban, i to je češće spomenuo i u svojim govorima. Svoju pak nevoljkost prema

legitimizmu izrazio je najbolje u knjizi »Hrvati Mađarom«, postavljajući se odlučno na stajalište naravnoga prava, protiv različitih pisanih zakona.

U Mažuranićevu razvitku od učenika, pjesnika i političkog pisca do visoka činovnika i državnika vidi se postepeno ohlađivanje, računanje s činjenicama. Zato misao o većoj vrijednosti naravne i Božje pravde izriče postepeno sve obzirnije — mnogo opreznije kao hrvatski ban nego kao politički pisac g. 1848. Najotvorenije ju je iznio u »Smrti Smail-age Čengijića«. Mlad, nesatrven sumnjama, koje dolaze od iskustva i životnih patnja, iznio je u svome najboljem djelu svoju vjeru: iza svih prolaznih zala, iza svih muka, koje mogu biti i strahovite, stoji viša pravda. Ona ne dopušta, da se gazi naravno pravo svakoga čovjeka na život i slobodu. Ona izravnava sve i plaća po zasluzi, makar kada — ali što kasnije, to je plaća jasnija i kazna teža.

Shvaćena ovako, »Smrt Smail-age Čengijića« nije samo djelo, u kome je Mažuranić pokazao i svoju moć izraza i sposobnost, da u pjesničkom obliku iznese veliku misao. To je ujedno djelo, u kome je bio najviše svoj — izrazivši sve, što ga je kao najdublje uvjerenje vodilo u životu i davalo mu snage, da mirno i spokojno trpi i udarce i nepravde.

4.

»Smrt Smail-age Čengijića« nikla je na osnovi stvarnoga događaja, izrasla je u nacionalnoj, socijalnoj i religioznoj atmosferi hrvatskoga preporoda, a produbljena je ozbiljnim etičkim shvatanjem, u kome je obuhvaćen cjelokupni ljudski život.

Iz ovoga izvire i trajna vrijednost Mažuranićeve pjesme. Kad bi njezin pjesnik bio i na najbolji način prikazao jedan događaj iz svoga vremena, kad bi

bio i sintetizirao četiri vijeka hrvatske prošlosti, još uvijek bi se moglo postaviti pitanje: Što nam to djelo može kazati danas, kad su ta četiri vijeka ipak prošla, i kad su svi sukobi između nas i Turaka davno riješeni? No »Smrt Smail-age Čengijića« nije toliko prikaz jednoga razdoblja i jednoga čovjeka, koliko prikaz ljudskih naravi uopće. S jedne su strane u njoj prikazani nasilnici, a s druge patnici. Mažuranić, kao sin malog čovjeka, siromašan i sam, podnoseći u mladosti i poniženja i odricanja, iznio je u svojoj pjesmi veličinu stradanja i bijede zbog nepravde ljudskih odnošaja, a s druge strane mentalitet ljudi, koji drže, da im je zbog njihova položaja sve dopušteno, te se igraju s ljudskim životima, s ljudskim ponosom i s ljudskim imutkom. Ali baš zbog toga nose takvi ljudi u sebi klicu vlastite propasti, jer prije ili kasnije dolazi obračun, u kome se izravnavaju nejednakosti, što su ih stvorili nasilnici. »Kob« je simboličan prikaz o završetku svakoga nasilja, svake oholosti.

Smail-aga Čengić nije u Mažuranićevu djelu prikazan samo kao Turčin. Čak turstvo i nije njegovo glavno obilježje. Ono mu služi samo kao oblik, pod kojim će lakše skrivati svoju nasilničku ćud. On je prije svega silnik, kakvi se javljaju u svakome vremenu, uvijek s istim crtama. To je čovjek, koji pljačka i muči ljude, koji hoće da uživa, koji hoće, da svi osjete njegovu vlast, i zato krši svakoga, tko mu se usprotivi. U njegovu liku nije pjesnik prikazao stvarnoga Smail-agu, nego tiranina uopće. A u njegovim značajkama i u njegovim postupcima uspio je iznijeti značajke i postupke svakoga silnika.

To ne vrijedi samo za ličnost Smail-age, nego i za cijelu sredinu, u kojoj se on kreće. U njegovoj se okolici mogu održati samo laskavci i udvorice, koji svoj bijes prema njemu iskaljuju na slabijima (Safer). Njegovi su pomagači krvnici kao i on — spremni

da vrše sva nasilja, dok ih se to lično ne tiče, ali koji se okreću od njega, čim su pogođeni u vlastitim interesima (Novica). Kao svi silnici, i Smail-aga drži, da je njegova moć trajna, te ne će da vjeruje, da bi mogao nastupiti čas, kad će mu se žrtve osvetiti. Smatra uvredom, ako netko posumnja u ispravnost njegovih postupaka (Durak), a ne osjeća, kako oko njega svi strepe, i da ga ne okružuje ljubav i povjerenje, nego strah. Kao i svaki silnik, i Smail-aga osjeća, da je najopasnije oružje protiv njega rugalica, kojom se nezadovoljnici oko njega služe, kad osjete njegovu slabost (Bauk).

U »Smrti Smail-age Čengijića« nije prikazana samo narodna i vjerska borba. U njoj je isto tako prikazana i ekonomska borba — borba između onih, koji imaju sve, i između onih, koji nemaju ništa, pa ih jači ipak još uvijek tlače, ne vjerujući, da se iz njih ne bi dalo još nešto istisnuti. U pjesmi je prikazan i razvrat, koji dolazi od prevelika užitka i rasipanja, i ujedno moralna snaga, koja se stječe sređenim životom. Pojedini njezini dijelovi čuvaju punu svježinu i u vremenima, koja nemaju naoko ništa zajedničko s razdobljem hrvatskoga preporoda i borbama s Turcima. Stihovi »Harača«

»Hljeba, hljeba, gospodaru,
Ne vidjesmo davno hljeba!«
— — — — — — — — — — — —
»Čekaj, krstu, dokle s neba
Noć večeras pane tiha,
Pečenja ću mješte hljeba!«

kojima je Mažuranić htio u prvom redu upozoriti na teške gospodarske prilike našega naroda pod Turcima, svojom intonacijom toliko podsjećaju na stihove A. B. Šimića, koji su nastali pod dojmom socijalnih strujanja iza godine 1918.:

Mi smo siti. Mi smo siti.
A za druge nek se stara
Onaj, tko ih stvara.

U njima je potresnom kratkoćom i jezgrovitošću zahvaćena slika nezdravih socijalnih odnošaja uopće.

Sve to čini, da se Mažuranićevi stihovi mogu osjetiti kao nešto živo, pa se mogu primijeniti i na prilike, koje nemaju ništa zajedničko s Drobnjacima, Mljetičkom, Novicom.

Mažuranić nije bio nacionalni i socijalni pjesnik u smislu uskih narodnih i društvenih programa. Noseći u sebi nacionalno i socijalno osjećanje kao dio vlastitoga bića, povezao ga je sa svojim religioznim osjećanjem. Čitavu svoju pjesmu — izrazito nacionalnu i socijalnu — izradio je na vjeri, da Bog kažnjava svako zločinstvo i svaku silu, i da u vječnom poretku stvari svaki nasilnik i svaki pravednik na koncu ipak dobiva, što zaslužuje. Cio ljudski poredak, makar koliko se to na prvi pogled činilo drugačijim, ipak se vrši prema višim zakonima, i u njemu svaki i najneznatniji čin ima dublji smisao. Sva »Smrt Smail-age Čengijića« — vezana po svome postanku uz efemeran događaj i ispunjena krvlju, osvetom, stradanjem pravednika, lukavštinom — ostavlja na kraju ipak dojam vedrine, i pobuđuje vjeru u prolaznost nasilja i rugobe, i u premoćnost i konačnu pobjedu viših vrijednosti nad kratkotrajnom vladavinom zla.

VII.

MAŽURANIĆEVA PROZA

1.

U prikazima Mažuranićeva književnoga rada njegova se proza jedva bilježi. Tome je očito razlog, što ona u svome najvećem dijelu ne pripada području književnosti u užem smislu. S obzirom na broj Mažuranićevih sastava u nevezanom slogu, u razmjeru prema broju stihova, imadu oni u cjelokupnoj njegovoj književnoj djelatnosti ipak prilično značenje. A još su zanimljiviji, ako čovjek razmotri njihove misli i njihov stil.

U svojim proznim sastavcima Mažuranić je, prije svega, mogao otvorenije iznositi poglede na različita pitanja života, politike i književnosti. Iznosio ih je doduše i u stihovima, ali se tu pokatkad ne zna, da li je neku misao iznio zato, što je doista bio uvjeren o njezinoj vrijednosti, ili ga je oblik stiha ponukao, da kaže nešto, na što isprva nije ni mislio.

Već prvi Mažuranićevi istupi u prozi — »Misli« — vrlo su značajni. Iako ih je stao objavljivati u svojoj 21. godini, pokazuju oni neobičnu zrelost, kao da potječu od čovjeka s većim životnim iskustvom. Razumije se, da među njima zauzimaju glavno mjesto misli o narodu, jer je i Mažuranić osjećao onako, kako su osjećali svi hrvatski preporoditelji, i kako je mislio svaki tadašnji evropski intelektualac, zadojen idejama nacionalizma. Za Mažuranića je značajan samo način, kako je primio te općene nazore svoga vremena i kako ih je iznosio. Iz njegovih »Misli« iz-

bija u prvom redu njegova nepokolebljivost u pitanjima naroda i njegova jezika:

»Koji vlašće narodnosti svoje srami se, spodoban se vidi cucku, kojemu njekoji batrivi dečak napuhnjeni mehur na rep prikopčiše: beži ovaj kak lud pred mehurom, beži onaj pred svojum narodnostjum; ne može se ovaj strašila svojega izbaviti, ne može onaj narodne odore iz duha izbaciti: s otom samo razlikom, da se ovomu po ulicah trčećemu smijaju i djeca i filarke, onomu po duhovnomu polju bludećemu razumni mudraci; da ovaj od iste naravi nerazložan jest, a onaj putem gizdosti i budalašćine božanski razlog izgubiše«.

»Koji materinskim jezikom govoriti stidi se, prispodobiti se more vojaku ustanovljeni rok (Losung) zato izustiti nehotećemu, jer bi straža doznala, da jedan izmed njejnih skupvojnikov jest: što ovaj u očih zakonov vojničkih, to onaj u očih majke domovine zaslužuje: kaštige vredan ovaj, a još veće onaj.«

»Opstojnost i ime kojega puka ne zavisi od zemlje ili sile, nego od neizbrišljivosti njegova narodna značaja.«

Iz ovih se Mažuranićevih zapisa osjeća, da ih je napisao član naroda, u kojega još nema dosta narodnoga ponosa i koji još sam sumnja, da li je dostojan član evropske zajednice naroda. Mažuranić, kao pripadnik takvoga naroda, potječući iz njegova nižega sloja, htio je u prvome redu istaći vrijednost narodnoga ponosa i ukazati na malodušnike, koji među vlastite sunarodnjake unose osjećanje manje vrijednosti. Usto je dosljedno isticao veću vrijednost unutrašnjih, duhovnih čimbenika nad spoljašnjima. Zato je spominjao krepost kao najvažniju oznaku svake skupine. Zato je branio snošljivost i udarao na shvaćanje, po kome je onaj narod najveći, koji je prolio najviše tuđe krvi:

»Nijedno općinstvo (Gemeinwesen) nije kadro opstajati bez kreposti... A koja je ta krepost? Ja mislim, ono živahno, djelovno ćutenje, da svaki ne za sebe, nego za opću očevinu, i ne za mimoilazeći hip ovoga života, nego i za dobro budućnosti živi. Otuda izvire umjerenost, trudoljublje, zatajenje samoga sebe, poteptavanje smrti, svaka dobra osobitost i prava životna sreća, prijateljstvo i ljubav, sovjetitost, slobodnodušje.«

»Očinski jezik braniti, ljubiti, poštovati, obdjelavati, dužnost jest: tuđi pako, a najmre koji nas u čem pomogoše, ne ružiti, ljubav jest«.

»Narodi se z vekšinum samo po svojih obladanjih poznaju, i dogodovščina njihova pisala se je dosad ponajveć tragom krvi prolijane. Krv vojakov učinila je vođe glasovite.«

Iako se može činiti, da je pisac ove misli uzimao odavde odande, ipak je u njima izražavao ono, što će kasnije biti osnovkom njegova cijeloga književnoga i političkoga rada. Mnoge od ovakvih pogleda izricao je kasnije ili u pjesmama, ili su one vidljive u njegovim političkim činima i izjavama. Pa dok se za velik dio ljudi može reći, da su u doba svoga vrenja, do pune zrelosti, s jednakim žarom prihvatali različite i protivurječne ideje, za Mažuranića je značajno, da već iza svoje dvadesete godine izriče nazore, kojih se kasnije nije morao nikad odricati.

Iz istoga narodnoga osjećanja, iz kojega su potekle mnoge njegove »Misli«, potekla je i njegova basna »Slavulj i kukavica«. Kroz fabulu o kukavici, koja se uselila u slavuljevo gnijezdo, te sili male slavuljiće, da uče kukavičji jezik, izbija aluzija na tadašnje odnošaje između Hrvata i Madžara.

U ostalim svojim proznim sastavcima od god. 1835. do g. 1848. dodirivao je Mažuranić neka pitanja i pojave tadašnjega hrvatskoga života, pa nije ni mogao iznositi nekih općenitijih pogleda. U svome članku o

tome, kako da se osnuje stalno hrvatsko kazalište (Danica 1840.), iznio je prijedlog, da se u Zagrebu zadrže novosadski glumci i da se za to nađu potrebna novčana sredstva. U prikazu knjižice »Anka i Stanko« (1841.), koju je napisala Ana Vidovićeva, toplim je riječima preporučio hrvatskim čitaocima novo djelce. Iz prvoga od navedenih sastavaka izbija njegov kriticizam. Iako je zbog nacionalnih razloga pohvalio Novosađane, Mažuranić je jasno istakao razliku između činjenice, što se u Zagrebu glumilo hrvatski, i između umjetnosti u punom smislu:

»Jer premda su članovi rečenoga teatralnoga društva tekar početnici, kojim, da se na fino sito kritike uzmu, jedva jedvice i ime od umjetnikah bi ostalo...«

U članku o knjižici Ane Vidovićeve iznio je poglede, kako da se slome ograde između različitih dijelova našega naroda:

»Ima u Dalmaciji našoj srdaca, koja . . . plamte na čast staroj slavi djedovah svojih i budućoj sreći poroda svoga; ima duša plemenitih, koje sila svojih ne štede, da se bratinskom slogom i ukupnom krepošću svali teški teret s plećah ilirskom narodu, kojim ga pritisnu gvozdena ruka sudbine, i provale ili preskoče veće jedared između njega kineski oni zidovi od tijesnih vele međašah, pogrdnih nazivah, azbukah ne samo i pravopisah . . . da se skinu junačkom plemenu ilirskomu već jedared s rukuh i noguh okovi od gluposti, da se osvijesti, od sljepote da progleda, od mračnoga praznovjerstva da se razvedri, od budalaštine napokon i mržnje međusobne da se opameti i među se bratinskom ljubavlju zagrli«.

2.

Kao pisac proznih sastavaka došao je Mažuranić jače do izražaja g. 1848. i kasnije, kad je od pokrajinskog odvjetnika postao ugledan i utjecajan javan

radnik, koji je stilizirao najvažnije hrvatske političke zaključke svoga vremena. Kod toga treba — bar formalno — odijeliti spise, što ih je izdavao pod svojim imenom, od onih, što ih je sastavljao u ime hrvatskoga sabora, banske konferencije, i sl.

Od njegovih proznih spisa prve vrste najznačajnija je knjižica »Hrvati Mađarom«. Napisao ju je doduše u ime Hrvatske, kao odgovor Madžarima na njihova obećanja i prijetnje, ali ni u njoj nije nikako mogao sakriti sebe.

Godine 1848., nakon martovske revolucije, kao da je Mažuranić prvi put potpuno jasno spoznao, gdje mu je u ljudskom društvu mjesto, i odatle je povukao nužne zaljučke. Dijete pučanina, živeći u doba reakcije na francusku revoluciju, on je i prije te godine znao katkad pokazati, da ga nešto privlači k idejama toga društvenoga prevrata. G. 1848. izjavio je to jasno, neuvijeno, s punim uvjerenjem. Geslo francuske revolucije o slobodi, jednakosti i bratstvu uzeo je za motto cijelom spisu. Na osnovu toga gesla htio je da se urede odnosi između Hrvata i Madžara, zatim odnosi između pojedinih zemalja austrijske carevine, a na njegovoj osnovi zamislio je i uređenje vjerskih pitanja. Za njega misao o slobodi, jednakosti i bratstvu nije bila samo zgodna krilatica, nego nešto vječno, sveto, prema čemu se ima udesiti cijela budućnost čovječanstva.

»Jednakost i sloboda, — dvije svete riječi, izuštene i upućene potkraj prošastoga vijeka nezrelu jošte svijetu; okupane u krvi despotizmom najprije bezvladnijem i krvožednijem, poslije samovladnijem i vojničkijem; ukopane sasma rukama krunjenijeh kukavica Ludovika XVIII. i Karla X. i čuvane u grobu svetogrdnijem oružjem europejskoga peterovladstva; pošto od straha glasa narodnoga uzdrhtaše ovi stražari i postadoše kao mrtvi, — uskršnjuju opet, kao spasitelj, dobitnice iz rake svoje, ter se u

slici ljepšoj i sjajnijoj ukažuju učenikom svojijem, božanstvenijem svojijem glasom veleći jim: Idite i naučite sve narode, budeći jih u ime jednakosti, slobode i bratinstva, učeći jih, da sve drže, što vam zapovijedamo: i evo, mi smo s vami u sve dane do svršetka svijeta.«

Za Mažuranića je značajno, da je shvatio socijalni smisao madžarske revolucije i držao najezdu madžarskog nacionalizma prevladanom:

»Ali sad, hvala Bogu, kako vidimo iz posljednjih proglasa vašijeh, vi već ne vojujete za narodnost, ne vojujete za jezik, nego za jednakost svijeh, za slobodu svijeh.

Moguće se je dakle s vami bratinski razgovoriti.

Mutna bo ona i mračne nesloge i bratinske mržnje vremena odnese u tamno prošastnosti krilo 24. veljače u Parizu, uzeše 13., 14. i 15. ožujka u Beču, zakopa napokon ožujak mjesec i travanj u Pešti.

»Jednakost i sloboda općenita« ori se po Parizu, zamnijeva po Beču, razlijega se po Pešti.

»Jednakost i sloboda općenita« ori se po Parizu, druženijem kraljevinama, odgovara sva Austrija, odjekuje ukupna Evropa.«

Drugi motto njegove knjižice nije manje značajan od prvoga. To je latinska izreka: Naturam expelles furca, tamen usque recurret. — Kao sin maloga čovjeka i maloga naroda, Mažuranić je na svakome koraku morao osjetiti, kako se njegovim opravdanim težnjama opiru i pojedinci i društveni razredi, a i narodi, pozivajući se na svoja pisana prava. Mažuranić je pred legitimizam na prvo mjesto metnuo naravno pravo svakoga pojedinca i naroda na slobodu i razvitak:

»Čvrsta volja i ljubav pravde nadvlada teškoće ma još tolike, ali naravi nikada.

Gazit narav donekle moreš, ali pogaziti nikada.

A tko narav gazi i laž brani, tome će se narav i poslije osvetiti, a laž iznevjeriti.«

Iz ovih osnovnih misli potekle su i ostale misli Mažuranićeve brošure. U njoj možemo osjetiti njega — ne kao čovjeka, koji samo izvršuje povjerenu mu zadaću, nego koji i živi s onim, što piše. Načela slobode, jednakosti i bratstva držao je silama, kojima se ne može ništa oprijeti, a snagu naravnoga prava držao je nesavladljivom, kao što su nesavladljivi prirodni zakoni:

»Jednakost, sloboda i bratinstvo za sve pod krunom ugarskom živuće narode i jezike.

Zakonom dakle ustanovit valja, da u Ugarskoj i pripojenih stranah nema gospodujućeg ni naroda ni jezika nikakva.

Svako bo gospodstvo isključuje jednakost, isključuje slobodu, isključuje bratinstvo.

Izmed sluge i gospodara, roba i gospodina nema jednakosti, nema slobode, nema bratinstva.«

»Jer kako narodi, tako i svi jezici stvoreni su od naravi jednijem pravom jednoga uzroka, to jest sporazumljenja radi.

A tko ne trpi u državi ugarskoj više jezika, postavljenijeh onamo rukom udesa i naravi, čudno zaista, da se ne pothvati poraziti Tatre, da sva Ugarska bude ravan, ili donje strane posuti Uralom, da od Ugarske učini Švajcu.«

Prenoseći svoje osnovne poglede na područje politike i predlažući rješenja za nastale sporove između Hrvata i Madžara, Mažuranić i opet na vatren način iznosi nazore. Ističe, kako se snaga države ima zasnivati na srcima njezinih državljana, a ne na sili. Spominje, kako je propalo shvatanje o nejednakosti ljudi, pa sad ima propasti i shvatanje o nejednakosti naroda. Upozorava na trošnost Austrije, stare državne tvorevine — koja bi se od svoje starosti mogla oporaviti samo onda, kad bi se oslonila na čuvstva vlastitih naroda, kad bi se uredila u duhu vremena.

Nižući jednu za drugom kratke rečenice, Mažuranić je cijelu knjigu prožeo uvjerenjem, da će misao o slobodi, jednakosti i bratstvu doskora sasvim pobijediti, i da će pravda i narav svladati sve zapreke. Zato nije dopuštao nikakvih polovičnih rješenja:

»Istina bo postat će životom, uvjereni smo, i bez vas i bez nas.

Jer ne dolazi ni proljeće stoga, što ozebo smrtni preko sve zime vjernu peć loži, već stoga, što naravnijem tečajem dođe i na nj red.

Jer nije štetno ni čovjeku ni državi ono, što je po naravi i pravdi, već ono, što je po nenaravi i nepravdi.

A što hasni suprot naravi i pravdi griješiti? Kad grijehe prošastnosti kara vazda nemilosna budućnost.

Prava bo naravi i pravde nadvladat će svakako usprkos svakom nasilju prije ili poslije.

Nasilje i nenarav i nepravda laž su; sloboda i narav i pravda istina su.

A o istim pisano stoji: Nebo i zemlja će proći, a riječi moje ne će proći.«

Manifest hrvatskoga naroda na evropske narode g. 1848., kao odgovor na madžarske tvrdnje, da su Hrvati natražnjaci, sastavio je Mažuranić prema smjernicama, što mu ih je dao sabor. U njemu je imao prikazati Evropi, kako Madžari gaze Hrvatsku, i kako se Hrvati s pravom odupiru njihovu nasilju. Mažuranić se ovdje pozvao i na prirodno i na historijsko pravo — ali više na prvo nego na drugo:

»Do dva gledišta ima, s kojih se gibanja svih narodah smatrati mogu: jedno je gledište naravnog, a drugo historičnog prava.

Glavna je naša namjera slobodnim narodom u slobodnom austrijskom carstvu biti.

Ma s koga god rečena dva gledišta se naša stvar uzela, svakako se odobriti mora, jer je na temelju i prirodnog i historičnog prava, kako također i novoizrečenih glavnih načelah ustava austrijanske monarhije osnovana.

Prirodno pravo uvijek ostaje naravno pravo, jer je u prirodi osnova i temelj svakog prava. Ono je uvijek jedno i isto, ali ga svaki uvijek nije kadar u pravom njegovom značenju pojmiti i shvatiti. Ono je dosad samo na čovjeka ograničeno bilo, i tek u najnovije vrijeme počelo se i na cijele narode, kao osobe u sebi svoju ograničenu nezavisnu cijelost imajuće, rasprostirati.«

Kao i u knjižici »Hrvati Mađarom«, tako i u ovome manifestu ističe Mažuranić kao glavnu misao hrvatske narodne borbe načela francuske revolucije:

»Za tu novu slobodu i jednakost svih narodah priznavajući politiku, koja je jedina na prirodi osnovana i na kojoj se jedinoj dugotrajni mir osnovati može, izjašnjuje se naš narod. Stoga želi, da svi austrijanski narodi opredijelivši se po jeziku, slobodni i među sobom posve jednaki budu.«

»Ovo je načelo jedini jamac mira u Austriji, a ono, po kojem sad u Austriji hegemonija njemačkog i mađarskog naroda postoji, nikom na veću štetu ne može biti, nego baš njima. Jer ako smije biti hegemonija jednog naroda nad drugim, onda ta mora slavenskom narodu kao najvećem i u Ugarskoj i u cijeloj Austriji pripasti. Ali mi, mi Slaveni, koje vi ropskim i tiranskim narodom nazivljete, stidimo se tog načela, jer se to sa dostojanstvom čovječanstva i duhom vremena ne slaže, i zato ne ćemo nikada gospodstva, nego samo sloge i ljubavi«.

3.

Iskustva, što ih je Mažuranić kao čovjek i Hrvat stekao od godine 1848. do 1860., morala su nužno ohladiti njegovu vjeru u skoru pobjedu pravde i jednakosti. U predstavci banske konferencije na kralja, sastavljenoi nakon listopadske diplome, ne poziva se on više na prirodno, nego na povijesno pravo:

»Nakon težkih i mučnih deset godinah danah, koje poput silne, ili bolje, silovite rijeke, bijahu novom i zato prevratnom teorijom preplavile svekoliko javno pravo kraljevinah i zemaljah, . . . izvolje-lo je posvećeno veličanstvo Vaše . . . premilostivo izreći sveto i jedino spasonosno, jer jedino pravično ono načelo, da, odsad unaprijed, vlada i uprava svake pojedine zemlje i kraljevine Vašeg Veličanstva imade počivat na temeljih posvećenih vlastitom historijom svake.«

Cijela ta predstavka, kao i zahvalnica na kraljevo ručno pismo kao odgovor na nju, ispunjena je dokazivanjem, kako je hrvatsko državno pravo staro i kako ga je apsolutizam pogazio, a sad ga kralj opet uspostavlja. Mažuranić u ova dva sastava nije, osim stilizacije, ni mogao pokazati nešto vlastito, lično. Ali već u govoru, što ga je držao u saborskoj sjednici od 8. VII. 1861., kad je trebalo odrediti odnos između Hrvatske i ostalih dijelova austrijske monarhije, opet izbija stari pristalica prirodnoga prava. Tu je proglasio valjanim i opravdanim svaki čin, koji narod izvrši u borbi za svoju slobodu. Pozivaiući se na činjenicu, da je Hrvatska g. 1848. bila od Ugarske stvarno i pravno odvojena, nastavio je:

»Što se mene tiče, gospodo, to ja nimalo ne dvojim, da ćete se vi u tom poslu pozivat svagdan na svoje pravo, jer je svaki korak, koji jedan narod učini u interesu svoga oslobođenja, od tutorstva drugog kojeg naroda, osobito onda, kad je okrunjen

uspjehom, osnovan na pravu narodnom i zapečaćen voljom naroda, ter stoga potpuno pravan.«

Brošura »Hrvati Mađarom« bio je posljednji veći sastavak, što ga je Mažuranić potpisao, i u kome je iznio vlastite poglede. Iz njegovih različitih predstavaka i stilizacija saborskih zaključaka vide se doduše neke njegove lične crte, ali se iz njih ne može razabrati, što je upravo njegovo, a što treba odbiti na općena shvatanja hrvatskih narodnih zastupnika. Zato su za upoznavanje njegova stvaralačkog značaja važniji govori, što ih je izgovorio u kasnijim vremenskim razdobljima.

Mažuranićevih govora ima neznatan broj. Redovno su kratki, pa i onda, kad nisu improvizirani. Kao hrvatski ban Mažuranić je doduše često odgovarao na interpelacije ili se uplitao u raspravu o različitim zakonskim osnovama — ali ni tu nije moralo doći do izražaja njegovo lično osjećanje, nego ono, što je bilo u vezi s njegovim službenim položajem. Najznačajnije i najduže svoje govore izrekao je u saboru godine 1861. i 1886. Očito ih je unaprijed spremio, i jasno je, kako je u njima htio govoriti kao čovjek i Hrvat, a ne kao dvorski kancelar i narodni zastupnik.

Prvi je govor — iz kojega je malo prije naveden jedan odlomak — značajan zato, jer su ga kasnije hrvatski političari, pa katkad i on sam, smatrali neke vrste pripremom za sklapanje ugarsko-hrvatske nagodbe. Drugi je važan stoga, jer se njime Mažuranić zauvijek oprostio od politike, izričući u njemu neke vrste opravdanje za svoje postupke na različitim visokim položajima.

Obadva su govora sastavljena vrlo brižljivo. Kratki su, jasni, misli su u njima pomnjivo razrađene, sve je proračunato na konačni dojam.

Prvi je govor izrekao nakon iskustva kao predsjednik hrvatskog dvorskog dikasterija. Mažuranić,

koji je god. 1848. pisao i govorio plamenim riječima, ističe u svome govoru 1861. da će govoriti sine ira et studio. Opravdavao je to riječima: »Mržnja i ljubav strasti su, a strasti malo, ili bolje rekuć, nimalo ne dolikuju ljudem, koji rješavaju tako težak i odgovoran posao. Jedino, ako što rečem studio, t. j. ako što rečem komu za ljubav, bit će, o tom uvjereni budite, rečeno za ljubav ovoj našoj domovini.« — Govoreći o zahtjevu Madžara, da se odnošaj između Hrvatske i Ugarske vrati u stanje prije g. 1848., Mažuranić je mirno i logički isticao misao, da su g. 1848. između Hrvatske i Ugarske prekinute sve veze, osim zajedničke krune, i da je glavni zadatak hrvatske politike, da sačuvamo, što imamo. Završio je taj govor rečenicama:

»Reć će tkogod: — Ako sačuvamo sve, što dosad imamo, to ćemo dakle imat čuvat i dvorski naš dikasterij, kojemu si ti predsjednik, ti dakle govoriš očevidno pro domo tua.

Istina je, gospodo, da sam ja s predsjednikom dikasterija u tijesnoj personalnoj uniji; ali tko predsjednika toga pozna onako, kako ga ja poznam, taj će mi dati pravo, kad vam rečem, da se toga nimalo nije bojati.

Držimo se dakle, gospodo, čvrsto onoga, što već imamo; jer se inače bojim, da u ovoj zemlji, ako ju prodamo, ne će kosti naše mirno počivati. Sudit će nam u svoje doba historija.«

U svome posljednjem pak govoru istaknuo je Mažuranić potrebu, da se u parlamentu govori o stvarnim, a ne o ličnim pitanjima. Izrekao ga je u prvom redu zato, da žigoše običaj, po kome su se u sabornici pretresali privatni odnosi. Spomenuvši to, nadovezao je:

»Ja velim, da to niti je lijep niti koristan običaj za javne poslove. Lijep nije, jer drugdje parlamenti gledaju, da u miru rade, a koristan nije, jer se tim ne

samo sije razdor i onako dosta velik u ovoj zemlji, nego dapače glasi osvete i mržnje dobivaju intenziju takvu, da ovi glasovi sa svojom strujom udaraju u stijene, koje su preko dvadeset... godina od ove sabornice daleko.«

Kao i u svom govoru 1861., i u svom posljednjem govoru Mažuranić se nastojao uzdignuti do širih stajališta, potiskujući i suzbijajući svaki lični motiv stvarnim razlozima. A to je crta, koja njegove govore veže s njegovim cjelokupnim gledanjem na život i javne poslove.

4.

Mažuranićevi prozni sastavci vezani su idejno s njegovim pjesničkim radom, jer i jedne i druge proniču iste misli, jer iz jednih i iz drugih izbijaju crte jednog istog čovjeka: sređenost, tolerancija, mir, nastojanje, da se čuvstva podvrgnu razumu, razumijevanje za tuđe interese, ali i ljubav prema svojima, demokratski osjećaji čovjeka, koji se uzdigao iz malih prilika.

Istovetnost nekih Mažuranićevih pogleda u proznim sastavcima s nekim njegovim stihovima tako je očita, da se katkad u njima podudaraju i riječi. U manifestu god. 1848. pisao je:

»Zato i vas bratski i ozbiljno pozivljemo, da odrekavši se gospodovanja prestanete druge narode gnjesti, jer smo mi gotovi sve pokušati, nego što bi se opet u stare verige okovati dali.

Mi, koji smo se toliko za tuđu stvar bili, mi, koji smo uvijek za uzdržanje naše općene otadžbine... učinili... mi ćemo pokazati, da se i za naš život, za našu narodnu čast i poštenje boriti umijemo«.

Kao da iz ovih rečenica čovjek razbira stihove »Smrti Smail-age Čengijića«, iz »Agovanja« i »Čete«. Ovo je pisano poslije »Smrti Smail-age Čengijića« —

ali je očito, da Mažuranić nije u svoje političke sastavke unosio misli iz vlastitih pjesama, nego su i pjesme i politički sastavci nikli iz jednog istog izvora: iz najdubljeg uvjerenja svoga tvorca. Odatle idejno jedinstvo sastavaka u prozi i u stihu.

Starčević nije bio zadovoljan Mažuranićevom knjižicom »Hrvati Mađarom«, jer je držao, da je g. 1848. trebalo pisati u obliku pamfleta. Što bi bilo u ono doba od jačega dojma — pamflet ili brošura pisana onako, kako ju je Mažuranić napisao — teško je danas suditi. No Mažuranić je i u ovom slučaju ostao vjeran sebi. Daleko od fanatizma i strasti, i u svojim je političkim spisima nastojao djelovati na razum i srce, a ne na podsvijesne nagone pojedinaca i naroda. Zato je značajka njegovih političkih sastavaka: oni su napisani naoko mirno, gotovo blago i popustljivo, ali je zato njihov sadržaj oštar. Knjižicu »Hrvati Mađarom« počeo je toplim riječima prema Madžarima:

»Mađari, sudržavljani naši! Bratinska ljubav i prijateljska ćućenja vaša izražena nam u proglasijeh vašijeh . . . napuniše srca naša neobičnijem veseljem, nenadanom radostju.

Da, nenadanom radostju obradovasmo se svikolici, videći, gdje ljudi . . . novijem bratinstva europejskoga duhom najedared rasvijetljeni povikaše: »Za svijeh jednakost, za svijeh sloboda!«

No u daljem nastavku svojih razlaganja Mažuranić niže sve jednu težu opasku od druge, ističući sve grijehe Madžara prema Hrvatima i spominjući bez kompromisa hrvatske zahtjeve za potpunom slobodom:

»Jer vam upravo velimo, da mi, narodnosti naše radi, u vladanje ugarsko pouzdanja imat ne možemo, dokle god vidimo, kako se nepravedno tlače u državi Ugarskoj, osim mađarske, sve ine narodnosti i jezici.

Jer tko je nepravedan u kući svojoj, naravno je, da mu se i izvan kuće ne vjeruje ništa.

Bez ministara dakle ugarskijeh neka potvrđuje bana našega kralj naš skupni.

Vlast nadvornika ugarskoga nek ne prelazi Drave, a ban naš nadvorniku tom vrsnik da bude, područnik nek ne bude.

Sabor naš ni u čem da ne visi od vladanja ugarskoga.

Sve unutrašnje upravljanje zemlje naše, od vladanja ugarskoga neodvisno, kao poglavarstva i sudove, srednje i najviše, neka je vlastan odrediti i urediti ukupni kraljevinah ovijeh sabor s privoljenjem ugarskoga i hrvatskoga kralja, bez svakoga upliva ugarskoga ministerija«.

Sve je po tonu daleko od pamfleta, ali i daleko od blagih uvodnih riječi cijele knjižice.

Još je značajnija predstavka, što ju je Mažuranić u ime banske konferencije sastavio g. 1860. na kralja. Nakon naslova i uvoda, u kome se o kralju govori »gospodaru i kralju naš milostivi«, i u kome se izriču različiti izrazi poštovanja i poniznosti (slavna kućo austrijanska, posvećeno veličanstvo, premilostivi,) nižu se formalne obaveze dinastije prema Hrvatskoj i navodi o svemu, što je Hrvatska u posljednje vrijeme pretrpjela.

»Pri svemu, tolikimi svečanimi prisegami i poveljami potvrđenom ugovornom pravu ovom, vladana bješe troiedna kraljevina u posljednje zlosrećno doba ovo u jeziku tuđem, od ljudih tuđih, uredbami tuđim, i kraljevini ovoj tim nesnosnijim, čim su dublje razorile i razrovale starodavni hram javnoga njezina prava i razasule na sve četiri svijeta strane sveti nam prah njegovih temeljah«.

Na ovaj je način, nastojeći uvijek da ne kaže neprilične riječi, uz sve izjave pokornosti i lojalnosti, Mažuranić mogao iskazati najdublja svoja ogorčenja i ogorčenja hrvatskoga naroda. Očito nije bio stvoren za pisca pamfleta, kako je to utvrdio i Starčević, ali je ovaj način za političara — a i za intelektualca

— prikladniji, jer se tako dade jače iznijeti važnost same stvari, nego u pamfletu. A taj je način pisanja i opet čisto mažuranićevski: nastojati reći sve, ali smireno, da ne iskoči niti jedan ton, koji bi možda bio preglasan, i koji bi pokvario cjelokupan dojam.

Stilske značajke Mažuranićevih proznih spisa izvijaju se iz ovih osnovnih njihovih crta. Mažuranić piše uvijek jasno, kratko. Kad čovjek čita njegove različite sastavke i govore od g. 1848. dalje, vidi očito, zašto su mu različiti odbori i sabori povjeravali, da sastavlja najvažnije političke spise. Mažuranić je — kako je već utvrdio Smičiklas — znao osjetiti, što su osjećali njegovi savremenici u Hrvatskoj, i to iznijeti bolje nego itko drugi. Njegovi politički sastavci značajni su po tome, što je u njima uvijek rečeno sve, što je u potrebnom trenutku trebalo reći — ali lijepo, sređeno, pregledno. Oni sačinjavaju pune cijelosti, u njima je sve usko povezano; s osjećajnošću umjetnika na vješt je način istaknuto, što je važnije, i što je određeno, da se čitaoca jače dojmi. I najbezličniji sastavci ove vrste, gdje je Mažuranić mogao reći malo što svoje, značajni su po toj jasnoći, preglednosti, sređenosti. Predstavka banske konferencije iz g. 1860. jedan je od najbezličnijih Mažuranićevih sastavaka, gotovo suh birokratski spis, u kome je trebalo paziti na svaku riječ. Pa ipak je tako vješto sastavljena, da se po njoj vidi, kako ju je pisao čovjek, koji osjeća težinu svakoga izraza, i važnost i harmoničnost ili disharmoničnost pojedinih odlomaka. Čitava predstavka sastavljena je od nekoliko dijelova. Najprije: riječi štovanja i poniznosti kralju, zatim zahvala, što vraća ustav, zatim brz, vješt udarac protiv onih, koji su prouzrokovali apsolutizam, zatim pozivanje na povijest hrvatskoga naroda u odnosu prema dinastiji i s obzirom na zasluge našega naroda prema njoj, onda uspit, ali vješto unesena opaska, da Habsburgovci Hrvatske nisu osvojili, nego da je odnošaj između

njih i Hrvatske zasnovan na ugovorima, zatim konstatacija, kako su ti ugovori bili jednostrano pogaženi i na koncu jasno formulirani zahtjevi naroda.

Sve to, na prvi pogled suho nizanje činjenica, pokazuje nakon analize vrlo vješt sklop, u kome ima uvijek fina nit od početka do kraja, u kome se nešto kao tobože uzgred nabaci, a nešto opširno spomene, ali tako, da svaka rečenica ima značenje za cijelost. A čitava je predstavka potpuno zaokružena cjelina, u kojoj ništa nije rečeno ni previše ni premalo i u kojoj je ton uvijek na svome mjestu.

Sastavljajući spise različite vrste, Mažuranić nije upotrebljavao jedan isti način pisanja, nego ga je znao prema potrebi mijenjati. Manifest g. 1848. i brošura »Hrvati Mađarom« pisani su s istih pobuda. Ali je prvi bio upućen Evropi, a drugi u prvom redu Hrvatima, te Madžarima. Prvi je pisan mirno, opširno, s dokazima i pozivanjem na principe, koji su tada u Evropi bili popularni. Ali ni to nije pisano bezlično kao kakav novinski članak, nego se i kroz taj manifest ponavljaju neke misli, koje mu daju okosnicu i koje iz pojedinih odsjeka čine cjelinu: misli o jednakosti, bratstvu i slobodi, o prevazi naravnog prava nad historijskim. Brošura pak »Hrvati Mađarom« pisana je zato, da se pridignu i raspale srca, i u njoj je upotrebljen drugačiji ton. Rečenice nisu napisane tako, da bi djelovale samo na razum, da bi njihove misli mogle djelovati svojom logičkom povezanošću, nego ju je Mažuranić pisao pjesnički: često rečenicama, koje se katkad približavaju stihovima, s jasnim i određenim ritmom.

»Nikad se nije oglušio Hrvat od poziva slobode, a ne ogluši se ni danas.

Svjedok su tome toliki njegovi u mračnoj još prošastnosti vremena bijeni za nju krvavi bojevi: svjedok onomadnja izmed vas i njega narodne nezavisnosti radi opstojeća nesrećna omraza, i svjedok napokon sve današnje težnje njegove.

»Jednakost, sloboda i bratstvo« usklik su sadašnjega vijeka, usklik su vaš, usklik su i težnja naša.«

»A tko što hoće, valja mu htjeti današnji dan cjelovito, a ne polovično.

Jer je zaludu stati na po puta, kad te slijedeći nalogom turkaju dalje.

A lud bi bio, koji bi htio obustaviti na po brda kamen oboren s vrhunca, kad bi se sunovratio u jarugu i bijednik i stijena.

S udesom se, s istinom i potrebitošću cjenkati ne da«.

Iz ovog se malog odlomka već razbiraju osnovna stilska obilježja ove knjižice. Rečenice su zadahnute unutrašnjim plamenom. Kratke ili dugačke prema potrebi, u kraćim ili dužim odlomcima, ali tako da se svaka doima svojom punom snagom, a ne gubi se među drugima. Vješto nizanje opazaka, no tako, da se počešće vraćuju iste riječi, na kojima se zasniva i cijela važnost pojedinih česti. A kako je Mažuranić vješto znao istaknuti važnije riječi u pojedinim odlomcima, tako je to učinio u cijeloj knjizi. Ona je sastavljena od tri dijela. U prvom se govori o tada suvremenim mislima, u drugom o odnosu Hrvata prema Madžarima i o odnosu između različitih evropskih naroda, a na koncu su izneseni hrvatski zahtjevi. — Ali se kroz svu knjigu, kao osnovni motiv, ponavljaju misli o slobodi, jednakosti i bratstvu, kao ono, što se ima iz knjige osjetiti povrh svega, i što joj daje više jedinstvo i umjetničku cijelost.

Sve značajke Mažuranićeva pisanja, koje su izbijale iz njegovih pjesama, izbijaju i iz njegovih proznih sastavaka, pa i izrazito političkih spisa. Iz nekih od njih — na pr. iz brošure »Hrvati Mađarom« — izbija upravo lirizam, kao i iz najljepših dijelova »Smrti Smail-age Čengijića«.

Nešto bi se slično moglo reći za Mažuranićeve govore. Iako je sadržaj onoga, što je govorio g. 1861. i 1886., već davno nesuvremen, ti su govori po svojoj

kratkoći, preglednosti, snazi dokazivanja takvi, da se mogu i danas čitati kao vrijedni dokumenti s književnim značenjem. S koliko je finoće na pr. Mažuranić znao odbiti napadaj Armina Pavića na sebe i popratiti ga ironijom, koja ipak nije uvredljiva.

»Gospodin Pavić jučer ili prekjučer imao je dobrotu u svom jako lijepom govoru spomenuti, da pošto je ova zemlja pretrpjela dvorsku kancelariju, da se je tako i tako dalje događalo i razvila historija. Ovaj izraz »pošto je pretrpjela dvorsku kancelariju« čini se meni, da nije na svom mjestu. Jer što se pretrpjeti dade? Bolest, kolera, kuga, kiša, snijeg, itd., to se trpi, ali ja velim g. Paviću, da je dvorska kancelarija bila takova, koje nije trebalo trpjeti, nego je imala svojih dobrih i jako dobrih strana.

Dvorska kancelarija je u rukuh Hrvatske bila metla, koja je tuđe elemente izmela iz Hrvatske. Dvorska kancelarija bila je ona ruka, koja je uvela opet stare, bar provizorno stare institucije ove zemlje. Dvorska kancelarija bila je ona, koja je uvela hrvatski jezik... od kojega hrvatskog jezika živi pošteni gospodin Pavić, ne ću reći, da ne bi mogao niti drugačije živjeti, ali to je njegova služba...«

I u tom posljednjem Mažuranićevu govoru opažaju se značajke njegovih književnih spisa: kratkoća, jasnoća, ali prema potrebi često ponavljanje određenih riječi i rečenica, na kojima se zasniva važnost cijelog sklopa misli.

Po tim svojim svojstvima — stil, misli, lična obilježja — Mažuranićevi prozni spisi čine jednu cijelost s njegovim pjesničkim sastavcima. Ako se uzmu u obzir njihove književne značajke, onda oni čine važan dio hrvatske literarne proizvodnje ove vrste. Oni su i važan dio Mažuranićeva stvaralačkog rada, jer su dokaz, kako su Mažuranićeve književne sposobnosti, poslije razdoblja, kad je pisao stihove, izbile s istim značajkama na drugom području. Po svojim stilskim elementima imadu oni određenu knji-

ževnu vrijednost: kao proizvod Mažuranićevih zrelih i staračkih godina, vredniji su od mnogih Mažuranićevih pjesničkih proizvoda njegovih dvadesetih godina, jer su ovi bili plod dozrijevanja i kolebanja, a u proznim spisima su došla do izražaja ona Mažuranićeva svojstva, po kojima je on bio potpuno zreo i svoj.

VIII.

KNJIŽEVNI UZORI

1.

Mažuranićeva klasička obrazovanost i njegove pjesme u staroklasičnom metru, njegovo nasljedovanje Kačića, Gundulića, narodne pjesme i različitih stranih pisaca potaklo je istraživače, da su stali njegovu poeziju podrobno ispitivati s obzirom na to, koliko se u njegovu stvaranju mogu pronaći tragovi drugih pisaca. Taj je posao započeo Marković u svojoj ocjeni »Smrti Smail-age Čengijića«, nabacivši — više usput — misao o sličnosti Mažuranićevih stihova sa stihovima Vergilija, Homera, Dantea i dr. Sustavno je taj rad nastavio Pasarić, ispitujući u Mažuranićevim pjesmama utjecaje starih klasika, narodne pjesme i Gundulića. Šegvić je to u svome izdanju Mažuranićeva glavnoga djela (1894.) proširio na talijanske epike, Tassa i Ariosta, a zatim su i noviji komentatori toga spjeva nastojali ovakvu proučavanju Mažuranića dati svoj prilog (na pr. Božidar Kovačević).

Najviše je sličnosti između starih klasika i Mažuranića pronašao Pasarić. Samo u jednoj jedinoj pjesmi, »Milutinu«, otkrio je 12 mjesta, sličnih Horacijevima. Naveo je među ostalim ovo:

Blažen, koga nebes sudbina skliskijem,
Milutine, časom živit uputiše.

Beatus ille, qui procul negotiis . . .[1]

[1] Sretan onaj, koji daleko od poslova . . .

Blažen . . . komu dadoše bogovi
. . . ter i mutnoga Hadriju
Strastih milotihim minuti vjetracem.

. . . neque auster
dux inquieti turbidus Hadriae[2]

Za Mažuranićevu misao u toj pjesmi

Sadašnje trebuje, niti budućega
Traži rad plodove vremena

našao je Pasarić 5 sličnih mjesta u Horacija, kao što su ova:

Carpe diem quam minimum credula postero[3]

ili: Dona praesentis carpe laetus horae.[5]

I u »Smrti Smail-age Čengijića« nalazio je Pasarić velik broj sličnosti s rimskim pjesnicima. Za stihove

Kroz noć crnu prhnu bez tijela
Hrabra duša, gola, nevesela

našao je dvije paralele u Vergilijevoj »Eneidi«:

Vitaque cum gemitu fugit indignata sub umbras
i:

. . . tum vita per auras
concessit maesta ad Manes corpusque reliquit.[5]

---

[2] . . . niti jug, nemiran gospodar uzburkanog Jadrana.
[3] Iskoristi dan, vjeruj što manje slijedećemu.
[4] Veseo crpaj darove sadašnjega časa.
[5] I život s jecajem uteče razgnjevljen pod zemlju (među sjene)
. . . tad život žalostan ode kroz zrak k pokojnima i ostavi tijelo.

Prema Pasariću, Mažuranić je i danovanje čete na Morači opisao ugledajući se u stihove »Eneide«:

Egressi optata potiuntur arena
Et sale tabentes artus in litora ponunt.

Ac primum silici scintillam excudit Achates
Suscepitque ignem foliis atque arida circum
Nutrimenta dedit rapuitque in fomite flammam.[6]

Prema Pasarićevim opažanjima, Mažuranić je svoju rečenicu

Al' i dobra u junaka
Drijemne katkad ruka hrabra

udesio prema Horacijevoj

Quandoque bonus dormitat Homerus.[7]

Stihovi:

Ali u grlu
Dobru starcu riječca zape

podsjećaju po tome ispitivanju na Vergilijevo:

Et vox in faucibus haesit.[8]

Stihovi »Harača«:

Ter prizorom žalosnijem
Gnjevno svoje pasu oko

bili bi slični Vergilijevima:

Sic ait atque animum pictura pascit inani

---

[6] Izišavši dokopaše se željene obale.
I udove morem prožete pruže po žalu.
I Ahat najprije iskreše iz kremena iskru.
I podjari oganj lišćem i metne oko njega suho granje i uspiri plamen u gorivu.

[7] Katkad zadrijema i dobri Homer.

[8] I glas zapne u ždrijelu.

ili Ciceronovoj rečenici:

Qui eius cruciatu atque aupplicio pascere oculos vellent.[9]

Mažuranić:

Ali tko će vjerno opisat
Prepaćene teške vaje?
Tko će srcem mirnijem slušat
Gorku žalost, kolika je?

Ter se lasno rastadoše s' suncem,
Malena je, ali hrabra.
Eto svega, što ti srce prosi.
Doba 'e gluho tamne noći.
Ide četa noćna, tamna.

Vergilije:

Quis cladem illius noctis, quis funera fando
Explicet, aut possit lacrimis aequare labores?
. . . lucemque relinquit.
Exigui numero, sed bello vivida virtus
Habes, tota quod mente petisti.
Ibant obscuri sola sub nocte per umbras.[10]

Uz ova, Pasarić je naveo još mnoga mjesta iz rimskih pisaca, da pokaže, koliko se Mažuranić ugle-

---

[9] Tako reče i pase dah bijednom slikom.
Koji su njegovim mučenjem i kaznom htjeli pasti oči.

[10] Tko bi opisao pričajući nevolju one noći, ili tko bi mogao sa suzama izjednačiti napore?
. . . i ostavi svijetlo (život).
Maleni brojem, ali u ratu živo junaštvo.
Imaš, što si tražio cijelom dušom.
Idahu tamni kroz sjene u samotnoj noći.

dao u svoje uzore. U nekim slučajevima naveo je za jedno mjesto u Mažuranića po nekoliko mjesta iz različitih klasika.

Pasarićevo nastojanje u ovome smislu nastavio je Šegvić. U svome izdanju »Smrti Smail-age Čengijića« napisao je:

»Treći elemenat ove pjesni jest klasicizam, te bi vrijedilo u nju duboko zaroniti, te iznijeti na vidjelo biserje grčkih, latinskih i talijanskih pjesnika, koje je Mažuranić dobro poznavao. Na mjestu ti uzme prispodobu, na mjestu opis, na mjestu kratku izreku, i to očito od počitanja prema velikanima, kao što umjetnik zlatar veze starinski dragulj u svoju umjetninu. Ali imade ovdje dragulja sasvim pretopljenih, te ih ne možeš ni zamijetiti. Svako paralelno mjesto sa klasičnim piscima nije mi moguće navesti; spomenut ću samo očitija, i koja su od drugih već bila spomenuta«.

Šegvić navodi, među ostalim, ove paralele:
Mažuranić:

Što mu s one piknje male
Po svem tijelu mrazne valja vale.

Vergilije:

Obstupuere animi, gelidus per ima concurrit
Ossa tremor.

Ili: ... Mihi frigidus horror
Membra quatit, gelidusque coit formidine sanguis.
Ili: ... gelidus Teucris per dura concurrit ossa tremor.[11]

---

[11] Zapanjiše se srca, i hladan mraz proleti kroz najdublje kosti.
Studen mi strah trese udovima i hladna se krv gusne od straha.
I Teukrima proleti kroz tvrde kosti hladan strah.

Mažuranić: Ter na mrtva mrtav gnjevno reži.

Salustije: Catilina, longe a suis, inter hostium cadavera repertus est... ferociam animi, quam habuerat vivus in vultu retinens.[12]

Kao sličnosti između Mažuranića i narodne pjesme spominje Pasarić:

Mažuranić:

Noć je vani slijepa, gluha,
Nigdje glasa, već što sipi
Rosa sitna, ko da nebo plače.

A mjesec bi vitorog te gledo
Sa zapada ispred zvijezda sjajnijeh
Ko prevodnik ispred stada ovan.

Prvi časak prestignut će, mniješ,
Konje vile raja lastavica.

A ne bi ga pronijele vile,
Akamoli noge na junaku.

Planu aga kano plamen živi.

Štono sam ih zarobio robljem.

Mukom muče ropske sluge,
Mukom muče, plijen svoj grabe.

Hrabra četa dan danovat
Na Morači hladnoj sjela.

Vrijedan sluga vrednjeg gospodara.

---

[12] Katilina je pronađen daleko od svojih, među neprijateljskim leševima... zadržavajući u licu žestinu duše, što ju je imao u životu.

U toj izbi čudno čudo kažu.

Mrak se gusti, pomrčina gusta
Zapodjede ravnicom i gorom.

Malaksali konji dobri
Zavlačeći ravno polje.

Narodna pjesma:

Do ponoći vedro nebo bilo,
Od ponoći naoblačilo se,
Iz oblaka tiha rosa pade.

Od sestrice zvezde preodnice,
Što preodi preko vedra neba
Kao pastir pred belim ovcama.

Al' je brza pusta bedevija,
Brza mu je, kao gorska vila.

Ne bi njega sustignule vile,
Kamoli bi Turčin na đogatu.

Planu Marko kao oganj živi.

Koji mi je roblje zarobio.

Muč', Milice, mukom zamuknula.

Dan daniše, pak i zanoćiše.

Dobra kada i od roda dobra.

I u Leke čudno čudo kažu.

Dok se pramen zapodjede tame
Vinogradu uz ravno primorje.

Ali su im malaksale ruke
Sijekući po Kosovu Turke.

Pasarić je naveo još velik broj stihova, kojima dokazuje podudaranje narodne pjesme i Mažuranićeva djela. Njegov je posao i u ovom pogledu nastavio Šegvić, navodeći na pr. Mažuranićeve rečenice:

A ne bi ga pronijele vile,
Akamoli noge na junaku.

Al' te jadno danas pritisnuli.

Danak minu, za njim sumrak stade.

Misli aga svakojake misli.

Narodna pjesma:

Al' ga ne bi vile dostignule,
Akamoli careve delije.

Silna vojska polje pritisnula.

Danak prođe, tavna nojca dođe.

Misli Alko misli svakojake.

Mnogo sličnosti našao je Pasarić između Mažuranića i Gundulića, na pr.

Mažuranić:

Rijekom krvca poljem teče.

Sad nadlijeće ine Turke skokom
Brza konja, sad nadmeće harbom.

Da, jer grom se ne oziva smjesta
Na krivine, tijem sigurni nijesu,
Jer što kašnje, sve to jače tuče.

Turskom krvi sad omastit ruke.

Gundulić:

Gdi krv rijekom od svud teče.
Svaki harbom vješto meće.

Jer pedepsa s neba koli
Lakse ide, teže pada.

Turskom krvi more omasti.

Pasarić i Šegvić navode mnogo paralelnih mjesta iz Mažuranića i Kačića, na pr.

Mažuranić:

Tko lijepo ime Isusovo.

Sunce zađe, a mjesec izađe.

A Novica pade na Cetinje.

Otkuda si, od koje li strane.

Malena je, ali hrabra.

Ni tko šapće, ni tko zbori.

Po Gackome i okolo njega.

Kačić:

A mi lijepo ime Isusovo.

Sunce zađe, a mjesec izađe.

Ormuz-paša pade na Grahovo.

Otkuda si, sveče duhovniče,
Otkuda li, od koje li zemlje?

Malena se četa podignula.

Nit se smije, nit se razgovara.

Po Budimu i okolo njega.

O sličnostima između pojedinih dijelova u »Smrti Smail-age Čengijića« i stihova talijanskih pjesnika počeo je pisati Marković. Već u svom predgovoru izdanju od g. 1876. spomenuo je, kako prikaz rajinih muka u »Haraču« podsjeća na prizore u Danteovu »Paklu«: pjesnik vodi čitaoca Gackim poljem oko jadne raje kao Vergilije Dantea oko prokletih grešnika. U predgovoru izdanju od g. 1905. spominje pak sličnost nekih Mažuranićevih i Danteovih izražajnih sredstava. — Tačnija poređenja između Mažuranića i nekih talijanskih pjesnika proveo je Kerubin Šegvić. On je u komentaru svoga izdanja od g. 1894. naveo mnogo paralelnih mjesta između Dantea, Tassa, Ariosta i Mažuranića, na pr.

Mažuranić:

Iđe četa noćna, tamna.

Jer što kašnje, sve to jače tuče.

Ko biserak sitan sinu.

Proz noć crnu prhnu bez tijela
Hrabra duša gola, nevesela.

Već što tmina čudit ti se ne da.

Ter se grle rukam gvozdenijem,
Ter se ljube kljunom gvozdenijem.

...hoće da se miran
Svijetu ukaže, a vas dršće i trepti.

Tasso:

Escon notturni e piani e per lo colle
Uniti vanno a passo lungo e spesso.

O giustizia del Ciel, quanto men presta,
Tanto più grave sopra il popol rio.

. . . e ben più vederle
Umidi gli occhi e gravidi di perle.

. . . uscì devisa
Con gran contrasto l' alma, e lasciò mesta
Laure soavi della vita.

Ma il numero degli egri e dei cadenti
Fra l'ombre oscure non discerne alcuno.
Copre la notte i nostri danni, e l'opre
Della nostra virtute insieme copre.

Ecco che l'uno all' altro è già congiunto
Con le man, con le gambe e con la faccia.

In gran tempesta di pensieri ondeggia.[13]

Nabacivši misao o utjecaju Byronova »Gusara« na Mažuranića, Lunaček je naveo i neke pojedinačne sličnosti — u njemačkom prijevodu. Po njegovu mišljenju stihovi »Smrti Smail-age Čengijića«

Boj se onoga, tko je viko
Bez golema mrijet jada.

Malena je, ali hrabra.

---

[13] Izlaze noćni i polagani, i po brežuljku idu zajedno dugačkim i brzim korakom.
O nebeska pravednosti, koliko sporija, toliko teža nad griješnim narodom!
. . . i to više mogu se vidjeti vlažnih očiju i punih bisera.
. . . iziđe odijeljena uz jak otpor duša i ostavi žalosna slatke dahove života.
Ali broj ranjenih i palih između tamnih sjena ne razlikuje nikoga. Noć pokriva naše gubitke, pokrivajući zajedno djela naše hrabrosti.
Evo, gdje je već jedan spojen s drugim rukama, nogama i licem.
Talasa se u velikoj oluji mislî.

odgovarali bi stihovima engleskog pjesnika:

Ist auch ihr Haufen, klein,
Nichts kann den kühnen Mut
Des freien Herzen brechen.

Nur der den Tod furchtlos ins Auge sieht,
Und schweigend stirbt, verdient den Ruhm.[14]

2.

Ovdje je naveden samo neznatan dio onoga, što su pojedini komentatori Mažuranićeve pjesme spominjali kao dokaz za različite utjecaje na pjesnika. Đuro Grubor je u svome »Komentaru« iznio također niz paralelnih mjesta iz različitih naših i stranih pisaca, te Mažuranića. On je ispitivao osobito sličnosti između »Smrti Smail-age Čengijića« i djela Sime Milutinovića Sarajlije.

Otkrio je na pr. ovakav slučaj:

Mažuranić:
Zemlja 'e tvrda, nebo je visoko.

Milutinović:
Krši tvrdi, nebesa visoko.

Naveo je usto i nešto sličnosti s Homerom, Danteom, Demeterom i t. d. — U predgovoru svome izdanju Mažuranićeva djela (Beograd 1935.) spominje Božidar Kovačević, da je prikupio »tuštu i tmu« Mažuranićevih reminiscencija iz dubrovačkih i klasičnih pjesnika.

[14] Iako je njezina hrpa malena, ništa ne može slomiti smjelu srčanost slobodnoga srca.
Samo onaj, tko gleda bez straha smrti u oči i umire šuteći, zaslužuje slavu.

Kad bismo uzeli u obzir sve, što je u vezi s takvim istraživanjima dosad izneseno, morali bismo doći do zaključka, kako u »Smrti Smail-age Čengijića« nema gotovo ništa izvorno. Cijela pjesma sastavljena je od 1134 stiha, a različiti komentatori iznijeli su bar tolik broj sličnih mjesta iz domaćih i stranih pisaca. Ili su pronašli, da je Mažuranić izrekao tuđu misao, ili upotrebio tuđu rečenicu, ili preuzeo ili preinačio tuđu sliku. Valjda u cijeloj svjetskoj književnosti nema djela, koje bi bilo toliko rasjeckano, kao što je Mažuranićevo — pa ipak velik dio komentatora, koji su se upustili u ovakav posao, ističe usto, kako nijesu iznijeli sve, što su opazili.

Iz navoda različitih komentatora izneseno je ovdje prilično mnogo primjera. Učinjeno je to zato, što već samo nizanje tobožnjih ili pravih sličnosti dovodi do jedino ispravnoga zaključka: kako je to ispitivanje velikim dijelom nategnuto. U nekim se slučajevima kod Mažuranića doista radi o sličnostima s nekim mjestima iz pisaca, što ih je u đačkim godinama upio u se. To vrijedi naročito za njegove lirske pjesme iz prvog doba njegova stvaranja, a vrijedi to donekle i za njegovo glavno djelo. Očito je, kako je Mažuranić, prožet staroklasičnom kulturom, narodnom pjesmom i romantičarskom književnošću, zadržao u sebi do kraja života neke poredbe, misli, rečenice, što ih je zauvijek upamtio u doba dozrijevanja. Kad u »Haraču« kaže:

Proz noć crnu prhnu bez tijela
Gola duša, hladna, nevesela —

onda je jasno, da je to slika, koja mu je ostala u pamćenju iz »Ilijade«.

Ili, ako isporedimo njegovu poznatu onomatopeju

Urnebes se gromki goram ori

sa sličnim mjestom iz Danteova »Pakla«

možemo s prilično sigurnosti zaključivati, da je hrvatski pjesnik vidio u talijanskoga, kako se upotrebom glasa *r* mogu izazvati dojmovi oluje, štropota, i t. d. Na Danteov se utjecaj (Pakao, 29) možda može odbiti i način, kako Mažuranić označuje proteklo vrijeme — prikazujući položaj mjeseca na nebeskom svodu.

Isto je tako jasno, da se Mažuranić mnogo povodio za narodnom pjesmom. Ali njegova povođenja nemaju značaj imitacije, nego je on radio isto, što i narodni pjevač: upotrebljavao je neka stajaća mjesta iz narodne poezije, ali na svoj način.

Mnogobrojni utjecaji staroklasičnih pisaca mogu se, očito, — kako je rečeno — utvrditi u Mažuranićevim lirskim pjesmama iz prvih godina njegova stvaranja. Tada je on, već zbog školske obrazovanosti, ne samo bio sav prožet staroklasičnom kulturom, nego je i namjerno upotrebljavao neke rekvizite staroklasične književnosti, da bi na taj način pokazao svoje znanje. Drugo je pak pitanje: kako je gledao na pojam književnih utjecaja u doba, kad je pisao »Smrt Smail-age Čengijića«.

Iz samoga nizanja paralelnih mjesta Mažuranićeve pjesme i pjesnikovih pravih ili tobožnjih izvora vidi se, kako se radi o različitim vrstama sličnosti. U nekim je slučajevima hrvatski pjesnik — kako je već napomenuto — izricao ono, što mu je iz lektire bilo prešlo u krv. U velikom broju slučajeva radi se naprotiv o poređenjima i opažanjima, do kojih ljudi dolaze sasvim nezavisno jedan od drugoga, u različitim vremenima i prilikama. Katkad su pak po srijedi zamjedbe, do kojih je došao i Mažuranić i neki drugi pjesnik, pa su ih slično i stilizirali. Međutim, u mnogo slučajeva i nema u paralelnim mjestima nikakve dublje sličnosti, nego su ih komentatori pronalazili na silu. Često su kao dokaz za tobožnje utjecaje

---

[15] Počne se rušiti mrmljajući.

na Mažuranića navedene neke stalne uzrečice, kakve je upotrebio i on, i Gundulić, i narodni pjevač, a da između njih nema nikakvih izravnih veza. Ako netko uporedo s jednim ili dva mjesta u Mažuranićevoj pjesmi navede 3, 4 pa i 5 sličnih mjesta u drugih pisaca, onda time nije ništa dokazao. Na taj se slučaj može primijeniti poslovica: Nihil probat, qui nimium probat. Jasno je, da se niti jedan pjesnik ne može u jednom istom stihu ugledati u 3 ili 4 tuđe rečenice!

Sve to traženje paralela i reminiscencija nema mnogo vrijednosti, ako se s vida gubi glavno pitanje: da li se ta slična mjesta u Mažuranićevoj pjesmi, ako ih doista ima u toliku broju, osjećaju kao nešto strano, ili je pjesnik tuđe elemente toliko preuzeo u sebe, da su postali njegovom duševnom svojinom, te nose obilježje njegova stila?

Odgovor je na ovo pitanje gotovo nepotreban, jer je Mažuranićev izraz toliko ličan, i toliko je njime prožeto cijelo djelo, da značajke njegova stila potiskuju sve ostale dojmove. Treba uzeti koji god od navedenih primjera, u kojima su komentatori nalazili sličnosti s drugim autorima, pa da se vidi, što je hrvatski pjesnik znao napraviti od svoga tobožnjega uzora. Njegovi stihovi

Ali u grlu
Dobru starcu riječca zape

mogu po smislu biti vrlo slični Vergilijevim riječima

et vox faucibus haesit.

Svejedno je, da li je Mažuranić, pišući napomenuto mjesto, imao u pamćenju Vergilija ili nije imao — sveukupni je dojam njegove rečenice, s njezinim ritmom, s glavnim i uzgrednim predodžbama, sasvim drugačiji nego dojam Vergilija. Isto je sa stihovima

Ter prizorom žalosnijem
Gnjevno svoje pasu oko

prema Vergilijevu

Sic ait atque animum pictura pascit inani.

Za onoga, koji pjesničku riječ gleda kao sredstvo umjetničkog izraza, a ne ogoljuje ju kao suh gramatik, jasna je golema razlika između jednoga i drugoga mjesta.

Čak i u onim slučajevima, gdje je jasno, da je Mažuranić gotovo doslovce preuzeo neki stereotipan izraz, vidi se dobro njegov stvaralački postupak. Takve riječi ne ostaju u njegovu djelu kao nešto razumski preuzeto, nego postaju dio novoga organizma. Takav je na pr. slučaj sa stihovima:

Planu aga kano plamen živi.
Avaj, Bože, što će odsad biti,
Kad već dosad Vlasi bjehu krivi!

Prvi od ova tri stiha gotovo je doslovce preuzet iz narodne pjesme. Ali u Mažuranićevu djelu ne stoji on kao sredstvo, uzeto od drugud, strano novome pjesničkome djelu. Povezan sa srokom s trećim od navedenih stihova, i slikajući vjerno prizor, što ga je pjesnik gledao u svojoj maštі, postao je dijelom Mažuranićeva izražaja. Nitko u njemu ne osjeća nešto umetnuto, nego dio pjesme, koji je potpuno u skladu s položajem, što se ovdje opisuje.

U cijelom ovom marljivom ispitivanju sličnosti između »Smrti Smail-age Čengijića« i pisaca, što ih je njezin pjesnik čitao, počinjene su dvije pogreške. Prva je u tom, što su tražena tobožnja vrela i tamo, gdje ih nema, a pušten je s vida važniji zadatak: da se vidi, što je od tih tobože tuđih elemenata u Mažuranićevu djelu postalo. Druga je pogreška, što su istraživači zanemarili nešto, što je trebalo najprije ispitati: utjecaj stranih književnosti Mažuranićeva vremena na Mažuranićev književni izraz.

Mažuranić je u školama učio klasične jezike i klasične književnosti, slijedio je u svome književnom

radu narodnu pjesmu i dubrovačke pisce, upoznao talijanske klasike (Dante, Tasso, Ariosto), pače je Tassa počeo i prevoditi (1838.). Ali su i njemu, kao i svakome čovjeku, kad ulazi u književnost, bili očito najbliži pisci, koji su bili na vrhuncu slave i utjecaja u vrijeme njegova dozrijevanja. Njemu, koji je svršavao srednju školu u sferi talijanske kulture, bili su bez sumnje u to doba najbliži talijanski pjesnici s prelaza iz 18. u 19. vijek (Parini, Monti, Manzoni, Alfieri, i sl.). Treba samo isporediti neke njegove stihove sa stihovima Montija:

Mažuranić:

Stvorac višnji pticam nebo dade,
Tiha duplja i žuđena gnijezda;
Ribam vode i šupljine morske,
Stan od stakla, da se po njem šire;
A zvjerinju livade i gore,
Hladne špilje i zelene luge;
Jadnoj raji? Ne dade ni kore
Suha hljeba, da je suzam kvasi.
Al' što velju? Dade nebo dobro,
No je nesit sve već Turčin pobro.

Monti (Caio Gracco, III., 3.):

Ah, miseri fratelli! Hanno le fiere,
Pe' dirupi disperse e per le selve,
Le lor tane ciascuna, ove tranquille
Posar le membra e disprezzar l' insulto
Dagl' irati elementi. E voi, Romani,
Voi che carchi di ferro a dura morte
Per la patria la vita ognor ponete,
Voi, signori del mondo, altro nel mondo
Non possedete, perchè tor non puossi,
Che l'aria e il raggio della luce. Erranti
Per le campagne e di fame cadenti,
Pietosa e mesta compagnia vi fanno
Le squallide consorti e i nudi figli

Che domandano pane. Ebbri frattanto
Di falerno e di crapole lascive
Fra canti fescennini a desco stanno
Le arpie togate; e ciò che non mai sazio
Il lor ventre divora è vostro sangue.[16]

Mažuranić je već u gimnaziji stao učiti francuski. Čitao je francuske pisce, pa i pravio bilješke iz njih. I opet su to naravno bili u prvome redu pisci s kraja 18. i početka 19. vijeka. Vjerojatno nisu bez ikakve veze njegovi stihovi četrnaestoga pjevanja »Osmana« sa stihovima iz Lamartineove pjesme »L'Hymne de la nuit«,

Mažuranić:

Nebesa su knjige od vijeka,
U kojih prstom višnji piše.

Lamartine:

O nuits, déroulez en silence
Les pages du livre des cieux.[17]

Petravić je u svome članku o Mažuraniću i Lamartineu (Četvrte studije i portreti) našao sličnosti između Mažuranićeva stiha u »Četi«

Crkva mu je divno podnebesje

i Lamartineovih stihova u pjesmi »La prière«:

---

[16] Ah, bijedna braćo! životinje, rasute po vrletima i šumama, imaju svaka svoju jazbinu, gdje mogu mirno položiti udove, bez brige za navalu rasrđenih elemenata. A vi, Rimljani, koji, pokriti željezom, svaki čas izlažete život okrutnoj smrti za domovinu, vi, gospodari svijeta, nemate na svijetu ništa drugo osim uzduha i zraka svijetla, jer se to ne može oduzeti. Lutajući po poljima i padajući od gladi, samilosnu i žalosnu pratnju čine vam mršave supruge i gola djeca, što traže kruh. Pijani od falernca i pohotne raskoši stoje međutim za stolom, uz pjesme, harpije u togi, i što njihov nezasitan trbuh proždire, vaša je krv.

[17] O noći, razvijajte tiho stranice nebeske knjige.

Voilà le sacrifice immense, universel,
L'univers est le temple, et la terre est l'autel.[18]

Neke sličnosti mogle bi se pronaći između Mažuranićevih »Vjekova Ilirije« i Chénierove pjesme »Hermès« — koliko njihove zajedničke crte ne treba odbiti na zajednički izvor, stare klasike. Kao što Lunaček tvrdi, da se Mažuranić u stihovima »Boj se onog, tko je viko . . .« ugledao u Byrona, s istim bi se pravom moglo reći, da je imao pred očima De Vignyjevu baladu o smrti vuka. Međutim, ispitivati sustavno ovakve sličnosti značilo bi vršiti isto tako jalov posao, kao što su ga većinom vršili komentatori, koji su ispitivali veze između Mažuranića i klasika. Veze između pravih stvaralaca ne očituju se nikad toliko u sličnosti pojedinih stihova, nego u sličnim duhovnim naklonostima, pogledima, težnjama i t. d. Doslovne sličnosti znače imitaciju i plagijat, a ne stvaranje.

Mažuranić je živio u istoj duhovnoj atmosferi, u kojoj i spomenuti talijanski pisci. I njega je u životu pokretala i zanosila ljubav prema narodu, slobodi, prema narodnoj prošlosti, prema narodnom jeziku. I on je mrzio tirane. I on je pripadao pokoljenju, koje je više manje bilo prožeto mislima francuske revolucije, ali je znalo sačuvati religiozni osjećaj. Kao i spomenuti talijanski i francuski pisci, i Mažuranić je bio klasično obrazovan, te se u njega mogu lako pronaći staroklasični elementi. Ali nije bio čovjek, koji bi se želio vratiti u stari vijek, nego je pomoću staroklasičnih elemenata iznosio poglede i težnje svoga vremena. To ga veže sa spomenutim talijanskim piscima, kao što ga opet neki drugi elementi vežu s Byronom, Hugoom, Chénierom, Lamartineom, i t. d.

Ne će biti presmjela tvrdnja, ako se kaže, da staroklasični tragovi u Mažuranićevim pjesmama nisu

[18] Evo neizmjeran sveopći žrtvenik, svemir je hram, a zemlja je oltar.

nastali samo kao posljedica njegove školske obrazovanosti, nego u isto doba i kao posljedica činjenice, što je vidio, da se u stare klasike ugledaju pisci, u kojima je u doba svoga dozrijevanja gledao književne velikane (Parini, Monti, Foscolo, i t. d.).

Tragovi talijanske književnosti s kraja 18. i s početka 19. vijeka vide se u Mažuranića u brojnim obilježjima njegova pisanja: u vrlo čestoj upotrebi jedanaestarca, sa svim njegovim talijanskim obilježjima (kao u Montija, Manzonija), u brojnim sinicezama, u obliku soneta, — koji je među Mažuranićevim pjesmama, kao i u Foscola i Montija, razmjerno vrlo jako zastupan.

Veze između Mažuranića i romanskih pisaca, osobito Talijana, ne treba gledati samo u očitim sličnostima, nego i u dubljim dijelovima njihovih umjetnina. Kao i Alfieri, i Mažuranić je buktao mržnjom protiv nasilnika. Kao i Hugo, i on je tražio plamene riječi protiv onih, koji tlače slabije.

Osobita srodnost može se vidjeti između Mažuranića i Manzonija. Kao što je Manzoni u svojim dramama (Adelchi, Il conte di Carmagnola) znao pomoću kora izraziti vlastite osjećaje prema radnji, što je prikazuje, tako je i Mažuranić od zgode do zgode u svoju pjesmu uplitao vlastite refleksije i čuvstva. Koliko je volio Manzonija, vidi se po tome, što je pod stare dane preveo njegovu odu Napoleonu. Ali je očito, da je ovoga talijanskoga pisca upoznao i zavolio već u mladosti, jer u obojice od njih u dnu književnih djela izbija isto životno osjećanje: vatrena ljubav prema domovini, bol i stid zbog njezinih ponižena, mržnja prema tlačiteljima, ali i vjera u pobjedu pravde.

Možda se neke veze između Mažuranića i njegovih romanskih uzora mogu naslutiti čak u onim dijelovima njegove »Smrti Smail-age Čengijića«, kojima su komentatori tražili domaće modele. Dok su na pr. Seeberger i Grubor u starcu svećeniku iz »Čete« gledali povijesnoga Petra I., ne će biti sasvim isključeno, da

je taj Mažuranićev svećenik nastao kao sabrat Manzonijeva oca Kristofora, Lemartineova Jocelyna, Rousseauova savoyardskog vikara. Svu je ovu trojicu pisaca Mažuranić poznavao, i volio, i nema sumnje, da su mu se njihovi likovi idealnih svećenika siromaha čvrsto upili u pamćenje. Možda bi se između Manzonijeva oca Kristofora i njegova crnogorskoga svećenika dale utvrditi čak i veće sličnosti. Kao što hrvatski pjesnik o svome starcu kaže:

Valjda i njega mlada ljeta
Uspomenom gorkom kore —

ali ne kaže o tome ništa određenije, tako i svećenik talijanskoga romana nosi u srcu sjećanje na grijeh mladosti.

Između Manzonija i Mažuranića ima i daljih veza. Manzoni je svoju odu Napoleonu izdao g. 1815., roman »Promessi sposi« 1827., a Mažuranić svoju »Smrt Smail-age Čengijića« 1846. U sva tri djela ima važna zajednička crta. Kao što je u Manzonijevoj odi prikazan Napoleon kao oružje Božje volje, kao što u romanu »Promessi sposi« nad cijelim zbivanjem lebdi Božja promisao, te rasplet dolazi kao Deus ex machina, tako je i u Mažuranićevu djelu pravi pokretač radnje Bog. — Između Manzonija i Mažuranića ima srodnosti i u stilu. Zajednička im je težnja za jednostavnošću, plastičnim dojmovima.

Nabacujući opaske o ovim sličnostima, čovjek ipak mora biti na čistu s time, da se ovdje ne radi o svijesnu nasljedovanju, nego o značajkama cijeloga književnog razdoblja, u kome su živjeli i Manzoni i Mažuranić. Živeći u istovetnoj duhovnoj atmosferi, talijanski i hrvatski pisac mogli su svaki na svoj način stvarati i samostalna djela.

Ima očitih srodnosti između Mažuranića i Montija, bez obzira na sličnosti njihovih nekih stihova. Monti je bio vještak u izrazu, znao se prilagoditi različitom

načinu izražavanja, mnogo je upotrebljavao jedanaesterac i spominjao je lica staroklasične mitologije. To bi ga vezalo s hrvatskim pjesnikom. Ali usto treba istaći, da je Mažuranić vješto slijedio druge, dok nije našao svoj put. Monti se u svome naziranju na svijet i političke prilike oportunistički mijenjao, a Mažuranić je do kraja života ostao vjeran jednim istim pogledima. Monti je bio više literat, a Mažuranić stvaralac.

Sve te sličnosti i srodnosti između Mažuranića i romanskih pisaca ne znače njegovu zavisnost od stranih uzora, nego pokazuju njegov odnos prema evropskom umjetničkom stvaranju njegova razdoblja. Za procjenu narodnoga i književnoga značenja njegova glavnoga djela treba ispitati i drugu stranu: koliko je ono vezano s našim životom. Ako se mogu pronaći veća podudaranja između njega i Manzonija na pr. u liku starca svećenika — onda treba podsjetiti, da je hrvatski pisac, pored eventualnih uzora u stranim književnostima, imao pred sobom i naše prilike. Nema sumnje, da je na njega pri stvaranju te ličnosti djelovalo i sjećanje na naše glagoljaše, siromašne i bliske narodu, koji su u Hrvatskome primorju, Mažuranićevu kraju, kroz stoljeća sačuvali prema svome duhovnome stadu istu bliskost, kakvu osjećamo u njegova svećenika u »Četi«. I taj svećenik — bez obzira na srodnost s poznatim svećeničkim likovima u romantičarskoj književnosti — ima izrazito naše crte.

Ispoređivanje njegovih pjesama s pjesmama njegovih uzora dovodi do jedino ispravnog zaključka: kako je Mažuranić doduše poznavao mnogobrojne pisce i slijedio ih neko vrijeme kao uzore, ali ne zato, da ih kopira, nego da pomoću njih što bolje izgradi vlastitu stvaralačku ličnost. Njegovi stihovi od g. 1835. dalje pokazuju jasno, kakve je sve uglede imao pred očima, i što je od njih prihvatao. Ali se iz tih stihova ujedno vidi, da je strane elemente postepeno sve više asimilirao. Ti elementi, ostali iz čitanja stranih i domaćih djela, postajali su sve više dijelom njegove

ličnosti, i on im je sve više davao potpuno vlastito obilježje. Za Mažuranića kao stvaraoca kudikamo je važnije, što je od preuzetih elemenata znao napraviti, negoli to, odakle je uzeo koje izražajno sredstvo ili stvarnu pojedinost. To će se vidjeti iz potanje analize njegova stila.

IX.

ČOVJEK I ZEMLJA

1.

Udara u oči, kako je Mažuranić u svojim pjesmama slabo ili nikako dodirivao mjesto, u kome se rodio, i krajeve, u kojima je živio. Svome zavičaju ispjevao je samo u dječačkim godinama pozdrav »Vinodolski dolče, da si zdravo«, a svoje primorsko podrijetlo označio je u književnim djelima i opet samo jednom, u natpisu prve svoje objavljene pjesme (Primorac Danici). Boravio je duže vremena u Rijeci, književne sastave pisao je u Szombathelyiju, Zagrebu i Karlovcu — no nigdje u njegovim djelima nema traga tim gradovima. Po svome refleksivnom značenju i općenim temama njegove pjesme nisu ničim vezane uz mjesta svoga postanja. U svoja pak dva pjevanja »Osmana« i u »Smrti Smail-age Čengijića« opisivao je krajeve, kojih nije nikada vidio (Carigrad, Crna Gora).

Pa ipak, Mažuranić je svima značajkama svoga bića i vlastitim čuvstvima bio toliko povezan uz zavičaj, da se to negdje moralo odraziti. Nije bez razloga u 14. pjevanje »Osmana« unio kiticu:

Svak najvoli, riječ je stara,
Od djetinjstva na što obiknu,
I najveć ga ono opčara,
Što mu u srcu najprije niknu.

Očito je, da je ta misao izrasla iz osjećanja, koja su ga još iz djetinjstva vezala uz Vinodol.

Mažuranić je s Novim podržavao veze sve do u duboku starost. Do kraja života govorio je Novlja-

nima, koji bi ga došli pohoditi, klasičnom čakavštinom. Dr. Milutin Mažuranić priča, kako je i s njime, kao gimnazijalcem, redovito »čakao«. Pripovijedao mu je usto, kako se u djetinjstvu najvolio kupati u Lišnju, i kako je s rođakom Petricom u njegovoj lađi ribario, te se pohvalio, da je od svojih vršnjaka bio najbolji »vozac«. Pitao ga je za sve ribe i sve stare znance, i tumačio, otkuda kojoj ribi potječe ime.

Cijela je Mažuranićeva književnost prožeta takvim sastavnim dijelovima, koji pokazuju, da ih je pjesnik ponio u život iz kraja, gdje je došao na svijet. S pomoću tih veza s djetinjstvom i zavičajem dade se u njegovim pjesmama razumjeti mnogo što, što se nikakvim potragama za književnim utjecajima i vrelima ne bi dalo objasniti.

Mažuranić se rodio na pogledu mora, kraj njega je proveo djetinjstvo i gimnazijske dane, ali je gotovo cio svoj ostali život proveo među ljudima s kopna, baveći se usto poslovima, koji ponajviše nisu s morem imali nikakve veze. Kako je njegova lirika ispunjena uglavnom refleksijama o općenim zadaćama naroda i čovjeka, nema među njegovim pjesmama niti jedne, koju bi izazvalo more, ili u kojoj bi ono bila jezgra — iako je jasno, da je ono u izgradnji njegova bića sačinjavalo jedan od važnijih elemenata.

Unatoč tome, more je u njegovim pjesmama izbijalo i onda, kad nikako nije mislio o njemu pisati, i kad je pred očima imao opet kakve više pojmove. Izbijalo je očito nesvijesno — možda i mimo njegovu volju — kao onakav elemenat njegove duševnosti, koji se dade i potiskivati, ali se ne da sasvim suzbiti, jer probija vlastitom snagom i ondje, gdje ga čovjek ne bi očekivao.

Značajno je, da Mažuranić u svojoj mladenačkoj tužaljci za rodnim mjestom (Vinodolski dolče, da si zdravo) mora i ne spominje. — U drugoj njegovoj poznatijoj pjesmi iz g. 1835., Doktoru Gaju, izbija ono u alegoriji, kojim je prikazana uzburkanost preporod-

nog doba. Spominje se u njoj i more i primorski kraj, — kako ih je pjesnik doživljavao, kad bi za burnih dana pogledao iz Novoga prema Senju:

Ljuti zemlju vihrom, a mutiše more neverom
Vjetrovi, ter drobne do neba prahe nose.

Strašnim po bregovih tad ručaše lugovi zvukom,
Ter ledeni Velebić vrhove u snijegu sakri.
— — — — — —
Eole, viče, nu zrij, kak ljuti Hadriju muti
Sjever — — — — —

U daljim Mužuranićevim pjesmama spomenuto je more ili u poredbama, ili u uzgrednim slikama, kojima se želi jače osvijetliti kakva misao ili predodžba:

Mornar tvrdo kopno ruži,
Dok ga vjetar tihi riva;
Al' skliskoću mora tuži,
Kad na daski razbit pliva.

(Protivnost)

Blažen, zorno komu dadoše bogovi
Žitka slape, ter i mutnog Hadriju
Strastih, milotihim minuti vjetracem.
— — — — — —
Krhkim siječe nerad drvetom Indije
Srdite valove, niti, kad tamna noć
Sjajne vlašiće il' jasnu prihodnicu
Strašnim smrtnom oku zakrije zastorom,
Drščući straši se; niti, kada silenim
Zvižde jidra jugom, da mu inostrane
More ne požđere trge, uplaši se.

(Milutinu)

Za Mažuranićev je duhovni razvitak značajno, što je ovaj čovjek u najvažnijim razdobljima života znao zatomiti svoje najličnije osjećaje, podvrgavajući se

gotovo redovno diktatu uma. Svladavajući samoga sebe, uspio je da se izgradi, kako je htio i želio. — Nešto slično može se zapaziti i u njegovu odnosu prema moru. U prvim svojim pjesmama dodiruje on elemente rodnoga kraja razmjerno često. More i slike mora iznosi i u svojim nešto zrelijim tvorevinama. Ali onda, kad mu se činilo, da je potpuno svladao svoja mladenačka ganuća, kao da je ujedno uspio istrgnuti iz sebe i predodžbe, što ih je u život ponio iz zavičaja, jer mu se to možda činilo nepotrebnom sentimentalnošću ili uskoćom pogleda. Pa tako kao da je bio uspio istrgnuti iz sebe i sliku mora. Kroz nekoliko godina pisao je različite pjesme — i ljubavne, i patriotske, i filozofijske — ali mora u njima nije spominjao.

Ali se ono nije dalo istrgnuti iz duše. Predodžba o njemu javljala mu se i kad je pisao svoja pjevanja »Osmana«, i kad je stvarao »Smrt Smail-age Čengijića«. Kad se Osman sprema na istok, u svojim odredbama spominje i brodove, izazivajući lijepu i doživljenu sliku mora:

Neka, ugodno kad zavlada
Povjetarcem vrijeme i morem,
Riješeć jedar bijela stada
Putovati udilj morem.

Kad je opisivao crnogorske krajeve i stradanje raje od poturica, Mažuraniću se i opet javila u duši slika mora — onakva, kakvu je mogao doživjeti samo čovjek, koji je nosi u sebi kao dio svoga duhovnoga bića:

Stvorac višnji pticam nebo dade
— — — — —
Ribam vode i pučine morske,
Stan od stakla, nek se po njem šire.

Pa ipak Mažuranić kao da nije bio takav Primorac, kome bi more bilo najvažniji duševni sadržaj. Sjeća-

jući ga se i čeznući za njim, Mažuranić po svome temperamentu i po dubljim krvnim vezama kao da nije bio ni pomorac ni ribar, nego čovjek, u koga su ipak jači elementi kopnenog života. Kao što su njegovi stariji bili seljaci, baveći se ratarstvom i vinogradarstvom, pa i stočarstvom, a ne ribarstvom i pomorstvom, tako su i u njegovoj poeziji češći i značajniji pejzaži s kopna od slika mora. Važna je u tome pogledu njegova prva poznata pjesma, »Vinodolski dolče, da si zdravo«. Izričući u njoj svoju čežnju i tugu za zavičajem, spomenuo je novljansko polje, brestove, koprivić, zelenilo, košnju, vino, ptičja gnijezda, lutanje po Mikulinskoj gori — dakle sve pojedinosti, koje su bile značajne za njegov život kod kuće, i bez čega se u Rijeci tako teško snalazio. Što u tom nabrajanju svih pojedinosti, koje su ga privlačile u rodnome mjestu, nije spomenuo more, moglo bi se možda objasniti i time, što je od svih elemenata, od kojih mu se izgrađivao život kod kuće, jedino more imao i u novome boravištu, pa nije morao čeznuti za njim. Ali je takvo objašnjenje slabo, jer je more u Novome ipak nešto drugo nego u Rijeci.

U toj svojoj pjesmi Mažuranić je spomenuo čimbenike, od kojih je poglavito zavisila egzistencija ljudi u njegovu kraju — dobra ljetina i dobro vino:

Još me tvoje vino jače tira,
Da t' nazovem ja dobre letine.

Mažuranić, koji je more spominjao tako često, jer mu se ono u djetinjstvu jako upilo u pamćenje, nije ga ipak, zbog veće, atavističke privezanosti kopnu, ni u jednoj svojoj pjesmi pokušao prikazati u svoj njegovoj ljepoti. Ali je zato ostavio nekoliko slika prirode, koje su mogle nastati samo u vezi s kopnom. Pjesma »Večer« sva je po svojim djelovima »kopnena«:

Kad sunca zaspava na zahodu trak
I luči njegove rumen stiže mrak,
Ter brda doline sa sjenami steru:
Tad svirku zadijeva čobanče za pas,
A ovce ga slijede čujuće mu glas,
I veselo bečeć u toru se beru.

Kad rosa večernja izlijeva pomast
I njezinu cvijeci pokušaju slast,
Glas zvona pobožni razlijevaju stine:
Sa jelenom košuta spješi na stan,
Trčeći u dubravu lazi niz stran,
Ter zrije žurivo, da ljub ne pogine.

U svojim pjesmama spominje Mažuranić polja, gore, šume, prikazujući plastično ono, što je htio opisati. Dok more u ponajviše slučajeva samo spominje, iz njegovih se opisa s kopna osjeća, kako je pred sobom imao jasnu predodžbu slike, koju je htio izniјeti. Na pr. početak pjesme »Javor«:

Gdje je ono naraso javore,
Ispod brda, u dolini tamnoj,
Usred drača i tvrda kamena,
Ni na vodi, ni na bijelom danu?
Gusta ga je magla pritisnula,
Pobratime, kao sinje more,
Da ga žarko i ne vidi sunce.
A vrh njega brdu na prisoju
Tu se vise brijesti i jablani
I gizdavi hrasti od vjekova.

Iz Mažuranićevih pjesama udara u oči, kako je njihov tvorac u više navrata prikazivao, ili bar spominjao, pastire i njihov život. Spomenuo ga je u navedenoj već kitici pjesme »Večer«, a usto i u nekim drugim pjesmama:

A brižan se pastir s' stadom
Divlje u špilje strmih gora
Skriva, opojen slatkom nadom,
Da će rujna svanut zora.

(Danica Ilirom, danku i vladatelju)

Gledao jih čoban kod ovaca,
Pak od mila suze prolijevao,
Ter ostavlja na plandištu ovce.

(Javor i tamjanika)

U pjesmi »Vjekovi Ilirije« Mažuranić je stvorio upravo apoteozu pastirskoga života — prikazujući kao najsretnije doba u razvitku čovječanstva ono razdoblje, kad su ljudi živjeli kao čobani:

Zbori od časnih staraca pod milim
Skupljahu se lipam, tere čilim
Momkom mudre savjete davahu;
I dokle se zlatokrile pčele
Njih vrh glave u košnice sele,
Plemenitu mladež naučahu,
Kako krotka stada pasti treba
I upravljat čistu svijest put neba.

I »Smrt Smail-age Čengijića«, u opisima i slavi crnogorskog načina života, i opet je apoteoza pastirskoga života:

Tko vas haje, plode l' krši vinom?
Tko vas haje, plode l' krši žitom?
Tko vas haje, plode l' krši svilom?
Dok po vrelijeh hladne vode ima;
Dok po dragah bujna stada muču;
Dok po brdijeh sitna krda bleje.

Nema sumnje, da se neki od ovih elemenata u Mažuranićevoj poeziji, koji su u vezi s morem i pastirskim životom, mogu djelomično smatrati i pre-

uzetim elementima iz staroklasične i dubrovačke književnosti. Za neke se od njih već na prvi pogled mogu konstatirati paralele iz Horacija. Ali je za Mažuranića i za njegov psihološki sastav ipak važno, da se u njegovim pjesmama u tolikom broju javljaju ovakvi, a ne drugi, makar i preuzeti elementi. To pokazuje njegovu intimniju povezanost s njima. U njima prema tome ne treba gledati samo odraz lektire, nego i opet dublju vezu s onim, što je u život ponio iz zavičaja.

Bez obzira na to, koliko se u ovim elementima Mažuranićeve umjetnosti mogu naslutiti literarni rekviziti, opet se iz nekih pojedinosti mogu nazreti izrazito lične i primorske Mažuranićeve crte. Kad u pjesmi »Javor« spominje različito drveće — onda je i opet karakteristično, da spominje samo vrste, što ih je mogao u svome djetinjstvu opaziti u svome rodnome kraju i oko njega: javor kao jedno od najviših stabala u šumama Hrvatskoga primorja, hrast kao najčešće visoko drvo u tim krajevima, i jablan kao drvo, koje se najviše ističe svojom visinom i vitkošću na mjestima, gdje ima vode. Mažuraniću kao da nije palo na pamet, da spomene bor, ili jelu, ili omoriku, kojih u Hrvatskom primorju u njegovo doba nije nigdje bilo. Opisujući sreću, što ju je čovječanstvo osjećalo u razdoblju pastirskoga života, Mažuranić i opet nije morao preuzimati literarne rekvizite kao nešto naučeno; tu je sreću osjetio u svome kraju, gdje djeca, čim postanu sposobna za kakav posao, provode kraj ovaca svoje najsretnije doba života, čekajući bez ikakvih briga godine zrelosti. Prema tome je i ovdje pisao onako, kako je osjećao. Pjesma »Večer« nije po svojim slikama naoko vezana ni uz kakav kraj. Pa ipak — analiza pojedinih njezinih djelova pokazuje, kako je njezin pjesnik, stvarajući je, imao pred očima svoj zavičaj. Prva kitica sadržava vrlo točan opis sumraka u Vinodolu. Kako sunce postepeno zalazi, tako sjene planina, koje kotlinu

dijele od mora, postepeno prikriju cijeli kraj. Dok je dolina već zasjenjena, planine na sjevernoj njezinoj strani još su obasjane sunčevim zrakama. To je znak pastirima, da je došlo vrijeme za povratak kući.

Četrnaesto i petnaesto pjevanje »Osmana« i »Smrt Smail-age Čengijića« bili bi po svojoj građi i krajevima, koji su u njima opisani, najmanje prikladni za to, da u njima izbije nešto od onoga, što je Mažuranića vezalo sa zavičajem. Ali pojedinosti njihove pokazuju, kako je njihov tvorac i ovdje stvarao iz sebe, iz nesvijesnih sjećanja na djetinjstvo. U petnaestom pjevanju »Osmana« susrećemo sliku pčela u pčelinjaku:

I ko veseo roj od pčela
Po uništu šumi i zvuči:
Tako i čela svud vesela,
Svačija radost bukom bući.

Opis je tako živ, da ga je mogao stvoriti samo čovjek, koji je često motrio šum i zujanje pčela. A da ga je mogao stvoriti samo pisac, koji je živio u Hrvatskome primorju, pokazuje riječ »uliště« (ulišće).

Na kraju petnaestog pjevanja »Osmana« spomenuta je trstika:

Osman reče, a sve vijeće
Na prsima ruke skrsti
Trepeć s ropstva ko trepeće
Trst, kad sjever zadme čvrsti.

Nu se vara, tkogod scijeni,
Sam na sjever trst da preda:
Vlažni na nju jug okreni,
I predat će trst ureda.

Istu sliku, stegnutu, nalazimo u sličnu značenju u »Smrti Smail-age Čengijića«:

Junak negda, sad ne junak više,
No trst, kojoj svaki hlad kidiše.

A nju je očito ponio u život čovjek, koji je u djetinjstvu gledao pokretljivost trstike u primorskim potocima.

Vladimir Mažuranić upozorio je na mnogobrojne veze između »Smrti Smail-age Čengijića« i Hrvatskoga primorja. On pripovijeda o svome ocu:

— Ali on je »pritegnuv lak opanak na noge« i sam zalazio pred zoru u goru, stan medvjeda i vuka i još gorjih hajduka, krvnika »sitnih krda i volova stada vitorogih«. I pod njegovim se je laganim stupanjem »podavala vrlet tvrda«, a »vrletna se nizila brda.« I on je slušao »tutanj neba i ravnine« i »razloj groma po dolini«, i on je vidio i čuo, gdje se »skoro usječeno granje cmari i pjesancu dragu plačuć pjeva, pjevajući plače«. Koliko je puta vidio on na svojih šetnjah, susretnuv u tami hitra Primorca, gdje se pomalja vrh stijene, da u mraku uteče, gdje »studen kamen prima život, drhće, gamzi, diže glavu, iz tvrdoga stanca snažnu pest pomalja, nogu krepku i proz mrazne živce vruća rek bi krvca vri mu rijeka«, i vidio zatim »pušku dugu, put nebesa gdje se koči«.

Vladimir je Mažuranić svojim rečenicama — na prvi pogled dosta nerazumljivim — htio pokazati, kako mnogi dijelovi »Smrti Smail-age Čengijića« imadu korijen u pjesnikovim doživljajima iz djetinjstva. Takvih mjesta ima mnogo više, nego što se razbira iz navedenog odlomka.

Već sam opis Crne Gore — krševite, ali njezinim stanovnicima drage zemlje — mogao bi se bez ikakve promjene primijeniti na Hrvatsko primorje, i s obzirom na oblik zemlje, i s obzirom na životne prilike i na značajke ljudi. A pojedinosti u pjesmi pokazuju još više, koliko je njezin pisac, dok ju je stvarao, imao pred očima uspomene iz svoga kraja.

U raspravi o tome, da li je Mažuranić stihovima

U to i dan već rudjet poče
— — — — — — — —
Već ga prati sa zapada sunce

mislio jutro ili veče, upozorio je u sarajevskoj Nadi g. 1902. dr. Josip Aranza, kako je pjesnik, rišući ovaj prizor, imao pred očima divne zapade sunca u Hrvatskom primorju, kad se brda prema sjeveru sva žare od rumenila.

Đuro Grubor je u svome Komentaru istaknuo, kako je Mažuranić zato volio opisivati oluje, jer je i sam bio sin kanala di Maltempo, gdje su oluje česte.

Dr. Milutin Mažuranić upozorio je pisca ove monografije, u privatnom listu, na niz ovakvih dijelova pjesme, koji svi imadu izvor u pjesnikovu primorskome podrijetlu:

»Stanovnici Novoga polazili su sve donedavna i u dalje šume, kao naši Bribirci i Grižanci. Svaka obitelj imala je svoj šumski »stan«. Stalno je i to, da je pjesnik Ivan u svome djetinjstvu sa svojima polazio također preko planine u te šume, naročito u predjele oko Bujnika, Smolnika i Bujice. To se vidi i iz njegovih pjesničkih opisa. On znade, da zec najradije leži pod rujevim grmom, da u planini služi leskov ražanj, jer se leskovo drvo teško zapali, a ražanj se vrti na prokolu. On znade, kako se vabi iskra iz kremena i pravi vatra. Njegova više puta spominjana luč nije ništa drugo nego njegovo sjećanje na primitivnu rasvjetu šumske kolibe. On je toliko puta čuo, kako zašušti pokraj puta guja. Njegovo ždrijelo nije »ždrijelo«, nije običan gorski klanac, ili gudurasta prosjeka, kako se obično misli, već sedlo, koje spaja dva ili više planinskih dolaca, u kojima se nalaze nastambe, preko kojeg sedla obično vode staze. Takvo planin-

sko sedlo i danas se u ovome kraju naziva »ždrijelo«, sa koje se točke čuje glas i u dva i u više sela. U tom pravcu je osobito tipično »tribotinjsko ždrilo«. Sve je to pjesnik znao iz vlastitoga iskustva, kako to svjedoči njegov poklik »Tko je junak, na ždrijelo«, t. j. na skup na okolnim selima pristupačnoj točki. Njegove zvijezde Vlašiće poznaje svako vinodolsko, navlastito novljansko dijete.«

Moglo bi se reći, da se najveći dio »Čete« zasniva na Mažuranićevim uspomenama iz djetinjstva. Za vrijeme ljeta polazili bi gotovo svi odrasliji članovi primorskih obitelji, već odmah iza ponoći, vrletnim stazama u podaleke šume, na košnju ili po drva, boraveći tamo po više dana, hraneći se skromno onim, što bi ponijeli od kuće. Takvom prilikom pjesnik je mogao motriti, kako svježe odsječeno granje na vatri »plačuć pjeva, pjevajući plače«. A pri povratku podveče, ili već u prvo doba noći, mogao je gledati, kako se i muško i žensko, strmim putovima, po oštrom i izlizanom kamenju, spušta kući — brzo, kao da leti zrakom, bez straha za bilo kakvu opasnost i teškoću hodanja.

2.

Neki komentatori »Smrti Smail-age Čengijića« kažu, da taj spjev ima sa stajališta estetike tako reći samo jedan ozbiljniji nedostatak: što u njemu nema žena (Kořinek).

Ovakva primjedba ne mora biti opravdana ni u teoriji. Ali izrečena tako određeno, pobuđuje na ispitivanje jednoga od važnijih elemenata Mažuranićeve poezije: kakvo značenje imaju u njoj žena i ljubav?

U svojim kraćim pjesmama istupao je Mažuranić — kako je izneseno u poglavlju o njegovoj lirici —

kao čovjek, koji se zanosi samo krupnijim zadacima naroda i čovječanstva. Ali se iz sadržajne analize njegovih stihova vidi, da ga je kao mladića zanosio pogled na žensku ljepotu, i da se češće borio sam sa sobom, ne bi li u pjesmama dao jačeg maha ljubavnim čuvstvima:

O gle, kako prsa jim
Kak' jasne u možnoj oči plivaju
Radosti, kako cvatu crvene
Na licih ruže: gle, kak' medene
Pripravne jesu usne k cjelovu,
Kak' okol zlatnih kosa veseli
U nježnih igrah pušu vjetraci;
Gle, kako crne luči — strelatog
Prijestolje boška — u ljubvi opite,
Sim' tam' ljubezne vrte poglede!

— — — — — — — — —

Zašto ja ne bih,
Kojega mudri Febo jedva jest
Parnasa u svete hrame primio,
I Hipokrene mi dozvolio
Podahnut vodu, glavi krunice
Po nježnih djevah dati pustio? —
Znamenje časno? — Zašto ja ne bih
Ljubića milog im naklonio,
Ter zlatni njegov tulac pjevao?

(Slavomir Stojanu)

Kao da se u takvim časovima u Mažuranićevoj nutrinji odigravao sukob između intelekta i čuvstvenog života. U pjesniku se nešto bunilo protiv prevlasti uma u godinama, kad cijelo čovjekovo biće želi razmaha, slobode, topline, u prkos svima zapovijestima razbora.

No uz ovakve oznake njegove ljubavne poezije, u kojima je istaknuta premoć ljubavnih čuvstava nad

svim ostalim elementima duševnog života, u Mažuranićevim se erotičnim pjesmama sve više stao javljati elemenat, koji će biti važan za njegov odnos prema ljubavi i ženi: pojam i čuvstvo vjernosti. Oni su okosnica pjesme »Mojemu prstenu« (iz g. 1835.), sa stihovima:

Dakle je možno, da je vjerna ljubav
Krhka, kak', lažni kolobare, ti si;
Dakle i žarko ikada bi moglo
Smrznuti sunce?

Osjećaj vjernosti sačinjava i jezgru Mažuranićeve pjesme »Nenadović Rado«. U njoj junak ubija sama sebe, kad vidi, da je djevojka, s kojom se imao vjenčati, mrtva.

Teško je reći, da li se sve Mažuranićeve pjesme, u kojima se spominje ljubav, mogu dovesti u vezu s kakvim njegovim ličnim doživljajem, ili su samo izraz njegove mladenačke potrebe za ljubavlju. Ali već g. 1838., počeo je on pisati stihove djevojci, koja je kasnije postala njegovom ženom, i koji imaju već izrazito lični značaj. Ima doduše i u njima općenih ljubavnih izraza i elemenata: tuga i očaj ljubavnika, što dragu može gledati samo u maštì (Mojoj); nemoć, da na bilo kakav način iskaže oganj, koji hara u njegovoj unutrašnjosti (Njoj); sreća i blagoslov, što mu ih donosi dragin list (Poslanica). No u dvije njegove pjesme iz ovoga vremena, u »Javoru« i »Javoru i tamjaniki«, izbijaju važne autobiografske crte. Zavoljevši djevojku, koja je po društvenom položaju stajala više od njega, Mažuranić je to jače i bolnije osjetio svoju ljubav. U »Javoru« došla je do izražaja njegova svijest o vlastitoj vrijednosi, a u »Javoru i tamjaniki« osjećanje, kako prava i istinska ljubav prelazi preko svih opreka, te je ništa ne može slomiti, pa ni smrt:

Vene loza, težeć za javorom,
Vene javor, težeć za lozicom:
Svako gine, jer mu drugo čezne,
Nit će jedno da preživi drugo.
Jedno veli: »Ja umirem, dušo,
Ali mi je lasno umrijeti,
Kad za tebe ja umirem mlada!«
Drugo veli: »Ja umirem, srce,
Ali mi je lasno umrijeti,
Kad mi s tobom živjet ne dadoše.«

Sentimentalni i žalosni zvuci u ovoj pjesmi nastali su bili zbog neizvjesnosti, da li će se ostvariti ljubav, koja ju je izazvala. Tih je zvukova nestalo iz Mažuranićeve poezije, kad su sve zapreke bile svladane. U pjesmi »Zaručnici«, ispjevanoj 1841., a koja također nije bila objavljena za pjesnikova života, već je riječ o ljubavnim patnjama kao dijelu prošlosti:

Dan ov lani donošaše
Nama vječne jade i tugu,
A danas nam nosi naše
Lijepe nade srećnu dugu.

Zaruke i ženidba značile su ujedno kraj Mažuranićeve ljubavne lirike. Ističući već u prvim pjesmama pojam vjernosti kao jedno od najvažnijih obilježja prave ljubavi i spominjući usto kroz cijelu svoju književničku djelatnost potrebu ustrajnosti i požrtvovnosti, prestao je pisati ljubavne pjesme, kad je svoju ljubav ostvario vjenčanjem. Pokazao je tako, da za nj ljubav nije značila samo kratkotrajnu epizodu, nego ozbiljan pojav života, s dubokim etičkim značenjem.

Mažuranić, koji je na taj način uzdigao ljubav i ženu, nije u svojoj daljoj književnoj djelatnosti ipak mogao sasvim pustiti s vida erotičke elemente. Pre-

uzimajući na sebe dužnost, da popuni »Osmana«, našao se upravo pred zadaćom, kako da dovrši tri ljubavne epizode: sa Sunčanicom, s Krunoslavom i sa Sokolicom. Po načinu, kako ih je završio, vide se i opet njegove značajne crte u pogledima na ženu i ljubav. Cijeneći ih visoko, nije dao, da se bilo kako unizuju.

Imajući da riješi pitanje, što će biti sa Sunčanicom, Mažuranić nije dopustio, da bude žrtvovana pohoti obijesnog cara, ili da strada na kakav drugi način, daleko od oca i domovine. Dao je, da se sačuva njezina nevinost, te ju je oslobodio, da se može vratiti u rodni kraj. Svršavajući epizodu s Krunoslavom i Korevskim, nije mogao osloboditi i njih, ali je učinio nešto drugo. Prikazao ih je, kako zajedno pogibaju, braneći svoju ljubav. Svršetak je te epizode sličan svršetku u njegovoj autobiografskoj pjesmi »Javor i tamjanika«. Time je i opet istakao jednu od crta, značajnih za svoju ljubavnu poeziju: vjernost do kraja života, uza sve zapreke. I epizodu sa Sokolicom završio je tako, da njegovim prikazom nije dirnuta čast žene: Sokolica postaje Osmanu ženom, a ne običnom ropkinjom u haremu.

Spontano, ne nalazeći za to povoda u Gundulićevim pjevanjima, uveo je Mažuranić u svoju popunu »Osmana« još jedno žensko lice, Ljubicu. Prikazao ju je kao djevojku Turkinju, koja je zavoljela kaurina Korevskoga, i spremna je za nj sve učiniti. No doznavši za njegov odnos prema Krunoslavi, zapadne u ljubomori u tolik bijes, da uništi i dvoje drugih i samu sebe. Možda je Mažuranić upleo Ljubicu u fabulu zato, da može lakše svršiti epizodu s Korevskim, ali možda i stoga, da na primjeru može pokazati ljubomoru kao iznakaženje prave ljubavi.

Shvatanje žene i ljubavi, kako dolazi do izražaja u Mažuranićevim pjesmama, ne će biti samo proizvod ličnih pjesnikovih pogleda, nego u njemu možemo u isto doba gledati i moral kraja, u kome je sâm niknuo

i koji je trajno nosio u sebi. U Hrvatskom primorju bila je bračna vjernost sve do najnovijih vremena jedan od osnovnih elemenata društvenoga i etičkoga života. Za nevjeru, preljub i nezakonitu djecu tu se gotovo nije ni znalo.

S ovakvim shvatanjem ljubavi i žene zašao je Mažuranić u godine, kad je stvarao »Smrt Smail-age Čengijića«. Sama građa pjesme nije mu mogla pružiti poticaja za kakvu ljubavnu fabuku. To je krvav ratnički čin, u kome nema ništa nježnije, već sama grubost, patnje pravednika, bijesna osveta silnika i lukavi napadaj slabijih. U dokumentima o Smail-aginoj smrti spominje se doduše i žena (popadija), ali je ona takve vrste, da u Mažuranićevoj koncepciji nije mogla doći do izražaja. A možda on za nju nije ni znao.

A ipak — Mažuranić je svojim dotadašnjim stihovima pokazao tako jasno i izrazito gledanje na ženu. da bi bilo nerazumljivo, kad je u svome najvećem djelu ne bi nikako spominjao. On je i spominje, u nekoliko navrata. Spominje je ponajprije u »Četi«, u svećenikovoj karakterizaciji Crnogoraca:

Vjerna muža grli žena vjerna.

Spominje je zatim nekoliko puta u »Haraču«. Kad govori o porezu, što ga stanovnici Gackoga polja imadu predati Smail-agi, iznosi izričit zahtjev agin, da mu moraju dati

A za noćcu obredom djevojku.

Opisujući agin čador, pjesnik iznosi čitaocu pred oči prizor:

Po čadoru okol uokolo
Razastrti lijepi sazi,
I dušeci vrh njih meci

Raskošno se šire, i krepko
Pozivaju na razblude tijelo.

Sjedeći u šatoru, Smail-aga uz ostalo misli

»od balčaka i od djevojaka«.

U Baukovoj rugalici spominje se, kako je i Rizvan-aga na Kosovu uz ostalo tražio

I za noćcu na obred djevojku.

Ali je rezultat njegovih zahtjeva bio:

A gdje za noć mlađahnu djevojku,
Otuda mu kužne babe neima.

Mažuranić doista nije u svoju pjesmu unio ženu kao djelatno lice. Ali je na svoj način ipak postigao, da je čitalac i tu osjeća kao jedan od bitnih elemenata života. U pjesmi se osjeća atmosfera ženstva. Jednim jedinim stihom uspio je pjesnik izazvati pomisao na sve, što žena znači u sređenu obiteljskom životu. Stihom »Vjerna muža grli žena vjerna« uspio je izraziti sav moral jednoga kraja — koji je kraj upravo zato snažan i nepobjediv, jer ostaje vjeran svome moralu. — S druge strane, u opisu agina čadora i spominjanjem harača, koji traže Smail-aga i Rizvan-aga, Mažuranić je i opet samo s nekoliko stihova izrazio svu požudu za ženom, ženkom, koja karakterizira osvajački svijet, željan tjelesnih užitaka.

U nekoliko stihova Mažuranić je tako u svojoj pjesmi uspio izazvati pomisao na gotovo sve, što žena može značiti u životu muškarca: vjernu i dobru drugaricu, pomagačicu u životnoj borbi, i sredstvo užitka, vrhovni cilj požude. To se ženstvo — i čežnja za ženkom — u njegovoj pjesmi toliko jako osjeća, da

čovjek, čitajući je, i ne opaža nikakvih praznina s obzirom na nedostatak određenih ženskih značajeva. Čitalac u pjesmi osjeća ženu kao nevidljivo pokretalo. Osjeća ženu u borbi i borbu za ženu.

Na ovaj način, Mažuranić je kao stvaralac u »Smrti Smail-age Čengijića« postigao troje: upleo je u radnju ženu s gotovo nepojmljivom kratkoćom izraza, a ipak je izazvao pun dojam onoga, što je htio reći; pokazao je sposobnost, da samo s nekoliko stihova prikaže različit odnos, koji muškarac može u životu imati prema ženi; potpuno je jasno istaknuo i svoje moralno shvatanje toga odnosa. Na rijetko kratak način prikazao je pojam i snagu ženstva, i ujedno osudio nazor, po kome žena prestaje da bude ravnopravan faktor u čovječjem životu, nego postaje sredstvom užitka. Sramota i poraz Rizvan-age i potječu otud, što mu raja ne će da dovodi upravo ono, za čim tako vruće čezne (A gdje za noć mlađanu djevojku, Otuda mu kužne babe neima). — Jedan od razloga, zašto je Smail-aga tako ljut, Mažuranić nije spomenuo, ali ga spoznajemo iz toka radnje: ni njemu raja nije dovodila žena. Rečenica Baukova o kužnim babama ima da pogodi upravo njega. U borbi između dva morala, s obzirom na odnos žene prema muškarcu, Mažuranić tako, i bez izričitih izjava, dovodi u pjesmi do pobjede viši moral: u cijeloj pjesmi pobjeđuju Crnogorci, nosioci toga višega morala, a predstavnici nižega morala ostaju osramoćeni i uništeni.

Ako se »Smrt Smail-age Čengijića« doživi na ovaj način, kako se jedino i može doživjeti, onda čovjek u njoj ne će zapaziti nikakvih praznina s obzirom na udio žene u radnji. Žena ima u njoj onakvu ulogu i onakvo značenje, kakvo joj je pjesnik jedino i mogao dati. Prema običajima i moralu kraja, u kome je došao na svijet, i prema logici svoga ličnoga razvitka postignuo je, da se žena u njegovu djelu gotovo i ne vidi, ali se njezina nazočnost gotovo svuda osjeća.

3.

Činjenica, da vrlo mnogim dijelovima Mažuranićeve umjetnosti treba tražiti izvor u njegovim doživljajima iz djetinjstva i u neraskidljivim vezama s rodnim krajem, ne mora značiti protivurječje s navodima, da se za te iste dijelove nadahnjivao i objavljenim djelima o Crnoj Gori. Mogao je on na pr. u Vuka i Stieglitza čitati o značenju uskih prolaza pri obrani Crne Gore; mogao je iz literature vidjeti, s koliko se lakoće Crnogorci spuštaju po strmim i vrletnim puteljcima svojih planina. No te su i slične slike, crpene iz knjiga, dobile punu živost, kad su se stopile s uspomenama iz djetinjstva. Sva naučena građa postala je pjesnikovim vlasništvom tek onda, kad je postala sastavnim dijelom njegove ličnosti, kad su dojmovi iz svijeta i knjiga izazvali trepete u najdubljim stranama njegova bića — u onome, što u čovjeku stvaraju dodiri s predjima, sa zemljom, s običajima. Kao svaki pravi umjetnik, i Mažuranić je u prvom redu stvarao iz sebe.

X.

KOMPOZICIJA »SMRTI SMAIL-AGE ČENGIJIĆA«

I.

U raspravama o »Smrti Smail-age Čengijića« izbija kao jedno od glavnih pitanja: u kakvu bi književnu vrstu trebalo ubrojiti to djelo?

Seeberger poriče pjesmi značaj epa ili epopeje, zbog njezine kratkoće, proglašujući je nacionalnom pjesmom. Marković se nije složio s tim njemačkim piscem, tvrdeći, da Mažuranićev spjev po svojoj peterodjelnosti i unutrašnjim karakteristikama ima sve značajke drame, ali ujedno i epa:

»Čin drame razvija se razložitošću, napetošću, gradacijom i cjelovitošću dramatičnom: pet dijelova pjesni — agovanje, noćnik, četa, harač, kob — prikazuju se svojim sadržajem svakomu na prvi mah kao pet aktova drame: tako potpunu cjelinu sastavljaju ovi uzročnim vezom spojeni dijelovi. Ali nije to posve točna oznaka razvoja pjesni; ovako bi ona bila drama u ruhu epskom, a ona je pravi epos u biću svom: jer uz dramatiku, t. j. psihologičnu motivaciju njezinu je razvoju i drugo pokretalo: uticaj sile nadljudske, uzvišene, reć bi čudesne. A to je bitni elemenat epa.«[1]

Pasarić se u svojoj raspravi »Pjesan Mažuranićeva prema estetskoj nauci o epu« osobito zadržao na tome pitanju, raščinjajući Mažuranićevo djelo s obzirom na staroklasične epske pjesme i na estetičku nauku o epu (Aristotel) i epopeji. Ne našavši

[1] Smrt Small-age Čengijića, izd. od g. 1876, str. XXI.

u »Smrti Smail-age Čengijića« svestranu sliku svijeta i narodnoga života, dosta prave epske radnje ni dosta epizoda, porekao joj je obilježje epa i epopeje, predlažući za nju naziv umjetne epske pjesme.

Međutim, već je i Marković bio upozorio na lirske dijelove spjeva, a Prohaska je u svojim zaključcima na osnovu nijh pošao i dalje, tvrdeći: »Osnovno je raspoloženje Mažuranićevo jako osjećanje. Pjesma je, dakle, zarođena na lirskom raspoloženju, a to je raspoloženje razlog onoj osebujnoj kompoziciji pjesme, koja nema ni epski ni dramatski oblik«.[2]

Cijelo raspravljanje o kompoziciji Mažuranićeve pjesme započeto je s krivoga stajališta. Jer je Mažuranić bio klasički obrazovan i jer je u svojim pjesmama upotrebljavao staroklasične lirske forme, uspoređivali su i njegovo najopširnije djelo s onakvim epskim pjesmama, koje su nastale više manje prema staroklasičnim uzorima. Prohaska je s pravom zabacio takvo raspravljanje, upozorivši, da je i Mažuranić bio dijete svoga doba. Kao što je većina evropskih epskih pjesnika njegova vremena slijedila u kompoziciji Byrona, tako je i Mažuranić svoju »Smrt Smail-age Čengijića« komponirao ugledajući se u engleskoga pjesnika

U literaturi o Mažuraniću spomenuto je Byronovo ime više puta. Seeberger ga je nabacio, ispitujući romantičarske elemente pjesme. Marković je upozorio na to, da je i Byron u svojoj »Abydoskoj vjerenici« miješao duže i kraće stihove, kao što je činio Mažuranić. Prohaska je istaknuo, da hrvatskoga pjesnika veže s engleskim lirizam. Lunaček je — kako je rečeno — pronašao sličnosti između Mažuranićeve piesme i »Gusara«. Nehajev je pak u svome eseju o Mažuraniću spomenuo, kako je ovaj hrvatski pjesnik u doba byronizma pokazao svoju samostalnost

[2] Odabrana djela za školu, IV (Smrt Smail-age Čengijića, Beograd 1911), str. 66

time, što nije podlegao utjecaju engleskog pisca, nego je sačuvao prevagu intelekta nad osjećajnošću. O sličnostima i razlikama između Byrona i Mažuranića pisao je i Zdiechowsky u knjizi o hrvatskom preporodu.

Poređenje između »Smrti Smail-age Čengijića« i Byronovih pjesama pokazuje, da Mažuranić u kompoziciji nije slijedio ni Homera ni Tassa, nego najveći uzor svoga vremena — ali da je u tome pokazao i vlastite crte, koje njegovo djelo čine samostalnom tvorevinom.

Da je Mažuranić poznavao Byrona, ne treba ni dokazivati. Znao je engleski, pa je očito, da je čitao i Byronove pjesme, kao što su ih čitali i ostali naši Ilirci (Vraz, Kukuljević, Preradović). Prvo hrvatsko djelo, napisano prema kompoziciji Byronovih pjesama, vidio je u »Grobničkom polju« svoga šurjaka Dimitrije Demetera (1842.).

Bitne su značajke Byronovih epskih pjesama, za razliku od epskih pjesama i epova u tradicionalnom i klasičnom smislu, što u njima nema povezane epske niti, nego pjesnik pruža samo niz prizora. Oni su često i nesuvisli, pa čitalac u mnogo slučajeva u tim pjesmama badava traži odgovora na štošta, što bi htio doznati o licima. Djelovanje Byronovih pjesama nije u tome, što bi u njima bila iznesena kakva zanimljiva i zaokružena fabula, nego u sugestivnosti i živosti pojedinih prizora, koji svi zajedno imadu na čitaoca izvršiti određen dojam. Isprekidanost pak radnje pruža tim pjesmama osobit čar: baš ono, što je u njima nedorečeno, ili tek natuknuto, djeluje na čitaočevu maštu svojom tajnovitošću, ostavljajući mu mogućnost, da nagađa i o ljudima i o njihovu životu (na pr. Lara).

U Byronovim pjesmama ne vlada t. zv. epska objektivnost, nego su sve one prožete jakim lirizmom. Više djeluju svojom čuvstvenošću nego zanimljivošću samoga događaja. Pjesnik ne stoji izvan radnje, nego

živo sudjeluje u njoj, obraćajući se često sa svom svojom strastvenošću na čitaoca.

Byronovi su junaci sve sami izuzetni ljudi. Imadu neobično jaku volju. Ponajviše su zahvaćeni jakim strastima, kojih ne mogu suspregnuti. Pokatkad ih kroz život gone i zločinački nagoni. U dnu duše ponajviše kriju kakav jad, sjećanje na pretrpljene nepravde ili zločinstva, koje ih tjera uvijek naprijed. Krajni su individualisti, lomeći običajne zakone morala i konvencije, ostajući i posred velikih skupova osamljeni i neshvaćeni.

Byronove su epske pjesme ponajviše ispunjene egzotičnim motivima. Njihove se radnje dešavaju na istoku, među ljudima, koji su daleko od evropske civilizacije. Ispunjene su neobičnim i smjelim pothvatima, zločinstvima i krvlju.

Vać sama građa, što ju je Mažuranić htio prikazati u svojoj pjesmi, ima nešto byronsko. Smail-aga je čovjek, koji se ističe snagom volje, koji je poznat po svojim pobjedama i po svome postupku s podložnicima. Vrijednost vlastite ličnosti uzdiže iznad svega, i bez milosrđa uništava sve, što mu se i najmanjim kretom protivi. U vezi sa samom radnjom spjeva prikazano je mučilište, krvavo ubiranje harača, opisani su noćni pohodi na neprijatelja, napadaji iza busije, izdajstvo, junaštvo, smrt. Sve se pak događa u krajevima, gdje putnik zatječe na kolcima nabijene ljudske glave, i gdje život pojedinaca vrijedi toliko, koliko se čovjek može osvetiti ili izvršiti junačko djelo. Sama je ta građa nukala Mažuranića, da se i u sastavu pjesme ugleda u engleskoga pjesnika — to više, što je Byronova građa bila više manje knjiška, a Mažuranić ju je zahvatio iz krvave stvarnosti svoga vremena, pa je zato mogao postizavati byronskim sredstvima još jače dojmove.

Kao što je to prije njega u hrvatskoj književnosti učinio Demeter, a poslije njega Kazali u svojoj »Zlatki«, Mažuranić je svoju »Smrt Smail-age Čengi-

jića« napisao, prema kompoziciji Byronovih pjesama, u nizu slika.

»Smrt Smail-age Čengijića« zamišljena je u pet glavnih slika, koje su obilježene već samim natpisima pojedinih dijelova: Agovanje, Noćnik, Četa, Harač, Kob. Uz njih se doduše veže i niz uzgrednih prizora, ali je težište pripovijedanja uvijek u onome, što je označeno natpisom. U svakome od pojedinih dijelova ima više ili manje prizora, koji se ne odnose baš na sam natpis, ali su svi toliko podvrgnuti glavnoj slici, da bez veze s njome ne bi imali smisla u cjelini. Moderni bi crtač stripova mogao na pr. već iz samih natpisa pojedinih dijelova »Smrti Smail-age Čengijića« u pet slika dočarati dojam cjelokupne njezine radnje, usredsređujući se samo na ono, što je rečeno u natpisima.

Sva sekundarna obilježja u kompoziciji »Smrti Smail-age Čengijića« proizlaze iz njezina osnovnoga karaktera: to nije epsko pričanje, već niz prizora više manje nepovezanih, koji tek u cjelini imadu dati jedinstven dojam onoga, što je njima obuhvaćeno.

»Agovanje«: Silnik, pun vjere u sebe, uništava svakoga, koji se usudio usprotiviti njegovoj vlasti, pa i ljude, koji su mu najbliži, ako posumnjaju u njegovu nepobjedivost. No junaci, uhvaćeni u borbi za viši ideal narodni i vjerski, pogibaju pred njim bez straha.

»Noćnik«: Dosadašnji silnikov krvnik, povrijeđen od njega i sam, bježi potajno i plašljivo k dosadašnjem neprijatelju, da se osveti bivšem gospodaru.

»Četa«: Tlačiteljeva zlodjela izazvala su srodnike potlačenih i poubijanih, da krenu na nj. Vedri, puni pouzdanja u sebe i u svetost borbe, na koju se spremaju, primaju oni od svećenika — koji ih upozorava na veličajnost čina, što ga idu izvršiti — posljednju utjehu i okrepljenje.

»Harač«: Razuzdani silnik u razmahu svoje nadutosti s užitkom muči jadne podložnike. Nije zadovoljan samo s onim, što ima u sadašnjosti, nego hoće da i budućnost sačuva o njemu sliku, kakvu sam želi. Ali osjeća, kako i u njegovoj blizini ima ljudi, koji se u potajnosti podsmijevaju njegovoj tobožnjoj veličini. Grize se u sebi, sprema se na još veće okrutnosti, ali uto dolaze plemeniti osvetnici, i ubijaju ga, a da nije mogao ni jednom kretnjom pokazati znakove istinske nadmoći.

»Kob«: Bijedna slika čovjeka, koji je pred kratko vrijeme mučio druge, a sad — prema pričanju — pokorno, kao lutka, sagiba glavu na svaki pokret došljaka.

Da Mažuraniću nije bilo toliko do toga, da na epski način ispripovijeda događaj, nego da iznese niz živih slika, vidi se i po gramatičkim oblicima, što ih u svojoj piesmi upotrebljava. U prikazivanju se ne služi prošlim vremenima, nego samo prezentom. Značajni su već sami počeci pojedinih dijelova.

Agovanje: Sluge zove Smail-aga.

Noćnik: Sunce zađe, a mjesec izađe,
Tko se vere uz klance, niz klance,
Ter se krade k onoj Gori Crnoj?

Četa: Podiže se četa mala
Na Cetinju Gore Crne,
Malena je, ali hrabra.

Harač: Gacko polje, lijepo ti si.

Kob: Lovćen gora pod nebo se diže.

U tome nizu slika, od kojih svaka za se ima duboko značenje u sklopu cjeline, Mažuranić je tek uzgrednim aluzijama, ili jedva zamjetljivim rečeničnim obrtima od zgode do zgode istaknuo vezu između pojedinih dijelova. Već je Seeberger upozorio na ovu

osobitost Mažuranićeve pjesme. Ali nije iz svoga opažanja povukao potrebne zaključke. Umjesto toga postavio je ovakva pitanja:

Što je Novica izvršio kod vladike na Cetinju?

Da li je moguće, da je četa u jednoj noći mogla prijeći put od Morače do Mljetička?

Zašto Novica nije pošao s četom odmah s Cetinja?

Kako je došao k četi?

Da li je Novica ostavio agu svoje volje, ili ga je ovaj potjerao?

Kako je Novica, koji se uz tolik oprez jedva dovukao do Cetinja, mogao doprijeti do čete?

Kako je moguće, da nitko u četi ne zna za Novicu i njegov boravak na Cetinju — iako četa dolazi upravo odanle, odakle dolazi i on?

Tko je taj svećenik u »Četi«, i odakle je došao?

Ovakva bi pitanja bila važna, kad bi se radilo o kakvu povijesnom događaju, kome je potrebno rasvijetliti uzročne veze. Mažuranić je naprotiv bio umjetnik. Stvorio je niz slika, koje su same po sebi jasne, snažne, potpune. Objasnio ih je, koliko je to držao potrebnim, i nabacio između njih i neke veze, ali nije dirao u ono, što muči znaličnost čitaoca, no nema značenja za samo pjesničko djelo. Snaga je pojedinih Mažuranićevih slika tolika, da one zasjenjuju sve praznine u fabuli, koje bi možda, uz izrazitiju epsku nit, bile vidljivije.

Neka od pitanja, koja su nabačena u vezi s fabulom u »Smrti Smail-age Čengijića«, ne treba dakle uopće postavljati, jer nije ni bila nakana pjesnikova da pruži zaokruženu epsku radnju. Kad bismo znali, odakle na pr. dolazi svećenik k četi i kamo se vraća, i tko je on zapravo, možda bi bilo udovoljeno našoj znaličnosti, no samoj pjesmi to ne bi nimalo podiglo vrijednosti. Nabrajanjem i neznatnih pojedinosti čak bi se možda i oslabila snaga pojedinih dijelova pje-

sme. — Kad bismo znali, što je Novica ugovorio s vladikom na Cetinju, i kojim je putovima došao do čete, bili bismo možda bolje upućeni u to, što je Mažuranić znao o stvarnoj pozadini samoga događaja — ali se može opravdano držati, da bi na taj način izgubila umjetnost. Velik dio svoga dojma postizava Mažuranićevo djelo upravo time, što se Novica javlja baš onda, kad ga nitko ne očekuje. Njegova je pojava nešto nenadano i u »Noćniku«:

A ne bi ga pronijele vile
Crnom gorom po bijelu danu.

Neočekivano javlja se on i u »Četi«:

Al'međuto tko se ukaza
Pred očima čete krotke,
Ter sto ruka za sto noža
U jedan se časak maša?
Čudno biće! Sto srdaca
Od nebesa svratit vrijedno,
I sto volja što ushtije,
Sve razorit ono jedno!

Da je pjesnik u svoju pjesmu unosio još neke pojedinosti o Novici, oslabio bi taj dojam neočekivanosti.

S obzirom na ovakvu kompoziciju »Smrti Smail-age Čengijića« otpadaju i neki stariji prigovori pjesniku. Među njima je na pr. i pitanje: Kako je četa mogla u jednoj jedinoj noći prevaliti put od Morače do Mljetička?

Odgovor je na ovakvo pitanje jasan. Mažuranić nigdje i ne kaže, da je četa prevalila taj put u jednoj jedinoj noći. On je iznio niz slika: kako se četa skuplja, kako putuje po noći, kako se odmara, kako se sprema na dalji put, ali nigdje izričito ne kaže, da će taj novi put prevaliti od večeri do jutra. Moglo bi se to doduše nagađati iz svećenikovih riječi:

Jerbo zora rana
Nać će mnogog, kud za vazda gre se.

Ali nigdje ne stoji, da je to morala biti baš slijedeća zora. Mažuranić je stvorio samo niz impresivnih prizora s četina putovanja, no uopće nije dodirivao sve veze, koje bi mogle postojati između njih. Između događaja, koji su zahvaćeni pojedinim slikama, moglo je proteći i više vremena. Četa je mogla putovati i više noći, i odmarati se preko dana. Pjesnik se međutim ograničio na to, da opiše jednu noć i jedan dan s njezina puta, a nije išao za tim, da prikaže sve, što su Crnogorci doživjeli od Cetinja do Gackoga polja. Zato uopće i ne pokušava reći, odakle dolazi svećenik, gdje inače boravi, tko ga je poslao k četi. Pjesnik je stvorio njegov divni lik, iznio njegove značajke, a sve ostalo nije za sklop same pjesme važno. Postavljati u nauci naknadno takva pitanja nije potrebno — kad si ih vjerojatno ni Mažuranić nije postavljao, te ni on sam ne bi stoga znao na njih odgovoriti.

U vezi s kompozicijom »Smrti Smail-age Čengijića« izneseni su i neki drugi prigovori pjesniku. Seeberger je na pr. istaknuo, kako je »Harač« nerazmjerno opširan, s obzirom na druga pjevanja pjesme. »Harač« sam ima 623 stiha, a svi ostali dijelovi zajedno 511 stihova.

Kad bi uspjelost kompozicije u nekom pjesničkom djelu stajala doista samo do nekih spoljašnjih elemenata — broja stihova, pjevanja, i sl. — onda bi se opširnost »Haračа« mogla shvatiti kao nedostatak, ili čak kao pogreška. Ali je Mažuranić u svome spjevu htio stvoriti niz slika, od kojih svaka ima pružiti nešto zasebno i osobito. U »Haraču« je trebalo dati najplastičnije i najpotresnije slike turskoga zvjerstva i kršćanske bijede, t. j. prikazati ono, što opravdava dolazak čete i njezin postupak. Već zbog samoga toga razloga morao je taj dio biti opširniji od ostalih. Usto je u »Haraču« morao povezati dva protivna svi-

jeta, koji su u spjevu izneseni: kršćanski i turski elemenat. Trebalo je prikazati dvije paralelne radnje, ili dva niza slika: rajine muke na Gackom polju i život u aginu čadoru, a usto i dolazak čete, i aginu smrt.

Time još uvijek nije oslabljen glavni prigovor pjesniku, jer se na sve ove izvode može reći: Zašto nije »Haraču« rastavio na više dijelova, pa bi dobio više pjevanja s po prilici jednakim brojem stihova?

Mažuranić to nije učinio stoga, jer bi tek onda, da je tako postupio, raskinuo jedinstvenost pjesme. Važnost pojedinih dijelova u sklopu cjeline ne stoji do broja stihova, nego do onoga, što oni sadržavaju. U »Haraču« ima jedna središnja slika, kao što i u svakom od ostalih dijelova. Ta je središnja slika: ubiranje harača. Oko nje se kreće sve ostalo. S njome je u vezi početak toga dijela (»Gacko polje, lijepo ti si« itd.), a tako i njegov svršetak, Smail-agina smrt, jer je aga u Mažuranića poginuo zbog svoje nečovječnosti, a ne zbog toga, što su Crnogorci htjeli osvetiti Grahovo. I svi ostali prizori »Harača« toliko su povezani s tom središnjom slikom, da se bez štete za cjelinu nikako ne bi dali iz njega istrgnuti.

Na ovaj je način Mažuranić pokazao još jednu stvaralačku vrlinu. U kompoziciji se nije upravljao prema nekim unaprijed stvorenim zakonima ili običajima. Pravu bit kompozicije nije gledao u aritmetičkoj ili geometrijskoj pravilnosti, nego u međusobnoj povezanosti pojedinih dijelova i u njihovu unutrašnjem značenju za cjelinu.

Ima još jedna primjedba, koja je u raspravu o »Smrti Smail-age Čengijića« unesena zbog nesporazumka o njezinoj kompoziciji. Seeberger je ustvrdio, da se pjesma zapravo svršava s četvrtim pjevanjem, i da je »Kob« samo epilog. Kad bismo imali pred očima samo epske elemente pjesme, mogli bismo takvu tvrdnju i razumjeti. No ako je Mažuranićevo djelo u prvom redu niz slika, onda je i »Kob« njegov organski dio. Stihovi u tome završnom dijelu:

Al' se ne boj, pobratime dragi:
Krotko Ture, posjeći te ne će;
Smjerno Ture, uplašit ga lasno.
Udri samo o zemljicu nogom,
Ter ti smjerno obje skršta ruke,
Ruke skršta, a prigiba glavu —

zatim:

To je glava age Čengijića,
Ali iz nje tamne oči vire,
itd.

odnose se izravno na stihove u prvome dijelu, »Agovanju«:

Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko.
Kako bistro pod njim sijeva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu ravno stoji.

Bez navedenih stihova »Kobi« ne bi pravo bili shvatljivi u svome dubokom značenju za cijelo djelo ni stihovi »Agovanja«. Iako vrlo kratka, »Kob« je nuždan dio u kompoziciji »Smrti Smail-age Čengijića«. Tvrditi, da je ona neke vrste epilog, znači ne razumjeti spjeva, pogotovu njegove etike. Ali to je već pitanje, koje se ne odnosi na samu kompoziciju.

2.

Primjedbe o prigovorima »Smrti Smail-age Čengijića« dovode same sobom do daljih zaključaka o pjesnikovu stvaralačkom postupku. Iako je Mažuranić, kao književnik prve polovice 19. v., slijedio u sastavu svoje pjesme Byrona, ipak to nije činio slijepo. Prihvatio je osnovno obilježje njegovih djela, ali

je svoj umotvor dalje izgrađivao sam, iz unutrašnjih stvaralačkih potreba.

Iako Mažuranić svoju »Smrt Smail-age Čengijića« nije zapravo pisao kao epsku pjesmu s čvrsto povezanom fabulom, ipak je njegovo djelo potpuno zaokruženo. Ništa u njemu nije slučajno nabačeno, i svaki stih ima pun smisao u sklopu cijelosti. Ako pjesnik i nije dirao u mnoga pitanja, koja pobuđuju znaličnost čitatelja u vezi s pojedinim licima, zato je s druge strane kazao sve, što je potrebno, da se njegovo djelo shvati i doživi kao umjetnina. Ta duboka unutrašnja povezanost pojedinih dijelova vidi se i u crtanju ličnosti, i u crtanju važnijih događaja, i u crtanju prilika, u kojima se prizori odigravaju.

Glavno lice pjesme, Smail-aga Čengijić, uopće se ne pojavljuje u dva pjevanja. To bi netko mogao također smatrati velikim nedostatkom — pogotovu, što su Mažuranićevo djelo uspoređivali s tragedijom. A bila bi to čudna tragedija, gdje se u drugom i trećem činu, najglavnijem, ne bi pojavio glavni junak. — Pa ipak, Mažuranić je u svakome od svojih pjevanja bar toliko aludirao na Smail-agu, da njegovu nazočnost osjećamo diljem cijele pjesme. Spomenuo ga je u »Noćniku«, kad kaže, tko je Novica:

Novica je, Čengića kavazu,
A ne bi ga pronijele vile
Crnom gorom po bijelu danu.

Spomenuo ga je i na kraju toga dijela riječima:

A posljednja iz vidika zvijezda
Bješe zvijezda age Čengijića.

U »Četi« se Smail-aga ne spominje poimence, ali je čitaocu od prvoga stiha toga dijela jasno, zašto se okuplja četa — a postaje mu to još jasnije iz Novičinih riječi pred svećenikom:

U Turaka dosle što imadoh,
Nemio mi sve ugrabi Turčin.

Prema tome, u cijelom djelu osjećamo Smail-agu, a slutimo i ono, što mu se sprema.

Slično je i s Novicom, za razvitak samoga epskoga događaja u pjesmi najvažnijim licem. On je spomenut na kraju »Agovanja«, kad moli milost za oca. Cijeli je »Noćnik« ispunjen njima, kao i završetak »Čete«. Poslije toga se njegovo ime naglo gubi — tek što se spominje na kraju »Harača«, mrtav. Ali ga ipak osjećamo svuda, kroz cijelo to pjevanje. Kad pjesnik spominje provodiča čete, kako žurno ide kroz noć, znamo, tko je on. Kad pjesnik kaže:

Mniš, da naprijed sve ga nešto vuče —

osjećamo, da je to isti čovjek, koji je u »Noćniku« putovao kroz Crnu Goru, iako je znao, u kakvoj je opasnosti, i o kome je tada rečeno:

Vidi mu se, mrijet mu se ne će,
A jest nešto, što ga naprijed kreće.

U »Haraču« se sve do kraja uopće ne spominje crnogorska četa. Čitalac samo razbira, kako po noći, po tmici, dok se sprema oluja, žurno pješači skup ljudi — valjda zato, da što prije stigne do noćišta. Sve do kraja toga pjevanja ne vidi se, kakvi su to ljudi. Sve upućuje na to, da su to zakašnjeli putnici, koji žele pod krov, da ih ne zateče nevrijeme pod otvorenim nebom. Pjesnik i vlastitim riječima ostavlja čitaoca u tome uvjerenju, jer ponavlja stihove

Valja da se boje crne noći,
Pa bi rad već na noćište doći.

Ali kad kasnije — u vezi sa slikom provodiča — kaže:

Dokle njegov družba ina
S dvjesti nogu stupaj gazi —

postaje jasno, da su to isti ljudi, što ih je spomenuo na početku »Čete« riječima:

U njoj jedva sto junaka

a nešto kasnije u istome pjevanju rekao o njima :

Sto desnica na te riječi
Oružja se manu ljuta,
A sto oč'ju ko proz rosu
Mješte sunca dugu vidje.

Što Mažuranić u pretposljednjem stihu nije rekao »dvjesta oč'ju«, ne će biti zabuna. Time je htio reći, da su svi Crnogorci, kao junaci, u tom prizoru bili ganuti, a nekima su došle na oči čak i suze.

Jaka logična povezanost Mažuranićeve pjesme, u njezinim naoko i manje znatnim dijelovima, vidi se i po tome, kako je u njoj pjesnik znao neizravno spomenuti i doba noći, kad se u »Haraču« što dešava. Nakon opisa muka, što ih je Smail-aga po danu priredio raji, dolaze stihovi:

Danak minu, za njim sumrak stade,
A za njime tiha noćca pade.
Nebesa se osuše zvijezdam,
Već što zapad mrki pramen ovi,
A krn mjesec u po neba trepti.

Mjesec je mlad, dakle već u po neba, a nebo je vedro — tek što se na zapadu vidi pramen oblaka. U kasnijem razvitku »Harača« opis je neba već drugačiji:

A na dvoru nebo divno
Crnijem tminam lice zakri,
I da je vidjet proz oblake,
Vlašići bi, zvijezde sitne,
Nad čadorom treptili bijelijem,
A mjesec bi vitorog te gledo
Sa zapada ispred zvijezda sjajnijeh.

Pramen oblaka, što je u sumrak bio malen, sad se rasprostro po cijelom nebu, a mjesec, koji je nakon zalaska sunca bio u po neba, sad je već na zapadu, dakle je već negdje ponoć. — Tek iza svega ovoga, negdje pred rano jutro, približuje se četa, kad se već digla oluja. — Prema Mažuranićevu opisu mjeseca i prema kalendaru kušao je Šegvić točno odrediti vrijeme noći, što se u pjesmi spominje.

Iz ovoga Mažuranićeva načina prikazivanja — da pruža cjelovite slike, koje su ipak među sobom spojene jedva zamjetljivim nitima — dadu se protumačiti neke značajke njegova spjeva, pred kojima su neki tumači stajali bespomoćno. Po njima se ujedno vidi pjesnikova samostalnost prema Byronu, i stvaralačka snaga, kojom je tako diskretno znao povezati sve, što je za sklop djela važno.

3.

U vezi s kompozicijom »Smrti Smail-age Čengijića« još su neka pitanja: koliko ta pjesma odgovara tragediji, kolik je udio pjesnika u samoj radnji, itd.

Na misao, da se »Smrt Smail-age Čengijića« po svome sastavu približava tragediji, zavela je Markovića činjenica, što je djelo razdijeljeno u 5 česti, kao tragedije u 5 činova. Površnost ovakva zaključka shvatio je i sam Marković, dokazujući u svome proširenom predgovoru (1905.), kako se dioba Mažuranićeve pjesme prema kompoziciji tragedije ne podudara s pjevanjima. Ali je i dalje tvrdio, da je pjesnik stvorio pune, dramatski snažne ličnosti. Stjepan Ivšić ustao je protiv toga, da se Mažuranićevo djelo uspoređuje s dramom, upozorivši, da lica u njemu ne razvijaju nikakve aktivnosti, i da se jedno pjevanje ne izvija iz drugoga.

Mišljenje prof. Ivšića je opravdano. Ali je iz dubljega proučavanja »Smrti Smail-age Čengijića« jasno,

da je pitanje o tome spjevu kao tragediji postavljeno bez potrebe. Svako djelo, u kome dolaze do izražaja ljudske strasti, i u kome se prikazuju sukobi pojedinaca, društvenih razreda, vjerskih skupina i naroda, ima u sebi dramatskih, pa i tragičnih primjesa. Dokazivanjem, da Mažuranićeva pjesma ima dramskih elemenata, jer u njoj ima mnogo dijaloga, svodi se rasprava na čisto formalnu stranu. — Koliko dramatskih i tragičnih elemenata ima u sebi »Smrt Smail-age Čengijića«, pokazao je Ogrizović svojom dramatizacijom. Ali je kraj svega toga bilo nepotrebno, da se pjesma analizira s obzirom na zakone, prema kojima nije nastala. Slabost cijeloga svoga postupka morao je Marković osjetiti i sam, kad je primijetio, da bi se pjesma morala podijeliti na 5 činova različito, nego što ju je pjesnik podijelio prema pjevanjima. Očito je međutim, da je za prosuđivanje djela važna pjesnikova razdioba, i ništa drugo. Svaki drugi postupak samo je nasilno navlačenje na mrtve kalupe.

Osnovni ton Mažuranićeve pjesme nije ni dramatski ni epski, nego lirski — kako je opazio već Prohaska. Taj se ton prije svega očituje u aktivnom učešću samoga pjesnika u razvitku radnje. Osobito u prizorima, u kojima se opisuju rajine muke. pjesnik sam ulazi u akciju. On apostrofira čitaoca. Vlastitim riječima — koje se ne odnose toliko na pojedinosti radnje, koliko na njezin dojam — on želi pojačati taj dojam na čitaoca. Sve su njegove simpatije na strani nemoćnih i potčinjenih, a sva njegova mržnja okreće se protiv mučitelja.

Lirska osnova »Smrti Smail-age Čengijića« vidi se uostalom jasno u dijelovima, gdje pjesnik iznosi vlastite osjećaje. Oni su čista lirika. Liriku nalazimo na više mjesta u »Četi«. Cijeli govor svećenikov samo je topla lirska pjesma domovini i vjeri. A lirike ima vrlo mnogo u »Haraču« — u opisima vremena, u slikama rajinih muka, u pjesnikovim refleksijama o tim mukama:

»Harač, Harač!«. Otkud raji harač?
Otkud zlato, koji krova neima,
Mirna krova, da ukloni glavu?
Otkud zlato, koji njive neima,
Nego tursku svojijem znojem topi.
Otkud zlato, koji stoke neima,
No za tuđom po brdijeh se bije?
Otkud zlato, koji ruha neima?
Otkud zlato, koji kruha neima?

Ako bi čovjek išao od stiha do stiha, mogao bi ustvrditi, da su u pjesmi i sva izrazitija epska mjesta lirski obojena. Početak »Agovanja«, »Noćnika« i »Čete« uvode čitaoca izravno u događaj, koji će se u njima prikazati. Pa ipak, sve je to tako prožeto osjećajnim elementima, da je jači dojam, koji dobivamo od njih, nego od samoga pripovijedanja:

Podiže se četa mala
Na Cetinju Gore Crne.
Malena je, ali hrabra.
U njoj jedva sto junaka;
Ne junaka biranijeh
Po obličju i ljepoti,
Već po srcu junačkome;
Kojino će udariti
Ne na deset, da uteče,
Nego na dva, da ih sijeće;
Kojino će umrijeti
Za krst časni, kijem se krsti,
Za krst časni i slobodu zlatnu.

U tome odlomku, gdje se pripovijeda, kako se skuplja četa, već u trećem stihu vidimo stajalište pjesnikovo prema njoj. Ono se u daljim stihovima sve više ističe. Pjesnikove simpatije prema četi i njegovo udivljenje prema njoj postaju sve jačima, svršavajući se napokon zanosnim riječima zadnjih triju stihova.

Uostalom, lirski značaj cjelokupne »Smrti Smail-age Čengijića« osjeća se najbolje iz činjenice, što je cijelo djelo — kako je dobro istaknuo Prohaska — niklo u prvom redu iz pjesnikovih ličnih čuvstava. Ono je izraslo iz njegova bola zbog muka potlačenih kršćana, i iz njegove vjere u pobjedu dobra, a ne iz težnje, da ispripovijeda neki događaj, ili da epski objektivno ispjeva pjesmu ugledanjem na narodnu poeziju.

Kroz čitavu »Smrt Smail-age Čengijića« ne osjeća se toliko pjesnikovo nastojanje, da što bolje prikaže pojedine crte ljudi i razvitak događaja, koliko njegov zanos za čovječanstvo, domovinu, slobodu, vjeru. Zbog toga je u cijeloj piesmi vidljiva aktivistička crta, zbog toga je djelo tendenciozno — u višem, plemenitiiem smislu.

Lirski značaj imaju i Byronovi spjevovi. Ali u lirizmu engleskoga i hrvatskoga pjesnika ima crtâ, koje ih oštro dijele. Byron živi sa svojim junacima, s njihovim strastima i sukobima, s njihovim težnjama, da se nametnu okolici, da svladaju zapreke, koje su im postavljene. U svojim naklonostima ti se junaci ponajviše i ne slažu s običnim shvataniima etike — pa ipak Byron ostaje uvijek na njihovoj strani, uzdižući snagu njihove volje i veličinu njihove individualnosti. Takav tip čovjeka, sličan Byronovim junacima, u Mažuranićevoj je pjesmi donekle sam Smail-aga. On neobuzdano hlepi za slavom, rušeći sve, što mu stoji na putu. Ali su Mažuranićeve simpatije na protivnoj strani, na strani onih, koji pate. Pa dok se iz Byronovih pjesama osjeća, koliko i sam njihov tvorac živi psihologijom Lare, Gusara, itd., dotle Mažuranić o svome Smail-agi otvoreno govori:

Dobar junak, da je čovjek taki!
Loše sluge goreg gospodara.
Bijesan aga, neman ružna.

Nastojanje, da pokaže, kako bi se građa Mažuranićeve pjesme dala razvrstati prema kompoziciji tragedije, dovelo je Markovića do toga, da nije opazio, kako je upravo njezin sastav, kakav joj je dao pjesnik, najbolji ključ i za njezino razumijevanje, a i za razumijevanje samoga njezina tvorca. Središnji je dio »»Smrti Smail-age Čengijića« — i po važnosti i formalno — »Četa«. Tu je Mažuranić prikazao i svoj ideal čovjeka, i svoj ideal života. Opis crnogorskoga danovanja na Morači i svećenikove riječi četi prije njezina odlaska na Smail-agu sadržavaju idejnu i etičku osnovicu cijeloga djela. Svako udaljivanje od takva načina života, svako kršenje božanskih i ljudskih prava zločinstvo je, i mora biti kažnjeno — kao što je u »Haraču« kažnjen Smail-aga.

4.

Kompozicija »Smrti Smail-age Čengijića« može se ispitivati i s drugoga stajališta — ne s obzirom na to, koliko djelo odgovara teoriji epa, drame, i dr., nego kako u njoj pojedini dijelovi stoje jedan prema drugome.

Pasarić je opazio, kako je Mažuranić već u prvim svojim pjesmama pokazao težnju za harmonijom, koresponzijom pojedinih česti. Već u pjesmi »Ilir« (1835.) drugi dio odgovara prvome, i dojam simetrije je savršen. Slične pojave opažaju se i u daljim Mažuranićevim pjesmama, a osobito u »Smrti Smail-age Čengijića«. Na to je već opširno upozoravao Seeberger. Paralelizam i koresponzija u pripovijedanju opaža se u pojedinim dijelovima pjesme, kao što su na pr. stihovi:

Djedi vaši rodiše se tudijer,
Oci vaši rodiše se tudijer,
I vi isti rodiste se tudijer.

Djedi vaši za nj' lijevahu krvcu,
Oci vaši za nj' lijevahu krvcu,
Za nj' vi isti krvcu prolijevate.

Te se iste crte opažaju u cijeloj pjesmi — kao izraz pjesnikova smisla za simetriju, harmoničnost, ravnotežu. Prema »Agovanju« stoji »Kob«, prema umjerenom blagovanju Crnogoraca na Morači i prema njihovu jednostavnom načinu života obilno gošćenje Turaka, prema miru i dostojanstvu kršćanskih junaka stoji kukavost Durakova. Simetričnim načinom prikazivanja Mažuranić je to bolje osvijetlio. i samu idejnu stranu pjesme. Dok je Smail-agu prikazao kao čovjeka, koji bolesno žudi za slavom junaka uništavajući bez milosrđa nemoćni kršćanski svijet, ostajući samo zločinac, oružje Crnogoraca ima drugi, uzvišeniji zadatak:

Stoji četa, višnjeg Boga puna,
Ne ko krvav nož, kijem rana
Zadaje se smrtna i teška:
Već ko pero sveto i zlatno,
Kojijem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi viteška.

Ako čovjek gleda i na ovu stranu Mažuranićeve kompozicije, dolazi do zaključka, kako je cijelo njegovo djelo ne samo potpuno simetrično, nego da u njemu vlada potpuna ravnoteža: prema svakoj i neznatnoj crti na jednoj strani, ima crta, koja joj na svoj način odgovara na drugoj strani. Nije kod toga važna razdioba na pjevanja i nerazmjerna dužina pojedinih dijelova, nego u prvom redu unutrašnji sklop, po kome su jedne česti pjesme u potpunom skladu s drugima.

Neki su komentatori svodili ovakve značajke Mažuranićeve pjesme na pjesnikovu staroklasičnu obrazovanost. Pri tome treba međutim istaći, da u

njoj — pored staroklasičnih tragova — ima i dijelova, koji su gotovo doslovce preuzeti iz narodne pjesme, ili su izrađeni prema običajnim postupcima narodnoga pjevača. Početak »Agovanja« i »Čete« udešeni su prema narodnoj pjesmi iz Novoga. Vladimir Mažuranić zabilježio je stihove, koji su se u Hrvatskom primorju pjevali uz kolo još u ovome vijeku:

Sinoć se je Kraljeviću
Pod večerom nasmijao.
Pitala ga stara majka:
Ča se smiješ, sinko Marko?
Smiješ li se, dite moje,
Il' ubogoj večerici,
Il' starici, majki tvojoj,
Il' Jeleni, ljubi tvojoj,
Ili šarcu, konju tvomu?

U Mažuranićevoj zbirci narodnih pjesama iz Hrvatskoga primorja nalazi se i jedna, koja počinje stihovima:

Podiže se ormanica
Ispod Senja bijeloga.
Na njoj Ivan harambaša
I Matija kapetane
I mlad Petre Vojvodiću
I ostali vitezovi.

Značajka je tih novljanskih narodnih pjesama, da se u njima neposredno, bez ikakva uvoda, ulazi u akciju — kao i u Mažuranićevoj pjesmi. Ali su opet drugi neki dijelovi te pjesme udešeni prema narodnim pjesmama druge vrste, s pitanjima i odgovorima:

Tko se vere uz klance niz klance,
Ter se krade k onoj Gori Crnoj?

— — — — — — — — — — — — — —

Je li hajduk il' uhoda turska,
Što uhodi sviloruna krda,
Il' volova stada vitoroga?
Nit je hajduk, nit uhoda turska,
Već Novica, Čengića kavazu.

A to opet podsjeća na pr. na »Hasanaginicu«.

Pitanje kompozicije Mažuranićeve pjesme ne rješava se dakle time, ako se kaže, da li se ona približava epu ili drami, da li je izrađena prema narodnim pjesmama ili po uzoru poznatih svjetskih epskih pjesama. U njoj možemo doduše, i s obzirom na to, pronaći različite elemente. Ali Mažuranić, upivši ih sve u se, stvorio je samostalno, vlastito djelo, koje nosi njegove stvaralačke crte i u kompoziciji. »Smrt Smail-age Čengijića« nije, s obzirom na svoj sastav, nastala po ugledanju na ovoga ili onoga pjesnika, na ove ili one književne pojave i poglede. Njezina se kompozicija rodila organski, razvijajući se u isto doba s njezinim nastajanjem i rastom. Zakone te kompozicije treba gledati i tražiti u pjesmi samoj, a ne u nečemu, što je izvan nje. Upravo u tome, po čemu se njezin sastav razlikuje od sastava drugih pjesama slične vrste, i jest jedna od njezinih najvrednijih značajki, a ne u sličnostima s ovim ili onim pjesmama.

XI.

O RUKOPISU »SMRTI SMAIL-AGE ČENGIJIĆA«

1.

Rukopis »Smrti Smail-age Čengijića« poslužio je nekad u prvom redu kao najodlučniji dokaz u nepotrebnom sporu o njezino autorstvo. Ali taj rukopis, iz koga se dade razabrati i prva verzija spjeva i njegov konačni tekst, može poslužiti i nečem važnijem: iz njega se donekle može razabrati Mažuranićev stvaralački postupak oko izgradnje djela. O pjesnikovu izrazu, u vezi s tim rukopisom, pisali su doduše usput Pasarić, Smičiklas i Nehajev. Sva su trojica spomenula, kako je Mažuranić razmjerno vrlo malo mijenjao svoj prvotni tekst, jer je stihove pisao tek onda, kad je u mašti već imao gotove predodžbe i gotov izražaj za njih.

Ovakva su opažanja tačna. No iz podrobna se ispoređivanja prve verzije s konačnim tekstom može vidjeti još i mnogo više: što je Mažuranić ispuštao (i što mu se prema tome činilo nevažnim), što je mijenjao, što je dodavao, kako je shvatao i prikazivao svoja lica, kakve je misli držao važnima za ispravno razumijevanje svoje pjesme. Iz niza njegovih ispravaka, svedenih u neki sustav, može se vidjeti ne samo to, koliko je pjesmu popravio, nego i kako je gledao na pitanje pjesničkog izraza, s čime je bio zadovolian, a s čime nezadovolian.

Mažuranićevim se pjesničkim izrazom prilično pozabavio i Lavrov u svojoj knjizi o Njegošu. On je pjesniku (kao i Vulović) naročito zamjerio, što je u »Smrti Smail-age Čengijića« na nekim mjestima bez

potrebe mijenjao vrste stihova, umećući na pr. među osmerce po koji deseterac, iako je mogao zadržati isti stih u cijelim odlomcima. — Kad bi čovjek slijedio Lavrova (i Vulovića), morao bi držati pogreškom već i činjenicu, što šesti stih »Agovanja« glasi:

Štono sam ih zarobio robljem

— iako je mogao glasiti:

Štono sam ih zarobio

— jer prva 22 stiha toga pjevanja sačinjavaju sami osmerci, pa taj deseterac među osmercima naročito udara u oči.

Ako se čovjek jednostavno prepusti dojmu Mažuranićeve pjesme, ne pitajući, zašto je na nj nešto djelovalo ovako, a nešto onako — moći će samo utvrditi, kako je početak »Agovanja« s jednim desetercem među samim osmercima, jači, negoli bi bio sa samim osmercima. Veličina je pravog umjetnika stvaraoca i u tome, da znade sve bolje izraziti od neumjetnika — iako često ne bi ni sam znao reći, zašto je nešto rekao upravo onako, kako je rekao. Često ni estetik ne može pravo objasniti, zašto se neki izražajni elemenat doima jače od drugoga. U svakom slučaju, ako se postupak nekoga umjetnika ne može objasniti kakvim estetičkim ili drugim važnim razlozima, čovjek ne smije olako reći, da je to pogreška. Treba pomisliti, da je pisac možda ipak imao nekih naročitih razloga, da radi ovako ili onako.

Činjenicu, što je Mažuranić među osmeračke stihove ubacivao deseterce, htjeli su mnogi objasniti tvrdnjom, kako se na taj način htio ukloniti monotoniji. To je možda i tačno — ali to ne tumači svega. — Rukopis »Smrti Smail-age Čengijića« pomaže, da se shvati pjesnikov postupak upravo s ovim stihom, a ujedno nas približava tajni Mažuranićeva pjesnič-

koga izraza. — Taj je stih u svojoj prvoj verziji doista bio osmerac, i glasio je:

Štono smo jih pohvatali.

Iz rukopisa se prema tome vidi, da je Mažuranić u konačnom obliku ovoga stiha izmijenio troje: — 1.) Prvo lice množine zamijenio je prvim licem jednine (Smail-aga umjesto da kaže, kako je zajedno sa svojim ljudima pohvatao Moračane, prenosi cijelu zaslugu na sebe samoga). — 2.) Glagol »pohvatati« zamijenio je glagolom »zarobiti«. — 3.) Promijenio je osmerac u deseterac, upotrebivši pleonazam »zarobio robljem«.

Ni jedno, ni drugo, ni treće nije učinio bez dovoljna razloga. Iz usporedbe samoga ovoga stiha s njegovom prvom verzijom ne može se dodùše suditi ništa definitivno. Jedino se može zaključiti, da je glagol »pohvatati« zamijenio glagolom »zarobiti« stoga, što je značenje drugoga snažnije. — Ali ako s ovom promjenom isporedimo i neke druge promjene, što ih je izveo u svome djelu, njegov će nam postupak biti jasniji.

Analogno činjenici, što je u spomenutom stihu prvo lice množine zamijenio prvim licem jednine, Mažuranić je nešto slično izvršio i u odlomku:

Štono će mi odmazditi
Mojom glavom vlaške glave

— koji je isprva glasio:

Štono će mi odmazditi
Turskim glavam vlaške glave.

Analogno pak činjenici, što je u tom stihu — bez vidljive nužde — upotrebio pleonazam, učinio je to i u stihu:

Ter si junak rano podranio —

— koji je isprva glasio:

Ter si junak tako podranio.

Iz prvotne i konačne verzije ovih stihova vidi se dakle, da je Mažuranić svojim izmjenama htio istaknuti neke crte agine ličnosti: njegovu samosvijest i ponos. Aga je čovjek, koji je u prvom redu isticao sebe: On je zarobio Moračane, i odatle i razumljivo očekivanje, da će se Crnogorci gledati najprije osvetiti njemu. — Pleonazam pak u obadva stiha upućuje na to, kako je Mažuranić u oba slučaja htio izraz pojačati: »zarobio robljem« i »rano podranio« doima se svakako jače, negoli samo »zarobio« ili »tako podranio«. — Ovdje nije riječ o tome, da je Mažuranić jednostavan izražaj zamijenio pjesničkom figurom, nego je ponavljanjem riječi istoga značenja htio pažnju čitaoca duže zadržati na onome, što njima hoće da kaže. Tako izmjene u jednom jedinom stihu mogu objasniti pjesnikov postupak s obzirom na tri elementa pjesme: s obzirom na značaj Smail-agine ličnosti, na jačinu izražaja, i s obzirom na predodžbe, koje čitalac naročito treba zadržati u pameti.

Promjene, što ih je Mažuranić proveo u svome rukopisu, mogu se svrstati u nekoliko grupa. Poređenjem građe iz različitih grupa može se onda već na prvi pogled shvatiti, za čim je pjesnik išao.

Najveći je broj promjena naoko neznatan: izmijenjene su samo pojedine riječi, ili par riječi u pojedinim stihovima. Mnogo je manji broj promjena u tome, što su ispušteni cijeli stihovi, a mjesto njih uneseni drugi, ili su u većem broju stihova izvedene znatnije izmjene. Gdjegdje je izmijenjen i red, kojim su se u pjesmi nizali stihovi, a gdjegdje je red riječi preokrenut radi metra.

Promjene prve vrste — da je Mažuranić u pojedinim stihovima izmijenio jednu ili dvije riječi — na prvi su pogled najmanje znatne. Ali se iz njihove mnogobrojnosti već dade stvoriti neka slika o pjesnikovu postupku. — Katkada se čini, da su takve promjene samo stilističke naravi.

Stih »Agovanja«:

Jer su, veli, vlašad ljuta

zamijenjen je stihom

Jer su, reče, vlašad ljuta.

To je učinjeno vjerojatno zbog toga, što je cio taj odlomak »Agovanja« (agino pričanje o tome, što mu je Durak savjetovao) ispripovijedan u prošlim vremenima, pa je zbog toga i ovdje glagol morao doći u aorist.

Sličnih promjena ima u cijelom spjevu poveći broj, među ostalim i ove:

Prvotni tekst:

I. Kanda strepi mrki vuče.
Ajte, vlasi, dijeliti dare.
Za Hristovu vjeru svetu.
Na što aga: »More sluge«.
Potkujte ih, pas im mater greba.
Aga doda, ter u čador hoda.
Ali vani nebo divno.
Noć je tamna, tiha i gluha.

II. A jest nešto, što ga napred tura.
Mudar Turčin, al' za silu mu je.

I zvon smiren ovna iz planine.
Poljana se napunila mesa.
Poljana se napunila strvi.
Jaoh, Bože, što će odsad biti.
Mili Bože, što će odsad biti.
Mirna duplja i žuđena gnijezda.
Uz buzdovan da će poginuti.
Rosa iz magle, ko da nebo plače.
A pratilac vjeran drugo.
A kalauz vjeran drugo.

III. Kleči mnoštvo razboljeno.
Turskim glavam vlaške glave.
Žuta mjeda i bijela hljeba.
Ter već možeš razabrati pred njom
Tko je vodi, i tko s vodom hodi.

IV. Vjeruj, sinko, oca u nebeskoga
I njegova milostiva duha
Vjeruj, tvoja spasit će te vjera.
Ter rasvijetlja rosu od znoja.

V. On je, on je, što ve nebom štiti.
Ne bi, ne bi prekrstili ruke,
Kad vi za krst podnosite muke.
Jer ne radit sad sad nuka vrijeme.
A najveće Safer ljuti divlji.

Konačni tekst:

I. Ko da strepi mrki vuče.
Ajte, krsti, dijeliti dare.
Za Kristovu vjeru svetu.
Tader aga: »More sluge.«
Potkujte ih, pas im nanu greba.
Aga doda, ter po čador hoda.
A na dvoru nebo divno
Noć je vani slijepa i gluha.

II. A jest nešto, što ga naprijed kreće.
Mudar Turčin, za nevolju mu je.
I zvon smjeran ovna iz planine.
Poljana se napuni tjelesa.
Avaj, Bože, što će odsad biti!
Tiha duplja i žuđena gnijezda.
Uz šestoper da će poginuti.
Rosa sitna, ko da nebo plače.
A provodič vjeran drugo.

III. Stoji mnoštvo razboljeno.
Mojom glavom vlaške glave.
Žuta zlata i bijela hljeba.
Ter razabrat možeš veće
Tko je vodi i tko s njome hodi.

IV. Vjeruj, sinko, u višnjega oca
I trećega milostiva duha
Vjeruj, vjeruj, spasit će te vjera.

Ter rasvijetlja rosu znojnu.

V. On milostiv, što ve nebom štiti.

Ne bi trome prekrstili ruke
Dok vi za krst podnosite muke.

Jer ne radit hitro nuka vrijeme.

A najveće Safer jednooki.

U ovom nizu navedeni su stihovi, u kojima je promijenjena samo po jedna riječ. Ako čovjek baci pogled na te naoko neznatne izmjene, lako će među njima opaziti neke značajne razlike. Naoko najneznatnije — i najmanje važne — promjene izveo je Mažuranić u stihovima, koji su navedeni pod broj I.

Da li će stihovi glasiti::

Na što aga: »More, sluge.«
Aga hoda, ter u čador hoda.
Kanda strepi mrki vuče
Ali vani nebo divno

ili:

Tader aga: »More, sluge.«
Aga doda, tren po čador hoda.
Ko da strepi mrki vuče.
Al' na dvoru nebo divno
itd.

može se na prvi pogled činiti malo važnim, kad se iz tih promjena ne bi naslutio fini ukus, kojim je Mažuranić u navedenim slučajevima osjetio razliku u značenju jedne i druge riječi. Kad se kaže »pod čador« mjesto »u čador«, slika je preciznija. Riječju »Tader« bolje se označuje neposrednost časa, kad je nešto učinjeno, nego riječju »Našto«. Prilog »vani« zamijenjen je adverbnom oznakom »na dvoru«, jer će pjesnik isti prilog upotrebiti 7 stihova iza ovog stiha (Noć je vani slijepa i gluha), pa se očito nije htio ponavljati. Kad čovjek promatra ove promjene, dolazi do zaključka, da je pjesnik za njih u svakom slučaju imao opravdan razlog.

Promjene u drugoj grupi primjera i ne treba objašnjavati. Tu je Mažuranić svuda mjesto slabijega, manje jasnoga ili manje lijepoga izraza upotrebio jači, jasniji, ljepši. Tako ne treba tumačiti, da je na pr. »za nevolju« jače nego »za silu«, i da to unosi neku nijansu u značenju. Jasno je, da je mnogo ljepše rečeno: »Poljana se napuni tjelesa« nego »Poljana se napunila mesa« (pa: strvi). — Ali, u nekim od ovih primjera Mažuranić nije svojom izmjenom samo pojačao ili poljepšao izraz, nego je i produbao smisao teksta. Kad na pr. »naprijed tura« mijenja u »naprijed kreće«, onda tu nije upotrebljen samo ljepši izraz, mjesto manje lijepoga, nego je donekle izmijenjen i smisao: »turati« znači: tjerati izvana, a »kretati« označuje, da sila gibanja izlazi i iz unutrašnjosti — što kod Novice, na koga se taj stih odnosi, i jest slučaj.

Promjene, navedene u trećoj grupi, proveo je pjesnik u vezi sa smislom onoga, što je htio reći — da se ukloni nejasnoćama, ili da mu bude sve rečeno u istom stilu, ili da ne izazove dojam komičnosti (žuta zlata, mj. žuta mjeda, nemiloga trak od biča, mj. trak nemili). Promjene čak nisu uvijek bile ni potrebne, ali ih je Mažuranić proveo, jer su mu očito

smetale i najmanje nejasnoće, i jer je htio da iskoristi i najmanje razlike u značenju riječi.

Promjene četvrte vrste nastale su zbog ritma.

Za Mažuranića su možda najznačajnije promjene pete vrste. One su doduše i opet samo stilističke, ali pokazuju pjesnikov smisao za preciznost, i njegovo nastojanje, da izbaci svaku riječ, koja nije potrebna. — U prvoj verziji ovih stihova ponavljao je jednu istu riječ, ili dvije riječi istoga smisla, samo da u stihu ispuni potreban broj slogova. Osjetio je to kasnije kao pogrešku, ili kao nezgrapnost, pa je gledao, da to ukloni. Na taj je način njegov izraz ujedno postao određeniji: »Safer jednooki« znači na mjestu, gdje se to spominje, svakako više, nego »Safer ljuti, divlji«. Divljinu ovoga Turčina znade čitalac otprije, a atributom »jednooki« označeno je i njegovo tjelesno obilježje, aludirano je na aginu nezgodu pri džilitanju, a ujedno je objašnjen Saferov nemoćni bijes.

Ima među navedenim promjenama i slučajeva, kad je Mažuranić i duže tražio potreban izraz, mijenjajući riječi po dva puta (na pr. mesa, pa: strvi, pa tek onda: tjelesa). Po tome se vidi, kako je mjesto riječi, koja izaziva više manje predodžbu nečega odvratnoga i mučnoga (meso, strv) tražio izraz, koji će izazivati sličnu sliku, ali opet profinjenu. — Tu borbu oko izraza, koja se nazire katkad samo u jednoj riječi, osjeća čovjek još jače u stihovima, gdje je promijenjeno više toga. Stih

Ter se jadni tminom provuć ištu

pretrpio je više izmjena. U svom je konačnom obliku i jezično korektan, a ujedno vrlo dobro označuje i gustoću tmine i nastojanje čete, da se kroz nju probije. Ali Mažuranić nije odmah našao prave riječi, iako je očito u mašti imao jasnu predodžbu. Taj je stih isprva glasio:

Ter se jadni tako žurno tištu.

To očito nije bilo ni lijepo, a ni snažno. Zatim je taj stih malo promijenjen, pa je glasio:

Ter se jadni tminom naprijed tištu.

To je već bolje odgovaralo slici u pjesnikovoj mašti. Ali je izraz »tištu« ipak nespretan, te je u definitivnoj verziji zamijenjen izrazom »provuć ištu« — što je i dobro i lijepo.

Borba o ljepotu stiha i težnja, da mu izražaj zvuči što prirodnije, ogleda se i u izmjenama, što ih je Mažuranić izvodio sa stihom, koji u konačnom obliku glasi:

Bez saruka eto Turčin iđe.

On je najprije glasio:

Bez saruka eto Turčin šeće

zatim:

Bez saruka eto Turčin kreće —

— što se sve doima prilično izvještačeno, i udešeno samo zbog sroka, dok pjesnik nije na koncu ipak našao jednostavan, ali lijep i precizan izraz.

Mažuranić je promijenio i natpis drugoga pjevanja, zamijenivši riječ »Novica«, kako je taj natpis isprva imao glasiti, riječju »Noćnik«. Ali iz te neznatne promjene možemo možda zaključiti, da on sam ispočetka nije bio na čistu s kompozicijom spjeva. Završivši prvo pjevanje Durakovom smrću i spomenuvši, kako je Novica zaman molio agu za milost, pjesnik je naravno došao na misao, da u daljem razvitku pjesme dade upravo njemu odlučnu ulogu, te je odmah drugo pjevanje okrstio njegovim imenom. Ali je naknadno taj natpis promijenio. Promijenio je na taj način i koncepciju djela: kao da više nije išao za tim, da prikaže potpuno suvislu radnju, nego niz slika. Zato je u najvećem dijelu drugoga pjevanja prikazivao samo čudnovatog noćnoga putnika, a tek

iz daljega opisivanja čitalac će razabrati, da je govor o Novici. Sasvim bi drugačiji bio dojam toga pjevanja, kad bi čitalac već iz natpisa znao, o kome je riječ.

2.

Veće promjene, što ih je Mažuranić izveo u svojim stihovima, mogu se podijeliti u nekoliko kategorija: katkad je samo pojačavao slike, katkad je tražio adekvatan izraz za ono, za što u prvi mah nije našao podesnu riječ, a katkad je nastojao što prirodnije prikazati situaciju, koju opisuje. Stihove na pr.:

Po svem tijelu razastrt se teži
Poznat Turčin, zlotvor crnogorski.
Struka krije gvožđe sjajno
A što raji? Jedva malo kore
itd.

izmijenio je tako, da oni u konačnom obliku glase:

Po svem tijelu mrazne valja vale
Bijesan Turčin, krvnik Gore Crne.
Noć i struka gvožđe sjajno,
Jadnoj raji? Ne dade ni kore.

Iz tih se promjena očito vidi, kako je pjesnik s naoko neznatnim sredstvima znao veoma pojačati izraz. Izmijenivši riječi prvoga od navedenih stihova »razastrt se teži« u »mrazne vale«, zadržao je smisao onoga, što je htio reći, ali je, upotrebivši slikovit izražaj (slika valova), predodžbu učinio življom. Dodavši pak imenici »vale« atribut »mrazne«, ujedno je označio i efekat tih »valova« u aginoj unutrašnjosti: hladnu tjeskobu, koju je ovaj sve jače osjećao gledajući kršćanske junake. — U drugom i četvrtom stihu sitnim je izmjenama jasnije označio Novičin

značaj, njegov odnos prema Crnogorcima, i položaj raje pred Turcima.

U promjenama ove vrste vidi se pravo Mažuranićeva borba o izraz. Provodeći ih, nije pjesnik išao samo za tim, da nađe prikladniju ili ljepšu riječ, nego je gledao izraziti ono, što mu je u fantaziji lebdjelo još možda mutno i nejasno, i što je tek postepeno dobivalo određen oblik. Neka od vrlo lijepih mjesta u pjesmi dobila su konačnu formu tek nakon duže unutrašnje borbe. Poznati stihovi:

Kojijem nebo za unučad poznu
Djela otaca bilježi viteška

glasili su isprva:

K unučadi kasnoj koje
Djela otaca šlje viteška.

Zatim ih je pjesnik zamijenio stihovima:

Kojijem nebo poznoj unučadi
Djela otaca pisat gre viteška.

Tek nakon treće izmjene dobili su današnji oblik.

Razlozi za ove promjene jasni su. Riječ »šlje« (šalje) ne bi bila precizna, a zvučila bi kao nešto traženo. Izraz »pisat gre« ne bi odgovarao smislu, nego bi ga izražavao u prenesenom značenju. Tek glagolom »bilježiti« označio je Mažuranić doista ono, što je htio reći, a da ipak nije izvrnuo smisao događaja, što ga u cijelom spjevu prikazuje.

Stih:

Kad se grešnik s vječnijem mukam bori

glasio je:

Kad svoj plijen vječnijem ognjem gori,

zatim:

Kad se kletnik s vječnijem mukam bori.

Iz promjena u ovome stihu i opet se vidi, kako je Mažuranić imao isprva dosta nejasnu sliku o onome, što će reći. Najprije je imao pred očima samo predodžbu, kako u paklu gore ljudi, koji su u nj dospjeli. Zatim je riječ »plijen« zamijenio riječju »kletnik«, da na taj način označi karakter čovjeka, koji se muči u paklu. Zatim je težište slike prenio na uzrok tih muka: zašto pakao tako muči svoje žrtve — i istaknuo je, kako su te žrtve grešnici. Smisao je dakle stiha produbljen. Dodirnut je i moralni uzrok patnja u paklu. Istaknuta je i kazna za grijeh — a time je od stiha, koji je isprva sadržavao samo sliku, postao stih, u kome je izrečena jedna od bitnih značajka cijele pjesme: grijeh, pravda, kazna.

Stihovi:

Dobar pastijer, jer što kaže inom
I sam svojijem potvrđuje činom

glasili su ispočetka:

Ranjen bivši liječnik vidar teške
Vidat rane sam da more —

zatim

Samo liječnik, koj' bje ranjen
Teške rane vidat more.

Očito je, kako je Mažuranić ovim stihovima htio izraziti duboko razumijevanje između svećenika i čete. Poređenje s liječnikom — da samo onaj može liječiti rane, tko je i sam bio ranjen — bilo je snažno, ali njime nije bila označena intimna veza između sve-

ćenika i crnogorske čete, po kojoj i on i četa vrše zapravo jednu istu, uzvišenu misiju.

U ovoj grupi ima stihova, što ih je Mažuranić promijenio, a da čovjek u prvi mah i ne bi znao reći, čemu je to učinjeno. Stihove:

Mahnu rukom starac dobri,
Pak mu kaplju dodaše vode.

A u sto oka zapadni se traci
Ko kroz rosu divna duga kažu

zamijenio je stihovima:

Mignu okom starac dobri,
Morače mu kapu daše.

A sto oč'ju ko proz rosu
Mješte sunca dugu vidje.

Jasno je ipak, da je Mažuranić ove promjene izvršio s razloga, što je htio neki elemenat u pjesmi jače istaknuti (Morače — rijeka, uz koju su crnogorski osvetnici vezani, — mjesto neutralnog izraza »vode«), ili je htio pojačati sliku.

Promijenivši neke riječi u stihovima

Drug kad drugu o njem šapne,
U šaptu ga Mirkom zove —

tako, da oni glase:

Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirkom zvao —

— Mažuranić je izveo opet naoko sitnu, ali važnu promjenu radi smisla. Četa, idući po noći, šuti — dakle ime njezina vođe ne razabiramo iz njihova šapta, kako je to bilo u prvoj verziji, nego bismo ga razabrali tek onda, kad bi Crnogorci među sobom šaptali.

3.

Mažuranić je iz prve verzije svoje pjesme ispustio razmjerno malo stihova, a da umjesto njih nije unio druge.

U »Noćniku« ispustio je srednji dio ovih triju stihova:

I ne bi ga pronijele vile
Niti brzo pero sokolovo
Akamoli noge na junaku.

U »Četi« je ispustio stih

Kijem se sveti drugda prate oci,

koji se nalazio iza stiha:

Uz fenjere i duplijere sjajne.

U »Haraču« je izostavio srednji od ova tri stiha:

Dotle aga pod čadorom sjedi
Čibuk puši, mrku kafu pije,
I s njim šaren Bauk vojevoda.

Dodao je pak (ne zamjenjujući time nikakav ispušteni stih) u »Četi« stihove:

Ko blizanci zvijezde jasne
Kad sunčani trak ugasne.

Najzanimljiviji su prvi i posljednji slučaj, jer u njima ima nešto zajedničko. Izraz: Novicu ne bi pronijele vile ni pero sokolovo — uzet je iz narodne pjesme. Ali dok si čitalac može kako tako predočiti, da čovjeka prenose vile, odviše je fantastična pomisao, da bi ga moglo prenijeti pero. — Dodajući stihove s konstatacijom, da Blizanci izlaze brzo iza zapada sunca, Mažuranić je pokazao, da znade motriti pojave u prirodi. I jedna i druga izmjena nastale su očito u vezi s pjesnikovim realističkim smislom.

U više slučajeva Mažuranić je jedne stihove brisao, a mjesto njih unosio druge, na pr. u »Agovanju« je stihove:

Kad ogladni lav srditi
Brez žrtve se ne zasiti

zamijenio cijelim odlomkom, koji se počinje riječima:

Boj se onoga, tko je viko
Bez golema mrijet jada.

U istome je pjevanju stih

Veli dakle Čengić-aga

zamijenio stihovima

A pak slušaj, kako junak zbori
I strašivce kako oštro kori.

Iz svih se ovih primjera može i opet zaključiti na neke karakteristike pjesnikova postupka: vidi se, da je brisao mjesta, koja nisu bila lijepa (»Veli dakle Čengić-aga«), ili je pak jače htio istaknuti crnogorsko junaštvo negoli bijes Smail-agin. Ali se iz tih primjera vidi i više. Iz drugoga i trećega vidi se, da je ispuštao ono, što u situaciji, koju prikazuje, nije bitno (t. j. običaj, da svećenici inače idu uz svečanu pratnju). Ispuštajući stih »Kijem se sveti drugda prate oci«, očito nije htio, da se pažnja čitaočeva svraća na nešto, čega u samoj slici nema. — Ispuštajući stih, u kome je rečeno, što aga radi pod čadorom, i opet je izostavio ono, što u času, koji prikazuje, nije važno, t. j. htio je najprije spomenuti, tko se sve nalazi pod čadorom, a kasnije će spomenuti, što tko radi.

Među Mažuranićevim naknadnim umecima pjesmi naročito su karakteristični oni, koji služe kao neke vrste osnovni motiv cijelome djelu. Tako su naknadno dodani i ponovljeni stihovi »Noćnika«

Ter se boji, gdje će poginuti,
A ne stiže, što mu srce muti.

Isto je to učinjeno sa stihovima:

Sramota je takvome junaku
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja,
Kamol' slijepit mješte raje Turke,
Kamol' da mu zlorad krst se smije.

Iza stihova »Tu kukavne jauk raje« umetnuo je Mažuranić stihove, što ih je malo prije upotrebio u vezi s agom, a onda u vezi sa Saferom (»Hljeba, hljeba, gospodaru« — i svi dalji stihovi, koji se tu ponavljaju) — da na taj način i opet istakne jedan od bitnih elemenata u razvitku cijeloga djela.

U cijeli svoj rukopis Mažuranić je naknadno umetnuo samo nekoliko dužih odlomaka.

U »Agovanje«:

Videć aga krepost taku,
Zazebe ga na dnu srca
Ko ledenijem ratom leden
Šiljak dušu da mu dirnu.

Od tuge li za junaci,
Što ih silan zamah strati?
Turčin tuge za krstove neima.
Od straha li, jer se glavi boji?
Silan aga to sam sebi taji.
Zar ne vidiš, kako radi
Hrabar junak suspreć zimu,
Što mu s one piknje male
Po svem tijelu mrazne valja vale?
Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko,

Kako bistro pod njim sijeva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu, ravno stoji:
Pak mi kaži, ima l' koja
Tudijer straha i najmanja sjena?

A pak slušaj, kako junak zbori,
I strašivce kako oštro kori.

U »Četu« su uneseni stihovi:

Ne zvekeće gvožđe svijetlo,
Niti grme smrtne cijevi,
Ni na lagan stupaj nogu
Ozivlju se sjajne toke:
Već ko znajuć, koga nosi,
Pod opankom hrabre djece,
Podaje se vrlet tvrda,
A vrletna nize brda.

U »Harač« umetnut je naknadno odlomak:

Usred polja mirna, pusta
Starodavna raste lipa.
Pokraj nje su čadorovi,
A među njima ponajljepši,
Ponajljepši, ponajveći
Agin čador ine natkrilio,
Kano labud ptica bijela,
Bijele ptice golubove.

Ovakvi dodaci ne iziskuju objašnjenja. U njima je Mažuranić ili psihološki produbljivao aginu ličnost, ili je preciznije i podrobnije upotpunjivao cjelokupnu sliku, što ju je htio iznijeti.

Jednu od opsežnijih promjena izveo je Mažuranić u »Haraču«, izmijenivši veći niz stihova.

Prvotni tekst:

Družbu mrakom kalauz vodi,
Gledaj, pobre, kako lako ide
Ko da junak zrakom **mutnijem pliva.**
Čini ti se, da ga nješto vuče,
Dok ostali pomno za njim teže.
Dotuži mu po mraku se biti,
Pak valjada stoga junak hiti.
Al' svjetlica, što sad prva kresnu,
Družbu tajnu pred čadorjem vidje,
Gdje se u red poredila redom,
Ter tu stoji potres, grom i lava,
O kojih ne znaš, kad će udariti;
Tudijer stoji, osluškuje glase,
Za razaznat, gdje gospodar spava;
Noć je strašna, rado bi noćištu,
Ter ga jadni tako žurno ištu.

Konačni tekst:

Putnu mrakom družbu prati.
Zirni, pobre, kako lako iđe,
Ko da zrakom mutnijem pliva
Mniš, da naprijed sve ga nešto vuče.
Dokle njegov družba ina
S dvjesta nogu stupaj gazi.
Valja da se boji crne noći,
Pak bi rad već na noćište doći.
Al' svjetlica, što sad prva kresnu,
Družbu tajnu za čadorjem vidje,
Gdje se u red poredila redom,
Sa tri strane, da je više bude,
Ter tu stoji četa noćna,
Kano trijesak iznenada,
Il' goruća kano lava,
S ognjenijeh što se gora
Na dolinu prleć saspe,
Baš bez brige kada smrtni zaspe.

Iz ovog paralelnog niza stihova — gdje ima i promjena, i ispuštanja i dodataka — vidi se uglavnom sve, što je Mažuranić provodio u slučajevima, kad je vršio samo manje promjene.

4.

Ima u »Smrti Smail-age Čengijića« još nešto izmjena, koje nisu obuhvaćene u dosadašnjim navodima u ovome razmatranju: neki su stihovi promijenili mjesto (jer ih je Mažuranić premjestio tamo, gdje bolje odgovaraju situaciji), neki su ponešto izmijenjeni radi ritma. — Međutim, iz svih se promjena može zaključiti samo jedno: da je Mažuranić u svakom slučaju svoj rukopis mijenjao na bolje. Ujedno se iz svih tih promjena vidi, da je svijesno ili nesvijesno išao za određenim ciljevima. Oni se mogu razabrati već iz svega, što je dosad navedeno:

Svuda je išao za tim, da nađe što precizniji, što jači, što zbitiji izraz, kojim će po mogućnosti reći najviše od onoga, što je u pojedinim slučajevima želio reći. Te su promjene katkad jedva zamjetljive — a ipak su za konačni dojam vrlo važne. Kad drugi od ovih dvaju stihova:

Oblak krije zvijezde jasne,
Struka krije gvožđe sjajno

zamjenjuje stihom

Noć i struka gvožđe sjajno

— onda se to na prvi pogled može činiti sasvim nepotrebnim, jer ako već struka krije oružje, čemu da ga još krije i noć? Ali je Mažuranić ovu promjenu izvršio s dva razloga: da ne mora ponavljati glagol »krije«, i da ujedno, dodajući riječ »noć«, pojača dojam tmine, kojom se Crnogorci probijaju.

Iz svojih je stihova — s osjećanjem finog umjetnika — izbacio sve riječi i rečenice, koje bi se mogle smatrati nepotrebnima, da pažnju čitaoca svrati samo na ono, što je u pjesmi bitno.

Iz nekoliko se Mažuranićevih promjena naslućuje realistički smisao, dar za promatranje prirode — a možda i nevoljkost prema svemu, što je samo plod mašte.

Iz nekih se dodataka u rukopisu vidi, kako je pjesnik htio jače istaknuti ono, što mu je u pjesmi bilo glavno: kršćanski elemenat, aginu ulogu u razvitku događaja, psihološke značajke pojedinih lica (aga, Safer).

Rukopis »Smrti Smail-age Čengijića« ujedno objašnjuje koješta, o što su se nekad vodile polemike — na pr. da li je Mažuranić na kraju »Čete« opisao jutro ili veče. Stih, koji je isprva glasio:

A u sto oka zapadni se traci —

i koji je kasnije pjesnik promijenio — rješava cio spor.

Sve promjene u tekstu »Smrti Smail-age Čengijića« pokazuju, kako je u Mažuranića bila osjetljiva pjesnička narav. On je pisao samo onda, kad je uglavnom već imao jasnu sliku svega, što je htio reći. Usto je, u svojoj velikoj umjetničkoj savjesnosti, išao za tim, da mu izraz postigne apsolutnu preciznost i adekvatnost, da pjesma izreče upravo ono, što je sam nosio u svojoj mašti. Velik broj naoko sitnih promjena pokazuje, kako i neznatni popravci mogu imati odlučno značenje u sklopu cjeline — i s obzirom na smisao, i s obzirom na dojam. Iz tih se izmjena vidi, iz koliko naoko beznačajnih sitnica zavisi cjelokupna umjetnina. Osjeća se iz njih, kako je »Smrt Smail-age Čengijića« zapravo čudesan organizam, u kome svaki dio pot-

puno vrši svoj zadatak. Sve, i neznatne pojedinosti daju na koncu cjelokupnu sliku, u kojoj se ne osjeća nikakva borba s izrazom, i u kojoj je sve na svome mjestu, tako jednostavno i prirodno, kao da je upravo tako moralo biti.

XII.

O MAŽURANIĆEVU STILU

1.

Ispoređivanje prvotnog rukopisa »Smrti Smail-age Čengijića« s definitivnim njezinim tekstom zadire već u jedno od najvažnijih pitanja u Mažuranićevoj umjetnosti: u pitanje stila.

Načelno se može nabaciti opaska: da li uopće možemo govoriti o jednom Mažuranićevu stilu, ili o nekoliko njegovih stilova, t. j. o borbi za vlastit način izražavanja. I u književnostima, koje imadu utvrđene predaje, teško je književniku početniku odmah naći svoj izraz. I u takvim književnostima preuzimaju mlađa književna pokoljenja pomodna izražajna sredstva kao nešto, što se razumije samo po sebi, te se time služe bez kolebanja. Tek gdjegdje ispod tuđih naslaga izbijaju obilježja pojedinih ličnosti. Samo rijetki, genijalni stvaraoci pokazuju već u svojim prvim pokušajima neke vlastite crte. Svi ostali pisci moraju se više manje teškom mukom probijati do toga cilja. Pogotovu je teško bilo piscu naći sebe u hrvatskoj preporodnoj književnosti, koja se tek stvarala, u kojoj još nije bio utvrđen ni književni jezik, ni pravopis, u kojoj nije bilo jasnih smjernica, te se povijala između različitih stranih i domaćih uzora.

Pri ispitivanju Mažuranićeva stila odlučno je dvoje: kakve su značajke toga stila, i koliko su one izraz pjesnikove ličnosti.

Govoreći o svojstvima Mažuranića kao čovjeka, njegovi biografi, uporedo s njegovom malorjekošću,

spominju i njegove osobite stilističke sposobnosti. Pišući, kako je Mažuranić, predsjedajući kao ban različitim odborima, obično šutio, Smičiklas dodaje:

»Napokon sabrao bi misli, koje su se u govorima i primjedbama vijale svoja dva, tri sata, da stvori jasnu misao, kojoj se svi jednodušno dive. Bio sam s njim kroz dvije godine u jednom klubu; nije nikad progovorio, dok ga napokon iza svih naših mnijenja nismo zamolili. Onda je progovarao krasno i jasno«.[1]

Mažuranićeve su stilističke sposobnosti priznavali svi, koji su s njime dolazili u doticaj. On je davao konačni oblik saborskim zaključcima g. 1848. i g. 1861. Godine 1867. izabrao ga je hrvatski sabor, gotovo i bez dogovora, da stilizira adresu na kralja. Iako je u saboru sam govorio malo, u njega se uvijek mogla zapaziti težnja, da se misli izreku potpuno jasno i određeno. U saboru g. 1861. govorio je na pr. u svemu 7 puta. Svi su njegovi tadašnji govori, osim jednoga, izrečeni sa svrhom, da se nešto do kraja objasni ili bolje stilizira. Govorilo se tada o odnošaju Rijeke prema Hrvatskoj, o odnošaju Hrvatske prema Ugarskoj, itd. Njegovi govori glase po prilici ovako:

»Ova stilistika ne može ostati, što Hrvatsko primorje spada na županiju Riječku«.

»Ja bih dakle cijelu ovu konstrukciju ovako stilizirao«.

»Najprije je pitanje, što će taj odbor imati raditi. Ako se ima baviti sa stilizacijom, ja odmah kažem...«[2]

Stilističke su se sposobnosti Mažuranićeve u javnome životu očitovale u prvom redu u činjenici, što je on znao naći najbolji oblik za tuđe misli. U slučajevima pak, kad je imao iznijeti vlastite poglede, uvijek je pokazivao neke crte, koje su u vezi s njegovim temperamentom — s njegovom šutljivošću.

---

[1] Spomen-knjiga Matice hrvatske, str. 135
[2] Dnevnik saborski 1861, 460. 470.

Značajka je govora, što ih je Mažuranić držao kao predsjednik hrvatskoga sabora ili kao ban, njihova kratkoća i jezgrovitost. U času, gdje bi drugi na njegovu mjestu iznio mnoštvo lakih, privlačljivih ili ganutljivih rečenica, on je govorio sasvim zbito. Godine 1872. zahvalio je zastupnicima na izboru za predsjednika sabora i uputio na slogu, kojom će sabor moći za domovinu učiniti ono, što nikad ne bi mogao, ako zastupnici pođu različitim putovima. Opraštajući se nakon odstupa s banskoga položaja od činovnika zemaljske vlade, napomenuo je samo to, da ga je u radu vodilo troje: vjernost prema kralju, prema državi i prema zakonima.[3]

Težnja, da broj riječi svede na najnužnije, ali da pri tom ostane jasan, bila je očito posljedica Mažuranićevih najličnijih svojstava: treba govoriti samo ono, što je potrebno. No to u njega nije ostalo samo nečim instinktivnim, niti je izbilo tek u starijim godinama, nego se bilo već u doba njegove plodnije književne djelatnosti razvilo do svijesnog naziranja na književnost.

U svome članku »Literatura ilirska« naveo je Mažuranić nekoliko rečenica iz pjesme Ane Vidovićeve »Anka i Stanko« i pridometnuo: »Kakvo prostodušje, kakva jednostavnost, kakova ljubav! A s istim prostodušjem i jednostavnosti upravo onom, koja se izvan Omera i Osijana ne nahodi više nigdje, neg' u naših narodnih pjesmah, spjevana je i pjesma ista.«[4]

Slična mjerila za ocjenu književnih djela iznio je i u izvješću o dramama, koje su poslane na raspisani natječaj g. 1850./51. U njemu nalazimo ovakve rečenice: »Prekomjerna prostota izraza, razrovan i rastegnut, i bez zanimivosti opširan, i besjeda bez kratkoće, bez snage . . .« (o drami »Porin«). »Ova je drama . . . ugodnom kratkoćom govora . . . odlična«

---

[3] Obzor 1880, br. 46
[4] Danica 1840, str. 203

(o drami »Car Murat II.«), »... k tomu ni ovaj pjesnik nije prost od duljinah.« (o »Frankopanu«).[5]

To su znakovi, kako se Mažuranić i svijesno bavio pitanjem stila, imajući o njem vlastito i izrađeno mišljenje, kakvo je ujedno bilo najbolji izraz njegova bića. Ipak, do njega nije došao odmah, nego tijekom godina, nakon različitih lutanja, pokušaja i povođenja za drugima. Cijela Mažuranićeva književna tvorba, s obzirom na njezina stilska obilježja, predočuje vrlo zanimljiv slučaj, kako se i čovjek s izrazitim ličnim crtama može kroz godine kolebati, dok ne nađe sebe.

Starčević je kao najglavnije obilježje Mažuranićeva stvaranja označio pjesnikovu sposobnost, da se uživi u svačiji stil, i prema tome je zaključio, da ovaj pisac nema svoga stila. Mažuranićeve tvorevine iz različitih razdoblja njegove književne djelatnosti mogle bi doista služiti kao najbolja potvrda ovome shvatanju. Ni u jednoga znatnijega hrvatskoga pisca iz vremena ilirizma nema ovoliko zaokreta, ovoliko raznovrsnih i naoko oprečnih izražajnih obilježja kao u njega. U svojim listovima bratu Antunu, što ih je pisao kao učenik gimnazije, još je sav razliven i pun naučenih fraza. U prvim poznatim stihovima učenik je Kačićev. U školama, dok mu je glava bila još puna starih klasika, pisao je sasvim prema Horaciju. Čim je došao u Zagreb, stao je među Ilircima pisati onako, kako su to oni propovijedali. No pokraj odužih pjesama, kao što je »Nenadović Rado«, pisao je doskora sonete, koji iziskuju zbitost — jer je taj oblik upoznao u talijanskoj književnosti. Popuna Gundulićeva »Osmana« pokazuje, kako je Mažuranić toliko znao nasljedovati izraz drugoga pjesnika, da je naša tadašnja publika mogla držati, kako je ta popuna sasvim adekvatna Gundulićevim pjevanjima.

Koliko je Mažuranićev izraz mnogo zavisio i od

[5] Narodne novine 1851, br. 242.

sredine, u kojoj se časovito pjesnik nalazio, vidi se najbolje po tome, ako se razmotri, gdje su pojedine njegove pjesme nastale. »Vinodolski dolče, da si zdravo« — Rijeka, svježi dojmovi iz rodnoga mjesta. Pjesme prema staroklasičnim uzorima — Szombathelyi. Pjesme na narodnu i dubrovačku — Zagreb i Karlovac, »Smrt Smail-age Čengijića« — Karlovac.

Svi ti različiti Mažuranićevi pokusi ne bi još sami za se značili, da on u izrazu nije imao ništa svoje, stvaralačko. Pravi će stvaralac i u stihu, koji je preuzeo od drugoga, svejedno izraziti sebe (Chénier, Hölderlin, Carducci). Lične crte stvaraoca ne izbijaju toliko u vrsti kitice i stiha, kojima se služi, koliko u ritmu, poređaju riječi, boji samoglasnika i suglasnika. No ako čovjek Mažuranićeve pjesničke prvence samo preleti, ne udubljujući se u sličnosti među njima, udarit će mu u oči u prvom redu njihove stilske razlike, koje su nastale od različitosti književnih uzora. U jednima je izraz razvučen, u drugima zbit. Jednom je poredak riječi sasvim iskrivljen, a drugda posvema prirodan. Katkad u pjesmama ima mnogo pridjeva, a katkad su svedeni na najnužnije.

Značajno je za Mažuranića kao pisca, da je on, povodeći se za nekim književnim smjerom, preuzimao od njega sva stilska obilježja, a ne samo jedno. Pišući pjesme prema staroklasičnim uzorima, upotrebljavao je ne samo staroklasički oblik strofe, nego i poređaj riječi, i poredbe, i opkoračivanje, a zadržao je i refleksivan ton. Utjecaj starih klasika na njegovo pisanje osjeća se u to doba i u njegovoj prozi. na pr. u basni »Slavulj i kukavica«:

»U lijepoj dubravi biše sagradio ljepoglasni slavulj gnijezdo: pjevom i zadovoljnošću cijela njegova ozvanjaše neprestano dolina. Međutim dojde k njemu, kad višnjim bogovom na hvalu podanoga si miloga glasa blagdanovaše, iz staroga svojega sijeda od glada i nevolje protirana kukavica, ter ne mogavši

se poradi svetka braniti slavulj, jajca njegova iz gnijezda pobaca, i svoja na mjesto njihovo postavi.«

U pjesmama pak na narodnu poredak je riječi prirodan, opkoračivanja gotovo i nema, a figure su uzete iz narodne poezije. U stihovima prema talijanskim uzorima zadržane su sve značajke samih uzora: jedanaesterac s brojnim sinicezama, opkoračivanje:

Kada se u muklo doba od noći kobne
Sastaju vile sred Strahinja, i staro
Zameću kolo, a Čehov hrib oholu
U noćne mrake glavu uvija, a mjesec
Kao drag mu kamen vrhu čela sjaje;
Sred okolica ovih gnijezdo stoji,
Prastaro gnijezdo starog Čeha i Leha
I Meha trećeg, koji su svete svoje
U leden sjever razastrli orle
I bolju tamo domovinu našli.

(Proslov, 1841.)

Kad sve ovo čovjek vidi, mogao bi se u prvi mah doista složiti sa Starčevićem i priznati, kako je sva Mažuranićeva književnička sposobnost bila u tome, da se uživi u tuđ izraz.

No uporedo s ovakvim pojavama, koje su razumljive s obzirom na hrvatske književne prilike u doba preporoda i na pjesnikov lični razvitak, u Mažuranićevu se stilu mogu utvrditi i neka obilježja, značajna za njega u svako doba, bez obzira, kakve je uzore slijedio. Kolik je put prevalio, idući za ciljem da ta obilježja dođu što jasnije na vidik, vidi se dobro iz usporedbe njegove prve objavljene pjesme s njegovim najboljim djelom:

Druga kitica pjesme »Primorac Danici« (1835.):

Njegda nemili vodiše ratovi
Oce kroz mrkle jezero grozljivih
Smrti putova, ter u bojnom
Prsa tada gibahu se gvožđu.

Početak »Smrti Smail-age Čengijića« (1845.):

Sluge zove Smail-aga
Usred Stolca, kule svoje,
A u zemlji hercegovoj:
Ajte amo, sluge moje,
Brđane mi izvedite.

U prvom primjeru proteže se jedna rečenica kroz cijelu kiticu. Atribut je u jednom, a njegova imenica u drugom stihu. U prirodnom poretku riječi glasila bi navedena strofa: Nemili ratovi vodiše njegda oce kroz tisuću grozljivih putova smrti, ter se tada prsa gibahu u bojnom gvožđu. U »Smrti Smail-age Čengijića« rečenice su kratke, poređaj riječi prirodan.

2.

Proučavanje Mažuranićevih pjesama, koje su napisane od g. 1835. do pojave »Smrti Smail-age Čengijića«, a i njegovih kasnijih stihova, važno je zbog pjesnikova izraza. Bez obzira na stilske razlike u pojedinim njegovim razvojnim fazama — u Mažuranića se kao najbitnija oznaka njegova izraza opaža dosljedan razvitak prema zbitosti. Već u pjesmi »Primorac Danici« vide se neke crte, što ih je istaknuo Nehajev: disciplniranost, mir, sređenost. Ali su njegove početničke pjesme sve prilično dugačke. Još g. 1837., u pjesmi »Danica Ilirom, danku i vladatelju«, Mažuranić je bujan — nasljedujući u tome Dubrovčane, koji su katkad malo misli znali razvući u velik broj stihova. Ali je od Dubrovčana, naročito od Gundulića, stao primati i neke njihove dobre strane: aforistički način izraza. Već u pjesmi »Napredovanje« (iz g. 1837.) vidi se i težnja oko zgusnutosti: da se u stihu ne kaže ništa, što po čuvstvu ili mislima ne bi u cijeli

sastav donosilo ništa novo, i što bi se moglo dojmiti kao glazba bez smisla:

U toplome jugu zemlja stoji
I livade u cvijetke razvija,
Gore, rijeke i doline goji,
I sunašcem vedrojasnim sija.

Zemlja stara i narod je stari,
Pod krejjuti štita ilirskoga,
Nit se drugač ozivati mari,
Dok mač paše i ufa u Boga.

Pravdi blagoj koplja treba nije:
Pomoć s gori, pa lava obori; —
Al' za svoje svaki krvcu lije,
Tare, bije, siječe, gazi, mori. Itd.

Neke su rečenice u toj pjesmi izrečene izrazito aforistički. Bilo je to u godinama, kad je Mažuranić i u prozi objavljivao aforizme (»Misli«).

Nije možda bez značenja, da je Mažuranić — koji je isprva pisao prema staroklasičnim i dubrovačkim uzorima — nakon tri godine pjesnikovanja, g. 1838., stao pisati sonete, i da ih je za života napisao razmjerno veći broj. Sonet je pjesnička forma, koja se na prvi pogled zbog mnoštva srokova i čvrste vezanosti stiha može pričiniti vještom igrarijom, više manje tehničkom rabotom. Često je sonet doista samo to. Ali pravome pjesniku, kome nije do razbacivanja riječima, nego želi svijet svoga doživljavanja izmijeti snažno, zvučno, zbito, može njegov oblik svojom zaokruženošću vrlo dobro poslužiti.

Mažuranićev razvitak k tome cilju — da piše zgusnuto, jasno, izrazito — vidi se ne samo po tome, što je u posljednjim godinama svoje pjesničke djelatnosti pisao sve više soneta, nego su i njegove pjesme

druge vrste postajale sve kraćima i punijima. I njegove su prve ljubavne pjesme, kad je pisao općenito o ljubavi, dosta razvučene. Ali kad je pisao zaručnici, kad je dakle htio reći nešto određeno, postajao je zbit. Treba na pr. isporediti pjesmu »Slavomir Stojanu« (iz g. 1835.) i pjesmu »Napast« (iz g. 1838.) s pjesmama »Peru«, »Njoj«, »Poslanica«, »Zaručnici« (iz g. 1840. i 1841.). Prvu je napisao u navali neodređenih ljubavnih čuvstava kao mlađi brat starijemu. U drugoj ima niz općenitih refleksija o ljubavi, a malo što lično. Obadvije su razmjerno dugačke. Zadnje pak četiri pjesme, pisane zaručnici, stvarno i doživljene, potpuno su određene i kratke.

Vrhunac svoje izražajne moći postigao je Mažuranić, u svojim lirskim tvorevinama, četrdesetih godina u spomenutim već pjesmama: U smrt Ivana Kozulića, Njoj, Grofu Janku Draškoviću, Riječ bratinska. Pjesma »U smrt Ivana Kozulića« glasi:

Sa sred nebesa sjajni mjesec gleda
Po gluhoj noći i mrkle goni tmine,
Pak nas svakako sva radost ne mine,
Kad svijet ostavlja i za brda sjeda.

Al' kada preko naravskoga reda
Sa svoga mjesta jasna zvijezda gine,
Uplašen putnik blijedi vas i stine
I pred božanstvom svemogućim preda.

Tako je i nama, o Ivane mili,
Kad jasna zvijezda trčiš preko neba
Ilirskog, kud te teški udes sili.

Predamo, Ivane, videć, gdje nam reže
Smrt tebe mlada, kad nam najveć treba
Dobrih, a dobri nemilo nas bježe!

Ni to nije nekakva izvanredno uspjela pjesma. No ako je čovjek čita naglaskom, kako ju je izgovarao sam pjesnik, i ako uzme u obzir siniceze, može je,

s obzirom na izraz, ubrojiti među bolje pjesme ilirizma. Ona je potpuno jasna, zaokružena i sve je u njoj određeno.

U Mažuranićevoj se borbi za vlastit izraz mogu opaziti neke značajne crte, kao obilježja u razvitku njegova stila. One se odnose na poredak riječi, na njihov broj, na njihovu vrstu. Sve su te značajke među sobom u vezi.

Imajući pred sobom određene književne uzore, Mažuranić je isprva riječi u rečenici redao prema njima, a ne prema vlastitom jezičnom osjećanju. Kao što je to radio u napomenutoj već prvoj svojoj objavljenoj pjesmi, tako je to činio u nizu pjesama u prvim godinama svoga stvaranja:

Jasni blaženih višnjega žitelji
Neba kotara, sileni davnijeh
Duhovi pređa, beskonačna
Sada koje zavezuje vječnost.

(Pređem slavjanskim, 1835.)

Neka svemoga sačuvat Citerska,
Neka strelati Ljubić i ostali
Dostoje branit ovo od zla sljedstva
Bozi znamenje!

(Mojemu prstenu, 1835.)

Veći dio Mažuranićevih stihova iz prve godine njegova stvaranja pokvaren je ovakvim neprirodnim poretkom riječi. Ali je važno, da je on — kako je spomenuto — već u toj prvoj godini pisao stihove s prirodnim redom riječi, kad god se nije povodio za staroklasičnim oblicima kitice:

Mornar tvrdo kopno ruži,
Dok ga vjetar tihi riva,
Al' skliskoću mora tuži,
Kad na daski razbit pliva.

(Protivnost, 1835.)

U drugoj godini pogotovu:

Strašna ti je gora Kunovica,
Kud se stere, ni kraja se ne zna;
Al' je lijepa Draginja djevojka,
Koju lani obljubio bješe
Mlad delija Nenadović Rade.

(Nenadović Rado, 1836.)

Red riječi u stihu jedno je od onakvih izražajnih sredstava, gdje je Mažuranić najprije našao sebe. Počevši pisati zbog stranih uzora protiv sintaktičkih pravila vlastitog jezika, stao se već u prvoj godini svoga književnoga rada polako otresati te mane. Doskora se nje odrekao gotovo sasvim, postižući u »Smrti Smail-age Čengijića« jedan od jačih dojmova upravo time, što je riječi redao onako, kako ih redamo u svagdanjem govoru:

Ljutit aga mrko gleda,
Gdje se silom divit mora,
Silan arslan gorskom mišu.

Mažuranićev put k jednostavnosti i zbitosti izraza vidi se najbolje u njegovoj upotrebi pridjeva. Ova je vrsta riječi često najjasnije obilježje stilske bujnosti. Pridjev može biti u rečenici i potreban, ali je često znak težnje za opširnošću i šarenilom. Potreban je onda, kad je nuždan za razumijevanje onoga, što se kaže imenicom, ili kad joj pruža potrebnu značajku. No u nevješta stilista ili u neiskrena čovjeka znači atribut često samo nepotrebno razbacivanje bojama, ili prikrivanje pravih kontura predmeta. Treba na pr. samo uočiti pridjeve u prvoj Mažuranićevoj objavljenoj pjesmi:

O, koja d a v n i m v e d r o g a djedovom
Kazati lica, niti m a g l o v i t i h
Noći vremena razatepsti,
Zvijezdo, m i l u m ne mogaše lučjum.

Njegda n e m i l i vodiše ratovi
Oce kroz m r k l e jezero g r o z l j i v i h
Smrti putova, ter u b o j n o m
Prsa tada gibahu se gvožđu.

U ove dvije kitice spomenuto je 12 imenica, od kojih osam ima atribute: davnim djedovom, vedroga lica, maglovitih noći, milum lučjum, nemili ratovi, mrzle smrti, grozljivih putova, bojnom gvožđu, a samo su četiri bez njih. Neki su od tih atributa potrebni. No neki su očito umetnuti ili zbog stiha, ili iz želje za bujnošću. Sami sobom takvi pridjevi ne donose u pjesmu nikakvo novo osvjetljenje (na pr. milum lučjum, nemili ratovi, mrzle smrti).

S pjesmom »Primorac Danici« treba isporediti pjesmu »Danici ilirskoj« (iz god. 1836.), građenu u istom stihu, pa čovjek dolazi do sličnih opažanja:

Ko sokol sivi, koga sužanjstvujuć
Kruti spletenog gvožđa rukotvorom
Kroz vijeke cijele od prirodne
Letnje nemil sustezuje zatvor;

Kad u uzi skučen krila navađenom
Revnošću u tanke zrake razastire,
Oh, oh, željezna građa jače
Od plamenov slobode ga veže.

Upotreba mnogih pridjeva značajka je mladosti, kad čovjek sve pojave gleda više manje u bojama. Mažuranić se pridjeva kao sredstva izražaja nije nikad odrekao. I u pjesmama iz njegovih zrelijih godina naći ćemo pridjev češće, negoli je to za razumijevanje doista potrebno, na pr. u pjesmi »U slavu cesara i kralja Ferdinanda« (iz g. 1840.):

Gora ilirskih vrsi oholi,
Starih naših druzi mili,
Što ste mraznim snijegom toli
Sijede obrve namrčili?

Što ste vjetrom studenime
Muklo stali uzdisati,
I proljetno tiho u vrime
Dažde od suza prolivati?

Od 10 imenica u te dvije kitice 7 ih ima atribute. Ipak, u ovom se slučaju može reći, da svaki od pridjeva daje predodžbama puniji i određeniji smisao. Još se to bolje opaža u Mažuranićevim pjesmama iz četrdesetih godina. U navedenoj kitici pjesme »Blagotvornost« (iz g. 1842.) ima samo jedan atribut (t u đ e m j a d u), a on je za smisao potreban. Još je značajnija u tom pogledu »Riječ bratinska« (iz g. 1847.):

Sustegnu Višnji s povrh zemlje lica
Za časak jedan sve držeću ruku,
Ter eto, mješte da naplati muku
Težaku znojem natopljena klica

Sunu se crna suncu iz njedar ptica,
I čijem joj o zrak kleta krila tuku,
Zadažđe nebo gladom sličnijem vuku,
Pred kijem se puci mrtvi ruše nica.

Atribut je tu već vrlo rijedak, sveden na najpotrebnije: c r n a ptica, k l e t a krila.

3.

Svoje »Misli« (u prozi) stao je Mažuranić objavljivati u »Danici« g. 1835., dakle iste godine, kad je još pisao prilično razvučene pjesme. U njima je — različito nego u stihovima — kratko i zbito iznosio svoja opažanja i razmatranja. Moglo bi se to doduše odbiti i na činjenicu, što je godinu dana prije toga marljivo učio francuski jezik, pa mu je možda bila pred očima francuska aforistička književnost 18.

vijeka. I sam je romantizam gajio tu vrstu književnih sastava. Ali ta sama činjenica ne bi još vjerojatno bila dovoljno jakom, da on jedini među svim književnicima ilirizma stane pisati na ovaj način — upravo on, koji je po svojoj prirodi bio sklon kratkoći u govoru. Taj način pisanja morao je dakle imati korijen u njegovu biću. Ne susrećemo ga samo u »Mislima«, nego sve više i u pjesmama. Već je njegova »Protivnost« (iz g. 1835.) u neku ruku samo niz opazaka o kontrastima u svijetu. Kako je sama ta pjesma refleksivna, bilo je to naravno. Jer se Mažuranić u to vrijeme ugledao u Horacija, vjerojatno je i to pridonijelo, da je u svojim stihovima nizao misli. Ali aforistički izraz nalazimo i u pjesmama, koje su potekle iz njegove osjećajnosti, na pr. u pjesmi »Milutinu« (iz g. 1835.):

Današnjem se klanjaj, pusti sutrašnjega,
Milutine, dneva! pusti prevarljivoj
Tamjan žrtvovati nadi: jer smrtnima
V nestalnoj kazuje doba budućnosti.

Što dalje, aforistički je izraz u njega sve češći:

Pravdi blagoj koplja treba nije:
Pomoć s gori, pa lava obori.

(Napredovanje, 1837.).

Od kolijevke pa do tamnog groba
Prava svakom veličina teče.

(Javor).

Ali kad se britke u suzi
Rane operu, peku jače.

(U slavu cesara i kralja Ferdinanda, 1840.).

Iako se može utvrditi, da je Mažuranić u doba svoga razvitka upotrebljavao neka izražajna sred-

stva s obzirom na to, kakvi su u koje vrijeme bili njegovi književni uzori, opet se opaža, da u njegovoj poeziji postepeno sve više prevladavaju neka stilska obilježja, koja će postati značajnima za njegov izraz uopće. Preuzimajući stilske značajke narodne pjesme, stao je upotrebljavati figuru ponavljanja, na pr. u »Nenadoviću Radu« (1836.):

»Zlo nam vrijeme, mila braćo moja,
Kad nam pada vatra sa nebesa
I udara u tananu jelu:
Il' je moja na udaji moma,
Il' je moja na umoru moma,
Ili će nam loša sreća biti«.
Al' družina Radi odgovara:
»Ne budali, Nenadović Rade!
Nit je tvoja na udaji moma,
Nit je tvoja na umoru moma,
Već veselo svate dočekuje«.

Upotrebivši ovu figuru u pjesmama na narodnu, zadržao ju je i u jedanaesteračkim pjesmama:

Svud jauk i buka od ljudi, zidâ i krovâ,
Svud strahovito ručanje valova,
Svud grom topova, svuda zvuk zvonova,
Svud rasap strašni i smrt se strašna čuje.
(Proslov, 1838.)

A što bi uzrok, što su njegda njima
Umjesto cvijeća i zelenih polja,
Umjesto vedra sunca i žarka
Snjegovi vječni omiljeli i vječna
Sjevernog neba magla i led i sjena?
Uzrok bi okrutni jaram Rima oholog,
Uzrok željezna tuđa ruka i kleti
Inostran krvnik . . .
(Proslov, 1841.)

Koliko je god ova figura u narodnim pjesmama česta, opet ju je Mažuranić u pojedinim svojim pjesmama toliko upotrebljavao, da je očito, kako ga na to nije nukala samo želja za nasljedovanjem. Uzroci su za to morali biti dublji. U pjesmi »Javor i tamjanika«, koja ima 118 stihova, nalazimo ponavljanje u različitim oblicima i na svakom koraku:

Sve se loze uz drvlje popeše,
Il' popeše, il' se popet žele:
Ali ne će crna tamjanika,
Već zazire na dolinu mlada.
Dolinu je magla pritisnula,
Gusta magla kao sinje more,
A u magli uzraso javore.

Voljela bih neg' na brdu brijestu,
Ili brijestu, il' vitu jablanu.
Brijesti su se na suncu rodili,
I na suncu i na čistu zraku,
A jablani vodi na izvoru.

Gledao je zeleni javore,
Gledao je, ter joj govorio.

Gdje se druge uz jablane penju,
Uz jablane i zelene brijeste.

Podosta je na prisoju drvlja,
Dosta brijesta i dosta jablana,
Dosta ih je, ali nijesu za me.

To gledali sa brda jablani
I zeleni sa pobrda brijesti,
To gledali, ter su govorili:
... Eno, kud se povi tamjanika,
Kud se povi pod brdo niz brdo.

Nije potrebno dalje navoditi, jer se cijela pjesma sastoji iz većih ili manjih ponavljanja. Ponavljanje je, u bilo kojem obliku, postalo s vremenom takvim obilježjem Mažuranićeva izraza, da ga nalazimo i u njegovoj prozi i u njegovim govorima. — G. 1848. sastavio je na pr. u ime hrvatskog sabora reprezentaciju na nadvojvodu Ivana, kao posrednika između Ugarske i Hrvatske. U njoj je najprije izneseno, kako je hrvatska deputacija pošla k caru, i kako nije dobila nikakva odgovora. U cijeloj se toj reprezentaciji kao osnovni motiv ponavlja ista misao:

— Kakav dobi odgovor? . . . Kakav dobi odgovor i ova deputacija? . . . Ali kakav bi na nju odgovor? . . . Ali kakav dobi odgovor? . . . Međutim ni na ovo dosad odgovora neimamo još nikakva . . .[6]

Uporedo s čestim ponavljanjem pojedinih riječi ili rečenica, u Mažuranića susrećemo još jednu značajnu crtu, koja je postala važnim obilježjem njegova stila: ponavljao je pojedine glasove, konsonante ili vokale. U spomenutoj pjesmi »Javor i tamjanika« ima velik broj i takvih ponavljanja:

»A zelen se javor podigao
U dolini i u magli gustoj,
Usred drača i tvrda kamena
Te sam sobom domaša oblake
I dostiže brijeste i jablane!«
To govori, a prigiba vratak,
Ter se svija pod brdo, niz brdo,
Ne bi li ga mlada dohvatila.

Jedan od dojmova ovih stihova potječe i odatle, što se u njima ponavljaju glasovi d i t. — Sličan pojav vidimo i u daljim rečenicama te pjesme, gdje se ponavljanje uzdiže do onomatopeje:

---

[6] Narodne novine 1848, br. 70.

»Eno, kud se povi tamjanika,
Kud se povi pod brdo niz brdo,
I susreta zelena javora,
Kojino se iz doline diže,
Izmed drača i tvrda kamena,
Izmed magle i debela hlada,
Kanda drva na pobrđu nema.
Sloboda je, što čini javore,
A sramota, što nam loza radi«.
To rekoše, a vihor digoše,
Ter se vihor po dolini vije,
S tvrde stijene do stanovna krova,
I razdvaja lozu i javora . . .

To ponavljanje glasa d (uz t) ostavlja doista dojam, kao da čujemo oluju.

Na sličan način, u Mažuranićevim se pjesmama vrlo često susreće polisindeton i asindeton kao jedna od bitnih oznaka njegova stila:

Sijeku, taru, gaze, lome, biju.
(Vjekovi Ilirije, 1838.)

Satire, i rve, i ori, i ruši, i dere.
(Proslov, 1838.)

I štuje, i brani, i zakon sveti uživa.
(Ibid.).

Pasarić je u Mažuranićevim lirskim pjesmama vidio: živo i zorno crtanje pomoću smjelih metafora i personifikacija, jezgrovitost i kračinu u izricanju misli.[7]

»Smrt Smail-age Čengijića« znači vrhunac Mažuranićevih nastojanja oko izraza. Sve elemente njegova stila, vidljive u pojedinim njegovim kraćim pjesmama, možemo naći i u njegovu najvećem djelu

[7] Izvješće kr. vel. gimnazije u Zagrebu za šk. g. 1888/89 (Zagreb 1889), str. 7.

— ali upotrebljene na najprirodniji način, s težnjom, da se ne doimaju samo kao stilski efekti, nego u svom najdubljem značenju.

Razvitak Mažuranićeva stila od njegovih prvih stihova do »Smrti Smail-age Čengijića« može se najbolje vidjeti po onim elementima, što ih je upotrebio i u kraćim pjesmama i kasnije u svom spjevu. U svome »Komentaru« upozorio je Đuro Grubor na dvije takve slike, što ih je pjesnik iznio po dva puta. Jedno je slika smrti, koju nalazimo u »Proslovu« (1838.) i u »Haraču« (1845.). U »Proslovu« glasi ona:

Ah, smrt se čuje, kako otajno ophodi
U slici od rijeke, od trešnje i od noći prike
Sve pute i staze, i grozna duplja od svojih
Čeljusti ljudskom krvi i mesom trpa.
Ko ljuta hijena, kad po tamnoj noći
U gluho doba trudne uspreža umrle,
U mirnom sanku kolje ih, davi i ždere,
Radosti od pakla i vražji u smijeh se oglaša:
Tak smrt sadara u plaštu od noći crne
Umrle hini i mješte mira, u kojem
Bez brige tonu, gnjavi ih, hara i topi.

U »Haraču« je kraća:

Prijeka u krvcu smrt po polju grezne;
Plahom munjom oči joj se svijetle,
A proz kosti hladan vjetar duje;
Glasom groma grozna podvikuje
Sada »kuku«, sada »medet, medet«,
Sad »pomozi, o Isuse blagi!«.
I uzdiše, pišti, ciči, hripi,
A pak grabi sad krste, sad Turke,
Ter im svojijem ruhom oči veže.

Sastavni su dijelovi slike isti, pače su iste i neke riječi (»u plaštu od noći crne«, i »u odjeći noći crne«), a i dojam treba da bude isti. Ali je cijeli prizor u

»Smrti Smail-age Čengijića« kudikamo jači, jer je iznesen kraće, punije, življe. U »Proslovu« je pjesnik smrt isporedio s različitim predmetima i pojavama: s rijekom, potresom, noću, hijenom. U »Haraču« je sve usredsređeno na samu sliku smrti, koja se javlja kao živo biće. U »Proslovu« — koji je napisan kao prigodna pjesma prilikom poplave u Madžarskoj — javlja se smrt u vezi s načinom, kako ljudi pogibaju u vrijeme poplava: utapaju se u vodi, umiru pod srušenim kućama. U »Haraču« su pak strahovite pojave u olujnoj noći samo njezini atributi. U »Proslovu« su stoga dijelovi slike razbacani, a u »Haraču« je sve spojeno u personifikaciju smrti.

Druga slika, koju nalazimo i u jednoj lirskoj pjesmi i u »Smrti Smail-age Čengijića«, opis je pastirova povratka podveče. U pjesmi »Večer« (iz g. 1835.), nalazimo u prvoj kitici — koja je već navedena u odlomku o Mažuranićevoj lirici — isti prizor, koji i u »Četi:

Uto i dan već rudjet poče,
I susjednoj u planini
Javit krdo čuješ glas pastijera,
Kojemu se zvonko oziva
Prevodnika ovna zvono.

Iz isporedbe vidi se jasno, koliko je Mažuranić napredovao od g. 1835. do 1845.

Razvitak, koji se opaža u ova dva primjera, može se nazreti u cijelom Mažuranićevu stilu. Od izraza, kome se lako dadu utvrditi različiti sastavni dijelovi, i koji je sav nekako neodređen, stvorio je pjesnik s vremenom potpuno svoj izraz. U njemu se doduše mogu djelomično utvrditi i izvori, ali je inače pun, s obilježjima svoga stvaraoca.

Poređenje između rukopisa »Smrti Smail-age Čengijića« i konačnog oblika pjesme pokazuje jasnu pjesnikovu težnju za što zbijenijim, preciznijim,

plastičnijim izrazom. Različite značajke pjesnikova izraza dadu se izvesti iz ovoga njegova glavnoga nastojanja.

O stilu »Smrti Smail-age Čengijića« izneseno je vrlo mnogo opazaka, a Klaić, Marković i Pasarić bavili su se naročito ispitivanjem njegove forme, tehnike, i sl. Proučeni su različiti sastavni dijelovi toga stila, istražena su njegova obilježja s obzirom na sredstva, koja je pjesnik upotrebljavao, da bi izrazio ono, što je htio reći. Velik dio svega, što se u hrvatskoj književnosti obuhvatilo pod imenom poetike, izvađen je iz t ga Mažuranićeva spjeva.

Kao osnovnu značajku Mažuranićeva stila iznio je Seeberger: »Der sprachliche Ausdruck über alle Maszen bündig; ich glaube, in keiner anderen Sprache ist eine ähnliche Gedrängtheit möglich, d. h. noch dichterisch schön; an manchen Stellen ist er schwierig und dunkel«.[8]

Klaić je u svome članku »Nešto o tehnici Čengić-age« ispitivao formalne elemente Mažuranićeve pjesme (jezične oblike, riječi, stih, srokove, govorne ukrase), i došao je do zaključka, da je ona i s obzirom na tehniku uzorna.

Najviše se ispitivanjem Mažuranićeva stila bavio Marković. Već u svome prvome predgovoru napisao je rečenice:

»Kako je čin pjesni mnogo nalik činu narodnih pjesama, reć bi golom okosnicom isti, pa ipak posve drugačiji, biljega idealnoga, tako je i dikcija pjesni kao narodna, reć bi isto to, ali posve drugačije. Govor teče u pjesni sad jednostavno, prostonarodno, sad posve umjetno, a uvijek lijepo i savršeno estetički. Tu se je pučka poezija posve stopila s umjetnom, pučka je potpuno dotjerana do ljepote umjetničke.

---

[8] Jezični izraz je preko mjere jezgrovit; ja držim, ni u jednom drugom jeziku nije moguća slična sažetost, t. j. još pjesnički lijepa; na mnogim je mjestima težak i taman.

Tu se signifikantna kratkoća i jedrina, mirna plastična slikovnost spaja i izmijenja s retoričnim bujnim patosom i uzvišenom (uvijek estetički primjerenom) fantastičnošću. Tu su običajni ukrasni pridavnici, jednostavne naravite prispodobe kako u pučkoj pjesni; tu su opet onomatopeje i aliteracije (česte u Homera, još češće u Vergilija), metafore, personifikacije, metonimije, česa svega u pučkih pjesmah ili nimalo nema ili posve malo; njeke prispodobe veličajne, kako je gore spominjano, staroklasičnoga su ili romantičnoga sredovječnoga biljega, a njeke posve prostonarodne (kako ona o golubih i labudu) okolinom svojom uzdignute su do nenadane duhovitosti. Tu je mirni parataktički paralelizam i polisindeton pučke pjesme; tu je opet govornička inverzija, retorički provedene anafore, epistrofe, simploke, asindeti, naspori (klimaksi), silne čuvstvene apostrofe, retorična pitanja, antiteze, duhovite ironije . . .«

U predgovoru od g. 1905. Marković je podrobnije pisao o Mažuranićevu stilu. U »Smrti Smail-age Čengijića« našao je različite vrste epiteta, antiteza, figure ponavljanja, poredbe, perifraze, personifikacije, hiperbole, litote, metonimije, onomatopeje, paronomazije, koresponzije, itd. Drugi su istraživači pronašli još veći broj figura, kojih Marković g. 1876. još nije bio opazio. Tako je Pasarić u pjesmi našao etimologične figure, hijazam, komunikaciju. Često se tumačenje Mažuranićeva djela i svodilo na to traženje različitih stilskih sredstava, koja se u njemu mogu pronaći. Njegovu umjetničku vrijednost vidjeli su baš u činjenici, što je njegov tvorac znao u razmjerno malo stihova upotrebiti tako mnogo različitih izražajnih sredstava. Već je Klaić, polazeći s toga stajališta, ustvrdio:

»Ta Čengić-aga nije drugo, no najdragocjenije biserje, što ga je pjesnik umjetnik u silnom moru

junačke poezije posakupio i u krasnu cjelinu nanizao«.[9]

Ovakvo mišljenje dovelo je Vladimira Nazora dotle, da je u svojim »Večernjim bilješkama« izrekao misao, kako je Mažuranić naš najveći poetičar.

Nazorova se tvrdnja može primiti, samo najprije treba izvesti na čistac, što znači riječ »poetičar«. Ako ona označuje čovjeka, koji je u svome djelu znao na zgodan način nagomilati mnogobrojna izražajna sredstva, kojima se služe pjesnici, onda se takva oznaka može primijeniti na vještaka, a ne na stvaraoca. Ako pak znači, da je Mažuranić toliko usavršio hrvatski pjesnički izraz, da se na osnovu njegova djela mogu pisati hrvatske poetike, onda se takvo mišljenje može primiti.

Marković je Mažuranićev stil proučavao s više znanja i osjećajnosti nego svi ostali pisci o istom predmetu. Nakon rečenica, spomenutih malo prije, napisao je on već g. 1876. značajne misli:

»Nisu one općeno umjetnički ukrasi u pjesmi neprirodno spojeni s inače narodnom dikcijom; sve one višje pjesničke i govorničke forme posve su naravni neishitreni tvorovi jače fantazije, za ljepotu osjetnije, i silnijeg, pokretnijeg ćućenja«.

U predgovoru g. 1905. razradio je ovu misao još jasnije. Spomenuvši govorničke figure (usklik, apostrofa, upit, upravni govor, dijalog), Marković nadovezuje:

»U Čengiću nisu to ishitreni tehnički nakiti, nego su svagda psihologijski poređeni i obilježeni. Naime ti lici dolaze u ovom epu, kadno se epsko pripovijedanje prekida, na kraće ili na duže, jačim čuvstvenim (lirskim) pokretom«.

Pišući o Mažuranićevim metonimijama i sinekdohama dodaje Marković:

---

[9] Izvješće kr. vel. gimnazije u Zagrebu za šk. g. 1874/75 (Zagreb 1875), str. 3—4.

»... nijedna nije kao navlaš domišljena, nego svaka naravito nikla iz žive fantazije, iz bujne i poletne psihologijske udružbe pomisli«.

Ovakvim i sličnim primjedbama sveo je Marković ispitivanje Mažuranićevih izražajnih sredstava na jedino opravdano stajalište: koliko su ta sredstva nuždan sastavni dio umjetnikova stvaralačkoga čina, ili su mrtav balast, što ga je upotrebio književno obrazovan čovjek, da bi nakitio svoju tvorevinu.

4.

Različiti izrazi u nauci o književnosti — kao što su: ukrasni pridjevi, metafora, poredba, figure ponavljanja — pobuđuju neupućena čitaoca na zaključak, da se u pjesništvu neka izražajna sredstva upotrebljavaju bez prave potrebe — samo da se nešto ukrasi, da se ne bi govorilo onako, kako se govori u svagdanjem životu. Ispitivanje Mažuranićeva stila može se i dalje nastaviti putovima, kojima je bio udario Marković, pa se može doći do zaključka, da je pjesnik u »Smrti Smail-age Čengijića« upotrebio i veći broj tropa i figura, nego što se dosad uzimalo. Sve to ne će biti bez vrijednosti, jer nas to još bolje upućuje u organizam djela. Kod toga je međutim u prvom redu važno pitanje: da li su sva ta izražajna sredstva potekla iz kakva dubljeg, jedinstvenog izvora, iz najdubljih značajka pjesnikove duše, ili su ona samo nešto površinsko?

Pasarić je u svojoj raspravi g. 1890. naveo stihove »Harača«

> Prvi časak prestignut će, mniješ,
> Konje vile raja lastavica —

i divio se »velikom umijeću i vanrednoj tvoračkoj sili pjesnika umjetnika, koji umije s tako malo riječi, gotovo jednim potezom pera, da pred očima čitaoče-

vim razotkrije i oživi cijelu množinu živih slika, koje su mu jasnije i življe, nego da ih je na više stranica u tančine opisao.«[10]

Govoreći pak u svom predgovoru g. 1905. o Mažuranićevim metonimijama i sinekdohama, nadovezao je Marković:

»One doprinose i k jezgrovitoj kratkoći pjesničkoga sloga, jerbo ovakvim izborom, u malo riječi izvode opsežniju i življu sliku negoli prozni govor u mnogo riječi. Koliko bi prozni govor trebao riječi, da izvije jednako živu sliku, kako je stvara pjesnik, kad kaže:

... raja, ruku naopako
Slijedi konjske na konopcu trage

ili:

Dokle njegov družba ina
S dvjesti nogu stupaj gazi«.

Pišući o Mažuranićevim polisindetima i asindetima, Marković tvrdi:

»Nasuprot u redcih 1001-3 pjesnik asindeti slikuje, kako u age strast strelovito, bez razbora poseže u misli za osvetnim oruđem, ovako:

Gvožđe, otrov, konop, nože,
Oganj, palu, ulje vrelo
I stotinu inijeh muka
U čas jedan junak smišlja«.

Time je Marković, makar i usput, vjerojatno htio Mažuranićeva izražajna sredstva protumačiti s jednoga stajališta, psihološki i organski.

Iako se Mažuranićeva izražajna sredstva mogu označivati različitim imenima, kojih je velik broj, ipak je pjesnik svima njima postizavao uglavnom nekoliko dojmova, koji su u vezi s njegovim stilom kao izrazom njegove ličnosti.

---

[10] Izvješće kr. vel. gimnazije u Zagrebu za g. 1889/90 (Zagreb 1890), str. 31.

Jedno je od najvažnijih obilježja Mažuranićeva stila često spomenuta težnja za zbijenošću. Ona se očitovala u prvom redu u aforističkom načinu izražavanja. »Smrt Smail-age Čengijića« toliko je prožeta epigramatičnim rečenicama, kao da je to zbirka mudrih izreka. U mnogo slučajeva postigao je pjesnik zbitost izraza time, što je upotrebio kakvo sredstvo, pomoću koga je prištedio po koju riječ, ili čak rečenicu. Marković je zato naveo prikladne primjere. Ali se čak i u slučajevima, gdje je pjesnik neke riječi ili rečenice ponavljao, njegov izraz ipak dade svesti na tu težnju za kratkoćom, na pr.:

Krcnu kolac njekoliko puta,
Zviznu pala njekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al' ne pisnu Crnogorčad mlada,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Kroz poljanu mrka krvca teknu:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Poljana se napuni tjelesa:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Već tko zovnu Boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno rastadoše s'suncem
Zatočnici, mrijet naviknuti.

U svagdanjem govoru dalo bi se iz ovih stihova koješta ispustiti. U prozi bi ovaj dio »Agovanja« mogao glasiti: Po nekoliko puta kvrcnu kolac, zviznu pala i zadrhtaše vješala, ali mladi Crnogorci ne pisnuše. Ne dadoše od sebe glasa ni kad je poljem potekla njihova krv, ni kad ga pokriše njihova tjelesa. Neki spomenuše Boga, a neki ime Isusovo, te poginuše — kao borci, navikli na smrt.

Na ovaj bi se način uklonilo ponavljanje. Prištedjelo bi se nekoliko riječi. Smisao bi doduše ostao isti, ali bi bio upropašten sav umjetnički

dojam, koji je Mažuranić postignuo upravo time, što je neke riječi i rečenice ponovio. Upotrebljavajući tri puta redom priložnu oznaku »nekoliko puta«, on je jasno pokazao, kako su Turci ubijali zarobljenike u grupama, na različite načine. Da je isti dojam htio postići prozom, morao bi za sliku istoga prizora upotrebiti više rečenica, na pr.: Najprije dovedoše nekoliko ljudi, pa ih stadoše nabijati na kolac; svaki put, kad bi dopro do tvrdih dijelova tijela, kolac bi kvrcnuo. Zatim dovedoše nekoliko drugih, kojima odrubiše glave palom; svaki bi put pala zviznula. Po tom stadoše neke vješati, a pod težinom njihovih tjelesa zadrhtaše svaki put vješala.

U ovom tonu morao bi se izreći cijeli odlomak, da se dobije bar približna slika onoga, što je pjesnik htio prikazati. Trebalo bi zato dakle mnogo više riječi nego što ih nalazimo u navedenom odlomku »Agovanja« — pa ipak bi dojam bio kudikamo slabiji nego što je dojam Mažuranićevih stihova.

Ponavljanja su u »Smrti Smail-age Čengijića« česta. Nema u njoj većega odlomka, u kome se nešto ne ponavlja. Cijelo je »Agovanje« sastavljeno od 113 stihova, među kojima nalazimo i ovakva mjesta:

Mojom glavom vlaške glave.

Komu kolac, komu li konopac,
Komu britku palu namjenjuje.

Gdje se silom divit mora
Silan arslan gorskom mišu.

Gledaj glavu, put nebesa
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko,
Kako bistro pod njim sijeva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu ravno stoji.

Il' u goru, Brđani su tamo,
Il' u ravno? Na ravno će sići.
Il' ćeš živjet, da izgubiš glavu?

Mukom muče ropske sluge,
Mukom muče, plijen svoj grabe.

Ta ponavljanja imadu u različitim slučajevima različitu svrhu, ali se dadu svesti na nekoliko uzroka, značajnih za Mažuranićev izraz uopće.

Jednim je ponavljanjima, kako je već spomenuto, uzrok u težnji za zbitošću izraza. Takvih ponavljanja ima u »Smrti Smail-age Čengijića« velik broj. Uopće se može zapaziti, da Mažuranić voli za slične situacije upotrebiti iste riječi i konstrukcije, gdje bi drugi stilist bar drugačije rasporedio pojedine riječi i rečenice. Pored navedenih stihova iz »Agovanja« može se navesti još odlomak iz »Noćnika«:

Drugi pijetli u polju cetinjskom,
A Novica u polje cetinjsko;
Treći pijetli u mjestu Cetinju,
A Novica pade na Cetinje.

Uz kratkoću, pjesnik je ovakvim ponavljanjem uspio, da neke predodžbe jače istakne. Iz nikakva drugoga rasporeda riječi ili drugačijega opisa ne bi na pr. čitaocu bila tako jasna slika Novičina puta, kao što i njegovo trajanje, kao što je jasna iz ovoga ponavljanja pojedinih riječi (pijetlovi, cetinjsko polje). — A nikakvim drugim sredstvima ne bi pjesnik bio postigao dojam o lukavosti i ustrašenosti Novičinoj, kao što ga je postignuo jednostavnim ponavljanjem u stihovima:

Mudar Turčin, za nevolju mu je,
Mudar Turčin mudro odgovara.

Da pojača dojam onoga, što želi prikazati, Mažuranić je ponavljao riječi, rečenice, a katkad i cijele stihove. Takvi se stihovi kao osnovni motiv

provlače kroz duže odlomke. Takav je osnovni motiv u »Agovanju«.

Niti pisnu, niti zubi škrinu.

U »Noćniku«:

Vidi mu se mrijet mu se ne će,
Al' jest nešto, što ga naprijed kreće.

Ponavljanjem je Mažuranić postizavao također jednostavnost linije. Nižući nove rečenice, on nije u njih unosio nove, beznačajne pojedinosti, nego je ponavljanjem zadržavao čitaočev pogled na istim važnim prizorima. Taj pogled, prelazeći tako preko ravnih ploha, lakše obuhvata i zadržava u pamćenju ono, što je za razumijevanje najbitnije. U stihovima na pr.

Mukom muče ropske sluge,
Mukom muče, plijen svoj grabe

pjesnik je ponavljanjem riječi »mukom muče« ponajprije htio istaknuti ropsku pokornost aginih slugu. Ali je ujedno, ponovivši za pojačanje dojma isti izraz, a ne drugi, postigao i to, da je pogled čitaoca mogao lakše zahvatiti dalji prizor: kako te sluge hvataju jadne zarobljenike.

Ista težnja — da što jače istakne pojedine slike i da ujedno postigne što veću jednostavnost linija — vodila je Mažuranića i pri upotrebi nekih drugih izražajnih sredstava.

U »Smrti Smail-age Čengijića« često nalazimo antitezu i kontrast. Bez obzira na pitanje, odakle ih je uzeo, ta su sredstva u skladu s njegovim osnovnim izražajnim težnjama. U stihovima

Studen kamen, al' je srce vruće.

Kršovita, ali vama zlatna.

Jaganjci su rek bi tihi,
Što bijahu gorski lavi.

Itd.

antiteze imadu zadatak, da se što više pojača dojam, kao svijetlo sjenom.

Sličan dojam postizavao je Mažuranić koresponzijama. Ako se jedna do druge postave slike, koje imadu nešto slično, a nešto različno, onda se uvijek postizava, da i jedna i druga postanu u očima čitaoca jasnije, plastičnije.

Težnja za jednostavnošću linija opaža se u Mažuranićevu stilu uvijek, kad pjesnik niže veći broj prizora jedne za drugima. Ako već ne može ponavljati istih rečenica, on upotrebljava ipak takve, koje po građi odgovaraju jedna drugoj. Tako se u predodžbu ne može uvući niti jedan elemenat, koji bi mogao poremetiti ili zamračiti preglednost i jasnoću slike:

Pisnu Ture kano guja ljuta,
Planu aga kano plamen živi.
Kupit harač, ne skupit harača,
Džilitnut se, ne pogodit cilja,
Kamol' slijepit mješte raje Turke,
Kamol' da mu zlorad krst se smije,

Divno čudo, dosle neviđeno —
Krotko janje pokraj mrka vuka,
Tanka vila pored zmaja ljuta.

U vezi je s Mažuranićevom težnjom za izrazitošću i njegova upotreba pridjeva. Već se iz njegovih popravaka u rukopisu »Smrti Smail-age Čengijića« moglo vidjeti, kako je manje izrazite pridjeve zamjenjivao drugima. Općenito se može reći, da je u tom svome djelu rijetko kada upotrebljavao pridjeve, koji bi bili samo za ukras. U 10 stihova »Noćnika«:

Ob rame je diljku objesio,
Ljut jatagan o pojasu reži,
I kraj njega do dva samokresa.

Gujsko gnijezdo strukom prikrilio,
Lak opanak na noge pritego,
A go rakčin na junačku glavu:
Od saruka ni spomena neima.
Bez saruka eto Turčin iđe:
Vidi mu se, mrijet mu se ne će.
A jest nešto, što ga naprijed kreće

ima 15 imenica, a uz njih samo 5 atributa. Ali ti atributi u svakom slučaju imaju puno značenje, i bez njih bi slika mnogo izgubile. Pridjev u izrazu »go rakčin« daje cijelom odlomku smisao. Atribut u svezi »junačku glavu« mogao bi se doduše smatrati ukrasnim — ali u ovom slučaju, gdje čitalac ne zna, radi li se o junaku ili kukavici, doima se on jako, jer nas ostavlja u sumnji, da li ga treba shvatiti doslovno ili ironički. Atributi u izrazima »ljut jatagan« i »gujsko gnijezdo« vrlo su sretno izabrani, da se označi opasnost od oružja, koje Novica nosi sa sobom.

Time, što je u cijelom odlomku upotrebio samo nekoliko atributa, Mažuranić je postignuo, da se oni doimaju punom svojom snagom. Same pak imenice, bez ikakvih oznaka, djeluju tako, da čitalac ima pred sobom stvarnu i jasnu predodžbu predmeta i pojava.

U svojoj raspravi o »Smrti Smail-age Čengijića« (iz g. 1890.) Pasarić je pobrojio sve pridjeve u djelu. Podijelio ih je prema tome, da li ih je pjesnik uzeo iz narodne pjesme, ili iz narodnog govora, ili ih je napravio sam, ugledajući se u Gundulića i Vergilija. Takvo nabrajanje nije bez koristi — ali se uza nj može primijetiti, da na pr. pridjevi, koji se nalaze i u Mažuranićevoj pjesmi i u narodnoj poeziji, ne moraju potjecati iz posljednje, nego su zajedničko blago našega jezika. Njime se podjednako mogao poslužiti Mažuranić kao i narodni pjevač. Važnije je, kakvi su ti pridjevi. Samo na 26. strani svoje radnje nabraja Pasarić među ostalim ove pridjeve s imenicama: gro-

movit glas, junačka glava, kruto željezo, plahe munje, pusto polje, tanka vješala, silan arslan, sitno krdo, glasan Durmitor. U svakom slučaju ti primjeri pokazuju, kako je Mažuranić pridjevom znao živo osvijetliti imenicu.

Marković je dobro zapazio, u kakvim je slučajevima pjesnik u »Smrti Smail-age Čengijića« upotrebljavao asindeton: uvijek, kad su se predodžbe nizale jedna za drugom velikom brzinom, ili kad su se miješale, kao u kovitlacu. Pored njegova primjera mogu se navesti još i ovi:

Hazur s krstom, hazur s ljutijem noži,
S palom, s ognjem, s kolcem, s uljem vrelijem.

A sad čuješ lelek mučenika,
Jauk, pisku, teške uzdisaje.

Obrnuto, Mažuranić je upotrebljavao polisindeton, kad je nabrajao predmete i pojave, na kojima se misao ili pogled duže vremena zadržavaju:

Misli aga svakojake misli:
Od balčaka i od djevojaka,
I od lova i od sokolova,
I od zlata i od ljuta rata,
Od kolaca i Crnogoraca,
Od džilita, i od koplja vita.

Stoji Ture odjeveno lijepo
I pod čalmom i pod britkom sabljom,
I pod puškom i pod ljutijem nožem.

Iz težnje za živošću izraza potekla su još neka svojstva Mažuranićeva stila: česta upotreba onomatopeje, značajna upotreba nekih glasova, ironija. Poznate su onomatopeje u »Smrti Smail-age Čengijića«:

O te krši zub svoj zaman krši.

Urnebes se gromki goram ori.

Man ćeš pitat brze munje
I gromove gromke mani,
Kud se ore iznad gore,
Kad ti vazda odgovore:
»Ne mi, ne mi, no gromovnik,
Kom valjade svi da dvore!«

Opisujući Durakovu smrt, Mažuranić često upotrebljava glas *u*, u kome ima nešto tužno i mukло:

Dokle dahnu, rukom mahnu,
Starac Durak skoro izdahnu.
»Medet, medet...« Dželat ljuti
Već mu i grlo dotle sputi.
Durak huknu, sve zamuknu.

Osvijetlio je to dobro Grubor u svome Komentaru.

Ironija kao izražajno sredstvo nije u pjesništvu uvijek simpatična, jer u osjećanje unosi nešto intelektualističko, suho. Mažuranić je češće ironičan, pa i sarkastičan — ali u njegovoj pjesmi na taj se način samo pojačava dojam onoga, što hoće da se kaže:

Pak kako im srce razigra se,
Grohotom se zasmijaše
Na lijep pogled, kada raja,
Kada pseta k crnoj zemlji paše.

U ovom je slučaju samim atributom »lijep« uneseno u prizor nekoliko elemenata. Za Turke, koji gledaju rajine muke, taj je pogled doista lijep — i prema tome treba pridjev shvatiti u doslovnom značenju. No u isto je doba za kršćane patnike njime izrečeno nešto beskrajno bolno: spoznaja, da kraj svih njihovih muka ima još nekoga, tko se tome može veseliti. Time je Mažuranić samo jednom jedinom riječju, jedinstve-

nom kratkoćom, uspio izraziti razliku u stajalištima, s kojih istu sliku gledaju Turci i raja. Slični su i dalji primjeri ironije i sarkazma u »Haraču«, na pr.

Poše sluge večer večerati,
Večerati, pripremat veselje,
Suhe slame i konopca tvrda,
Čijem će kadit neposlušnu raju,
Čijem će kadit, čijem li zlato vadit.

U svima slučajevima dojam je isti: kratkoća izražaja, i bolna tragičnost čitavih prizora, koji, shvaćeni doslovno, označuju raspoloženje Turaka, a shvaćeni onako, kako ih je osjetio pjesnik, iznose sav jad kršćanskih patnika.

U težnji za živošću izraza Mažuranić voli personificirati pojave i oživljavati mrtve stvari. Njegovo crnogorsko kamenje kao da živi:

Ter gle čuda! Proz mrak scijeniš,
Studen kamen prima život,
Dršće, gamzi, diže glavu,
Iz tvrdoga stanca snažnu
Pest pomalja, nogu krepku
I proz mrazne živce vruća
Rek bi krvce vri mu rijeka.
Ne zvekeće gvožđe svijetlo,
Niti grme smrtne cijevi,
Ni na lagan stupaj nogu
Ozivlju se sjajne toke,
Već ko znajuć, koga nosi
Pod opankom hrabre djece,
Podaje se vrlet tvrda,
A vrletna nize brda.

Analiza ostalih Mažuranićevih izražajnih sredstava (metafora, poredaba, aposiopeza, paradoksa, metonimija itd.) dovela bi očito do istoga zaključka.

Sva su ona potekla iz jednih istih osnovnih pjesnikovih težnja: iz želje za zbitošću izraza, živošću slika i jednostavnošću linija.

5.

Razmjerno vrlo kratka »Smrt Smail-age Čengijića«, raščinjena s obzirom na pjesnikova izražajna sredstva, dovela je već starije svoje komentatore do tvrdnje: da je u njoj sadržana tako reći cijela hrvatska poetika. — Treba uzeti pred oči samo kakav kratak njezin odlomak, i čovjek vidi, kako je Mažuranić iskoristio jezik, da bi što življe izrazio svoje predodžbe i čuvstva:

A pak slušaj, kako junak zbori,
I strašljivce kako oštro kori:
»Vaj, Durače, starče stari,
Kuda'š sade, kamo li ćeš?
Sad, gdje smakoh gorske miše?
Il' u goru? Brđani su tamo;
Il' u ravno? Na ravno ćeš sići;
Il' ćeš živjet, da izgubiš glavu?
Najbolje je bježat pod oblake.
Mišad grize, ali po tlih gmiže,
Sam sur oro pod nebo se diže.
Penjite ga na vješala tanka,
Neka znade, što mu strah valjade.
A Turčina, ako još imade
Gdje god koga, ter se vlaha boji,
Popet ću ga nebu pod oblake,
Tu nek plijen vranom vranu stoji.

U ovih 17 stihova Mažuranić je na vješt način mijenjao upravni i neupravni govor, mirno razlaganje s aforističkim izrazom, upotrebio je metaforu, alegoriju, ironiju.

U stihovima

Jaganjci su rek bi tihi
Što bijahu gorski lavi

nalazimo metaforu i kontrast — a time se izražajna snaga povećava.

Obilje tih izražajnih sredstava, upotrebljeno u tako malo stihova, ne osjeća se međutim kao nepotrebno razbacivanje pjesničkim ukrasima. Upotrebljena svaki put na prikladnu mjestu, ova se sredstva i u pojedinostima i u cjelini doimaju prirodno. Posljedica je toga, da je pjesnik svaki put postigao dojam, kakav je želio. Njegov je izraz postao zbit, a ipak vrlo živ.

Sav razvitak Mažuranićeva stila išao je u jednom pravcu. Uza sva vrludanja u različitim razdobljima svoga stvaranja, Mažuranić je bar nekim crtama svoga izraza pokazivao, da ga ipak vode neka dublja lična nastojanja. Najjača stilska obilježja u »Smrti Smail-age Čengijića« dadu se više manje osjetiti u njegovim stihovima i proznim sastavcima od 1835. dalje, samo isprva ne tako očito. A isto se tako dadu i u njegovu najboljem djelu zapaziti tragovi uzora, što ih je u svome književnom radu slijedio. Čak g. 1848. prigovorili su u »Danici« njegovu izrazu u knjižici »Hrvati Mađarom«:

»Već samo ime dobro poznata spisatelja jamči za valjanost sadržaja. Samo šteta, što je ova knjižica teškijem klasičnijem slogom pisana. Ovakve misli, koje treba da se što više rasplode, valjalo bi lakijem i za svakoga razumnim slogom pisati.«

Ali su u Mažuranićevim spisima iz posljednjeg razdoblja njegova književnoga stvaranja u njegovu stilu sve jasnije lične, vlastite značajke, a sve manje važno i odlučno ono, što je preuzeto od drugih. Upravo je Mažuranićev stil, u svome razvitku, najbolji primjer borbe za vlastiti izraz. U prvim su se njegovim književnim pokušajima vlastite crte javljale tek rijetko,

nekud bojažljivo, zbog premoći stranih uzora. S vremenom su postale potpuno izrazite, dok nisu sasvim zasjenile naučene elemente. A to je znak, kako je taj stil — kad je bio potpuno zreo — uza sve svoje sastavne dijelove bio najbolji izraz pjesnikove ličnosti.

To lično i čovječje dno njegova stila ujedno je dokaz, kako Mažuranić nije bio vještak, koji je u jednom istom pjesničkom djelu znao upotrebiti obilje različitih pouka iz poetike. To je obilje izražajnih sredstava samo posljedica jedne iste osnovne pjesnikove težnje. Očito je, da ga je on upotrebljavao više nesvijesno. Iako su ga nazvali najvećim našim poetičarom, sasvim je sigurno, da nije ni znao za mnogobrojne termine iz poetike, kojima su naknadno okrstili različite značajke njegova izraza.

XIII.

MAŽURANIĆEV STIH

1.

Neka pitanja o Mažuranićevu stilu zadiru već i u područje metrike. Iz primjera, koji su navedeni, da bi se vidjelo, za kakvim se uzorima povodio u kome razdoblju svoga književnoga rada, vidi se ujedno, kakve je metričke sheme Mažuranić upotrebljavao. U prvoj svojoj poznatoj nam pjesmi slijedio je Kačića i u metrici. Pjesme, objavljene g. 1835. pisao je djelomično u alkejskoj i Sapfinoj strofi, a upotrebljavao je u isto vrijeme i elegijski distih. Slijedeći Dubrovčane, pisao je stihom Gundulićeva »Osmana«. U velikom pak dijelu pjesama ostao je do kraja svoje pjesničke djelatnosti vjernim učenikom talijanskih pisaca. Dosta je navesti samo jednu kiticu kojega njegova soneta uporedo s kojom kiticom na pr. Foscolova soneta, da se vidi njegova zavisnost u metrici:

Mažuranić:

> Otvara u rujnom divna zora istoku
> Rumelci u čistoj sijevajuća vrata,
> A mlađan za njom danak u ognju od zlata
> Jur jedva čeka i stupe vježba u skoku.
>
> (Mojoj, 1838.)

Foseolo:

> Così gl' interi giorni in lungo incerto
> Sonno gemo! ma poi quando la bruna

Notte gli astri nel ciel chiama e la luna,
E il freddo aer di mute ombre é coverto!
(Alla sua donna, 1801.)

Njegove su jedanaesteračke pjesme pisane sve prema talijanskim metričkim shemama:

Mažuranić:

Pod vedrim nebom ilirskih zemalja,
Sred okolica punih draga uresa,
Kud oko bludi od planinskih vrha,
Od tanke jele i zelenog bora
Niz tihe briješke od pitomog cvijeća,
Koje se u mirnoj dolinici goji;
Kuda se čuje romon vode i kuda
Po mirnih lazih stado muče, i pastijer
Razblažen tihim vjetrićem seosku
Prebira svirku i čistu ljubav pjeva;
(Proslov, 1841.)

Monti:

I lunghi affanni ed il perduto regno
Di Feronia dirò, diva latina
Che del suo nome fe beata un giorno
Di Saturno la terra. Ella per fiere
Balze e foreste errò gran tempo esclusa
Da' suoi santi delubri e molto pianse
Dai superbi disdegni esercitata
D' una diva maggior che l' inseguia.[2]
(La Feroniade, 1828.)

---

[1] Tako uzdišem cijele dane u dugom neizvjesnom snu! Ali kasnije, kad tamna noć pozove na nebo zvijezde i mjesec, i mrzli je zrak pokriven nijemim sjenama...

[2] Iznijet ću dugotrajne jade Feronije, latinske božice, koja je svojim imenom jednog dana usrećila Saturnovu zemlju. Ona je dugo vremena lutala po divljim klisurama i šumama, isključena iz svojih svetih hramova, i mnogo je plakala, mučena oholom mržnjom jedne veće božice, koja ju je progonila.

U svojoj raspravi o hrvatskom jedanaestercu, u drugoj knjizi svojih Eseja i članaka, isporedio je Vladimir Nazor Mažuranićeve jedanaesterce s jedanaestercima talijanskih pisaca. Došao je do zaključka, da je broj kombinacija u ritmu talijanskoga jedanaesterca, kako ih nalazimo u talijanskih pjesnika, mnogo veći nego u Mažuranića. Ujedno je istaknuo, da Mažuranićeve pjesme treba čitati po naročitom, pjesničkom naglasku, a ne ritmom štokavskoga izgovora.

S obadvije svoje tvrdnje Nazor je imao pravo — samo što njima nije obuhvaćena cjelokupna Mažuranićeva metrika, nego tek jedna njezina razvojna faza. Sva ona, od pjesme »Vinodolski dolče, da si zdravo« do »Smrti Smail-age Čengijića«, predočuje trajno upinjanje njezina tvorca, da i tim dijelom svoga izraza postane svoj. U razvitku Mažuranićeve metrike djelovale su s jedne strane hrvatske književne prilike u doba preporoda, a s druge strane Mažuranićevo osjećanje jezika.

U hrvatskoj preporodnoj književnosti nisu nikako bila riješena osnovna pitanja našega stiha. Naši tadanji pjesnici — pa i najbolji — nisu bili na čistu s time, kako treba pisati pjesme: da li valja paziti samo na broj slogova, da li na naglasak, da li na dužine. Težinu toga pitanja osjećali su svi — a naročito Rakovac, Vraz i Preradović. Oni su se njime i teorijski bavili. Mažuranić ju je možda osjećao isto tako, kao i spomenuti pjesnici. Vidi se to po njegovim izjavama iz g. 1835., kad je bratu Antunu pisao, kako hrvatski stihotvorci nemaju osjećaja za ritam. No u praksi nije ni sam znao, što da radi, te je kroz više godina slijedio različita, često među sobom protivurječna metrička načela.

Za razumijevanje njegove metrike potrebno je istaći, da je Mažuranić bio čakavac, pa da nije nikad potpuno svladao štokavskoga naglaska. Boraveći u Karlovcu i dolazeći u dodir s krajišnicima, usavršio

je svoje poznavanje štokavštine. To se odrazilo u »Smrti Smail-age Čengijića«. Ali se i u dnu te pjesme osjeća čovjek iz Hrvatskoga primorja. Pogotovu su čakavski elementi u njegovim pjesmama morali biti jaki u prvim godinama njegova pisanja — kada još u nas nije bilo potpuno riješeno ni pitanje književnoga jezika, i kad on sam još nije mogao dobro naučiti štokavskoga narječja, niti iz knjiga niti iz društvenoga saobraćaja. Pjesme objavljene u »Danici« 1835. napisao je velikim dijelom u Madžarskoj. A tamo je pošao uglavnom samo s poznavanjem čakavštine, kako ju je nosio u sebi iz Novoga i Rijeke. U tim su pjesmama i oblici i naglasak čakavski. Da na pr. ispravno osjetimo ritam njegove pjesme »Večer«, nije potrebno, da je čitamo po nekome osobitom pjesničkom naglasku, različitom od naglaska u običnom govoru, nego je moramo pročitati onako, kako bi je izgovorio čakavac primorac, i sve će biti u redu:

Kad sunca zaspàva na zahòdu trak,
I luči njegòve rumen stiže mrak,
Ter brda dolìne sa sjenami steru:
Tad svirku zadijeva čobànče za pas,
A ovce ga slijede čujùće mu glas,
I veselo bečuć u tore se beru.

O Mažuranićevoj se metrici može reći isto, što se moglo utvrditi o njegovu stilu uopće. Slijedeći ovaj ili onaj uzor, Mažuranić nije slijedio samo jedno njegovo svojstvo, nego sve značajke, pa i metričke. Zato se u njegovu stihu — kao i u stilu uopće — mogu zapaziti jaka kolebanja, do kojih su ga dovodili različiti ugledi.

U Mažuranićevoj metrici iz različitih razdoblja njegova stvaranja udara u oči nekoliko pojava: metrički naglasak, poredak riječi, opkoračivanje, siniceza.

Nema sumnje o tome, da svaka narodna metrika mora biti proizvod glazbenih svojstava narodnoga

jezika, pa da prema tome mora biti u skladu s njegovim naglaskom, građom riječi, sintaktičkim pravilima, oblicima, itd. Čim se iz stranih metrika unosi u metriku nekoga naroda nešto, što nije u skladu s duhom njegova jezika, može to biti zanimljivo, ali znači u svakom slučaju zabludu. Može se već unaprijed ustvrditi, da nikakva poetika ne može opravdati pjesnika, da u stihu reda riječi protiv pravila sintakse. Isto je tako očito, da je siniceza prilično nesimpatična u jeziku, gdje su vokali jasni i puni, i gdje nema dvoglasa. Nikakvo opkoračivanje ne može se opravdati, ako se njime griješi protiv osjećanja jezika.

O Mažuranićevoj sposobnosti, da i u metrici nasljeđuje stare klasike, može se govoriti kojekako. Ali je jasno, da se njegovi stihovi, napisani prema staroklasičkim shemama, ne mogu smatrati dobrima:

O, kim da je zóvem iménom, kim, Gáje?
Prométevs
Mi se vidiš istí, s zvijezdami kád se boriš.

Sad, Djevo, vječnim 'z mudroga opsjeni
Svijetle potomke istoka plamenom;
Sad muška svetim pali žarom
Srca, novu neka slavu traže.

Navedena prva dva stiha (iz pjesme Doktoru Gaju) trebalo bi skandirati, pri čemu se metrički naglasak nikako ne slaže s govornim. Na pisanje ovakvih stihova naveo je Mažuranića vjerojatno i Katančić. No skandiranje, kako se ono uobičajilo u školama, grijeh je već prema latinskom i grčkom jeziku. Ni u jednome od njih nije naglasak, kojim su se izgovarale pjesme, bio toliko različit od naglaska u običnom govoru. A ono je pogotovu grijeh prema našem jeziku, u kome glazbenost ne potječe od kratkoća i dužina, nego od živoga akcenta. — Nešto slično može se reći i za

poredaj riječi u Mažuranićevim pjesmama prema staroklasičkim uzorima — kakav je na pr. u navedenoj kitici pjesme »Primorac Danici«. Nikakvi uzori ne mogu opravdati ovakvo nasilje na sintaksi vlastitoga jezika, i zato je takav postupak potpuno pogrešan. Za Mažuranića je ipak značajno, da se i jednoga i drugoga obilježja svoje metrike postepeno odricao.

Donekle je u vezi s neprirodnim poretkom riječi u Mažuranićevim stihovima opkoračivanje (enjambement). U doba, dok je slijedio staroklasičke i talijanske uzore, ono je u njega veoma često:

Stožeri svijetla silom, niski ozvanjaše bukom
Dolci, ter ognjeni zrakove gromi ruše.

(Doktoru Gaju, 1835.)

Dakle je možno, da je njena ljubav
Krhka, kak, lažni kolobare, ti si;
Dakle i žarko ikada bi moglo
Smrznuti sunce.

(Mojemu prstenu, 1835.)

I goji u sjeni štita tvoga vjerni
Ilirski narod, koj' te eto u svom
Jeziku slavi i vlasti tvoj se klanja.

(Proslov, 1838.)

Opkoračivanja nije Mažuranić u svojim pjesmama nikad sasvim napustio. Možemo ga u njega sresti i u stihovima, koji su nastali poslije »Smrti Smail-age Čengijića« — na pr. u »Riječi bratinskoj« (1847.):

Usred daleka najprije neman mora
Zabjesni grozna, a pak bliže i bliže
Nesita od usta i škripeć jaze otvara.

Ali se s obzirom na opkoračivanje mogu u Mažuranićevoj metrici opaziti neke značajne pojave, u vezi s cjelokupnim njegovim pjesničkim razvitkom.

Ponajprije, opkoračivanje je on s godinama upotrebljavao razmjerno manje. Dok je ono u prvim njegovim pjesmama redovan pojav, pa nema bez njega gotovo ni jedne njegove kitice, u kasnijim proizvodima svedeno je na mnogo manju mjeru.

Kao i s obzirom na poredak riječi, već se u prvim Mažuranićevim pjesmama i s obzirom na opkoračivanje opaža bitna razlika između pjesama prema staroklasičkim i talijanskim uzorima. i između pjesama na narodnu i dubrovačku. U prvim ga susrećemo svaki čas, a u drugima rijetko. Treba u tom na pr. isporediti pjesme »Predem slavjanskim« i »Protivnost« — obadvije iz g. 1835. U prvoj je granica između stihova, s obzirom na sintaksu, sasvim neodređena.

Koliko tamni od neba ponori
Sjajnoga jesu sniženi, toliko
Po vrhu žarka sunca gizdo
Neprestano vaša slava jezdi.

U drugoj je gotovo svaki stih zaokružena cjelina:

Junak dično rate slavi,
Demeskinju svoju hvali,
Dok ga bitka ne zabavi
I u put krvav ne ukali.

Zadržavajući opkoračivanje kao značajku svoje metrike do kraja svoje pjesničke djelatnosti, Mažuranić je ipak nastojao, da ga donekle učini prirodnijim. Dok se ono u prvim njegovim pjesmama osjeća kao nešto usiljeno, neobično u našem jeziku, u kasnijim stihovima nastojao ga je donekle prilagoditi našoj sintaksi. Ipak, nikad nije uspio, da iz svojih pjesama, pisanih prema stranim metričkim kalupima, ukloni neku tvrdoću, koju u njima osjećamo. U njegovoj »Blagotvornosti« (iz g. 1842.) sve je nekako određeno, jasno i lagano — čak i onda, kad nalazimo kakvo opkoračivanje:

Blagotvoran Bog je svijetu,
Blagotvoran otac svemu,
I od svih dobar', što su u njemu,
Kruna je, da svoj ljubi stvor.

Svaki dakle srce svoje
Rado otimaj tuđem jadu,
I Bog bit ćeš, koji te znadu,
Bog, jer bit ćeš blagotvor.

Naprotiv je u »Riječi bratinskoj« (iz 1847.), inače jednoj od njegovih najboljih pjesama, koješta nekako tvrdo i ukočeno:

Blijede umrli na vid teška jada,
Ter oko ugaslo sad put neba, a sada
Put ljudi koče, al' ni otkud nade!
Jer nebo muči, u ljude slaba je nada.

— — — — — — — — — — — — — — —

Usred tolike gorke muke i tuge
Pomoć je jedna: blagotvornost vaša,
Kijeh jošte u svojoj kući ne ustraša
Bič grozne, koju brat vam ćuti, kuge.

U zadnjoj, jedanaesteračkoj kitici ima prvi stih 12 slogova, drugi 11, treći 13, četvrti 11. Da se u izgovoru svuda dobiju potrebni jedanaesterci, moraju se u prvom stihu riječi »muke i« obuhvatiti kao dva sloga, u trećem stihu zamjenica »kijeh« kao jedan slog, a riječi »jošte u« kao dva sloga. Time zadiremo u još jedan pojav Mažuranićeve metrike: sinicezu.

Siniceza je u Mažuranićevim stihovima vrlo česta. Pjesnik ju je očito uzeo iz talijanskoga pjesništva. Ali dok je ona u talijanskom jeziku potpuno na mjestu, jer se tamo i u običnu govoru neki dvoglasi izgovaraju kao jedan slog, pa to ne smeta ni u stihu, dotle u hrvatskom jeziku dvoglasa nema, nego su za nj značajni puni i jasni samoglasnici, koji se moraju do kraja i potpuno izgovoriti. Siniceza se u

hrvatskom jeziku smije upotrebiti vrlo rijetko, i to samo u slučajevima, gdje se i u običnu govoru jedan do drugoga nađu dva samoglasnika, te ih izgovaramo nešto brže: cio, vidio, bio. U svakom je drugom slučaju osjećamo kao nasilje na jeziku. Svatko će iz navedene kitice lako osjetiti punoću i jasnoću drugoga i četvrtoga stiha, i nešto vještačko u prvom i trećem. Kraj toga ima u stihovima sa sinicezom još jedna nezgodna pojava: sileći čitaoca, da takav stih čita brže nego ostale, pisac ga tako i nehotice nuka, da odviše žurno prelazi preko pojedinih riječi. Tako se slabi ukupni dojam pjesme.

U zadnjoj od navedenih strofa dva su opkoračivanja, i to između prvoga i drugoga, te između trećega i četvrtoga stiha. Razlika je između njih očita. U prvom je slučaju opkoračivanje razumljivo i prirodno. Cijela misao nije mogla biti izrečena jednim stihom, ali je rečenica stihovima rastavljena na mjestu, gdje se i u običnu govoru može malko zastati. U drugom je pak slučaju predikat u trećem, a subjekt u četvrtom stihu; odijeljeni su stihom na mjestu, gdje prema sintaksi nema nikakve stanke. Unatoč tome, što pjesnici katkad opravdavaju ovakav postupak, običam će to čitalac shvatiti kao nešto neprirodno.

U Mažuranićevim pjesmama na narodnu mnogo su rijeđa i opkoračivanja i siniceze:

Kad to čuje Nenadović Rade,
Cvili jadan kao zmija ljuta,
I družini svojoj progovara:
»Ej, družino, mila braćo moja!
Brže dobre konje pojašite,
Da vidimo, što nam sreća kaže!«

Poredaj je riječi prirodan, misli uglavnom obuhvaćene pojedinim stihovima, samoglasnici puni i jasni. Očito je dakle, kako Mažuranić nije bio na

čistu s nekim pojmovima hrvatske metrike. Ugled narodne pjesme i osjećaj za jezik vukli su ga na jednu, a strani uzori na drugu stranu. Utjecaj je tih uzora bio toliko jak, da je katkad u osmeračkim i deseteračkim pjesmama upotrebljavao sredstva, što ih nalazimo u prvom redu u njegovim jedanaestercima:

U hlađanom kutu naših gora
Vrhu tavnih zelenih prostora,
Gdje se u prodol malen hum obara.
Gdje se sliša od potoka mili
Romon, kud mu hitar talas cvili,
Krotka stada u vremena stara
U raskošnoj slobodi skakahu
I radosne dane provađahu.

(Vjekovi Iliríje).

Oh, daj, kad te primi u bijele
Prste i radost ushtje opisat,
Ti sveđ moje nevesele
Dnevi i noći htjej joj risat.

(Peru).

Iako se ovakvi pojavi u metrici Ivana Mažuranića mogu sresti u svim razdobljima njegova stvaranja, ipak je značajno, da su s vremenom postajali rjeđima. Očito je, kako ga je pjesnički osjećaj nukao, da je, i protiv svijesnih književnih nazora i težnja, nagonski slijedio duh vlastitoga jezika i dublja izražajna nagnuća. Razvitak njegove metrike od pjesme »Primorac Danici« do nastanka »Smrti Smail-age Čengijića« kao da je išao za tim, da se metrički naglasak što više približi govornome, da poredak riječi bude u skladu sa sintatičkim zakonima hrvatskoga jezika, i da glazbeno djelovanje stiha izvire iz prirode naših glasova, a ne iz njihova nasilnoga vezanja.

2.

»Smrt Smail-age Čengijića« intonirana je stihom narodne osmeračke pjesme, koji je Mažuranić nosio u sebi iz svoga djetinjstva, a s njime se izmjenjuje narodni deseterac. I jedan i drugi nukali su ga, da prihvati i onakva njihova obilježja, po kojima se oni razlikuju od njegovih staroklasičkih, dubrovačkih i talijanskih uzora.

U literaturi o predmetu ispitani su različiti elementi u metrici te pjesme, koji su došli iz različitih izvora. Tu još ima i neobičnijeg poređaja riječi:

Il' nejaku dragi protivniku
Život dignuv, ogriješio dušu,

i siniceza:

Valjda i njega mlada ljeta —

i opkoračivanja:

u gromovit
Uz udesne strune veće
Glas ovako lukav pjevač zače.

Ali osnovni ritam spjeva u skladu je s ritmom naše narodne pjesme, i ujedno u skladu s unutrašnjim zakonima našega jezika:

Sluge zove Smail-aga
Usred Stolca, kule svoje,
A u zemlji hercegovoj:
Ajte amo, sluge moje,
Brđane mi izvedite,
Štono sam ih zarobio robljem
Na Morači, vodi hladnoj.
Još Duraka starca k tome,
Što me hrđa svjetovaše,
Da ih pustim domu svome.
Jer su, reče, vlašad ljuta:

Oni će mi odmazditi
Mojom glavom vlaške glave:
Ko da strepi mrki vuče
S planinskoga gladna miša.

U cijelom ovom odlomku samo su dva mjesta, gdje se govor zbog metra odmiče od običnoga (u drugom i trećem stihu). Svi su ostali stihovi napisani tako, kako bi čovjek izrekao njihov sadržaj, da u prijateljskom društvu iznosi svoja saopćenja. Ritmika proizlazi iz naravnih naglasaka našega jezika, a nije udešena prema nekim unaprijed određenim metričkim »pjesničkim« shemama. Kad bi se smisao toga odlomka morao iznijeti prozom, jedva da bi trebalo promijeniti koju riječ. Toliko je u njemu sve prirodno, određeno, jasno. Svaka gotovo riječ nalazi se na položaju, kakav može imati po sintaksi. Svaki glas dolazi do punoga izražaja. Svaki stih sadržava čitavu predodžbu i misao, tako da čitalac ne mora tragati, na što se odnosi koja riječ. A to su ujedno značajke cijele pjesme, a ne samo ovoga odlomka.

U »Smrti Smail-age Čengijića« Mažuranić je — nakon različitih lutanja i pokusa — stvorio u hrvatskoj književnosti pjesmu, u kojoj je naš jezik progovorio vlastitom glazbenom snagom. U njoj se ne osjeća nikakvih izmišljenih i naučenih pravila o ritmu. To vrijedi i za osmeračke kao i za deseteračke njezine dijelove: riječi su poređane prirodnim redom, glasovi su puni, misao ili slika ograničeni na jedan stih, ili raspodijeljeni na veće odlomke tako, da se nigdje ne osjeća izvještačenost. Izuzetaka doduše ima, ali se oni gotovo gube po svome broju, ako čovjek uzme u obzir ono, kako je Mažuranić pisao u prvim godinama svoga stvaranja, i kako se u hrvatskoj književnosti pisalo prije njega i poslije njega.

O Mažuranićevoj metrici iznesene su različite opaske — pogotovu s obzirom na činjenicu, da u

»Smrti Smail-age Čengijića« ima i osmeračkih i deseteračkih dijelova. Pojedini su istraživači za taj pojav nalazili različita objašnjenja. Neki su tvrdili, da je Mažuranić upotrebljavao deseterac, kad je iznosio refleksije, a osmerac, kad je pričao o događajima. Lavrov je takvo miješanje stihova držao pogrešnim, a Marković ga je opravdavao. — Ako se ovo obilježje Mažuranićeva stiha promotri u vezi s cjelokupnim pjesnikovim izrazom, možda će se naći jednostavnije i tačnije rješenje. Kako je u »Smrti Smail-age Čengijića« sve udešeno na zbitost, živost i plastičnost, i kako u njoj svaki i najneznatniji dio ima određen zadatak u sklopu cjeline, tako ga ima i metrika. Nije Mažuranić svijesno birao ritam prema tome, da li će opisivati događaje ili iznositi misli, nego se upravljao prema tempu onoga, što je prikazivao. To se može razabrati već iz prvih česti djela:

Hitre sluge poslušaše,
Izvedoše tamničare.
Na nogah im teške negve,
A na rukah lisičine.
Kad ih vidje silan aga,
On namaknu gojne vole
I dželate, ljute rise.

To je ispripovijedano u ritmu osmerca, jer se radnja zbiva brzo. Prikazuju se pokreti veće grupe ljudi, koji Smail-agi hoće da pokažu, kako poslušno vrše njegove naloge. No kad se malo kasnije opisuju muke pojedinaca, kad treba više vremena, da čovjek razmotri sve, što pjesnik prikazuje, mijenja se i stih:

Svakom momku oštar kolac daje,
Kome konac, kome li konopac,
Kome britku palu namjenjuje.
Ajte, krsti, dijeliti dare,
Štono sam vi Turčin pripravio,
Vam i vašijem brdom kamenijem.
Vi bo kako, sva će brda tako!

Kad se opisuje, kako Novica hoda bojažljivo kroz Crnu Goru, i ritam je polaganiji:

Sunce zađe, a mjesec izađe,
Tko se vere uz klance niz klance,
Ter se krade k onoj Gori Crnoj?
Obnoć grede, a obdan počiva,
Junak njegda, sad ne junak više,
No trst, kojoj svaki hlad kidiše.

Obrnuto, crnogorska četa, vikla noći i putu, hoda i po tmini brzo:

Doba je gluho tamne noći,
Oblak krije zvijezde jasne,
Noć i struka gvožđe sjajno.
Iđe četa noćna, tamna,
A pred njome vitez vrli.
Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirkom zvao.

U prizorima, gdje se pogled čitaoca treba duže zadržati na nekim slikama, pjesnik je pjevao desetercem. Isti je stih upotrebljavao, kad je opisivao nešto tužno. Razumljivo je, da se ovoga načela nije mogao držati upravo u svakom slučaju, jer je katkad zbog broja slogova morao upotrebiti deseterac tamo, gdje bi bio možda radije upotrebio osmerac, i obrnuto. Ali se može utvrditi, da je u svim dijelovima njegove pjesme ritam uvijek u skladu s tempom radnje i sadržajem. To se može reći čak i za one dijelove, gdje se naglo, bez ikakve vidljive potrebe, miješaju deseterci i osmerci, na pr. u »Četi«:

Tko ljut oganj puški ogleda,
I fišeke smrtne broji
Il' oštricu pouzdanu
Vjernu nožu gladilicom gladi;
Tko izvabiv iskru iz kremena
Tvrdijem nadom, ter u šušanj laki
Zapretav je . . .

Tu čovjek ne bi za svaki stih mogao reći, zašto ima upravo tolik broj slogova. Pjesnik je miješao osmerce i deseterce očito nesvijesno. Ali je jasno, da prvi od navedenih deseteraca:

Vjernu nožu gladilicom gladi

ima već svojim polaganim ritmom označiti, kako polagano Crnogorac brusi svoj nož.

Podvrgavanje pojedinih izražajnih sredstava, pa i metrike, osnovnom zakonu, koji je bio odlučan u izgradnji cijeloga njegova djela, vidi se i u Mažuranićevim srokovima.

Iz Mažuranićeva se pjesničkoga razvitka može vidjeti, da on nije bio ni prijatelj ni neprijatelj sroka. Upotrebljavao ga je onda, kad su ga upotrebljavali i pjesnici, u koje se u pojedinim pjesmama ugledao. Nije se njime služio, kad je pisao pjesme u staroklasičkim strofama, a obilno ga je unosio u svoje stihove, kad ih je pisao prema talijanskim uzorima. U njegovim pjesmama na narodnu dolazi srok rijetko, većinom kao leoninski.

»Smrt Smail-age Čengijića«, napisana u osmercima i desetercima, uglavnom je pjesma bez sroka. Ali se srok ipak pojavljuje svagdje, gdje se pomoću njega ili pojačava dojam, ili kad pjesnik želi sažetije i snažnije dovršiti neki odlomak. Nigdje se on ne javlja kao nekakav ukras, ili radi toga, da se izvrše neki formalni zahtjevi. Na to obilježje sroka u Mažuranićevoj pjesmi upozorili su već Seeberger i Marković. Treba na pr. uzeti pred oči samo »Agovanje«, da se vidi, što je pjesnik znao postignuti pomoću rime. U prvom odlomku, od 15 stihova, ona se uopće ne pojavljuje. U drugom, od 15 stihova, također je nema — ali se onda odjednom javlja na kraju toga odlomka, u 30. stihu, u aginoj prijetnji:

Vi bo kako, sva će brda tako.

Na sličan način dolazi srok na kraju svakog pojedinog odlomka u »Agovanju« gdje je god izrečeno nešto, što treba da se jače utisne u pamćenje:

Turčin reče, ali mrijeti
Za Krstovu vjeru svetu
Teško nije, tko se za nju bije.

Posmica ih, srca ne iskali,
Što bez straha svi su pred njim pali.

Osobito je obilno Mažuranić upotrebio srok na kraju »Agovanja«, u opisu Durakove smrti:

Mukom muče ropske sluge,
Mukom muče, plijen svoj grabe.
»Aman, aman!« starac pišti,

I Novica sin mu zaman
»Aman, aman!« suzan vrišti.
Stoji aga, gorsko zvijere,
Gvozden stupac, kamen tvrdi.
Dokle dahnu, rukom mahnu,
Starac Durak skoro izdahnu.
»Medet, medet . . .« Dželat ljuti
Već mu i grlo dotle sputi.
Durak huknu, sve zamuknu.

U ova dva odlomka srokovi ne dolaze ni po kakvu redu. Javljaju se kao slučajno: i na kraju stihova, i unutar stihova, pa se čak i prva polovica jednoga stiha sriče s krajem drugoga stiha, ali sve to u nekakvoj unutrašnjoj povezanosti: aman-zaman, starac pišti — Novica vrišti. A snažnim leoninskim srokom završava se cijelo pjevanje. Iz samoga sroka kao da osjećamo, kao da je negdje udario bat zvona, označujući tužni završetak života. U isprepletenosti ovih srokova iskorišćeni su ujedno mnogi zvučni dojmovi pojedinih glasova, i pojačan je smisao, i jače su naglašene veze između pojedinih riječi. Iako su mu srokovi nenamje-

šteni, Mažuranić je iz njih izvabio sve izražajne mogućnosti, koje se iz ove glasovne figure uopće dadu izbiti.

Jednako tome iskoristio je Mažuranić srok u daljim dijelovima svoje pjesme:

Mal'ne zeca plašljiviji kleca.

Vidi mu se, mrijet mu se ne će,
A jest nešto, što ga naprijed kreće.

Ne na deset, da uteče,
Nego na dva, da ih siječe.

Čistom dušom vršit onom treba,
Koji vrši, Bog što sudi s neba.

»Harač, rajo, harač!« riče,
»Harač, harač, il' još gore biče!«

3.

Mažuranić, koji je u svojim pjesmama kroz nekoliko godina prema stranim uzorima tražio pjesnički izraz, koji bi se razlikovao od običnoga, govornoga jezika, u svojoj je »Smrti Smail-age Čengijića« stvorio stih, u kome ima malo što tuđe, i u kome su u prvom redu iskorištena svojstva našega jezika. Građa stiha, poredaj riječi, govorni i metrički naglasak — sve se to gotovo nigdje u pjesmi ne udaljuje od pravila, koja vrijede i za običan govor. Od metrike, koja je proizašla od ugledanja u strane metričke sheme, došao je Mažuranić postepeno do metrike, u kojoj nije gotovo ništa vještački udešeno, nego u njoj dolazi do izražaja glazbena ljepota hrvatske riječi.

Koliko je ta metrika zasnovana na svojstvima našega jezika, i ni na čemu drugome, vidi se iz nekih njezinih obilježja, koja na prvi pogled toliko ne udaraju u oči. Deseterac i osmerac narodne pjesme, što ih je Mažuranić upotrebio u svome spjevu, naoko su

veoma siromašni stihovi. Ali je već time, što je na vješt način izmjenjivao jedan s drugim, učinio svoj stih pokretljivijim i izražajnijim. Usto je znao vrlo vješto iskorišćivati dužine i kratkoće hrvatske riječi, da svome izrazu dade po volji mekoću, rastezljivost, ili jaču udarnu snagu. Osjeća se to već iz malo prije navedenih stihova »Agovanja« i »Noćnika«.

U navedenom odlomku »Agovanja« prevladavaju u osmercima kratki slogovi:

Hitre sluge poslušaše,
Izvedoše tamničare.
Na noguh im teške negve,
A na rukah lisičine.

Početak pak »Noćnika« značajan je s obilja dužina:

Sunce zađe, a mjesec izađe,
Tko se vere uz klance niz klance,
Ter se krade onoj Gorí Crnoj?

Razumije se, da treba imati pred očima u prvom redu onakve slogove, na kojima se nalazi metrički naglasak.

Već samim kratkim i dugačkim slogovima obilježio je Mužuranić razliku između rečenica, kojima se Turci obraćaju na kršćane, i između vlastitih razmišljanja o teškom udesu raje. U prvima ima da se osjeti strogost, odrešitost:

Ajde, rajo, na noge se,
Na noge se, krsti, pseta!

Kroz pjesnikove pak refleksije izbija samilost, tuga:

»Harač, harač!« Otkud raji harač?
Otkud zlato, koji krova neima,
Mirna krova, da ukloni glavu?
Otkud zlato, koji njive neima,
Nego tursku svojijem znojem topi?

Savoza hrvatsko-slavonskih radnika

Iz naoko siromašnoga osmerca i deseterca stvorio je tako Mažuranić stihove, iz kojih izbija i snaga, i mekoća, i odrešitost. Upotrebivši na prikladnu mjestu srok, ili samoglasnik ili suglasnik, koji svojim zvukom odgovara čuvstvenom značenju dotičnoga mjesta, s osjećanjem za izražajnost kratkih i dugih slogova, učinio je svoj stih gibljivim i punim, a da se usto vrlo rijetko služio sredstvima iz prvih godina svoga pisanja. Punoća i pokretljivost njegova stiha može se uočiti u svakoj česti pjesme, a osobito u onim dijelovima, koji su po svom značenju za cjelinu jače istaknuti. Takav je na pr. svećenikov govor četi:

Ah, da vide svijeta puci ostali
Iz nizina, otkud vida neima,
Krst ov slavni, nepobijeđen igda,
Vrh Lovćena, što se k nebu diže;
Pak da znadu, kako neman turska,
Grdnijem ždrijelom progutat ga radeć,
O te krši zub svoj zaman krši:
Ne bi trome prekrstili ruke,
Dok vi za krst podnosite muke,
Nit bi zato barbarim ve zvali,
Što vi mroste, dok su oni spali.

Sve je tu u punom skladu s metrikom naše narodne pjesme i sa zakonima našega jezika. Odmori su na prirodnome mjestu, prema sintaktičkim pravilima. Svaki je stih cjelina. Svaki samoglasnik dolazi u izgovoru do puna izražaja. Ali, pored toga, u svakome je od navedenih stihova na istaknutu mjestu bar po jedna dužina, koja ostavlja dojam mekoće. U sedmom pak stihu (O te krši zub svoj zaman krši) dolaze najednom do izražaja kraći slogovi — da se i na taj način označi nešto tvrdo i neslomljivo u crnogorskoj zemlji i u crnogorskim ljudima. A na kraju cijeloga odlomka niz srokova, kojima se misao snažno ističe i zaokružuje.

I Mažuranićeva je metrika, kao i ostala obilježja njegova izraza, potekla iz najdubljeg, osnovnog zakona, iz kojega je potekao cjelokupan njegov stil. Pjesnikova malorjekost, jednostavnost izraza, zbitost na najnužnije, no ujedno krajno iskorišćivanje svih značajka hrvatske riječi — obilježja njegova stila uopće — svojstva su i njegove metrike. U ritmu svoje pjesme Mažuranić je izrazio lični ritam vlastitoga bića. Za njega je kao stvaraoca ipak karakteristično, da je do ovih rezultata došao više nesvijesno negoli svijesno. Čak i nakon »Smrti Smail-age Čengijića« gradio je stihove, slijedeći djelomično strane uzore, različito od načela, što ih je slijedio u svome glavnome djelu. Prema tome su metrička obilježja »Smrti Smail-age Čengijića« više izraz najdubljih strana njegova bića i dubljih stvaralačkih naklonosti negoli posljedica namjernoga postupka. Zato su ona još dragocjenija za prosuđivanje njegove pjesničke ličnosti.

XIV.

UMJETNOST IVANA MAŽURANIĆA

1.

Analiza Mažuranićeva stila, prikaz njegove metrike i rasprava o kompoziciji »Smrti Smail-age Čengijića« itd., samo su sredstva, da se odgovori na glavno pitanje: u čemu je Mažuranićeva umjetnost?

Prvi referat o »Smrti Smail-age Čengijića« napisao je g. 1846. u »Danici« Bogoslav Šulek (-k) u članku »Pogled na ljetošnje proizvode naše književnosti«, obznanjujući almanah »Iskru« za god. 1846. On glasi u cjelini:

»Između pjesničkih proizvodah najviše se odlikuje »Smrt Čengić-age« od Ivana Mažuranića. Ne ću ja tim da kažem, kao da ostale pjesme ne valjaju; ta tko bi mogao odreći tehničku savršenost Vrazovim sonetom, naravnu milinu Ostrožinskoga, a ljupkost Bogovićevim pjesmama? Nu opet će svaki nepristrani sudac uz mene pristati, da je »Smrt Čengić-age« najljepši ures ljetošnje »Iskre«. Čini se, da je g. M. želio pjesmom ovom zaglaviti borbu između romantike i narodnog življa. Jer kao što se je u Rusiji, u Poljskoj i Češkoj zavrgla prepirka radi toga, što valja pjesnik da slijedi, da li romantičnost ili narodnost (u prostranom smislu): isti boj se i među našimi pjesnici zametnuo; — jedni slijede romantike zapada i Dubrovnika, drugi se drže narodnih pjesamah. Svaka stranka ima razlogah; nu meni se ipak mnije, da je kao svagdje, tako i ovdje — in medio virtus! — Ako se ne varam, ista je misao vodila i pjesnika Čengić-age; jer ondje oba

ova življa nalazimo: romantičnost i narodnost, umjetnost i naravnost, uzvišenost i neusiljenost tako se u pjesmi ovoj staplja, da ju čovjek jednakim pravom može prozvati umjetnom i narodnom pjesmom. Unutarnju vrijednost, izobilje fantazije i naravnost izumljenja (inventio) uzvisuje vanjska ljepota. Krasan slog, jezik bi reći stajaći i tehnička ispravnost podjeljuje joj osobitu dražest i milinu. Stoga opet i opet obraćamo pozornost svih početnika na ovaj najnoviji i dragocjeni plod našega pjesništva, da se u njeg ogledaju i dostići ga nastoje«.

Šulekov je referat više upozorenje na Mažuranićevo djelo negoli ocjena. U vezu s estetikom mogle bi se dovesti samo rečenice o pjesnikovoj fantaziji, jeziku, stilu i tehnici. Ali je taj referat ipak značajan kao prvo javno priznanje ovoj pjesmi, a i zato, što su u njemu nabačene neke misli, oko kojih će se kretati sve kasnije rasprave o Mažuraniću.

»Smrt Smail-age Čengijića« spomenuo je zatim Vraz u »Kolu« kao najbolji prilog »Iskre«. U svojoj kritici Banove »Mejrime« (Neven 1852.) nazvao ju je Veber neumrlim djelom, a Macun ju je u svome »Uvodu u krasnoslovlje« (Neven, 1852.) spomenuo među epopejama svjetske književnosti. O Tkalčevu izdanju iz g. 1857. izišao je u »Nevenu« nepotpisan referat, s rečenicama:

»Zato nas obasja divno čudo, kad uščitasmo jednom god. 1846. u »Iskri« »Smrt Čengić-age«. Što je to? Kako to? Pitali smo se, pa čitaj i pročitaj iznova, sve se to većma ljubila ota pjesma.

Pjesma je po sebi narodna — ali kao da i nije — dok najposlije nađosmo, da je pjesma i narodna i umjetna zajedno, narodna po duhu, činu i načinu, umjetna po jeziku uzvišenu, ali ipak narodnu i obrazovanu. Da je prva među svimi umietnimi u svojoj struci, da je i sve narodne prestigla, da je čista mišlju i jezikom, kakove joj slične nema u našoj knjizi«.

Prvi opširniji sastavak o »Smrti Smail-age Čengijića« objavio je profesor Carl Seeberger, Nijemac, u izvještaju senjske gimnazije za g. 1863./64. uz svoj njemački prijevod pjesme. Seeberger je očito poznavao estetiku i nauku o književnosti, te je zanimljivo postavio probleme i isto ih tako rješavao. U svojoj radnji — koju je i sam držao samo građom za opširniju analizu — raspravljao je o odnošaju ovog spjeva prema narodnim pjesmama o istome predmetu, o spjevu samom (an sich), te o njegovu odnošaju prema umjetnom pjesništvu.

U velikom dijelu svoje rasprave Seeberger je rješavao književno-povijesna pitanja, važna za postanak djela i njegovu zavisnost ili nezavisnost od sličnih prijevoda umjetne i tradicionalne književnosti.

Najvažniji je drugi dio rasprave, u kome je govor o »Smrti Smail-age Čengijića« s obzirom na njezinu vrijednost nezavisno od njezina postanja. Tu se raspravlja o građi pjesme, njezinoj ideji i pjesnikovu načinu prikazivanja.

Seeberger je, za razliku od mnogih kasnijih pisaca o Mažuranićevoj pjesmi, nabacio i donekle razradio nekoliko izrazito estetičkih problema. Najjače svojstvo Mažuranića kao pjesnika vidio je u njegovoj sposobnosti da s malo sredstava znade ocrtati čitavu atmosferu, što je prikazuje. Istaknuo je, dalje, pjesnikov aforistički način govora, kratkoću njegova pjesničkoga izraza. Iznio je i neke prigovore pjesmi, ali na blag način. Spominjući, da se radnja »Smrti Smail-age Čengijića« svršava zapravo s četvrtim dijelom, i da »Kob« u nju ne donosi ništa, on ipak ističe vanrednu snagu toga pjevanja. Dodirnuvši opširnost »Harača« u razmjeru s ostalim pjevanjima, Seerberger ipak dopušta, da se to može držati nedostatkom samo sa stajališta kritičara; sa stajališta pjesnikova to nije pogreška, jer je upravo u »Haraču« najbolje izražena njegova tendencija i izneseno toliko

živih slika, da čovjek zaboravlja na opširnost. — Općeni je Seebergerov sud o »Smrti Smail-age Čengijića« veoma povoljan; sam je kritičar oduzeo oštricu vlastitim prigovorima, braneći od njih pjesnika.

Prvu opširnu hrvatsku analizu Mažuranićeve pjesme napisao je Franjo Marković g. 1876. u predgovoru novome izdanju. On je analizirao značajeve u njoj, pjesnički izraz, njezinu ideju, i t. d., i došao do zaključka, da je »Smrt Smail-age Čengijića« savršeno djelo. U karakteristici svojih lica stvorio je Mažuranić — prema zaključcima Markovićeve formalne estetike — i na kršćanskoj i na turskoj strani potpun niz zaokruženih i živih lica, od kojih niz na jednoj odgovara nizu na drugoj. Spjev po svome sastavu predočuje potpunu tragediju. Po svome pjesničkom izrazu Mažuranićeva je pjesma takva, da bi se iz nje mogla izviti čitava hrvatska poetika. Po svome značenju, »Smrt Smail-age Čengijića« je epopeja, u kojoj je izražena hrvatska sudbina kroz četiri vijeka povijesti, i u kojoj su došli do izražaja svi elementi hrvatskog duhovnog života iz vremena preporoda. Marković je tu svoju analizu »Smrti Smail-age Čengijića« objavio i u izdanju pjesme g. 1905., nadopunivši je još opširnijim prikazom Mažuranićeva izraza.

Njegova je ocjena Mažuranićeve pjesme u hrvatskoj književnosti bila redovno shvaćena kao posljednja riječ o tome djelu. Pojedini kasniji pisci gledali su je uglavnom samo ispraviti ili nadopuniti. Tako je dr. Jakša Plivelić u »Smotri« 1887. u članku »Nekoje kritične primjedbe Mažuranićevom eposu« utvrdio, da je Markovićeva kritika, odviše lijepa, ali se teško dade zbiti u logičan kalup čvrsto vezanih uzroka i posljedica. Po Plivelićevu mišljenju Smail-aga Čengić ne može biti tragična ličnost, jer nema nikakvih čovječjih crta; njegova smrt dolazi prenaglo, i čitalac

na kraju ne dočekuje ono, što je očekivao, jer aga nije mogao pokazati svog junaštva pri dolasku Crnogoraca; potajna navala čete — koja je bila velika kao i četa Turaka — ne može se estetički opravdati.

Josip Pasarić, koji se uz Markovića najviše upustio u ispitivanje Mažuranićeva djela, štampao je u izvješću zagrebačke gimnazije 1888./89. »Dva priloga k estetičkoj ocjeni Mažuranićeve epske pjesme »Smrt Smail-age Čengijića« 1.) Pjesnik i umotvor njegov. — 2.) Pjesan Mažuranićeva prema estetičkoj nauci o epu. Za razliku od predašnjih istraživača, Pasarić je povezao pjesnika i njegovo djelo, polazeći sa stajališta, da velika i znamenita djela pjesnička ne niču tek slučajno i nasumce u glavi darovita i bogoduha pjesnika, već im gotovo svagdje treba tražiti klicu i zametak u svijetu osebujnih ideja, koje u vrijeme stvaranja proniču i potresaju dušu pjesnika. Za razliku pak od Markovića, koji je tvrdio, da je »Smrt Smail-age Čengijića« epopeja, Pasarić je navodima iz estetike dokazivao, da ta pjesma nema bitnih obilježja ove pjesničke vrste. Ostali su Pasarićevi prigovori Mažuranićevu djelu: Crnogorci napadaju iz busije, Smail-aga ostaje neaktivan, a u radnji nema epizoda.

Kasniji su pisci o Mažuraniću i komentatori njegove pjesme ove sudove ili ponavljali ili upotpunjivali, ali ih nisu mnogo mijenjali. Božidar Kovačević u svome izdanju spominje, da se Mažuranićevu spjevu gotovo ništa ne može zamjeriti. Jedino ističe kao njegovu značajku: da je on izraz nečega naučenog, a nije potekao iz iskonskih izvora narodne duše, pa se u njemu opaža nedostatak stvaralačke spontanosti. Njegovu su vrijednost inače kritičari kušali odrediti na različite načine. Prohaska ga zove divnim čudom, Nehajev ga drži genijalnom sintezom.

2.

Umjetnička je vrijednost »Smrti Smail-age Čengijića« u prvom redu u tome, što je u njoj pjesnik izvanredno zbito, plastično i jasno iznio jedan naoko neznatan događaj u njegovom najopćenitijem ljudskom dnu. Ujedno je na jedinstven način znao iskoristiti snagu hrvatske riječi, da iz nje izvabi prema potrebi i lirsku mekoću, i dramatsku udarnost, i glazbenu lelujavost, i kiparsku plastičnost, a sve to na prvi pogled lako, jednostavno i prirodno.

Prvo je i najjače obilježje Mažuranićeve pjesme — što su više manje isticali svi pisci o njoj — njezina neobična zbitost i punoća. Cijela pjesma iznosi u svemu 1134 stiha, i već zbog toga ne bi se mogla nazvati epom ili epopejom. Ali ta njezina kratkoća ne znači ujedno i siromašnost sadržaja. Ni narodne pjesme o smrti Smail-age Čengijića nisu opsežne — ali je u njima opjevana samo pogibija ovoga turskoga junaka. Mažuranić, obrnuto, nije prikazao samo tu smrt, nego je izvio niz prizora, u kojima je iznio i Turke i Crnogorce, i veselje i muke, i idilu, i prirodu i ljude u njihovim različitim težnjama i sukobima. Ta se punoća najbolje očituje u činjenici, što se »Smrt Smail-age Čengijića« ne da ispričati ukratko prozom, da bi se u nekoliko rečenica iznio njezin cjelokupni dojam — kao što je to slučaj s većinom književnih djela. Zadrži li se čovjek u pričanju na sadržaju, izmaći će mu karakteristike naroda i ljudi; zadrži li se na opisu agovanja ili harača, izmaći će mu značajke Crnogoraca, opisi vremena, i t. d., što je za Mažuranićevu umjetnost isto tako važno, i bez čega pjesma gubi. U jezgri Mažuranićeva spjeva osjećamo čitav vjekovni sukob između istoka i zapada, što se odigrava na našem narodnom zemljištu. Pjesnik je, na svoj način, obuhvatio toliko pitanja, događaja i lica, da bi mogao imati građu za vrlo opširno djelo. Ogrizović je

bez mnogo muke mogao iz te njegove pjesme sklopiti dramu od 5 činova.

Iz punoće same pjesme potječe, da u njoj nema epizoda. U stvari, u njoj je zahvaćeno toliko građe, da bi se gotovo i svaki najmanji njezin odlomak mogao razgraditi u opširnu uzgrednu radnju — na pr. odnošaj Smail-age prema Novici i Duraku, s psihološkim prikazom oca i sina, odnošaj Mirka prema Crnogorcima. Sam put Novičin kroz Crnu Goru mogao bi drugi kakav književnik rasplesti u niz napetih i pustolovnih prizora. Mažuranić nije pošao tim pravcem. Nitko ni prije ni poslije njega nije u nas u tako malom broju stihova rekao toliko, koliko on. Od te punoće potječe najočitije izražajno obilježje njegove pjesme: broj riječi sveden na najpotrebnije, preciznost. Već je Seeberger iznio zapažanje, da je Mažuranićev izraz takav, da se iz njegove pjesme ne može ispustiti niti jedna riječ, a da se odmah ne zamuti smisao. A to su isto morali utvrdili svi, koji su o njoj pisali.

Iz istog osnovnog obilježja Mažuranićeve pjesme potječe i pjesnikova karakterizacija ličnosti. Mažuranić je u svom djelu iznio velik broj ljudi — ali je gotovo nevjerojatno, s koliko je malo sredstava znao pružiti živu sliku pojedinih ličnosti ili u vezi s njima prikazati događaj, za koji bi drugi pisac trebao mnogo strana. Najviše je naravno upotrebio riječi, da bi okarakterizirao glavno lice, Smail-agu. No i ostala lica, makar i koliko neznatna, prikazao je potpuno jasno, u njihovim različitim ljudskim svojstvima — a ipak svuda jedinstvenom kratkoćom.

Seeberger je upozorio na stihove u »Haraču«

Dotle aga pod čadorom sjedi,
I š njim šaren Bauk vojevoda
I Mustafa, pouzdan mu ćato —,

te ih povezao s oštricom u Baukovoj pjesmi i sa stihovima:

Tu pogibe uzdan agin ćato
— — — — — —
A Bauka spasi noćca mrka.

Iz ovih se nekoliko stihova može razumjeti cijela živa i potpuna slika ljudi: uzdan agin ćato poginuo je, a lukavac Bauk utekao.

Gotovo je čudo, s kako je malo riječi upleo pjesnik u svoju pjesmu Mirka, kao vođu cijeloga pothvata. Taj se čovjek gotovo nigdje ne vidi. On nigdje ne govori — ali ga ipak osjećamo kao glavno lice u pothvatu protiv Smail-age.

Iđe četa noćna, tamna
A pred njome vitez vrli,
Drug da drugu o njem šapne,
Šapćuć bi ga Mirko zvao.
— — — — — —
Opet sjeknu plamen višnji,
Družba noćna sve se bliže kući,
Ter razabrat moreš veće,
Tko je vodi i tko š njome hodi.
Valjada je jedno družbi glava,
A provodič vjeran drugo.
— — — — — —
Noć je mračna, ne znaš, tko ga svali,
Al' tu blizu Mirko puške pali . . .

Sve je u tim stihovim prikazano: i uloga Mirkova u četi, i njegovo držanje i njegovo junaštvo.

Karakteristika Novice, i način, kako ga je pjesnik upleo u sva pjevanja, osim u »Kob«, prikazuju tu izvanrednu vještinu, da se sa što manje sredstava stvori što više. Čitava slika Novičina — o kome je najviše riječi u »Noćniku« — veoma je jasna, i pot-

puno logična; na završetku »Agovanja«, u »Noćniku«, »Četi« i »Haraču« — svuda ga osjećamo, svuda on izbija kao čovjek željan osvete, nestrpljiv, da je izvrši što prije — ali je opet svuda prikazan tako, da pjesnik ne upotrebljava niti jednu riječ, kojom bi izišao iz opisa događaja, što ga slika:

Zirni pobre, kako lako iđe,
Ko da zrakom mutnijem pliva —
Mniš, da naprijed sve ga nešto vuče,
Dokle njegov družba ina
S dvjesti nogu stupaj gazi.
— — — — —
Valjada se boji crne noći,
pak bi rad već na noćište doći.

U liku Safera — ličnosti, koja se u djelu jedva spominje — znao je Mažuranić s par poteza narisati okrutnika, koji je nemilosrdan prema raji, a kukavelj prema agi, i koji se osvećuje slabome za ono, što mu je skrivio silnik:

I Saferu, što vođaše vlaha,
Luč iz glave jedan izbi.
— — — — — — — — — — —
Vične sluge raju kvače,
A najveće Safer jednooki
Iznad inijeh gotov skače,
Ter na radost svijeh još veću
Plamti osvetit ugašenu svijeću.

Tu falaka škripa stoji,
Tu Safera rika divlja:
»Harač, harač, rajo, treba!«
— — — — — — — — — — —
Kada li se pripravile sluge,
Ne more im srce dočekati,
A najveće ćor-Safere gamzi,

Da zaviče aga-Čengijiću:
»Hazur, momci, s krstom lipovijem,
Penjite ga na lipovu granu!«
— — — — — — — — — — — —
Ali ina glasa čuti nije,
Već što Safer s družinom se vrijednom
Mukam raje već unaprijed smije.
— — — — — — — — — — — —
Aga dobro ne doreče
A na dvoru puška grmnu
A Safera, koji prvi
Na glas agin gotov skoči,
U noć drugo prosu oko;

Slike su ličnosti potpuno jasne, događaji potpuno izneseni — a ipak Mažuranić u najviše slučajeva jedva neznatnim aluzijama, ponavljanjem istih ili sličnih izraza pokazuje, na što se odnose njegove rečenice. U ono malo riječi o Saferu izneseno je sve, što se s tim čovjekom dogodilo: najprije se kaže, kako je izgubio oko, zatim ga se naziva ćor-Saferom, i na koncu se završava, kako mu je puška izbila iz glave i drugo oko.

Kolika je snaga i kratkoća Mažuranićeva izraza, može da se nasluti po tome, kad se pomisli, koliko bi rečenica upotrebio moderni romanopisac, da prikaže lukavost Baukovu, ili kako bi postupao kakav romantik prikazujući lice vjernog Smail-agina pisara, koji pada mrtav, kad i njegov gospodar. Trebalo bi s tim isporediti, kako je Šenoa prikazao Radaka u svome »Zlatarevu Zlatu«; ili De Vigny vjernog slugu svoga Cinque-Marsa.

Jakost Mažuranićeva pjesničkog izraza vidi se i po tome, kako su u »Smrti Smail-age Čengijića« iznesena mnoga označania, a da zato nije upotrebljena niti jedna riječ. Samim paralelnim nizanjem slika postignut je u čitaocu dojam, koji bi drugi pisac nastojao izazvati vlastitim refleksijama ili dugačkim

opisima. Prikazujući Duraka, Novicu i Smail-agu s jedne, a Crnogorce s druge strane, Mažuranić je potpuno jasno iznio razliku između jednih i drugih. Opisujući boravak Crnogoraca na Morači i tursku gozbu u »Haraču«, samim je tim naveo čitaoca, da uspoređuje značaj jednog i drugog naroda i da o njima stvara zaključke, do kojih ga je sam i bez riječi htio dovesti. Isto je tako prikazao istinsku unutrašnju veličinu starca svećenika paralelno s naduvenošću Smail-age, a da oni uopće ne dolaze u doticaj.

Veličina je Mažuranića kao umjetnika u tome, što je za svaku svoju predodžbu znao naći adekvatan, klasičan izraz, koji u čitavoj određenosti kazuje sve, što je potrebno. Njegove su slike i jednostavne i ujedno žive i pune, da je katkad gotovo nemoguće obuhvatiti sve mnoštvo predočaba, što ih njegove riječi izazivaju. Treba uzeti bilo koje mjesto iz »Smrti Smail-age-Čengijića« — pa da čovjek vidi, kako je mnogo znao reći Mažuranić s naoko neznatnim sredstvima:

Krcnu kolac njekoliko puta,
Zviznu pala njekoliko puta,
Zadrhtaše ta vješala tanka,
Al' ne pisnu Crnogorčad mlada,
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Kroz poljanu mrka krvca teknu;
Niti pisnu, niti zubi škrinu.
Poljana se napuni tjelesa:
Niti pisnu, niti zubi škrinu;
Već tko zovnu Boga velikoga,
Tko lijepo ime Isusovo,
Ter se lasno rastadoše s' suncem
Zatočnici, mrijet naviknuti.

U samih 13 deseteraca kazano je tako mnogo. Pobrojana su mučila, kojima su Turci mučili Crnogorce. Prikazano je, kako su to radili. Spomenuti su i aku-

stički i vizuelni dojmovi od tih muka. Označeno je i držanje Brđana zarobljenika, i tok cijelog mučenja — od početka, pa do kraja, dok njihova mrtva tjelesa nisu ležala na zemlji. Istaknuta je njihova duboka religioznost, koja im pomaže, da snose tolike muke, i vjekovni njihov udes, u kome oni ovakvu smrt ne drže teškim ličnim slučajem, već samo karikom u sličnom junačkom umiranju vlastitog naroda.

U snazi svog izraza Mažuranić je uvijek jednak — bez obzira, da li opisuje muke Brđana, da li jade rajine, da li crnogorsku četu, da li turski bijes, da li ljude ili prirodu, da li objektivno opisuje događaje ili daje naslućivati svoje lične osjećaje. Treba napomenuti njegov klasičan opis nevremena:

Pognaše se nebom vjetri,
A odande plahe munje,
Nebeskijem ognjem sijecajući,
Sad ti smrtne bliješte oči,
Sad još gušću neg bi prije
Navlače ti na vid tminu.
Pak za njimi čuj sad grmljavinu,
Gdjeno najprije izdaleka tutnji,
Pak sve bliže, krupnije, strašnije
Urnebes se gromki goram ori.
Stoji tutanj neba i ravnine,
Stoji jeka drage i planine:
Sva je zgoda, bit će grada teška.

Idući od riječi do riječi, čovjek vidi, kako je Mažuranić opet u 13 stihova stvorio do u pojedinosti opis oluje — od njezinih početaka, a sa svim stepenicama u njezinu razvitku, i njezinim dojmom na čovjeka, koji je doživljuje u tamnoj noći. I ovdje se opet iz jednostavnog izraza postepeno izvijaju figure (onomatopeja, ponavljanje) — ali opet kao naravna sastojina govora, a ne kao nešto navlaš rečeno.

U navedenom je prizoru Mažuranić s malo sredstava znao izazvati živu sliku razularene prirode, u

svom njezinu bijesu i strahoti. Na isti način znao je stvoriti i sasvim drugačije, ljupke slike prirode i ljudi:

Usred polja mirna, pusta
Starodavna raste lipa.
Pokraj nje su čadorovi,
A med njima ponajljepši,
Ponajljepši, ponajveći
Agin čador ine natkrilio
Kano labud ptica bijela
Bijele ptice golubove.

Bijeli se čadorje bijelo
Na tihotnoj mjesečini.

A kao i prirodu, tako je s malo sredstava znao slikati i duševnost ljudi — u njezinoj uzbuđenosti, upornosti, osjetljivosti. Najviše je pažnje posvetio Smailagi. Njegove su unutrašnje trzavice mnogobrojne. On prolazi različita duševna stanja: oholost, bijes, preuzetnost, nemoćan strah, želju za osvetom. Pojedina su od tih stanja izražena katkad s jedva po kojom riječi, a katkad je Mažuranić, slikajući agu u njegovoj uzbuđenosti, pružio nešto opširniju sliku njegove unutrašnjosti, — kao sliku oluje, sa svim duševnim i tjelesnim pojavama, s kojima su povezani afekti:

Krvav plamen najprije mu buknu
Gnjevnu u srcu suproć raji crnoj,
Suproć vlahom, psetom, krstu
Lipovome, štono vrijedan nije
Uz Turčina da ga sunce grije.

Gvožđe, otrov, konop, nože,
Palu, oganj, kolac grozni,
Ulje vrelo i sto muka
U čas jedan junak smišlja
Za izgladit gorkoj bruci trage
I sačuvat uspomenu čistu,
Čisto ime uz glas strune blage.

Na obrve crn mu oblak sjeda;
Plamte oči poput ognja živa;
Crljen plamen uz obraz mu liže;
Strašnijem bijesom nozdrve se šire;
A na usti, ispod pjene bijele
Grozan, paklen izraz stade,
Ko da veli: raja nek propade,
Samo pjesni čuvat se valjade!

Kratkoćom i izvanrednom snagom poteza znao je Mažuranić iznijeti psihologiju starca svećenika, Novice, Bauka, Safera, u svoj punoći njihovih ljudskih svojstava i različitosti, koja potječe od njihovih individualnosti. A na isti način znao je iznijeti i kolektivnu psihologiju Crnogoraca i Turaka.

Čitavo djelo prožeto je jakom pjesnikovom osjećajnošću. Ona se očituje na različite načine. Na mnogim mjestima pjesnik sam izravno iznosi vlastita čuvstva. Na nekima izbija njegova osjećajnost po načinu, kako slika muke raje. Negdje se vidi opet iz opisa prirode i ljudi. Ona je katkada tolika, da čitalac zaboravlja, da ima pred sobom djelo sa značajkama epske pjesme, pa se podaje valu lirizma.

U isto doba, cijelo je Mažuranićevo djelo krcato mislima. No one se ne doimaju kao suhi intelektualni proizvodi, nego su prožete čuvstvom, i dolaze organski na određenim mjestima, kao zgusnuta spoznaja, kao zaključak iz neke općenitije situacije, zadržavajući potpuno značenje u sklopu cijeloga događaja, a imajući dublji filozofijski smisao i izvan »Smrti Smail-age Čengijića«. U tom nizanju refleksija — koje na pojedinim mjestima dolaze reske, snažne i prodirne — kao da se osjeća nešto sudbinsko.

Mažuranićevo djelo doima se po svojoj punoći, određenosti i plastičnosti kao da je od kamena; kao da je u njemu, u njegovoj cjelini, progovorila dublja pjesnikova primorska narav — niknuvši i razvivši se na tvrdome kršu njegova rodnoga kraja. Kiparski se

doimaju mnoga mjesta u »Smrti Smail-age Čengijića« — na pr. opis age u »Agovanju«:

Gledaj glavu, put nebesa,
Gdje se oholo hrabra diže;
Gledaj čelo jasno i oko,
Kako bistro pod njim sijeva;
Gledaj krepki stas, gdje svoju
Znajuć snagu ravno stoji.

U isto doba obiluje »Smrt Smail-age Čengijića« — kako je navedeno u odjeljku o Mažuranićevu stihu — izrazitim glazbenim svojstvima. Sam taj stih, sa svojim prelijevanjem, odrešitošću i mekoćom, zvučnošću i tišinama, djeluje kao glazbena simfonija, u kojoj se izmenjuju fortissimo i pianissimo, u kojoj čujemo krikove i uzdahe, šapate i zvukove, što odjekuju u daljini.

Mažuranić nije svijesno ili namjerno upotrebljavao ova ili ona sredstva, da bi pojačao umjetnički dojam. Sva se takva sredstva — i po svome psihološkome izvoru i po dojmu na čitaoca — u njegovoj pjesmi izmjenjuju nezamjetljivo, jedno prelazi u drugo tako, da to čitalac i ne opaža — jer je to na koncu sve poteklo iz jednog stvaralačkog izvora i iz jedne ličnosti, da su prelazi doista neosjetljivi.

3.

Rečeno je, da se među umjetničke nedostatke »Smrti Smail-age Čengijića« može u prvom redu ubrojiti činjenica, što pjesnik svome glavnom licu, Smail-agi, koji je u »Agovanju« prikazan kao junak, uopće ne daje prilike, da prije smrti pokaže svoje junaštvo.

Na ovo se može primijetiti, da Mažuranićev Smail-aga — onako, kako se čitaoca doima iz slika,

što ih je pjesnik o njemu iznio — nije nikakav junak u pravom smislu, nego nasilnik i napržica. Nije nikakvo junaštvo, kad muči i ubija Brđane, koji se ne mogu braniti; nije nikakvo junaštvo, kad tlači raju, koja mu ne može platiti harača; nije nikakvo junaštvo, što daje pogubiti Duraka samo zato, jer mu je svjetovao, da ne bude okrutan i neka misli na posljedice. Smail-aga h o ć e da se pred svima pokaže kao junak; on teži za slavom u narodnim pjesmama — ali očito nije Mažuranićeva nakana bila da ga prikaže kao pravoga heroja. Njegov je Smail-aga okrutnik, koji izmišlja svakojake muke za zarobljene protivnike i za siromašnu raju. Na sam pogled kršćanskoga junaštva osjetio je leden strah u dnu duše. Njegovi su atributi u pjesmi: gorsko zvijere, gvozden stupac, kamen tvrdi. Mažuranićeva je karakteristika Čengićeva junaštva jasna:

Silan aga to (t. j. strah) sam sebi taji.
Zar ne vidiš, kako radi
Hrabar junak uspreć zimu,
Što mu s one piknje male
Po svem tijelu mrazne valja vale?

Pjesnik zove Čengića doduše više puta junakom — ali to čini s obzirom na spoljašnje držanje toga čovjeka. Stvarno, od svega junaštva Smail-agina u pjesmi ne vidimo ništa; obrnuto — kad je htio da učini neznatno junačko djelo, t. j. da pogodi kršćanina, oslijepio je Turčina. Taj je čovjek grozan u svome krvološtvu prema onima, koji se ne mogu braniti — ali je inače hvastavac. Njegove riječi:

»Hrđo, kučko, vojvodo Bauče,
Mislio sam, da si junak bolji.
Da udari dvadeset Brđana,
Vjera turska tako mi pomogla,
Jedin bih im poodsjeco glave . . .

pendant su karakteristici Crnogoraca iz »Čete«:

Kojino će udariti
Ne na deset, da uteče,
Nego na dva, da ih siječe;
Kojino će umrijeti
Za krst časni, kijem se krsti,
Za krst časni i slobodu zlatnu.

U Mažuranićevu načinu govora, gdje svaka riječ ima određen smisao, ova različita karakteristika Crnogoraca i Smail-age najbolje pokazuje, što je pjesnik mislio o njegovu junaštvu. Crnogorci su spremni da ginu za svoju misao, junački svladavaju najveće bolove i umiru bez piska — jer je najveće junaštvo nadvladati sebe. Smail-aga je naprotiv čovjek, koji se ne može svladati ni u jednom času, te gubi toliko vlast nad sobom, da poslije Baukove pjesme, osjetivši njezinu oštricu, u olujnoj noći hoće da nastavi mučenje raje, iako upravo na taj način pokazuje, kako je rugalicom o Rizvan-agi pogođen u živac. On ne može biti junak u pravom značenju, jer nema više ideje, za koju se bori. Vodi ga samo bezgranična mržnja prema Crnogorcima i prijezir prema kršćanima i slabijima uopće. Pravi junak ima uvijek bar neku viteško crtu; ne pokazuje svoju nadmoćnost ondje, gdje je ona očita. Najjasnije je obilježje Mažuranićeva Smail-age, što on nema takve crte, i njegova je značajka upravo silovitost u časovima, kad mu se ne može nitko oprijeti. Zato je njegova nejunačka smrt samo logičan završetak njegova života, i umjetnički je potpuno ispravna. Drugačija smrt — junačka — unijela bi tek disharmoniju u naše osjećanje te pjesme, jer bi se biljeg veličine na taj način pružio čovjeku, koji te veličine nema.

Isporedba Smail-age sa Shakespeareovim Richardom III. nije na mjestu. Okrutnost svog junaka opravdao je engleski dramatik time, što je ovaj kao grba-

vac od prvih godina života nosio u sebi osjećaj manje vrijednosti, te je silom htio postići ono, do čega nije mogao doći ravnim putem: vlast, žene. I zato, kad nakon kratkotrajnih uspjeha vidi, da mora propasti, prije konačnog sloma ipak pokazuje neka obilježja veličine. — Kod Smail-age nije tako. On je po svome položaju moćan, i ujedno tjelesno snažan i lijep — pa ipak je samo okrutnik. Takav čovjek upravo će u velikim opasnostima pokazati pravi značaj — pa ga je tako pokazao i on u času smrti.

Jedan je od najvećih prigovora »Smrti Smail-age Čengijića« — što ga je izrekao već Starčević — da Crnogorci napadaju na agin čador iz busije, u času, kad se on tome i ne nada, i ne daju mu uopće prilike, da se brani. Na ovu zamjerku izneseno je u literaturi o predmetu dovoljno odgovora (Marković, Grubor). U »Smrti Smail-age Čengijića« i nije govor o junaštvu i kukavnosti, o otvorenu boju i zaplotnjačkom radu, nego je u prvome redu riječ o nasilju i — oslobođenju od njega. Smail-aga ni u jednom času nije prikazan kao otvoren borac, nego kao nasilnik. U času, kad i opet hoće da izvrši novo nasilje nad nemoćnom rajom, koju je već strahovito izmučio; kad hoće da prouzrokuje bezgranične patnje samo zato, da Turci uživaju, i da on sam može na nekom iskaliti bijes zbog pretrpljene sramote — upravo u takvu času dolaze Crnogorci, ne toliko kao napadači na Turke, nego kao oslobodioci raje. Nije badava tokom čitavoga »Harača« Mažuranić pažnju čitalaca skretao na rajine muke, prikazujući njezinu bespomoćnost. Dolazak crnogorske čete ne doima se kao napadaj iz busije, nego kao olakšanje nakon svih prizora, upravo u času kad Smail-aga viče:

»Hazur, momci,
Hazur s krstom, hazur s ljutijem noži'
S palom, s ognjem, s kocem, s uljem vrelijem;
Raskivajte sve paklene vlasti!

Ne znači svršetak »Harača« obračun između Novice i Smail-age, nego završetak nasilja, sprečavanje još većih muka nevinih ljudi. I prema tome otpadaju svi prigovori zbog kukavičluka Mažuranićevih Crnogoraca.

Da međutim sam čin Crnogoraca u svojoj pjesmi još više liši svega, što bi bilo nisko, što bi moglo da podsjeti na kukavički napadaj iz zasjede, Mažuranić je čitavu radnju prenio u više sfere. Crnogorci po njegovu prikazivanju i ne nastupaju kao pojedinci, da vrše svoju volju, nego su samo oružje u ruci više pravde. Oni dolaze kao grom, iznenada, kad se Smail-aga tome najmanje nada — kao što i Bog šalje gromove bez priprava i objave.

Kad je govor o umjetničkim prednostima i nedostacima Mažuranićeve pjesme, često se brka stvarna pozadina događaja s događajem, kako ga je prikazao pjesnik. Urotnici protiv povijesnog Smail-age postupali su doista kao osvetnici, lukavci, u mnogome i podmukli, dok je povijesni Smail-aga bio vitez i junak. Ali Mažuranićevi Crnogorci nisu kukavice ni zaplotnjaci, nego ljudi, koji vrše plemenit zadatak, da oslobađaju nevine žrtve od nasilničkog bijesa. I u tome je upravo Mažuranić pokazao svoje izvanredno umjetničko osjećanje.

Starčevićeva primjedba, da ga se »Smrt Smail-age Čengijića« doima kao sablazan, zasniva se na značaju Novice. Taj čovjek, silnik, koji se imao agi otvoreno osvetiti, kukavički prelazi k neprijatelju i u olujnoj noći napada svog negdašnjeg gospodara. Međutim, Mažuranića i njegove pjesme ne može se ticati ovakav prigovor. Baš je Mažuranić vrlo dobro osjetio, kako osveta iz zasjede znači nešto nisko i nedostojno — i zato je Novicu doduše prikazao u njegovu nastojanju, ali mu nije dopustio, da izvrši svoj naum — pa ni da mrtvu Smail-agi odsiječe glavu. A tako otpada i ovaj prigovor njegovoj pjesmi.

4.

Razmatranja o kompoziciji »Smrti Smail-age Čengijića« dovela su do zaključka, da se ovo djelo ne da svesti na određene sheme. Kao i svaka prava umjetnina, i ono ima doduše neke dodirne tačke s različitim pjesmama slična roda, ali je njegova glavna značajka, s obzirom na pojam književne vrste, upravo u tome, što je njegov pisac stvaralačkim instinktom razbijao ustaljene kalupe. U vezi s time mogu se pregledati i ostala obilježja Mažuranićeve umjetnosti, koliko se odnose na pojam književnih struja, na njezino književno-povijesno i narodno značenje, i sl.

Mažuranića svrstavaju sad u romantičare, sad u klasičare, ili za nj traže neku sredinu između oznaka različitih književnih struja, — kako se vidi već iz Šulekove obznane njegova spjeva. Za svako ovakvo razvrstavanje ima uporišta u njegovim pjesmama, naročito u »Smrti Smail-age Čengijića«.

S romantičarima veže Mažuranića mnogo crta. Kad i ne bi u njegovim stihovima bile jasne veze s najodličnijim predstavnicima romanskoga romantizma (Rousseau, Manzoni, Lamartine) i Byronom, u samom se njegovu djelu mogu nazreti neka obilježja, značajna za evropsku književnost prve polovine 19. v. To je, prije svega, približavanje narodu i narodnoj pjesmi, istok u »Smrti Smail-age Čengijića«, ličnost Smail-age, izrazitog individualiste, koji bezobzirno vrši svoje naume. Sam osnovni sukob u pjesmi ima mnogo značajka evropskih romantičarskih djela: borba islama i kršćanstva (kao u Byrona). Mažuranićeva tehnika, s obzirom na karakterizaciju lica (crno — bijelo) u mnogome je romantičarska. Sam psihološki izvor »Smrti Smail-age Čengijića« s njegovim jakim čuvstvenim dnom, te uplitanje samoga pjesnika u tok pripovijedanja također pojačavaju romantičarsku crtu u tome djelu.

No u isto doba, u Mažuranićevim pjesmama, pa i u »Smrti Smail-age Čengijića« izbijaju jasno i oznake, koje nemaju ništa zajedničko s romantizmom u njegovu najizrazitijem obliku. Sam klasični uzgoj pjesnikov osjeća se ne samo u prvim njegovim pjesmama, nego i u njegovu glavnom spjevu. Kraj toga nije važno, da li se pri tome mogu pronaći više manje izravne sličnosti sa staroklasičnim piscima, nego je glavno osnovno pjesnikovo stajalište prema umjetničkom djelu i prema stvaranju uopće.

Najbitnija je razlika između Mažuranića i tipičnih romantičara u tome, što se kod njega uvijek osjeća prevaga intelekta nad čuvstvom, ali mu intelekat nije sasvim potisnuo osjećaje. U svome najboljem djelu Mažuranić i nije išao za tim, da pjeva hladno i objektivno, nego je namjerno iznosio vlastito stajalište, — ali se iz njega ujedno vidi, kako se njegov tvorac svijesno klonio svega, što bi moglo podsjećati na romantičarsku razbarušenost, sentimentalnost. Sve je jasno, odmjereno, pa iako katkad čuvstvo prijeti da izbije svom snagom, Mažuranić u časovima najveće osjećajne napetosti prekida odviše jake provale čuvstva ili aposiopezom, ili prelazi na druge prizore. Simetričnost pak i harmoničnost njegova djela, paralelizam i koresponzija dokazuju, kako se u stvaranju nije povodio samo za čuvstvom, nego je i razumski nastojao da sve uskladi, usporedi, gledajući postići i održati unutrašnju ravnotežu. Nije to radio uvijek potpuno svijesno, jer se golim intelektom nikako ne dadu proračunati svi dojmovi, što ih neka umjetnina može izazvati. I to je bilo posljedica njegova dubokog osjećanja za harmoniju, u kome romantizam nije mogao prekriliti ostale vidike. Bijeg u prošlost, utapanje u čežnji za nečim dalekim, pesimističan prizvuk, prijelazi u groteskno, ironiziranje samog sebe — značajke velikog dijela njemačkih romantičara — daleko su od Mažuranićeva poimanja umjetnosti.

Mažuranićev odnos prema romantici mogao bi se možda najbolje shvatiti odnosom talijanskih pisaca s kraja 18. i početka 19. vijeka prema tome pokretu. Ni oni — pa ni najizrazitiji među njima — nisu romantici u njemačkom smislu, u punom značenju riječi. Zato za talijansku književnost češće postavljaju pitanje: da li je u njoj uopće bilo romantike. To bi se isto pitanje moglo postaviti i za hrvatsku književnost, a osobito za Mažuranića. On je doduše u svojim djelima pokazao različite crte, značajne za evropske književnosti njegova vremena, ali je u svemu tome znao sačuvati svoju ličnost. A u njoj su bile osnovne značajke: sređenost, snaga intelekta — što je sve daleko od čistokrvnog romantizma. Ili, ako se pojam romantizma primjenjuje na hrvatsku književnost, treba istaći specifične, domaće značajke hrvatskoga romantizma.

Ako se kod Mažuranića mogu pronaći crte i romantičara i klasičara, onda se mora istaći, da se u njega mogu vidjeti i neka izrazito realistička obilježja. Rečeno je doduše, kako je bitna razlika između Njegoša i Mažuranića u tome, što je prvi iznosio prave Crnogorce, a drugi ih je stilizirao. No ako tome i jest tako, razlika se odnosi samo na to, koliko su jedan i drugi pisac prikazivali stvarnu Crnu Goru. Sama je umjetnička tehnika Mažuranićeva počešće izrazito realistička. Sve, što on prikazuje, tako je opisano, kao da je pred svojim očima gledao predmete i događaje, i unosio ih u svoje djelo onako, kako ih je vidio. Treba na pr. uzeti u obzir prizor iz »Čete«, kad se Crnogorci odmaraju na Morači, sa svim njegovim pojedinostima:

Tko se snizi k ros'oj travi
Sankom krijepit snagu tijela;
Tko ljut oganj puški ogleda
I fišeke smrtne broji,
Il' oštricu pouzdanu
Vjernu nožu gladilicom gladi;

Tko izvabiv iskru iz kremena
Tvrdijem nadom, ter u šušanj laki
Zapretav je, pak, navaliv granja
Za čas malen dahom junačkijem
Plamen piri.

Kad bi čovjek želio ukratko, u prozi, iznijeti ovaj prizor, jedva da bi mogao u riječima što promijeniti. U kratkoći svoga kazivanja Mažuranić je zabilježio i onakve pojedinosti, što ih može opaziti samo čovjek, koji pozorno motri svaku kretnju ljudi. Način, kako Crnogorci spremaju vatru, mogao je iznijeti samo pisac, koji je i sam možda kao dijete u svome zavičaju, uz ovce ili u šumi, imao prilike vršiti sličan posao. Najprije se kremenom iskreše iskra, pa se zapali suho lišće, a onda se na to navali granje, da iz svega toga za čas plane vatra.

Svoditi, prema svemu tome, Mažuranićevu tehniku na tehniku romantičara, klasičara ili realista, i njega samog uvrštavati u jednu ili drugu struju, sasvim je beskoristan posao. Kao i svako pravo umjetničko djelo, i Mažuranićeva se »Smrt Smail-age Čengijića« izmiče tjesnogrudnom kategoriziranju u struje i pravce. Može se samo konstatirati, da je njezin pjesnik u svome razvitku prošao različite faze. Može se utvrditi, kako u njegovim pjesmama, pa i u »Smrti Smail-age Čengijića«, ima pojedinosti, značajnih za ovu ili onu književnu struju. Može se čak i reći, da je njegovo glavno djelo, sa svojim najbitnijim oznakama, najbolji izraz hrvatskoga romantizma. No do kraja se ono ne može svrstati pod kakav potpuno određen književni pravac. Kao umjetnina, koja je izrasla iz svoga izvora, može ona, kao i sve živo i organsko, pokazivati različite crte, ali u svojoj cjelini ona je samostalan književni proizvod svoje vrste, bez izravnog uzora, izmičući se onome, što se obično razumijeva pod književnim strujama.

5.

Slične je vrste pitanje o narodnim značajkama »Smrti Smail-age Čengijića«. Kraj toga je potrebno uzeti u obzir nekoliko čimbenika: građu samoga djela, njegovu duhovnu problematiku, pjesnički izraz.

Udara prije svega u oči, kako građa za najznatnije hrvatsko starije pjesničko djelo nije uzeta iz hrvatskoga života, nego iz života Crnogoraca. Vulović je svoju tvrdnju o Njegošu kao tvorcu ove pjesme i potkrepljivao pitanjem: Zašto bi Mažuranić (Novljanin) zašao u srpski svijet?

S obzirom na ovo treba prije svega istaknuti, da Mažuranić u Crnogorcima nije gledao tuđ živalj, nego dio vlastitog naroda, kao što su to činili i svi hrvatski Ilirci. Shvaćanje, koje izbija iz »Smrti Smail-age Čengijića« — da južni Slaveni čine jedan narod, pa čak da i Slaveni čine jedan narod — nije značajno samo za Hrvatsku Mažuranićeva vremena, nego i za Mažuranića lično. On ga je izrazio u više navrata — u pjesmama, obuhvatajući ilirstvo i slavenstvo — a izrazio ga je g. 1848. otvoreno i u knjižici »Hrvati Mađarom«, riječima:

»U školah pak naroda hrvatskoga, slavonskoga i srpskoga, koji je i jezikom i podrijetlom jedan, neka se upotrebljuje bez razlike azbuka i latinska i ćirilska«.

Sin mu Vladimir kaže, da je njegov otac i u stare dane ostao vjeran svome prijašnjem shvatanju, da su Hrvati i Srbi jedan narod.

Prema tome, kad je uzeo kao građu događaj iz života Crnogoraca, činio je formalno samo ono, što je odgovaralo njegovu tadašnjem naziranju, a što su uostalom činili na svoj način i drugi hrvatski pisci njegova vremena (na pr. Kukuljević u svojim pripovijestima, Martić u prvim dijelovima svojih »Osvetnika«).

Ova činjenica ne bi međutim još sama sobom potpuno označivala narodne značajke Mažuranićeve umjetnosti. Koliko god »Smrt Smail-age Čengijića« nije hrvatsko djelo po svome gradivu, ono je izrazito hrvatsko po drugim svojim obilježjima. To su, među ostalim, mnoge pojedinosti, koje tu pjesmu vežu uz Mažuranićev kraj, zatim etika djela, kulturna orijentacija, koja iz njega izbija, i pjesnički izraz.

Razmatranje o nekim pojedinostima »Smrti Smail-age Čengijića« dovelo je do zaključka, da je Mažuranić i u opisima, i u moralu svoje pjesme bio izrazit Hrvat primorac, i da je, opisujući Crnu Goru, stvarno opisivao vlastiti zavičaj. Ovakve značajke, ma koliko brojne, mogle bi se same za se ipak odbiti na njegovo nepoznavanje Crne Gore, pa držati i manje važnima. Ali ima u »Smrti Smail-age Čengijića« i drugih crta, koje to djelo usko vežu uz hrvatski život.

Ako je Mažuranić u »Smrti Smail-age Čengijića« prikazao događaj iz Crne Gore, nije to učinio u potrazi za nekim egzotičnim motivima, ili nečim, čime bi mogao pokazati svoje ilirske osjećaje, nego zato, što je položaj Hrvata bio u mnogome sličan položaju njegovih Crnogoraca. Hrvatska krajina, turska Hrvatska, Hercegovina — sve je to u prvoj polovici 19. vijeka živjelo po prilici u onakvim prilikama, u kakvim se živjelo u Crnoj Gori. Pišući o Crnogorcima, Mažuranić je kroz građu o smrti Smail-age Čengijića izrazio, što je osjećao svaki Hrvat njegova vremena u odnošaju prema sili, koja je tlačila njegov narod. Pravome će se Crnogorcu njegova lica, pa i crnogorska, činiti možda stranima i neobičnima. No Mažuranić i nije išao za tim, da iznosi tipove po istini, nego je u svoje ljude unio vlastita čuvstva, koja su ujedno bila čuvstva svih Hrvata njegova vremena: mržnja prema nasilju, osjećaj za pravdu, uvjerenje, da se čovjek mora žrtvovati za slobodu, za vjeru, za narod. Cio hrvatski 19. vijek samo je ovakva uporna borba za ostvarivanje prava pred silnicima različite vrste, kako

je to Mažuranić prikazao u »Smrti Smail-age Čengijića« — ulivši tako u svoje djelo najznačajnije hrvatske moralne crte svoga vremena. U svojoj je pjesmi uostalom iznio toliko misli, značajnih za hrvatsku duhovnu problematiku svoga doba, da je gotovo nepotrebno dokazivati njezino hrvatsko obilježje. Riječi starca svećenika u »Četi«:

Nit bi zato barbarim ve zvali,
Što vi mroste, dok su oni spali,

svodio je Grubor na običaj Crnogoraca, da su glave ubijenih Turaka naticali na kolac, zbog čega su ih zapadnjaci (Marmont, Stieglitz) zvali barbarima. — U svom komentaru navodi on odlomak iz članka u »Danici« 1845., u kome su spomenuti razlozi tome običaju:

»Nu nemojte im to zamjeriti. Što bi bilo od Crne Gore, da se istrijebi pohlepa za osvetom«.

Drugi od ova dva stiha kušao je Grubor rastumačiti rečenicama nekog starog Crnogorca o Kotoranima, što ih je naveo Stieglitz u svome putopisu:

»Jadan naraštaj, koji Bogu dane krade i ni za što nema volje, nego na mekim dušecima hrkati i čaminjati dosadnije danju nego noću«.

Ali smisao jednoga i drugoga mjesta posvema je različit od misli Mažuranićevih stihova. U »Danici« se iznosi opravdanje, zašto Crnogorci u borbi upotrebljavaju barbarska sredstva. U Mažuranića je pak izrečena čitava problematika našega odnosa prema zapadu — onako, kako ju je pjesnik osjetio kao pripadnik vlastitoga naroda, u dodiru sa zapadnjacima i njihovom kulturom.

Cijela »Smrt Smail-age Čengijića«, sa svojim herojizmom, etikom, ljubavlju prema slobodi i preziranjem smrti nikla je iz vjekovne hrvatske borbe protiv zavojevača s istoka, iz shvatanja, da smo bili predziđe kršćanstva, i da je prostorna neznatnost Hrvat-

ske (reliquiae reliquiarum) samo posljedica vjekovnog opiranja istoku. No u isto doba izražava ta pjesma i jasno stajalište prema zapadu. Mažuranić je od prvih dana svoga djetinjstva gledao, kako se pod firmom zapadne kulture sustavno uništavaju naša duhovna obilježja. Vidio je, kako za profinjenog zapadnjaka — koji je u sigurnosti mogao razvijati sva obilježja vlastite civilizacije — naš jednostavni život znači nešto primitivno, barbarsko. Prema zapadnjačkim shvaćanjima — koja dovode nužno do mekoputnosti i propadanja — iznio je u svome djelu oznake naše duhovne kulture: požrtvovnost, vjernost, heroizam, zadovoljavanje malim, borba za više ideale kao cilj, koji životu pruža dublji smisao.

Da spomenuti stihovi nisu u djelo ubačeni samo nasumce, može se vidjeti već po »Vjekovima Ilirije«. U njima je Mažuranić iznio stoljetna stradanja našega naroda zbog toga, što su nas napadali silnici i s istoka i sa zapada. Po njegovu su nam prikazivanju jednaka zla nanijeli i jedni i drugi, i njegovo stajalište prema barbarima sa zapada nije ništa drugačije od stajališta prema barbarima s istoka:

Eto groznih zmajeva iz juga,
Rimska eto na nas pada kuga,
Koja cijelim tad vladaše svijetom;
Hun i Tatar eto iz sjevera,
A s istoka Turčin diže pera,
Da nas rukom satariše kletom;
I eto ti iz hladna zapada
Ljutog Franka sablja na nas pada.

Narodnu i kulturnu problematiku hrvatskog života, kako je postavljena od našeg dolaska u današnje naše zemlje, i koja nas pritište punom težinom i sad, Mažuranić je u vrijeme ilirizma iznio sasvim jasno. I to njegovu djelu daje i opet jasno hrvatsko obilježje — pogotovu i stoga, što je kod Hrvata na-

jezda tuđeg elementa, pod firmom tobožnje više, zapadnjačke kulture, bila trajno jakom. Koliko se Mažuranić svijesno bavio pitanjem naše kulturne orijentacije, vidi se iz njegovih primjedaba Senjskome statutu:

»Ne zna čovjek, bi li se srdio ili smijao statutu senjskom, koji je sto godina nakon vinodolskog zakona — pisan latinskim jezikom, u kojem se miješa latinski, talijanski i hrvatski jezik. — Ali čini se, to bijaše udes naroda našega, već odnjegda, da su se gradovi njegovi tuđili od njega i prislanjali se vazdan onome, što jim se tobože činjaše učeno i izobraženo.

Dočim učeni tobože Rafajelić (pisac Senjskoga statuta) ne umije ni glagoljice ni jezika hrvatskoga, ni logike, a po svoj prilici ni pravoslovlja, piše neuki predšasnik njegov, zakon vinodolski, jezik svoj, barem u prirođenom narječju svojem, i naravno i razložno, i razumom potpuno zdravijem. Vidi se i to, da je naš jezik tijem pravilniji, čim je dublje zakopan u prošastnosti; tijem zdraviji i jedriji, i čistiji, čijem je, bud u koje doba, dublje zakopan u puku!«

Markovićeve riječi, da je »Smrt Smail-age Čengijića« mogla nastati samo na hrvatskom tlu, u preporodno doba, zadržavaju punu vrijednost i danas, te se novim opažanjima mogu samo potkrijepiti. Ta je pjesma — s građom o neznatnom pograničnom sukobu između Turaka i Crnogoraca — u stvari jedno od najhrvatskijih djela, jer je u njemu izraženo i osjećanje hrvatstva i problematika hrvatstva. To ne znači, da mu treba poreći one značajke, po kojima ono prelazi granice hrvatstva. Kao što Mažuranić sam nije osjećao suprotnosti između svojih izrazito hrvatskih osjećaja i svojih širih narodnih pogleda, držeći, da se oni potpuno poklapaju — tako ni »Smrti Smail-age Čengijića« kao hrvatskoj pjesmi ništa ne smeta, da bude i djelo, koje će po svojim značajkama prelaziti međe hrvatstva, i koje će isto tako osjećati

svojim i Srbi, jer je ona djelo jugoslavensko i slavensko.

Stilskom analizom »Smrti Smail-age Čengijića« i ostalih Mažuranićevih pjesama moglo se pokazati, odakle potječe koji sadržajni ili izražajni njihov elemenat. Ali je značajka Mažuranićeva najboljega djela, da se iz njega ne da otkinuti niti najmanji dio, kao nešto strano ili manje važno. Stoga su Mažuranića češće nazivali pjesnikom, koji je u svojoj pjesmi znao povezati u snažnu sintezu različite sastavne dijelove. Rečeno je, kako su u toj sintezi povezani svi oni kulturni elementi, koji su bili djelotvorni na hrvatskom narodnom zemljištu u vrijeme pjesnikova života i prije njega: staroklasična kultura, narodna pjesma, dubrovačka književnost, talijanski klasici, dijelovi romantizma, Kačić. A i njegov jezik takva je sinteza, u kojoj su obuhvaćeni dijelovi hrvatske književne prošlosti uz elemente žive štokavštine i čakavštine.

Sve su takve tvrdnje više manje opravdane, jer se pojedini dijelovi Mažuranićeva izraza mogu lako izlučiti i pokazati. No vrijednost i značenje njegove pjesme nije posljedica činjenice, što u njoj ima toliko različitih i raznorodnih dijelova, nego što su oni u njoj u takvu skladu, da se ne osjećaju kao nešto heterogeno, i da uvijek sačinjavaju organski dio cjeline. Mažuranić, očito, nije ni išao za tim, da svijesno stvori neku sintezu, nego je bio snažna stvaralačka ličnost. On je doduše primao u se različite kulturne sastavine, ali je sve to znao toliko sljubiti, da su čestice tuđih kultura postale sastavnim dijelovima n j e g o v e ličnosti. Dok god su one bile više manje nešto naučeno — kao u prvim njegovim pjesmama, — on nije mogao stvoriti djela, u kojima bi se moglo osjetiti doista nešto toplo i pjesničko. Tek onda, kad je različite elemente usvojio kao dijelove vlastitoga bića, i počeo govoriti svojim glasom, mogao je da postane doista stvaralac — umjetnik.

U cijeloj se Mažuranićevoj književnoj tvorbi jasno opaža ova borba između stranih elemenata i pjesnikovih unutrašnjih sklonosti. Malo siromašno seljačko dijete uzgojeno Kačićem i narodnim pjesmama, prihvatio je svojim snažnim talentom u školama i u društvu sve, što je bilo značajka hrvatskog duhovnog života kroz gotovo stotine godina. Mnoštvo tih elemenata, kao i njihova raznorodnost, kao da su ga zbunjivali, te dugo nije mogao naći svoj put. »Smrt Smail-age Čengijića« je djelo, u kome je potpuno i do kraja prevladano kolebanje, i u kome je našao vlastit, i ujedno narodan izraz. To je ujedno prvo — i dosad najizrazitije naše književno djelo — u kome je postignut hrvatski narodni izraz, t. j. u kome je hrvatski jezik progovorio vlastitom snagom, sa svojim ritmom, bojama, prelivima, jednostavnošću i punoćom. Mažuranićeva pjesnička snaga vidi se upravo u tome, što je ono stvoreno u doba, kad su za to u nas bili jedva probijeni prvi putovi.

Ovo značenje Mažuranićeve umjetnosti u »Smrti Smail-age Čengijića« označio je sasvim točno već g. 1878. Ivan Milčetić, u svojoj raspravi »Hrvati od Gaja do godine 1880«, riječima:

»Mi se danas čuditi možemo, kako je ta pjesma niknuti mogla u ono doba. Nitko nije divnije proniko duh naroda hrvatskoga kano Mažuranić, nitko nije dublje zaronio u prošlost i budućnost njegovu kao on. »Čengić-aga« je uzvišena himna za slobodu raje, koje se krvava drama evo danas odigrava. Takve lakoće stiha, jednostavnosti i jedrine jezika, takve plastičnosti i krepčine u izražavanju misli nema ni u jednog hrvatskog pjesnika. Dočim su njegovi savremenici kolebali amo tamo, jedni pristajuć slijepo uz narodnu pjesmu, drugi uz Dubrovčane, on je jedini znao do klasičnosti sljubiti jedno s drugim«.

Među Mažuranićevim lirskim pjesmama mogu se smatrati najboljima one, u kojima je pjesnik progo-

varao izravno, u kojima je bio najličniji. Tako se, uza svu svoju naivnost, prijatnije doima njegova deseteračka pjesma »Vinodolski dolče, da si zdravo«, negoli »Primorac Danici«, iz koje izbija više naučenosti negoli učenosti. U njegovim kasnijim pjesmama osjećamo toplinu u onakvim slučajevima, gdje se vidi, da su nastale isto tako spontano, iz ličnog dna, a bez prevage razuma. To su dijelovi »Javora«, neke ljubavne pjesme, a i nekoliko napomenutih soneta. U njima se doduše već osjeća načitanost — ali to nije hladna učenost, nego znanje čovjeka, koji je potpuno usvojio ono, što je vidio u knjigama, te govori vlastitim jezikom.

»Smrt Smail-age Čengijića«, u kojoj je najbolje ostvario svoj izraz, napisao je Mažuranić poslije lutanja od desetak godina. Kako je cijelo djelo poteklo iz duboke doživljenosti, tako je i njegov izraz potekao iz najdubljih dijelova ličnosti. Pjesnik, koji se kroz desetak godina povodio za klasicima, za Dubrovčanima, za Talijanima, za štokavskom narodnom pjesmom, nije se ni kasnije odrekao tekovina — do kojih je došao — ali u svojoj najboljoj pjesmi progovorio je u prvom redu u tonovima, što ih je ponio iz svoga djetinjstva, iz svog rodnog kraja. Kao što je u prvoj svojoj poznatoj pjesmi progovorio Kačićevim desetercem, tako je u »Smrti Smail-age Čengijića« progovorio osmercem epske pjesme iz Hrvatskog primorja, kojoj su zvuci treptjeli u dubljini njegove duševnosti, kao nešto, što se u djetinjstvu sraslo s njegovim bićem, i što je nekako formiralo njegov cjelokupni izraz. Snagu, neposrednost, jednostavnost, plastičnost, zbitost izraza — što ih je pokazao u svome glavnom djelu, i koje su najbolje značajke njegove ličnosti — postigao je Mažuranić samo u ovom slučaju, kad je pisao u skladu s glasovima iz djetinjstva. Njegovi posljednji soneti — iz g. 1847. — ma da sami po sebi lijepi, gube na dojmu

zbog toga, što se u njima odviše jednostrano povodio za Talijanima.

Ova je narodna crta u Mažuranićevu izrazu to značajnija, što nije proizašla iz njegovih svijesnih pogleda na književnost — kako ih je na pr. izricao svome sinu Vladimiru. Njegovo divljenje Talijanima i klasicima, koje izbija iz najvećeg dijela i njegovih boljih kraćih pjesama, dalo je »Smrti Smail-age Čengijića« tek neke drugotne oznake. Okosnicu njezina izraza čini narodna pjesma iz Hrvatskoga primorja — a svi ostali elementi, preuzeti s različitih strana, u tom su izrazu asimilirani.

»Smrt Smail-age Čengijića« po svojim je izražajnim obilježjima dokaz, kako se umjetničko stvaranje ne upravlja uvijek prema svijesnim namjerama, nego u njemu djeluju dublji elementi stvaraočeva bića — katkad i mimo, pa čak i protiv njegove volje.

»Smrt Smail-age Čengijića« je po svome izrazu značajna za Mažuranića lično, i za narod, kome je pjesnik pripadao. Mažuranić je po obilježjima svoje duhovne ličnosti jedan od najizrazitijih naših ljudi — koji su najsnažnije u sebi sljubili dijelove stranih kultura i elemente narodne kulture. Sve, što je velik dio naših školovanih pojedinaca bacalo amo i tamo, kidajući im unutrašnju ravnotežu i čineći ih ili jednostranima ili nesposobnima za bilo što izrazitije, u Mažuranića nije urodilo lomom ličnosti, nego njezinom jačom izgradnjom. Mažuranić je primao elemente za svoju unutrašnju izgradnju odasvud, ali ne zato, da oni svladaju njega, nego da on svlada njih. Svima je dao ličan pečat. Po ovim svojim značajkama, Mažuranićeva je »Smrt Smail-age Čengijića« dokumenat za cjelovitost i stvaralačku snagu ličnosti, koja je sposobna da prima odasvud, ali koja će onda, kada progovara iskreno i iz dubljine svoga osjećaja, znati govoriti vlastitim jezikom, u kome su tuđi prizvuci zasjenjeni.

No »Smrt Smail-age Čengijića« isto je tako dokumenat za stvaralačku, asimilatornu snagu hrvatstva. Svi oni dijelovi Mažuranićeve pjesme, koji potječu iz različitih izvora, nisu bili samo sastavni dijelovi pjesnikove unutrašnje ličnosti, nego i sastavni dijelovi hrvatstva uopće. Sve, što je morao prevladati Mažuranić sam, na putu k vlastitoj izgradnji, moralo je prolaziti hrvatstvo na svome zemljištu kroz stoljeća. Ono se povijalo sad ovamo, sad onamo, ali nastojeći u svakom slučaju sačuvati svoju bitnost. Utjecaji istoka, Talijana, Germana, Madžara, crkve, građanske civilizacije, feudalizma, itd. sukobljivali su se naročito u onom kutu Evrope, gdje smo se smjestili. Različite kulturne orijentacije, koje se u nas izmjenjuju i sukobljuju neobičnom oštrinom, posljedica su činjenice, što sad prevladava jedan, a sad drugi utjecaj. No ako je naš zadatak, da živimo vlastitim životom, a da ne budemo privjesak ili odraz jednog ili drugog naziranja, onda nam je izlazak jedino u tome, da sve sastavne dijelove primamo, ali ne zato, da se povodimo za njima, nego da svima dademo žig našeg narodnog bića, t. j. da uza sve njih živimo vlastitim životom. Mažuranić je jedan od najizrazitijih dokaza, da se taj naš zadatak može ostvariti.

6.

Mažuranićeva »Smrt Smail-age Čengijića«, kao proizvod ovakve sinteze i ujedno kao proizvod cjelovite ličnosti, jedno je od onakvih umjetničkih djela, o kojima se može govoriti na vrlo različite načine. Ako ga čovjek raščini na njegove različite sastavne dijelove, s obzirom na to, odakle je komu od njih korijen, pričinjat će mu se ono veoma zamršenim. No ako ga doživljuje ne misleći na to, odakle je njegov pjesnik mogao što crpsti, doima se ono kao

nešto izvanredno jednostavno — tako jednostavno kao da bi ga mogao svatko napisati.

Razmjerno velik broj lica i događaja, punoća građe i zbitost izraza, različitost izražajnih sredstava, lirizam i filozofijske refleksije, glazbena i kiparska obilježja, karakterizacija ljudi i prirode — sve su to takve značajke Mažuranićeve pjesme, koje su privlačile i čitaoce i kritičare same sobom. Najveća je međutim značajka »Smrti Smail-age Čengijića«, što je sve to u njoj čvrsto povezano, što svi ti dijelovi čine samo jedan dio više cijelosti.

Osnovna je značajka tog spjeva, što u nj nije ništa ubačeno slučajno. Stilska analiza pjesme pokazuje, s koliko je pomnje Mažuranić izgrađivao svaku pojedinost: koliko značenje u njegovu djelu ima svaki slog, čak i svaki glas. A pogotovu ima dublje značenje u cijeloj pjesmi svaki pojedini stih. Čitavim djelom vlada potpuna harmonija; jednome dijelu potpuno odgovara drugi dio, potreban ne samo za razumijevanje prvoga, i obrnuto, nego i za osjećanje čuvstava, koja iz pjesme izbijaju.

Književno-povijesno je značenje »Smrti Smail-age Čengijića« — kako je rečeno — u tome, što je ona najbolje djelo svoga pisca, najbolje djelo hrvatskoga preporoda, i jedno od najboljih djela hrvatske književnosti. Njezino je narodno značenje, što je u njoj nađen specifično narodni izraz, i što je u njemu iznesena hrvatska nacionalna, socijalna, vjerska i kulturna problematika, kako se ona osjećala tokom cijelog 19. vijeka, a osjeća se djelomično i danas.

No njezino značenje prelazi granice hrvatstva i granice estetike. Kao što svako veliko umjetničko djelo ima iznadnacionalno značenje, produbljujući lično i nacionalno do općenoljudskoga, tako je to i u ovome Mažuranićevu djelu. Njegovo značenje nije samo u uspjelu izrazu, nego ono po nekim svojim sastavnim dijelovima zadire u sve sfere čovječjega

života: u etiku, u umni život, u socijalno i vjersko osjećanje. Ljepota i uzvišenost Mažuranićeve pjesme i jest u tome, što je u njoj sve duboko povezano: i pjesnik kao ličnost, i kao član društva i naroda, i Bog, i ljudi, — prošlost, i sadašnjost i budućnost — i sve to u neku ruku djeluje jedinstveno, te se nacionalni i socijalni elementi spajaju s religioznim simbolima i općečovječanskim vidicima. U najdubljem dnu svoje pjesme Mažuranić je izrazio sebe. U isto doba izrazio je u njoj i svoje najjače narodne i čovječje osjećaje — no tako, da lično prelazi u čovječansko i narodno, i obrnuto, na takav način, da se u njoj uopće gubi granica između lirike i epike, između čuvstva i refleksije, između tendencije i čiste osjećajnosti. A to je znak svakog velikog umjetničkog djela: da zahvata u sve strane čovječjega duševnog života, — pobuđujući ih sve na aktivnost i ne iscrpljujući se ni u jednoj sferi do kraja. Doživljujući pjesmu, nekome će se sviđati više jedni, a nekome drugi elementi, pa će to dolaziti do izražaja i u prikazima i studijama. Posljednju istinu o njoj ne će sadržavati ni najpomnjivija analiza. Kao i u svemu živome, i u velikim umjetninama ima uvijek neki ostatak, koji se nikakvim raščinjanjem, definicijama i formulama ne da iscrpsti ni izreći. U tom neizrecivom i neobjašnjivom i jest značajka i tajna svake žive umjetnosti.

SADRŽAJ:

Značajke ličnosti 5

Mažuranićevi pogledi na književnost. Pregled njegova književnoga rada 62

Lirske pjesme 89

Četrnaesto i petnaesto pjevanje »Osmana« 119

Postanje »Smrti Smail-age Čengijića« 130

Komentari »Smrti Smail-age Čengijića« 170

Mažuranićeva proza 189

Književni uzori 209

Čovjek i zemlja 232

Kompozicija »Smrti Smail-age Čengijića« 252

O rukopisu »Smrti Smail-age Čengijića« 274

O Mažuranićevu stilu 297

Mažuranićev stih 334

Umjetnost Ivana Mažuranića 354

U ovoj knjizi nema životopisa Mažuranićeva niti bibliografije. Jedno i drugo predviđeno je uz izdanje cjelokupnih njegovih spisa, što ga sprema pisac ove monografije.